Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

Івано-Франківська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша

Івано-Франківський обласний державний центр
туризму і краєзнавства учнівської молоді

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «П’яті Грабовецькі історичні читання»

Івано-Франківськ
2026

УДК 94 (477): 372

ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
«П'ЯТІ ГРАБОВЕЦЬКІ ІСТОРИЧНІ ЧИТАННЯ»
ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

Друкується за ухвалою Вченої ради факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 4 від 19 лютого 2026 р.)

П'яті Грабовецькі історичні читання. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2025 р. / За наук. ред. О.І. Єгрешія, А.З. Королька, І.Я. Райківського. Івано-Франківськ : Симфонія Форте, 2026. 340 с.

Редакційна колегія: Галицька-Дідух Т.В., Делятинський Р.І., Дрогомирецька Л.Р., Єгрешій О.І., Кінд-Войтюк Н.В., Кобута С.Й., Коляда І.А., Королько А.З. Масик Р.В., Маслій О.Д., Міщук А.І., Павлишин О.Й., Паска Б.В., Пилипів І.В., Підкова І.З., Пришляк В.В., Райківський І.Я., Савчук Б.Р., Срайчук Ю.В.

Рецензенти:
І.В. Орлевич, доктор історичних наук, завідувачка відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (м. Львів)
В.В. Островський, кандидат історичних наук, в. о. доцента кафедри теорії та методики навчання, методист лабораторії суспільно-філологічних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Івано-Франківськ).

У збірнику тез доповідей, що були представлені на всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «П'яті Грабовецькі історичні читання» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2025 р.), розглядаються актуальні питання в галузі регіонознавчих досліджень і музейної справи в Україні, історичного краєзнавства на Прикарпатті, науково-дослідницької і пошуково-краєзнавчої діяльності в закладах загальної середньої освіти. Для вчителів, науковців, музейних працівників, краєзнавців, студентів, усіх, хто цікавиться питаннями вдосконаленням історико-краєзнавчої роботи в сучасних закладах освіти. За достовірність фактів, цитат, посилань на джерела та вживання назв документів, власних імен і т. п. несуть відповідальність автори публікацій.

© О. Єгрешій, А. Королько, І. Райківський, загальна наукова редакція, 2026
© Колектив авторів, 2026

ЗМІСТ

Передмова ……..…….....……7

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО НА ПРИКАРПАТТІ

Хлабатий А.Т. Роль Тевтонського Ордену у формуванні передумов боротьби за Галицько-Волинську спадщину ..……..13

Котик Т.І., Маслій О.Д. (с. Андрея) Вшанування святого священномученика Йосафата Кунцевича (1580–1623 рр.) на Прикарпатті ……...…….17

Сех А.В. Карпатське опришківство і постать Олекси Довбуша у монографії В. Грабовецького «Олекса Довбуш» ……..…….22

Павлюк Н.Р., Єгрешій О.І. Станиславівський період діяльності Юліана Пелеша (1885–1891 рр.) ……..……..27

Водославський Т.С. Українські представники Галицького крайового сейму із Станиславівщини (1908–1914 рр.) ……..……...34

Гресько А.М. Обмін полонених в умовах Першої світової війни: Андрей Шептицький і Миколай Рижков ……..….40

Калинчук Я.Б. Мовне питання в політиці ЗУНР …….....45

Костюк С.А., Кобута С.Й. Державні установи ЗУНР у Станиславові (січень–травень 1919 р.) ……..……52

Дідик Ю.Б.Греко-католицьке духовенство Сколівщини та Стрийщини у польсько-українському протистоянні 1919–1923 рр. ……..….57

Паска Г.М. Партійно-політична діяльність Лева Бачинського у 1920-х рр. **(**за матеріалами Державного архіву Тернопільської області) …..61

Райківський І.Я., Боданський С.М. Діяльність УСДП на Покутті в 1922–1924 рр. ……..….66

Харитенко Т.В. Коли дзвони замовкли: історія руйнування церков на Полтавщині в радянську добу (1920-ті рр. – 1970-ті рр.) ……76

Рожанська С.Я. Криївки УПА: місце розташування і побут повстанців ……...84

Гелей Ю.Ю., Маслій О.Д. (с. Андрея) Душпастирська та громадська діяльність о. Михаїла Косила (1932–2000 рр.) ……...….91

Ципуга А.В. Опанас Заливаха в середовищі українських шістдесятників і дисидентів (1960-ті – 1970-ті рр.) ……96

Фабриційй В.Д. Правозахисна діяльність Василя Стуса за матеріалами самвидаву «Український Вісник» (1970–1974 рр.) ……..…….101

Паска Б.В. Репресивні заходи КДБ проти Спілки української молоді Галичини (1972–1973 рр.) ……...…..105

Чудійович М.Б. Боротьба між львівським крайовим осередком Народного руху України та компарійним апаратом в УРСР у 1989–1991 рр. ……...……...110
Делятинський Р.І., Підгородецький О.А. Відродження і розвиток Коломийського деканату в структурі Української Греко-Католицької Церкви (1989–2024 рр.) ……..……..115
Гуцуляк В.І., Делятинський Р.І. Відродження і розвиток греко-католицької парафії м. Тлумач 1989–2024 рр. ……..…..124
Арендач В.В., Делятинський Р.І. Розвиток Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ (2006–2017 рр.) ….……133
Тріщ О.І., Кобута С.Й. Юрій Андрухович як ідеолог і хронікер літературного «Станіславського феномену» ……..……146

РЕГІОНОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ І МУЗЕЙНА СПРАВА В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН

Дячук Б.М., Дрогомирецька Л.Р. Об’єднавча політика князя Романа Мстиславича у Південно-західній Русі ……..……151
Дяк Н.В. З історії козацької зброї …..…….……157
Понедельник О.М. «Як Ганнібал під Каннами»: до історії битви під Батогом 1652 р. …….……160
Приймак В.Л. Молодший син Богдана: політичні виклики та помилки Юрія Хмельницького ……..……..165
Мамон В.Є. Портрет Августини Сінькевич: до історії ранньої графіки Іллі Рєпіна ……..……169
Бєляков Д.О. Стихійні лиха як емоційний тригер населення Харківської губернії (XIX – початок XX ст.) …….174
Бойда А.В. Роль Людвига Сальо в житті Василя Порайка …….……177
Харченко О.О. Перша серед рівних: Феномен Олени Степанів як світовий прецедент жіночого офіцерства ……...182
Найдюк Р.Б. Причини і наслідки долучення січових стрільців до КПСГ ……..185
Шкробач М.М. Відносини Костя Левицького з радянською владою ……..189
Кирилів Д.В., Пилипів І.В. Греко-Католицька Церква в розвитку богословської освіти в 20–30 рр. XX ст. …….……194
Кушнір Я.В. Адміністративна практика та еволюція місцевого управління в цинуті Сучава (1938–1939 рр.) ……..…199

Бабчук С.В. Еволюція пожежної охорони Чернівців у міжвоєнний період: інституційні зміни та розвиток технічного забезпечення …204
Литвин Я.Р. Українці у Варшавському повстанні 1944 р.: історичний та гуманітарний вимір ……..…….207
Палійчук І.І. «Амазонки українського резистансу»: роль жіноцтва в українському національно-визвольному русі середини ХХ ст. …...212
Силка Є.Л. Культурні практики українських політв'язнів ГУЛАГУ (на основі спогадів діячів ОУН і УПА з Прикарпаття) …….219
Шепітак Н.Р., Мамчур М.Р. Громадсько-екологічна активність української інтелігенції 1980-х рр. (реакція на Чорнобильську катастрофу) ……..…….....223
Юхименко В.О., Коляда І.А. «Демонтаж міфу»: переосмислення експозицій та роботи музеїв у контексті політики деколонізації 228
Бурак І.В., Кобута С.Й. Ірма Вітовська як феномен сучасного українського культурного простору: від «Лесі» до архетипу Матері-Берегині ……..…233
Артимишин П.І. Концепт «Новоросія» як одна з пропагандистських ідеологем сучасної російсько-української війни ……..…..237

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА І ПОШУКОВО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Гаврилюк С.В. Дискусійні питання висвітлення Козацької революції середини XVII ст. у сучасній шкільній дидактиці ……..…..243
Поліщук Ю.О. Погляди Жан-Жака Руссо на педагогічній процес та політичні ідеали …….250
Довган А.І. Використання творчості «Покутської трійці» на уроках історії України в 9 і 10 класах та в позашкільній роботі ……..…255
Савчук Б.Р. Підприємливість і фінансова грамотність на уроках історії: досвід діяльності Степана Федака …….…260
Дереш Я.І. Методика використання інтерактивних інструментів візуалізації (StoryMaps, Timelines) для формування хронологічної та просторової компетентностей учнів старшої школи під час вивчення періоду Української революції (1917–1921 рр.) …….265
Штанько М.І. Використання візуальних джерел на уроках історії: дидактичний потенціал плакатів 1920–1930-х рр. ……..…..270
Ганущак І.Р., Королько А.З. Формування логічної компетентності в учнів 10 класу (на прикладі вивчення теми «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна») ..……...275

Градова А.В. Застосування проєктної технології для аналізу та спростування історичних фальсифікацій при вивченні діяльності ОУН та УПА у роки Другої світової війни …….280
Басіста Л.Ю. Використання біографій дисидентів-емігрантів у вивченні проблемного навчання на факультативі з історії (на прикладі Л. Плюща, П. Григоренка, В. Мороза) ……284
Серемчук І.І. Формування культурної і громадянської компетентностей учнів засобом вивчення життя і діяльності Патріарха Володимира (Василя Романюка) …….……..289
Івасюта Ю.В. Формування громадянської і соціальної компетентностей учнів 10 та 11 класів шляхом вивчення репресивної політики радянських органів влади щодо української інтелігенції ……..293
Кирста І.С. Кейс-метод як засіб розвитку критичного мислення здобувачів освіти 11 класу при вивченні теми «Політичний режим Віктора Януковича» ……..……298
Сенчук О.В. Історія Коломийського деканату УГКЦ як ресурс для позакласної роботи з учнями ……302
Романишин Б.В. Практичні аспекти застосування біографічного методу як засобу формування історичної компетентності учнів 11 класу ……...……...306
Матковська О.П. Психолого-педагогічний підхід до роботи з учнями з РДУГ у середній школі та STEM-освіті …...……311
Мельник Х.Р. Особливості історико-краєзнавчої діяльності дітей з ООП ……..…….…….....313
Яворська Р.-В.П. Історико-краєзнавчі практики Івано-Франківського наукового фізико-технічного ліцею як приклад пошуково-краєзнавчої діяльності школярів ……...……318
Іваничук В.Й. Основні напрями пошуково-краєзнавчої роботи в ліцеї ……..324
Богушев І.П., Коляда І.А. Історико-краєзнавча позанавчальна діяльність вчителя історії у контексті Нової Української Школи: сучасні вимоги, виклики, можливості ……...……..328
Відомості про авторів …….....……332

Передмова

Шановні читачі!

У Ваших руках – черговий том матеріалів Грабовецьких читань, що періодично видаються в рамках започаткованої після відходу у вічність 4 грудня 2015 р. знаного українського вченого, історика, краєзнавця, першого завідувача кафедри історії України (нині – кафедри історії України і методики викладання історії) Карпатського національного університету імені Василя Стефаника Володимира Васильовича Грабовецького. Він був одним з найбільш відомих учнів академіка Івана Крип'якевича, якому судилося стати представником історичної школи Михайла Грушевського – корифея української національної історіографії, свого часу кращого учня Володимира Антоновича. Це свідчить про тяглість розвитку історичної науки в Україні XIX–XX ст., що в умовах тривалого бездержавного існування українського народу і масових репресій тоталітарних режимів, зокрема російського імперського, була ключовим чинником формування національної самосвідомості як визначального чинника існування новочасної нації.

Зрозуміло, що далеко не всі українські історики XX ст., яким довелося працювати за умов комуністичної партійно-тоталітарної системи в Україні, займалися по-справжньому наукою, а не «підтвердженням» існуючих догм «історичними аргументами» – діяльності комуністичної партії і прокомуністичних елементів, вузькокласової боротьби, здобутків соціалістичного будівництва на радянській Україні після 1917 р., піддавали нищівній критиці український «буржуазний націоналізм» і т. п. Дослідження власне історії України в радянській науковій літературі, надзвичайно заідеологізованій і догматичній, по суті, залишалося на узбіччі наукових інтересів. Однак відносно невелика частина істориків навіть у вкрай несприятливих умовах для гуманітарної науки змогла залишити творчу спадщину, яка в цілому не втратила свого значення до сьогодні. Вони виступили своєрідною перехідною сходинкою між традиційною українською історіографією XIX – першої третини XX ст. та сучасною історичною наукою в незалежній демократичній Україні, що з'явилася на карті світу після 1991 р.

До цієї когорти істориків, що почали досліджувати історію України ще в радянські часи, належить Володимир Васильович Грабовецький, перша стаття якого (про гетьмана Богдана

Хмельницького) побачила світ 1953 р. у винниківській газеті «Радянське життя», а на науковій ниві він невтомно працював до кінця життя. Діяльність Володимира Грабовецького мала важливе громадське і патріотично-виховне значення, бо історик традиційно приділяв значну увагу популяризації актуальних і маловідомих сторінок історії України в засобах масової інформації, серед молоді. Уродженець Печеніжина Коломийського району Івано-Франківської області, він з молодих років проявив особливу прихильність до історії, навчався в Коломийській українській гімназії, Малій духовній греко-католицькій семінарії у Львові. Із відновленням радянського режиму в Україні після завершення німецько-радянської війни молодий Володимир, приховавши своє навчання в духовній семінарії УГКЦ, поступив на історичний факультет Львівського державного університету, закінчивши перед цим середню школу робітничої молоді у Винниках біля Львова.

Ще із студентських років Володимир Грабовецький зацікавився історією опришківського руху, діяльністю свого уславленого земляка Олекси Довбуша, що в майбутньому стала основною проблематикою його наукових зацікавлень, справою цілого життя. Після закінчення історичного факультету в 1952 р. він деякий час працював вчителем історії на Жовківщині, а з наступного, 1953 р., його затвердили на посаді молодшого наукового співробітника відділу історії України Інституту суспільних наук у Львові (нині – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), що був створений в 1951 р. Вирішальним у долі молодого вченого стало знайомство з професором Іваном Крип'якевичем, що став науковим керівником його кандидатської дисертації «Селянський рух в Галицькому Прикарпатті в другій половині XVII ст.», успішно захищеної в 1958 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту історії АН УРСР. На основі дисертації в 1962 р. він опублікував монографію «Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII ст. – першій половині XVIII ст.».

Львівський період життя і діяльності Володимира Грабовецького, що виявився дуже плідним (близько трьохсот наукових праць), тривав понад двадцять років – з 1953 по 1975 рр. З-під його пера виходять праці з історії України середньовіччя і нового часу: на козацьку тематику, про селянський рух у Карпатах, що набув форми опришківства, з історичної біографістики, історії населених

пунктів Львівщини і всієї Галичини та багато ін. З особливою силою Володимир Грабовецький зацікавився постаттю легендарного опришківського ватажка Олекси Довбуша, що знайшло відображення у працях, присвячених опришківству: «Народний герой Олекса Довбуш», «Народний проводир Олекса Довбуш», «Рух карпатських опришків напередодні і в роки визвольної війни 1648–1654 рр.» та багато ін. 1966 р. вийшла друком ґрунтовна монографія історика про опришківський рух у Карпатах XVI–XIX ст.», на основі якої в 1968 р. він захистив докторську дисертацію в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка на тему «Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI–XVIII ст.».

Поряд з науковою діяльністю Володимир Грабовецький активно займався громадськими справами: був головою секції історичних пам'яток і багатолітнім членом президії Львівської (пізніше – Івано-Франківської) обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, в кінці 1960-х – на початку 1970-х рр. вів на Львівському телебаченні тележурнал «Скарби народу» та ін. За умов радянського тоталітаризму будь-яке незаідеологізоване слово про українських діячів сприяло утвердженню патріотизму, в особливий спосіб формувало рівень національної самосвідомості. Хотілося б відзначити також багатолітню краєзнавчо-пошукову і музеєзнавчу діяльність Володимира Грабовецького. Упродовж більш як пів століття він збирав матеріали про карпатських опришків. З його ініціативи в 1995 р. було відкрито Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша, що успішно функціонує й нині. Зібрана музейна експозиція намагається відтворити дух епохи, показуючи побут гуцулів, умови, в яких зародився опришківський рух, як реальна постать Олекси Довбуша трансформувалася в міфи і народні пісні.

У 1975 р. Володимир Грабовецький, на запрошення тодішнього ректора Івано-Франківського державного педагогічного інституту (далі – ІФДПІ) імені Василя Стефаника, перейшов на викладацьку роботу до місцевого вишу. Переїхавши до столиці Прикарпаття, на «малу батьківщину», вчений доклав багато зусиль для вивчення історії рідного краю, що стало продовженням давньої традиції історичних досліджень регіонів України, біля витоків якої стояли видатні вчені: Михайло Грушевський, Іван Франко, Іван Крип'якевич та ін. Нині складно собі уявити історію Прикарпаття без таких книг

автора, як «Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис», шеститомного видання «Нариси історії Прикарпаття», тритомної «Ілюстрованої історії Прикарпаття». Нової динаміки в творчості Володимира Грабовецького набула українська історична урбаністика: з-під його пера вийшли друком книги, що охоплювали період з найдавніших часів до початку XX ст.: «Історія Івано-Франківська (Станіславова)», «Історія Калуша», «Історія Коломиї», «Нариси історії Галича», історії низки прикарпатських сіл – Іванівців, Грабівки, Підлисся, Моринців тощо.

Проголошення державної незалежності України стало імпульсом для наукової, навчально-педагогічної і громадської діяльності Володимира Грабовецького, який в 1990 р. очолив новостворену в ІФДПІ кафедру історії України (нині – кафедра історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника). Плідну науково-дослідницьку працю він поєднував з підготовкою висококваліфікованих фахівців-істориків, сформував з числа аспірантів і докторантів, роботою яких керував, історичну школу дослідників історії України. Багатогранна діяльність Володимира Васильовича отримала високу оцінку на державному рівні. Зокрема, указом Президента України 1995 р. йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України», того ж року його обрали академіком відділення історії, філософії та права АН Вищої школи України. Він двічі був нагороджений почесним знаком Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти України», є повним кавалером ордену «За заслуги».

Для вшанування пам’яті та вагомого внеску Володимира Грабовецького в розвиток української історичної науки доброю традицією стало проведення в день його смерті «Грабовецьких історичних читань», які відбувалися п’ять разів – у 2016, 2018, 2020, 2023 та 2025 рр. Основними співорганізаторами конференцій, що незважаючи на несприятливі історичні обставини, зокрема жорсткий карантин на початку 2020-х рр. та сучасну російсько-українську війну, стали періодичними, виступали Карпатський (Прикарпатський) національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша та Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, а також Івано-Франківський обласний

державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, Печеніжинська селищна рада, Історико-краєзнавчий музей О. Довбуша у селищі Печеніжин та ін. «Грабовецькі історичні читання», як правило, об'єднують українських науковців з багатьох регіонів України різних поколінь, що займаються наближеною тематикою до наукових зацікавлень Володимира Васильовича.

Безпосередньо організацією «Грабовецьких історичних читань» від Карпатського національного університету імені Василя Стефаника виступає кафедра історії України і методики викладання історії, на якій працював В. Грабовецький від часу заснування як завідувач в 1990–2007 рр. та професор до кінця свого життя в грудні 2015 р. «Грабовецькі історичні читання» традиційно завершуються публікацією матеріалів окремими збірниками[1], до яких усі бажаючі мають змогу подати статті не лише про Володимира Васильовича, в т. ч. спогади про нього, аналіз різних сторін його діяльності та ін., але й містяться матеріали авторів, включаючи учнів і колег, із проблематики історії України, історичного краєзнавства та інших галузей історичної науки, дослідженням якої він займався.

Основу пропонованого колективного видання склали доповіді учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «П'яті Грабовецькі історичні читання», що відбулася 5 грудня 2025 р. у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника. Його організаторами стали кафедра історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин, Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша та Івано-Франківський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. Організаційний комітет останніх «Грабовецьких історичних

[1] Життя, присвячене історії. Володимир Грабовецький: вчений, громадський діяч, людина. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2016. 369 с.; Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Другі Грабовецькі історичні читання» (З нагоди 90-річчя академіка Володимира Грабовецького) (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2018 р.). Івано-Франківськ, 2019. 303 с.; Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Треті Грабовецькі історичні читання» (м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2020 р.). Івано-Франківськ, 2021. 248 с.; Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Четверті Грабовецькі історичні читання» (с-ще Печеніжин – м. Івано-Франківськ, 4 грудня 2023 р.). Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2024. 156 с.; Володимир Грабовецький – історик України: колективна монографія / за ред. І. Цепенди, І. Райківського, О. Єгрешія. Івано-Франківськ, 2025. 338 с.

читань» уперше обрав формат проведення конференції, що передбачав участь молодих науковців – не лише аспірантів, кандидатів наук і докторантів до 35 років, але й студентів-бакалавів і магістрів, учителів історії, працівників закладів позашкільної освіти та ін. Ідея полягала в тому, щоб об'єднати навколо наукового заходу молодь, у т. ч. студентів-істориків з різних міст і навчальних закладів України, спонукати їх до подальшої історико-краєзнавчої діяльності.

Власне, цю мету переслідував у своїй багаторічній діяльності як науковець, викладач і громадський діяч Володимир Грабовецький. Робота конференції проходила у форматі пленарного засідання та чотирьох тематичних секцій. Хоча з різних причин об'єктивного характеру не всі доповідачі надіслали тексти своїх виступів для публікації, за традицією організаційний комітет підготував до друку матеріали чергових «Грабовецьких історичних читань» і висловлює подяку тим, хто надав можливість ознайомитися з результатами досліджень молодих науковців широкому колу колег: краєзнавцям, викладачам, студентам, музейним працівникам, усім зацікавленим історико-краєзнавчою проблематикою.

Насамкінець, хотілося б традиційно наголосити, що книга, яку ми представляємо читачам, є одним із способів пошанування Володимира Васильовича Грабовецького, який на вівтар вивчення історії України, історичного краєзнавства, підготовку нової генерації дослідників, навчання і виховання молодого покоління українців віддав більш як шістдесят років своєї подвижницької праці.

РЕДКОЛЕГІЯ

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО НА ПРИКАРПАТТІ

Хлабатий А.Т.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

РОЛЬ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ У ФОРМУВАННІ ПЕРЕДУМОВ БОРОТЬБИ ЗА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКУ СПАДЩИНУ

У статті висвітлено вплив Тевтонського ордену на розвиток зовнішньої політики Польщі, Литви та Галицько-Волинської держави і формування передумов боротьби за Галицько-Волинську спадщину. Автор розглянув вплив воєнного тиску на Литву та розгортання нею експансії в Русі, окреслено значення конфлікту між Польщею та Тевтонським орденом за Помор'я для подолання феодальної роздробленості Польщі. Значна увага приділяється аналізу недостатньо висвітлених в історіографії спроб зближення між Галицько-Волинською державою та Тевтонським орденом у першій половині XIV ст. Матеріал дозволяє краще усвідомити особливості політичного розвитку Галицько-Волинської держави на заключних етапах її незалежності й може бути використаний для інтеграції історії України в загальноєвропейський контекст.

Ключові слова: *Тевтонський орден, Галичина, Волинь, Литва, війна, експансія, протистояння, боротьба.*

На початкових етапах діяльності Тевтонського ордену у Східній Європі здавалося, що він може стати стратегічним союзником не лише Польського королівства, а й південно-руських князівств, які вели, як і поляки, боротьбу з балтійськими язичниками та зазнавали регулярних спустошливих набігів, зокрема від племен ятвягів, пізніше підкорених хрестоносцями. Порозуміння між сторонами відбулося ще за часів Данила Романовича і було закріплено угодою в Рацонжі у 1254 р. [2, с. 19]. Язичницький чинник не був єдиною причиною зближення Галицько-Волинської держави з хрестоносцями в цей період. Уже з перших десятиліть діяльності хрестоносців у регіоні розпочалися конфлікти на Північній Русі, зокрема, між Новгородом і Псковом. Успішне просування німців та зростання їхнього впливу на північно руські землі неминуче привернуло б увагу Золотої Орди, адже виникала загроза потенційного об'єднання залежних від неї місцевих православних князівств під егідою Ордену. Місцева еліта могла б спробувати використати католицький світ як можливого союзника – подібно до того, як це намагався зробити князь Данило. Згодом подібний сценарій справді реалізується, однак

замість Ордену ключову роль відіграватиме Велике князівство Литовське [7, с. 219, 223; 1, с. 25, 26].

У першій половині XIV ст. ситуація в регіоні певною мірою нагадувала обставини майже столітньої давнини, оскільки Галицько-Волинська держава знову зіткнулася із загрозою литовської експансії, але вже в якісно новому контексті. Початок експансії Тевтонського ордену проти литовських племен пришвидшив їх консолідацію, активізував об'єднавчі та державотворчі процеси в Литві, а згодом запустив і процеси зовнішньої експансії об'єднаного князівства на руські землі. На початковому етапі це виявлялося у поглинанні окремих князівств у Чорній та Білій Русі.

Тевтонці не змогли, попри низку масштабних вторгнень, завоювати Литву так, як це було здійснено у Прусії. Їхня внутрішня політика щодо місцевого населення спричинила низку повстань, що змусило керівництво Ордену тимчасово послабити тиск на Литву та шукати альтернативні стратегії підкорення регіону, адже походи із залученням великих сил продемонстрували свою неефективність. Вихід було знайдено у започаткуванні прикордонної рейдової війни. Рейди (рейси, райси) здійснювалися порівняно невеликими загонами, але з високою інтенсивністю. Їхньою метою було спустошення литовських земель за допомогою тактики «випаленої землі», підрив економічних основ литовського суспільства, а в ідеалі – створення гуманітарної кризи, яка змусила б язичницькі племена капітулювати або ж мігрувати на руські території і поступово розчинитися в місцевому середовищі [4, с. 209, 210; 8, с. 372; с. 390, 403].

Фактичним наслідком такої доктрини стало зміцнення литовського курсу на експансію в напрямку Русі, яка активізувалася на початку XIV ст. Метою литовців було встановлення контролю над більш економічно розвиненими руськими землями та використання їхнього економічного і людського потенціалу в боротьбі проти хрестоносців. Протягом правління литовських князів Вітентаса та Гедиміна було приєднано Турово-Пінщину, Підляшшя, Полоцьке, Вітебське, Менське, Заславське князівства та ряд інших територій [9, с. 137; 7, с. 196]. Водночас Тевтонському ордену для інтенсифікації бойових дій проти Литви та укріплення свого становища на захоплених землях, нестійкий характер яких продемонстрували повстання минулого століття, було необхідно дедалі більше людей – як добровольців для поповнення армії, так і колоністів для

нарощування економічного потенціалу. З цією метою верхівка Ордену вирішила втрутитися у польські справи [6, с. 122, 124; с. 135, 137].

У Польщі, де зберігалася феодальна роздробленість, на територіях, підконтрольних Владиславу Локетку, в 1308 р. спалахнуло повстання в Помор'ї. Коли повсталі звернулися по допомогу до бранденбурзького маркграфа Вальдемара, Владислав запропонував своїм прихильникам у Помор'ї звернутися за підтримкою до хрестоносців. Тевтонці, хоч і вибили бранденбурзькі війська, відмовилися повертати Помор'я, викупили права на нього і зайняли Гданськ. Згодом у цій справі втрутився німецький імператор Генріх VII. Ці події призвели до розриву відносин між Польщею та Тевтонським орденом [3, с. 75, 80]. Дуже швидко в Польщі посилилися об'єднавчі процеси, що знайшло своє вираження у відновленні Польського королівства в 1320 р. та початку тевтонсько-польського протистояння, що вилилося в низку прикордонних конфліктів за спірні території наприкінці 1320-х – на початку 1330-х років [3, с. 87, 92].

Галицько-Волинські правителі в такий спосіб зіткнулися з двома факторами зовнішньої загрози. Першою була дедалі активніша експансія Литовського князівства на Русь та, як наслідок, посилення діяльності ординців у регіоні. Другим чинником стало об'єднання Польщі та відновлення королівства, що також містило значний рівень загрози. Хоча процес поглинання етнічно близьких земель ще не був завершений, після нього виник ризик відновлення польської експансії в Галичині.

У зв'язку з цими факторами, серед яких домінуючим була все ж таки литовська загроза, правителі Галицько-Волинської держави обрали курс на нормалізацію стосунків з Тевтонським орденом. Ці процеси чітко відображають актовий матеріал, виданий правителями. Князі Андрій ла Лев Юрійович в 1316 р. завірили магістра Карла фон Тріра в прихильності, дружбі та захисті від татар [5, с. 150, 153]. Актом від 27 серпня 1320 р. торунським купцям було надано право вільного в'їзду та безоплатну торгівлю ними [5, с. 156, 158]. Князь Юрій II Болеслав Тройденович продовжив політику зближення з Тевтонським орденом. Акт від 1325 р. підтверджує прихильне ставлення та дружні відносини з Орденом, акт від 9 березня 1327 р. повторює зміст попереднього та додає пункт про захист від татар [5,

с. 172, 173]. Акт від 11 лютого 1334 р. пропонує дружбу «… на вічні часи», а черговий документ від 20 жовтня 1335 р. повторює ті самі умови [5, с. 185, 187].

Водночас низка істориків стверджує, що ініціатором зближення була не Галицько-Волинська держава, а сам Тевтонський орден. У зв'язку з початком бойових дій на польсько-тевтонському кордоні, які збіглися за часом із появою цих актів, назріла загроза повномасштабної війни Ордену з Польщею. У такій ситуації Ордену було важливо, якщо не здобути союзника в особі Галичини та Волині, то принаймні забезпечити їх нейтралітет [2, с. 20, 21].

На практиці тевтонсько-галицьке зближення було вкрай невигідним як для Польщі, так і для Литви. У разі війни з Тевтонським орденом вступ Галицько-Волинського князівства на бік хрестоносців змусив би обидві держави воювати на два фронти, надав би Ордену сильного союзника та створив би небезпечний прецедент втручання хрестоносців у руські справи. Хоча в цей період до масштабного конфлікту не дійшло, на нашу думку, Польща та Литва усвідомили можливість потенційного зближення Галичини з Орденом і, як наслідок, побачили потребу якомога швидшого розгрому та ліквідації Галицько-Волинської держави, щоб унеможливити її союз із Тевтонським орденом.

Таким чином, у ході діяльності Тевтонського ордену в Східній Європі було напряму чи опосередковано закладено передумови для початку боротьби за Галицьку спадщину. Узагальнивши, роль тевтонців можна звести до трьох основних моментів. Тиск хрестоносців на Литву та початок «рейдової війни» призвів до розгортання експансії литовців на землі Русі та їх інтеграцію до складу Великого князівства Литовського. Поглинання Підляшшя створило пряму загрозу для Галицько-Волинської держави і штовхнуло правлячі кола на порозуміння з орденом. Анексія Помор'я поклала початок тевтонсько-польського протистояння та пришвидшила подолання поляками феодальної роздробленості. Відновлення Польського королівства та потреба боротьби з хрестоносцями створили передумови для зовнішньої експансії, в тому числі в Галичину та Волинь. Зближення та можливість воєнного союзу між Тевтонським орденом і Галицько-Волинським князівством була загрозливою як для Польщі, так і для Литви, і поклала перед

ними потребу унеможливлення даного союзу шляхом розгрому Галицько-Волинського князівства.

Список використаних джерел.

1. Головко О. Б. Давня Русь та хрестові походи. *Східний Світ*. 2000. № 2. С. 20–27.
2. Горбач Т. С. Руське королівство й Німецький орден за часів Юрія II *Український історичний журнал.* 2017. № 2. С. 19–33.
3. Горбач Т. С. Inter pacem et bellum: Польща і Німецький орден у XIII – на початку XV ст. / відп. ред. М. О. Рудь; НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2017. 200 с.
4. Горбач Т. С. Участь польського рицарства у райзах Німецького ордену на Литву в останній третині XIV ст. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології.* Чернівці, 2016. Вип. 2 (42). С. 208–220.
5. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть: Дослідження. Тексти / О. Купчинський; Наукове товариство ім. Шевченка. Львів: [б.в.]. 2004. 1282 с.
6. Масан О. Сільська колонізація у державі німецького ордену в Прусії: перший етап (1231-1309 рр.). *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології.* 2016. Т. 1. С. 120–139.
7. Норкус Зенонас. Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльноісторичної соціології імперій / Пер. з лит. П. Білинський. Київ: Критика, 2016. 440 с.
8. Стрийковський Мацей. Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / Відп. ред. О. Купчинський; *Наукове товариство ім. Шевченка.* Львів, 2011. 1075 с. (Історичні джерела. Т. 10).
9. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероб. та розшир. Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут Критики. К.: Критика, 2006. 584 с.

Котик Т.І., Маслій О.Д. (с. Андрея)
Івано-Франківська академія Івана Золотоустого

ВШАНУВАННЯ СВЯТОГО СВЯЩЕННОМУЧЕНИКА ЙОСАФАТА КУНЦЕВИЧА (1580–1623 РР) НА ПРИКАРПАТТІ

У статті проаналізовано історичні етапи формування та еволюції культу святого священномученика Йосафата Кунцевича від XVII століття до сучасності. Досліджено роль церковних інституцій, видавничої діяльності та іконографії в поширенні вшанування «Апостола єднання» на українських землях. Особливу увагу приділено практикам збереження пам'яті про святого на Прикарпатті через діяльність духовної освіти та парафіяльну мережу.

Ключові слова: *Йосафат Кунцевич, священномученик, вшанування, Прикарпаття, Івано-Франківська духовна семінарія, Берестейська унія, церковна єдність.*

Постать священномученика Йосафата Кунцевича (1580–1623 рр.) посідає фундаментальне місце в ієрархії духовних символів Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ). Як архієпископ Полоцький та активний реформатор, він став уособленням ідеї соборності та релігійної єдності, за що заплатив ціною власного життя. Актуальність дослідження культу святого Йосафата зумовлена не лише історичною вагою його діяльності, а й тривалою еволюцією його вшанування, яка трансформувалася від суто релігійного поклоніння у XVII ст. до потужного національно-патріотичного символу в XIX–XX ст.

Метою цієї статті є аналіз історичних етапів формування культу Йосафата Кунцевича та дослідження сучасних практик його вшанування на теренах Прикарпаття. Особлива увага приділяється ролі освітніх інституцій, зокрема Івано-Франківській духовній семінарії, та географії парафіяльної мережі регіону. У контексті сучасних викликів, перед якими постала Україна, звернення до спадщини «Апостола єднання» дозволяє глибше зрозуміти процеси формування релігійної ідентичності та тяглість церковних традицій на західноукраїнських землях. Наукова новизна роботи полягає у систематизації сучасних форм вшанування святого в конкретному регіональному вимірі. Дослідження ґрунтується на аналізі літургійних видань XVII–XVIII ст., польської публіцистики XIX ст. та сучасних звітів про діяльність Івано-Франківської духовної семінарії. Застосовано історико-генетичний метод для простеження еволюції культу, компаративний підхід для порівняння іконографічних типів та метод систематизації для класифікації храмів і каплиць на честь святого в Івано-Франківській області.

Доведено, що вшанування Йосафата Кунцевича на Прикарпатті має системний характер, а також освітній, літургійний та архітектурний аспекти. Практичне значення роботи полягає в можливості використання зібраних даних для написання праць із краєзнавства, історії УГКЦ та релігієзнавства. Результати дослідження сприяють популяризації постаті святого як символу стійкості у сучасному церковно-суспільному дискурсі.

Йосафат Кунцевич (1580–1623 рр.) – церковний діяч, архиєпископ Полоцький (1618–1623 рр.). Уродженець Володимира-Волинського воєводства Малопольської провінції Речі Посполитої (нині – м. Володимир в Україні). Після прийняття священничого сану

в 1609 р. розпочав активну душпастирську діяльність. Під час архієрейського служіння зосередився на розбудові Полоцької єпархії та реалізації ідей церковної єдності. Загинув мученицькою смертю 12 листопада 1623 р. у Вітебську [6].

Дослідник Р. Добровольський зазначав, що формування культу святого Йосафата розпочалося безпосередньо після його мученицької кончини. Вже у 1625 р. теолог Леон Круза у своїй проповіді представляв Кунцевича не лише як мученика за віру, а й як взірець праведного життя. Важливим етапом популяризації постаті стала діяльність домініканця Фабіана Бірковського, який у 1629 р. опублікував у Кракові збірку проповідей. У цих творах автор провів концептуальні паралелі між жертовністю Йосафата та подвигами ранньохристиянських святих. Такі ранні публікації заклали фундамент для сприйняття постаті Кунцевича як ключового символу єдності Церкви та релігійного порозуміння в умовах тогочасних розколів [5, s. 186–188].

У XIX ст. на тлі підготовки до канонізації 1867 р., образ Кунцевича набув виразного патріотичного та політичного забарвлення. У польському публіцистичному дискурсі постать святого почали використовувати як інструмент мобілізації суспільства проти імперської політики Росії. Прикладом цього була листівка 1861 р., де вбивство Йосафата інтерпретувалося як акт агресії «фанатичних москалів», що дещо зміщувало історичні акценти події. У працях Д. Мечковського та Є. Кайсєвича святий поставав патроном боротьби за відновлення Унійної Церкви та ідеологом солідарності між поляками і русинами («латинниками і греками») у спільному протистоянні Російській імперії [5, s. 188–191].

Окремим аспектом вивчення культу є еволюція іконографії священномученика. Дослідники виокремлюють різні іконографічні типи, аналізуючи співвідношення ідеалізованих рис та індивідуальних портретних характеристик. Значне місце в цій традиції посідає образ авторства Софії Шептицької. Її інтерпретація – зі старшим обличчям, високим чолом та опущеними повіками – надала образу особливої молитовної глибини. Завдяки репродукціям у часописі «Місіонар» та інших релігійних виданнях, цей та подібні іконографічні типи стали впізнаваними та сприяли візуальному закріпленню культу Йосафата серед широких верств вірян [2, с. 459, 460].

Івано-Франківська духовна семінарія (далі – ІФДС) імені священномученика Йосафата, заснована у 1907 р., є одним із найстаріших осередків духовної освіти на Прикарпатті. Протягом своєї історії заклад пройшов крізь низку важких випробувань: від тривалого процесу розбудови та вимушених закриттів у періоди світових війн до жорстоких репресій і десятиліть підпільного існування за радянського режиму. Попри атеїстичний тиск, тяглість традиції не була перервана, а пам'ять про небесного покровителя семінарії – святого Йосафата – слугувала моральним орієнтиром для майбутніх священників у часи переслідувань [3].

З відновленням незалежності України в 1990 р. для семінарії розпочався етап відродження та модернізації. Сучасний освітній процес інтегрований із діяльністю Івано-Франківської академії Івана Золотоустого, що дозволяє студентам здобувати ґрунтовну богословську та гуманітарну освіту. Семінарійне життя характеризується багатогранністю: вихованці залучені до роботи науково-просвітницьких відділів, діють Братства священномученика Йосафата та великомученика Димитрія. Культурно-мистецький складник реалізується через діяльність хору «Благовіст» та медіапроєкт «Бог і людина», спрямований на популяризацію християнських цінностей у цифровому просторі. Щороку протягом 11–12 листопада (раніше – 24–25 листопада) відбувається святкування храмового празника, на якому присутній архиєрей. Семінаристам другого курсу посвячують підрясники, а шестикурсникам Івано-Франківської Архиєпархії уділяють піддияконські свячення [3].

Особливою віхою у вшануванні покровителя закладу стала участь представників ІФДС у Міжсемінарійній студентській конференції, що відбулася 21–23 вересня 2023 р. у Василіянському інституті філософсько-богословських студій ім. Йосифа Венямина Рутського (Брюховичі). Захід був присвячений 400-річчю мученицької кончини святого Йосафата Кунцевича та об'єднав інтелектуальні зусилля майбутніх душпастирів з усієї України. Делегацію від Івано-Франківської духовної семінарії на цьому науковому форумі представили п'ять семінаристів, які презентували результати своїх досліджень, присвячених історичному та духовному спадку «Апостола єднання» [1].

Під час конференції було зачитано вітальний лист Глави УГКЦ Блаженнішого Святослава, у якому він охарактеризував святого Йосафата як «прославу східних слов'ян». Першоієрарх наголосив, що мученицька кров, пролита за єдність Церкви, набуває особливого значення в контексті сучасної війни в Україні, закликаючи молодих богословів до стійкості у вірі. Учасники дискутували про аспекти чернечого і душпастирського служіння архієпископа Полоцького, а також аналізували його вплив на церковну культуру. Підсумком заходу стало твердження, що постать Кунцевича залишається актуальним прикладом для наслідування, допомагаючи формувати відповіді на складні виклики сьогодення [1].

Вшанування пам'яті святого Йосафата Кунцевича на теренах Івано-Франківщини втілене у розгалуженій мережі сакральних споруд, що охоплюють різні куточки області. Центральне місце посідає Церква святого Йосафата у Коломиї (1772 р. збудовано як костел Внебовзяття Пресвятої Діви Марії; 1991 р. сакральну споруду пере освячено на церкву священомученика Йосафата Кунцевича), яка є знаковим об'єктом духовної та архітектурної спадщини регіону. Окрім цього, парафіяльне життя під патронатом святого активно розвивається у міських громадах, зокрема в Бурштині (1992–2001 рр. будівництва), де діє однойменний храм. Сільська географія культу представлена церквами у селищі Битків (заснована 1999 р.) Надвірнянського району та селі Липівка (Рогатинщина) (1728 р. заснування, після виходу УГКЦ з підпілля – свящмч. Йосафата). Важливим осередком локального вшанування є також каплиця святого Йосафата у селі Чернятин (Городенківщина) [3].

Отже, культ святого Йосафата Кунцевича пройшов складну багатовікову еволюцію, ставши невід'ємною частиною духовної культури Прикарпаття. Аналіз історичних джерел підтверджує, що фундамент вшанування заклали ранні теологічні праці та видавнича діяльність Василіянського Чину, яка сприяла народному визнанню святого ще до його офіційної канонізації. Упродовж XIX століття постать Йосафата набула нових змістів, ставши символом боротьби проти імперського поневолення та духовного союзу між народами колишньої Речі Посполитої.

Сучасний стан вшанування святого на Івано-Франківщині демонструє гармонійне поєднання академічної традиції та живої парафіяльної практики. Івано-Франківська духовна семінарія, що

носить ім’я священномученика, виступає головним інтелектуальним та духовним центром плекання цієї пам’яті, залучаючи молодь до наукового переосмислення його чину через конференції та медійні проєкти. Храми у Коломиї, Бурштині, Биткові та інших населених пунктах області свідчить про глибоку закоріненість образу святого у свідомості вірян.

Список використаних джерел.

1. Бліхарський А. У Василіянському інституті пройшла Міжсемінарійна конференція з нагоди 400-ліття мучеництва святого Йосафата. URL: https://surli.cc/isijwe.
2. Збірник на пошану св. Йосафата Кунцевича. Записки ЧСВВ. Рим, 1967. 608 с.
3. Інтерактивна карта Української греко-католицької церкви. URL: https://map.ugcc.ua/
4. Історія та сучасність семінарії. URL: https://ifds.if.ua/istoriia-ta-suchasnist-seminarii/
5. Dobrowolski R. Aspekt międzynarodowy kultu świętego Jozafata Kuncewicza w XIX w. na podstawie literatury polskiej. *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*. 2024. T. 44, № 2. S. 179-196. URL: https://czasopisma.uni.opole.pl/index.php/sth/article/download/5601/4917/18039
6. St. Josaphat Kuncevyc. Catholic Encyclopedia. URL: https://www.newadvent.org/cathen/08503b.htm

Сех А.В.
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

КАРПАТСЬКЕ ОПРИШКІВСТВО І ПОСТАТЬ ОЛЕКСИ ДОВБУША У МОНОГРАФІЇ В. ГРАБОВЕЦЬКОГО «ОЛЕКСА ДОВБУШ»

У статті йдеться про монографію 1994 р. «Олекса Довбуш», автором якої став довголітній дослідник карпатського опришківства, учень академіка Івана Крип’якевича, професор Володимир Грабовецький. Розкрито зміст цієї монографії, зокрема в загальних рисах проаналізовано джерельну базу й історіографію проблеми – від перших дослідників теми, початки і розгортання опришківського руху як соціального спротиву, напрямки походів під проводом Олекси Довбуша (1738–1745), документальні, а також фольклорні свідчення його діяльності та загибелі.

Ключові слова: *Володимир Грабовецький, українська історіографія, опришки, Олекса Довбуш, Карпатський регіон.*

4 грудня 2025 р. наукова спільнота вшановує пам’ять Володимира Грабовецького (1925–2015) – видатного історика, дослідника історії Карпатського регіону та Гуцульщини, національно-

визвольних рухів у цьому краї, зокрема опришківського. В. Грабовецький ще із середини 1950-х років під науковим керівництвом І. Крип'якевича у кандидатській, а пізніше – докторській дисертаціях досліджував проблему карпатського опришківства XVI–XIX ст., зокрема життя і діяльність свого земляка з Печеніжина, легендарного героя Карпат Олекси Довбуша. Упродовж свого довгого і плідного життя написав понад 1000 наукових та науково-популярних праць, з яких 45 монографій і близько 150 розвідок про цього народного месника [2].

Джерельна база історії карпатського опришківства і діяльності Олекси Довбуша постає з низки документальних та фольклорних свідчень. Ю. Целевич, зокрема, виявив універсал коронного гетьмана Йосифа Потоцького (1742 р.) та акт розправи Олекси Довбуша над паном Костянтином Золотницьким (1744 р.). У Центральному державному історичному архіві України м.Львова було виявлено документи про причини розправи над Золотницьким та акт обстеження-ревізії Богородчанського замку (1744 р.). У 1844 р. польським поетом Ф. Карпінським опубліковано книжку, яка містить свідчення з його власної біографії про період боротьби, переслідування та смерть Довбуша. У 50-тих рр. XIX ст. А. Бельовський виявив дві судові книги м. Станіслава за 1738–1751 рр., де зафіксовано судові протоколи, зізнання побратимів Олекси Довбуша, а також розповідь Стефана Дзвінчука про обставини загибелі Довбуша. Народний фольклор містить добірку оригінальних матеріалів, які вносять нові відтінки у трактування діяльності й, передусім, особистого життя Олекси Довбуша [1, с. 13–23].

Історіографія по-різному трактувала виступи опришків. Спочатку – як звичайних розбійників, чиї поодинокі напади зводились лише до грабунків, а з часом перейшла до розуміння соціально-економічних передумов виникнення цього явища. К. Вуйціцький, А. Бельовський, Я. Дзежковський – перші дослідники середини XIX ст., які сходились на думці, що опришки – бандити, або «люди, які схильні до розбою», а в окремих випадках приписували героїзм лише постаті Довбуша. Я.Дзежковський твердив, що розгортання опришківства було спричинене зв'язками із селянами та пограничними гірськими умовами [1, с. 6, 7].

Ю. Целевич та К. Дракохруст одними із перших окреслили соціально-економічні причини опришківського руху. Ю. Барвінський

зробив спробу загальної характеристики джерельної бази. У новітній українській історіографії са́ме В. Грабовецький здійснив вагомий внесок у дослідження теми карпатського опришківства та його легендарного ватажка Олекси Довбуша [1, с. 7–10].

Передумовами виникнення опришківства стали соціально-економічні обставини, що зародилися в XVI–XVIII ст. Великі землеволодіння в той час були зосереджені в руках польської магнатерії: князів Потоцьких, Яблоновських та Конєцпольських та ін., що раз по раз обкладали селян усе більшими повинностями. Крім відробітку на панській землі, обов'язковою була сплата низки податків з господарства. Тому, селяни скаржилися в судах, відмовлялися від роботи, захоплювали у шляхти землі та майно, інколи вдавались до збройного розбою та розправи. Згодом окремі представники, як правило, найбіднішого селянства почали відходити в ті місця, які були малодоступними для тих, хто не орієнтувався в місцевості. Таким місцем у Галицькому Підкарпатті, що став головним осередком спротиву, були, власне, гори Карпати, чиї важкодоступні схили, полонини та ліси стали «своєрідним західноукраїнським Запоріжжям». На такому тлі зародився повстанський рух у Карпатському регіоні [1, с. 27–44].

Початки діянь опришків сягають XVI ст., коли про них вперше згадали в документах, як про порушників («opressor» з латинської мови – порушник, винищувач). Свідчень про них у цей період дуже мало, відомо лише, що діяли вони десь на Галицькому Прикарпатті. У XVII столітті вже відомо про інтенсивні напади опришків на Сяноччині, Лемківщині та Покутті. Керівниками цих угрупувань у різні часи, зокрема, були Гринь Кардаш, Гнат і Семен Височани та Нестор. У 20–30-х рр. XVIII ст. розгортається активна діяльність під ватагуванням Івана Пискливого, Пинті, Петра Сабата та Григорія Дранки, зосереджена в Карпатському регіоні, зокрема, в містечку Косів, де було багато лихварських маєтків [1, с. 42, 55].

Упродовж XVII–XVIII ст. влада на Прикарпатті постійно намагалася стримати опришків. Шляхта збирала спеціальні сеймики, на яких ухвалювала рішення в найперші терміни ловити і карати порушників, а також для боротьби залучала т. зв. «смоляків» та наймані військові підрозділи. У періоди загострень виступів, особливо в першій половині XVIII ст., місцева шляхта просила надсилати на допомогу регулярні війська коронного гетьмана Йосифа

Потоцького. Незважаючи на всі вживані шляхтою заходи, селянсько-опришківський рух з кожним роком збільшувався, і шляхта боялась, що він переросте в загальне повстання селян. В. Грабовецький слушно зазначав, що «рух галицьких опришків у 1700–1738 рр. був продовженням попереднього опришківського руху і значно сприяв підготовці виступу Олекси Довбуша» [1, с. 48, 56].

Олекса Довбуш (Довбущук) народився в Печеніжині 1700 р. Його батько – Василь Довбуш, був комірником у садибі Гаврила Твердюка. Маючи на прожитті лише кілька овець, він, разом з своїми синами – Іваном та Олексою, з метою підробітку виганяв на полонину на випас вівці Марковецької громади. Активна діяльність О. Довбуша відома з 1738 р., коли він вже очолив загін. До цього, він імовірніше за все був рядовим опришком у загоні іншого ватага [1, с. 60, 62].

З початку 1738 р. Олекса виступав разом із братом Іваном Довбушем, але після сварки в корчмі їх шляхи розійшлись. Іван подався на захід – Бойківщину, самостійно продовжив наступи. Там Іван і помер, залишивши свій різак в Бенявській церкві, на якому від рук Івана був надпис убитого, ім’я якого не вдалось ідентифікувати [2, с. 63, 64]. Під час тієї сварки Олексу було поранено, через що у фольклорі наспівується, що він накульгував на одну ногу:

Гаєм, гаєм зелененьким
Ходить Довбуш молоденький.
Він на ніжку налягає
Топірцем ся підпирає [3].

У загоні Олекси зазвичай перебувало 6–12 вірних йому опришків, які зосереджувалися переважно в Галицькому Прикарпатті, окремими виступами, виходячи у трохи дальші краї (Дрогобич, Турку). Щодо діяльності в період 1738 р., відомі напади в регіоні Печеніжинського ключа Яблунівського староства, у Чорних Ославах та Лючі. У 1739 р. у с. Текучі Довбуш розправився з лихварем Лошаком. Потім опришки напали на двір шляхтича Добросільського у с. Вербіжі біля Коломиї, після чого пішли у Воскресінці. Звідти вони подалися далі в Уторопи, Перегінськ, Зелену, Ланчин, Микуличин та інші містечка і села, де спалювали маєтки, захоплювали майно, зброю та вівці [1, с. 64, 69].

У 1740 р. відомий напад Довбуша на Косів, де його метою була помста за страту хорочівських опришків. Потім загін Олекси

відступив із Печеніжина в район Жаб'є (нині – Верховину) під натиском каральних військ. У 1741 р. головним осередком опришків була гора Рокітня, звідки він робив напади на вірменських купців і маєток шляхтича Карпінського в Голоскові, а у 1742–1743 рр. – гора Стіг. Весною 1743 р. Довбуш вирушив на Поділля та діяв у околицях Виноградова й Підгайчиків. На початку 1744 р. його люди напали на маєток шляхтича Золотницького. Після подільського походу загін повернувся на Закарпаття і звідти просунувся до Богородчан, де спустошив місцевий замок [1, с. 106, 108].

Восени 1744 р. О.Довбуш перейшов у гори в Перемишльському повіті, підступив до Турки, а далі з'являвся в багатьох місцевостях Галицького Підкарпаття – у Перегінську, Устеріках, Розтоках, Довгопіллі. Восени 1745 р. відомо про перебування Довбуша у селі Зелене, а влітку – про розправу над Мочернюком в Микуличині. Звідти, 23 серпня 1745 р. він подався в Космач, де його чекала загибель [1, с. 109, 114].

Мета вищеописаних нападів була різноманітна: від забезпечення загону зброєю, майном і грішми – до знищення «кривдників селян» та їх майна. У період загострення переслідувань опришків Довбуш ходив також на панів, лихварів і селян аби помститися за зраду – тобто за спроби вбити його, чи когось із загону за винагороду, обіцяну шляхтою.

Загибель Олекси Довбуша В. Грабовецький простежує за документальними архівними свідченнями і фольклором, які як першоджерела до певної міри відрізнялися. Зокрема, метою прибуття Довбуша в Космач за народною піснею «Гаєм, гаєм зелененьким» було кохання до жінки Стефана Дзвінчука (Штефанової/Дзвінки), за що Стефан застрілив його:

Щоби бути не минути,
Та й до дівки завернути.
Через луки та потіки,
До Штефанової жінки [3].

За судовими свідченнями Стефана Дзвінчука і Василя Баюрака, Довбуш подався в Космач, щоб вбити Дзвінчука за те, що той змовився зі шляхтою і готував на нього вбивство. Підійшовши до його дому він почав виламувати двері, після чого Дзвінчук вистрілив йому в плече. За словами Баюрака, опришки занесли його пораненого до корчми, прикрили хмизом, забрали зброю й пішли. На наступний

день, 24 серпня 1745 р. Олексу знайшли ледве живого каральні загони і навіть ніби встигли допитати, після чого він помер. Останніми його словами були названі опришки, які в той день були з ним: Василь Баюрак і Павло Орфенюк [1, с. 115, 118].

Після смерті тіло Олекси Довбуша возили по селах, як доказ його загибелі. Згодом тіло доставили до Коломиї, де за наказом воно було четвертовано на дванадцять частин, і розвішано на палях у населених пунктах: Кути, Косів, Криворівня, Космач, Лючки, Микуличин, Чорний Потік, Зелена, Вербіж, Коломия та Битків [1, с. 118, 119].

Підсумовуючи діяльність опришків, В. Грабовецький наголошував, що вона не закінчилася після смерті Олекси Довбуша. Боротьба тривала під керівництвом інших ватажків аж до середини XIX ст. У монографії згадано про Павла Орфенюка, Василя Баюрака та Івана Бойчука, які здійснювали подальші походи.

Список використаних джерел.

1. Грабовецький В. В. Олекса Довбуш. Львів: Світ, 1994. 272 с.
2. Національна історична бібліотека України. Національна історична бібліотека України. URL: https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/99/?utm_source (дата звернення: 18.11.2025).
3. Твір «Гаєм, гаєм зелененьким ходить Довбуш молоденький». Електронний архів українського фольклору. URL: https://folklore-archive.org.ua/work/1267/ (дата звернення: 19.11.2025).

Павлюк Н.Р., Єгрешій О.І.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

СТАНИСЛАВІВСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ ЮЛІАНА ПЕЛЕША (1885–1891 РР.)

У статті здійснено загальний аналіз діяльності владики Юліана Пелеша в період його управління новоствореною Станиславівською єпархією (1885–1891), визначено основні напрями його заходів, представлено маловідомі факти з дослідженого періоду його єпископського служіння та водночас акцентовано увагу на відповідальному ставленні владики до питань опіки над духовенством і вірянами, розвиткові освіти та культури.

Ключові слова: *єпископ, єпархія, капітула, «Діло», шематизм, «Вістник Станіславівської єпархії», віриліст.*

Із перших днів перебування на єпископському осідку – в м. Станиславові – Юліан Пелеш розпочав активну роботу щодо різнобічної розбудови та розвитку єпархії. Аналізуючи його подальшу шестирічну працю як правлячого станиславівського єпископа, на нашу думку для кращого розуміння усіх діянь Ю.

Пелеша доцільним буде поділити результати його архієрейського служіння на кілька окремих пунктів: 1) церковно-релігійне служіння, до якого можна віднести первинну розбудову новоутвореної єпархії; 2) громадсько-культурну діяльність.

Ю. Пелеш приділяв особливу увагу формування церковних керівних структур як таких, що спільно з єпископом повинні були забезпечувати повноцінне функціонування єпархії – окремої адміністративної одиниці митрополії. Біограф владики характеризує цю роботу як таку, що коштувала «йому не тільки величезної праці, але й дуже значно підірвало його сили і здоров'я» [12, с. 20]. Одним із пріоритетних засад у цьому напрямку було сформування колегії духовенства – капітули, що «є дорадчим органом при єпархіальному єпископові» [9]. Питання призначення крилошан як членів капітули висвітлювалося в газеті «Діло», зокрема в повідомленні за 3 (15) січня 1886 р. зазначається, що «конкурс на посади крилошан при Станіславівській капітулі розписаний буде сими днями» [11, с. 4].

Перші відомості про імовірний склад новоствореної капітули відносяться до другої половини лютого 1886 р. Тоді в галицький україномовний простір вийшла звістка, «зь поважного жерела», про осіб, які, імовірно, могли б увійти до зазначеного керівного органу: Ю. Куїловський з Перемиської єпархії, о. В. Фацієвич з Львівської архієпархії, о. І. Литвинович – станіславівський катехит, о. Л. Туркевич – пенетиціарний священник з Львова, о. С. Ткачуник – парох з Бовшева та о. Т. Шанковський – парох зі Станіславова [10, с. 3].

Джерело насправді виявилося достовірним, уже 20 вересня 1886 р. відбулося іменування перших членів (крилошан) єпархіальної Капітули. З газети «Діло» за 23 вересня (5 жовтня) того ж року можна дізнатися, що іменування здійснював цісар Франц-Йосиф. Першими новоіменованими посадниками стали о. Василь Фацієвич (деканом), катехит Станіславівської гімназії о. І. Литвинович (кустошом), о. Симеон Ткачуник та о. Лев Туркевич – крилошанами [8, с. 3]. Це ж видання у випуску за 18 (30) жовтня 1886 р. повідомило про іменування також почесних крилошан, до числа яких було віднесено о. Григорія Олесницького, декана Гусятинського (1885–1898), пароха в с. Великий Говилів (1842–1905), о. Симеона Герасимовича, декана Станіславівського (1885–1887), пароха с. Загвіздя (1838–1887), о. Теофіля Лисинецького, декана Кудринецького (1885–1887), пароха в

с. Турильче (1846–1887), о. Корнилія Мандичевського (1885–1914), декана Надвірнянського (1885–1914), пароха в м. Надвірна (1865–1914) [13, с. 3; 1, с. 19, 21, 23, 80, 144, 227, 253].

Окремий спектр своєї уваги Ю. Пелеш звертав на існування та діяльність деканальних урядів, що складалися з деканів та віце-деканів, комісарів ординаріату у сервітутних та шкільних справах. У ряді деканатів відбулися зміни. Зокрема, в 1887 р. деканом Кудринецьким замість о. Теофіла Лисинецького було призначено о. Михайла Гуллу [1, с. 21]. Такі ж зміни відбулися у Станіславівському та Скальському протопресвітеріатах. Подібного характеру кадрові рішення нерідко виникали через питання старшого віку локальних церковних очільників. Кадрові зміни частково також торкнулися Коломийського, Обертинського, Жуківського, Гусятинського та ін. деканатів, в яких на допомогу протопресвітерам було призначено одного або двох віце-деканів [5, с. 358]. Зокрема, як зазначає О. Шевченко у своєму дисертаційному дослідженні, 4 грудня 1888 р. Ю. Пелеш призначає о. Т. Войнаровського Коломийським віце-деканом [23, с. 51]. На думку дослідників діяльності вл. Ю. Пелеша О. Єгрешія та Р. Делятинського, такі рішення сприяли «активізації душпастирської та суспільної діяльності єпархіального духовенства» [5, с. 358, 359].

Одним із пріоритетних напрямків праці духовенства була організація умов для підготовки нового покоління душпастирів. Вживалися заходи щодо організації єпархіальної семінарії, про яку, зокрема, згадувалося в буллі про заснування єпархії за 1885 р. Відомо про дві невдалі спроби її організувати раніше. Коли це не вдалося, було реалізовано навчання станіславівських студентів у Львівській і Віденській духовних семінаріях та в Римській Колегії св. Атаназія [5, с. 362]. Згідно з даними шематизму Станіславівської єпархії за 1887 р., через відсутність власного освітнього закладу для підготовки майбутніх священників 68 вихованців навчалися у Львівській духовній семінарії. Таке ж число вихованців Львівської семінарії УГКЦ було представлено в шематизмах єпархії за 1888 та 1890 рр. [24, с. 22; 25, с. 14; 26, с. 14].

Здобуття духовної освіти залишалося лише одним з кроків на дорозі до моменту, коли семінарист ставав священником. Іншим не менш важливим кроком було отримання свячень із рук єпископа. Відомі випадки, коли владика Ю. Пелеш в часі одного богослужіння

міг висвятити десяток кандидатів у священичий сан. Так, газета «Діло» за 10 (22) квітня 1886 р. повідомляла, що в минулу неділю єпископ «рукопологав» 11 кандидатів у сан пресвітера [4, с. 2]. Іншим прикладом, який свідчив про кількісне зростання числа єпархіального духовенства, було повідомлення цієї ж газети за 25 листопада (7 грудня) цього ж року, в якому містилася інформація, що владика уділив «тайну священства 13 пресвітерам» [18, с. 3].

Іншою важливою ініціативою владики в плані адміністративного обліку духовенства єпархії було заснування офіційного статистично-адміністративного збірника. Такий збірник було засновано під назвою «Шематизмъ всего клира греко-католическои Епархіи Станиславôвскои на рôк Божій ...», що став першим таким збірником «руською» (українською) мовою, який виходив з друку в типографії Ставропігійського інституту у Львові [5, с. 360]. Газета «Діло» за 7 (19) жовтня 1886 р. повідомила своїм читачам про обіжник владики Ю. Пелеша, що адресувався деканальним урядам [17, с. 3].

Хотілося б відзначити невід'ємну рису особистості владики Ю. Пелеша – відвертий прояв поваги до окремих представників духовенства ввіреної йому єпархії. Відомо, що за «ревну і совісну діяльність» єпископом було відзначено о. Тита Войнаровського, який в 1887–1892 рр. був парохом в с. П'ядики Коломийського деканату [23, с. 40]. Навіть після призначення владики Юліана на перемишльський престіл він не забував про станіславівське духовенство. Так, часопис «Вѣстникъ Станиславѣвской епархіи» за 28 квітня 1896 р. повідомляє про те, що Ю. Пелеш відзначив посильну працю о. Мелетія Недільського, пароха с. Яблуниця, Надвірнянського деканату (1892–1906 рр.) похвалою «за ревність, виказану при будові церкви парохіальної» [21, с. 4].

Другою, в нашому розумінні, важливою лінією праці преосвященного владики Ю. Пелеша була опіка над понад пів мільйонною паствою, станом на 1885 р. єпархія нараховувала 744 157 вірних на території 20 деканатів [20, с. 190]. Прикладом уваги до простолюду, що сприв розбудові церковного життя в єпархії, було повідомлення преси за грудень 1886 р. про уділення з боку єпископа похвали та благословення господарю Олексі Ангелюку за те, що він оплатив у сумі 180 золотих ринських придбання для церкви св. Юрія

в с. Козачівка Кудринецького деканату нових дзвонів [19, с. 3]. Такі приклади були не поодинокими.

Одним із важливих засобів взаємодії владики з людьми стали пастирські листи. Зокрема, 12 січня 1886 р., в першу неділю після Різдва Господнього, владика видав два пастирські листи [5, с. 352]. Іншим, не менш важливим способом практичного розуміння владикою становища власного віруючого народу, стали спеціальним чином організовані канонічні візитації, які він проводив у 1887–1889 рр. Як зазначають дослідники, метою відвідин парафій стало отримання розуміння «суспільних настроїв духовенства та віруючих». Загалом, згідно з довідковими виданнями, які містять відомості про деканати та парафії Станіславівської єпархії, владика Ю. Пелеш за короткий час відвідав 121 парафію п’яти деканатів. Крім цього, він частково відвідував парафії Косівського та Єзупільського протопресвітеріатів [5, с. 362; 6, с. 42].

Крім здійснення численних канонічних візитацій парафій, владика регулярно відвідував релігійні громади з нагоди запрошення з боку духовенства ГКЦ або з певною іншою метою. Такого характеру відвідини розпочалися ще в 1886 р. Так, 19 червня 1886 р. Ю. Пелеш відвідав м. Монастирськ на Тернопільщині, де його «повитало торжественно зібране духовенство обох обрядів та множество вірних». Метою візиту владики була справа побудови церкви в Монастирську і «установленіє експозитури в Чехові» [16, с. 3]. Газета «Діло» за 9 (21) жовтня того ж року інформувала про приїзд Ю. Пелеша до Богородчан на запрошення о. Олексія Заклинського [14, с.3]. Ймовірно, йдеться про Старі Богородчани, де в 1865–1891 рр. душпастирював зазначений священник [1, с. 39]. У повідомленні, зокрема, фіксується, що «епископ отправив там торжественну службу Божу, при котрій всі члени громади зложили присягу тверезости» [14, с. 3].

Очевидно, Ю. Пелеш чимало уваги приділяв проблемі пияцтва в Галичині, з якою як із великим соціальним злом досить успішно боролася ГКЦ. Дослідниця А.-В. Вендланд у своїй монографії згадала про роль єпископа в боротьбі з надмірним вживанням алкоголю серед частини селянства в умовах становлення ринкової економіки і надзвичайно жорсткої конкуренції, яку не всі витримували. Це стосувалося і Старих Богородчан [2, с. 295]. Ключовим засобом для покращення рівня життя населення єпархії, в т. ч. соціально-

економічного, єпископ вважав піднесення його духовного рівня, релігійності. Відвідуючи духовні громади, владика Юліан проводив освячення нових церков. Для прикладу, 19 вересня 1886 р. в часі своїх відвідин м. Снятина він освятив новозбудовану церкву св. Михаїла [22].

Висвята в архієрейський сан зумовила пошук Ю. Пелешем активних зв'язків із громадськістю Станіславівської єпархії. Громадсько-культурна діяльність владики Юліана була одним з основних напрямків його роботи, що включала активну участь у суспільно-політичному житті краю, організацію періодичних видань, турботу про освіту рідною мовою тощо. Ю. Пелеш входив до Галицького сейму як «віриліст», тобто особа, яка стала послом через займання певної посади (у цьому разі – на підставі єпископського статусу) [5, с. 363; 20, с. 192].

До культурно-просвітницької діяльності владики Ю. Пелеша можна віднести розвиток видавництва єпархіальної періодичної преси. Видавнича активність проявилася в заснуванні вже згаданого часопису «Вѣстникъ Станиславѣвской епархіи». Перший випуск вісника вийшов у січні 1886 р. [5, с. 360]. Однак існує й друга версія, згідно з якою вісник почав виходити з 15 липня 1886 р. З передмови було видно, що часопис виходитиме 2–3 рази в місяць. Цікаво, що часопис мав передплату, яка становила 2 зр. на рік [3, с. 3]. Активна громадсько-просвітницька діяльність єпископа проявилася в підтримці ним українських національно-культурних організацій. Для прикладу, 29 березня 1886 р. владика Юліан пожертвував на товариство «Руських женщин» 20 зр. [15, с. 3]. Владика мав задум заснувати у Станиславові «руську дівочу школу» та «єпархіальне співацьке заведеніє» [7, с. 3].

Як підсумок, діяльність першого станіславівського єпископа заклала міцні підвалини для подальшого розвитку ГКЦ у Галичині, через формування керівного єпископського осідку, опіку над місцевим духовенством і вірянами та ін. Увага до питань культурного розвитку місцевого населення з боку владики спричинила заснування церковної періодичної преси та пожертвування на українські громадські організації.

Список використаних джерел.

1. Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської (Івано-Франківської) єпархії від її заснування до початку Другої світової війни (1885–1938): [англ.]. –Львів: Місіонер, 2002. 450с.

2. Вендланд А. В.Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 18481915 / Переклала з німецької Христина Назаркевич. Львів: Літопис, 2015. 688 с.
3. «Вістник станиславовскої епархії». *Діло*. Львів, 1886. Ч. 76. 12 (24) липня. С. 3
4. Впр. еп. Юл. Пелешь рукополагав. *Діло*. Львів, 1886. Ч. 40. 10 (22) цвітня. С. 2.
5. Делятинський Р., Єгрешій О. Єпископ Юліан Пелеш (1843-1896 рр.) в релігійно-церковному і громадському житті України: нарис за матеріалами науково-популярної виставки. *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана-Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія.* Івано-Франківськ, 2018. С. 326–390.
6. Делятинський Р. Історія Станіславівської єпархії (1885-1900). *Нова Зоря*. Івано-Франківськ, 2001. 96 с.
7. Єго Преосв. епископь Юліянь Пелеш. *Діло*. Львів, 1886. Ч. 33. 21 марта (2 цвітня). С.4.
8. Именование крилошань станиславовскои капитули. *Діло*. Львів, 1886. Ч. 107. 23 вересня (5 жовтня). С.3.
9. Капітула: веб-сайт. URL: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=9061&action=show (дата звернення: 11.10.2025).
10. Капитула Станиславовска. *Діло.* Львів, 1886. Ч. 21. 22 лютого (6 марта). С. 3.
11. Конкурс на посади крилошан при Станиславовской капитулі. *Діло.* Львів, 1886. Р. VII. 3 (15) січня. С. 4.
12. Пелеш Ю. Дидактика. Годеґетика. Біографічні матеріяли; упоряд. А. Черемський. Харків: Видавець Савчук О. О., 2019. 664 с.
13. Почетними крилошанами. *Діло.* Львів, 1886. Ч.118. 18 (30) жовтня. С. 3.
14. Преосв. еп. Пелеш був минувшої неділі в Богородчанах. *Діло.* Львів, 1886. Ч. 114. 9 (21) жовтня. С. 3.
15. Преосв. еп. Юл. Пелеш жертвував. *Діло.* Львів, 1886. Ч. 39. 8 (20) цвітня. С. 3
16. Преосв. еп. Юліан Пелеш приїхав був. *Діло*. Львів, 1886. Ч. 65. 14 (26) червня. С. 3.
17. Преосв. еп. Пелеш поручив. *Діло*. Львів, 1886. Ч. 113. 7 (19) жовтня. С. 3.
18. 18.Преосв. еп. Пелеш уділив. *Діло*. Львів, 1886. Ч. 122. 25 падолиста (7 грудня). С. 3.
19. Преосв. еп. Пелеш уділив ч. Олексі Ангелюкові. *Діло.* Львів, 1886. Ч. 143. 20 грудня (1 січня). С. 3.
20. Трак А. Єпископ Юліан Пелеш: біографічний нарис. *Добрий пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія.* Івано-Франківськ, 2015. Вип. 7: до 130-річчя з часу створення Станиславівської єпархії. С. 187–195.
21. Фліс С. Отець Мелетій Недільський – взірець служіння Богові та людям. *Нова Зоря. Івано*-Франківськ, 2018. Ч. 30. 16 серпня. С. 4

22. Церква святого Михайла (м. Снятин, Івано-Франківська область): веб-сайт. URL: https://cerkva.online/item/430-cerkva-svyatogo-mixaila-m-snyatin-ivano-frankivska-oblast (дата звернення: 09.12.2024).
23. Шевченко О.В. Церковна та громадсько-політична діяльність Тита Войнаровського : дис. на здобуття наук. ст. к-д іст.наук : 07.00.01. Львів : ЛНУ, 2016. 225 с.
24. Шематизмъ всего клира греко-католическои Епархіи Станиславовскои на рок Божій 1887. Рочникь II.
25. Шематизмъ всего клира греко-католическои Епархіи Станиславôвскои на рôк Божій 1888. Рôчникъ III. Въ Станиславовѣ : зъ печатнѣ І. Данкевича, Накладом Клира Епархіального, 1888.
26. Шематизмъ всего клира греко-католическои Епархіи Станиславôвскои на рôк Божій 1890. Рôчникъ V. Въ Станиславовѣ : зъ печатнѣ І. Данкевича, Накладом Клира Епархіального, 1890.

Водославський Т.С.
Відокремлений структурний підрозділ
«Івано-Франківський фаховий коледж
Львівського національного
університету природокористування»

УКРАЇНСЬКІ ПРЕДСТАВНИКИ ГАЛИЦЬКОГО КРАЙОВОГО СЕЙМУ ІЗ СТАНИСЛАВІВЩИНИ (1908–1914 РР.)

У статті розглянуто українське представництво Галицького крайового сейму, обране від повітів Станиславівщини в 1908 та 1913 роках. Здійснено короткий аналіз сеймової виборчої системи, подано політичну і соціальну структуру української репрезентації, кількість внесків, поданих депутатами.

Ключові слова: *Галицький сейм, Станиславівщина, депутат, посол, партія.*

Територія Станиславівщини, в основному, ототожнюється з географічними межами Станиславівського воєводства, що існувало в міжвоєнній Польщі в 1920–1939 рр. Воно включало в себе повіти, які в наш час розташовані на теренах двох областей: Івано-Франківської – Городенківський, Долинський, Калуський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Рогатинський, Снятинський, Станиславівський, Тлумацький, а також Львівської – Жидачівський та Стрийський. Автор зосередився на вивченні діяльності сеймових депутатів у 1908–1914 рр., які представляли повіти, розташовані в межах сучасної Івано-Франківщини, що включає на сьогодні шість районів (Верховинський, Івано-Франківський, Калуський, Коломийський, Косівський і Надвірнянський).

Галицький крайовий сейм виник у 1861 р. в якості місцевого законодавчо-представницького органу влади Королівства Галичини і Лодомерії, що було однією з автономних провінцій Габсбурзької монархії. До його компетенції входило вирішення різноманітних культурно-освітніх, господарсько-адміністративних та бюджетно-фінансових питань населення [4, с. 9, 10].

Місцевий орган влади формувався на становій основі згідно майнового цензу. До нього автоматично потрапляли вірилісти, які були представниками вищого церковного духовенства та освітньої сфери, зокрема три львівські архієпископи (греко-католицький, римо-католицький, вірмено-католицький), перемишльські єпископи двох обрядів, по одному єпископу зі Станиславова, Тарнова і Кракова, а також ректори Львівського та Краківського університетів, Львівської політехніки та президент академії наук у Кракові. Решта обиралися за окремими куріями, зокрема з курії великої земельної власності (поміщицької) – 44 особи, торгово-промислових плалат – троє, міської – 28, малоземельної (селянської) – 74. Така система була соціально несправедливою, оскільки поміщики становили незначний відсоток мешканців краю, натомість селяни складали абсолютну більшість. Загальна чисельність депутатів спочатку становила 150 осіб, однак поступово зросла, за рахунок збільшення кількості вірилістів та утворення нових міських виборчих округів, до 161 представника в 1900 р. [6, s. 47, 53].

Для українського населення Галичини виборчий закон був особливо невигідним, що зумовлювалося соціальними відмінностями. Більшість галицьких русинів-українців (понад 90 %) проживали в селах, тому претендували лише на посольські мандати з курії малої земельної власності. Фактично українці могли обрати своїх представників лише в половині повітів краю, де вони переважали над польськими селянами, зокрема в 47 округах для голосування на теренах Східної Галичини. Однак, окрім українських діячів, у цих повітах балотувалися ще й польські поміщики, які досить часто отримували перемогу за рахунок використання свого впливу на місцеву адміністрацію [1, с. 13].

Сеймові вибори 1908 р. відзначилися значними фальсифікаціями та правопорушеннями польської адміністрації краю щодо українського населення та політичних діячів. Особливістю цих виборів стало те, що зловживання відбувалися проти політиків

українофільского спрямування, тобто націонал-демократів, радикалів, соціал-демократів, натомість москвофілів польська адміністрація підтримувала. На думку одного із лідерів націонал-демократів Костя Левицького така ситуація була зумовлена тим, що галицький намісник Анджей Потоцький хотів під політичним тиском схилити українофільські сили до співпраці з поляками та послабити їхній вплив [3, с. 469].

У результаті голосування від Станиславівщини послами в 1908 р. стали сім осіб. Зокрема, згідно партійного поділу було обрано двох представників Української національно-демократичної партії (далі – УНДП, Івана Куровця (повіт – Калуш), Костя Левицького (Рогатин), двох – від Української радикальної партії (далі – УРП, Івана Сандуляка (Надвірна), Івана Макуха (Тлумач), самовисуванця Лазаря Винничука (Станиславів), який в майбутньому долучився до УНДП, а також трьох діячів Русской народної партії (далі – РНП) – Богдана Криницького (Богородчани), Михайла Заячука-Миронюка (Коломия) та Івана Трача (Косів). Водночас вірилістом, який потрапляв до сейму автоматично, в 1908 р. став станиславівський єпископ Григорій Хомишин.

Результати виборів 1908 р. на Станиславівщині були пропорційними щодо кількості українських послів, обраних від усієї Галичини, за винятком хіба що УРП, яка загалом отримала три мандати. Для порівняння, УНДП в Галичині здобула вісім депутатських місць у сеймі, РНП – дев’ять [4, с. 113, 114]. За соціальною ознакою від Станиславівщини в 1908 р. обрано найбільше депутатів, які були селянами – четверо (Л. Винничук, І. Сандуляк, М. Заячук-Миронюк, І. Трач), трьох правників (К. Левицький, І. Макух, Б. Криницький), одного лікаря (І. Куровець), духовенство представляв тільки один вірилiст. Такий результат фактично відповідав соціальному співвідношенню діячів української сеймової репрезентації, що в 1908 р. складалася з 11 правників, восьми селян та п’яти представників духовенства ГКЦ [4, с. 113, 114].

Українське сеймове представництво дев’ятої каденції (1908–1913 рр.) було поділено на дві сеймові фракції. «Українсько-руський соймовий клуб» складався з націонал-демократів, радикалів, вірилістів, а також самовисуванця Л. Винничука, тоді як «Русский клуб» був створений москвофілами, впливи яких, хоч і на зламі XIX–XX ст. послабшали, усе-таки залишалися досить значними до Першої

світової війни [4, с. 113, 114]. Практична діяльність українських сеймових послів зосереджувалася на поданні різноманітних внесків та їх обговоренні з метою подальшого прийняття.

За нашими підрахунками, найбільше внесків запропонував Л. Винничук – 21 [7, s. 113–115; 8, s. 120–123; 9, s. 59–60; 11, s. 26], І. Куровець – 17 [7, s. 51–52; 8, s. 42, 46; 9, s. 26–27], І. Макух – 12 [7, s. 58–60; 8, s. 56, 62; 9, s. 32–34], К. Левицький – 9 [7, s. 55–56; 8, s. 48, 54; 9, s. 29–31; 11, s. 13–14], І. Трач – 9 [7, s. 106–107; 8, s. 116–117], М. Заячук-Миронюк – шість [7, s. 67; 8, s. 68–69; 9, s. 37–38; 10, s. 21], Б. Криницький – п'ять [7, s. 49;], І. Сандуляк – два [7, s. 78–79;], разом – 71. Єпископ Г. Хомишин внесків не ставив через те, що був представником вірилістів, активної участі в засіданнях сейму не брав.

Незважаючи на таку велику кількість внесків, які були запропоновані українськими депутатами, більшість із них залишилися не розглянутими, оскільки польська більшість свідомо блокувала українські пропозиції, вважаючи їх менш пріоритетними. Окрім того, з 19 жовтня 1910 р. робота сейму була практично заблокована через «голосну обструкцію» українських депутатів, які намагалися чинити тиск на польських політиків у питанні реформування сеймового виборчого законодавства [5, с. 40, 41].

З огляду на відсутність порозуміння між русинами-українцями і поляками в 1913 р. цісар Франц-Йосиф І вирішив розпустити сейм та призначити дострокові вибори. Вони відбулися влітку 1913 р. і відрізнялися від попередніх значно меншою кількістю зловживань, що зумовлювалося контролем центральної віденської влади за діями місцевої галицької адміністрації [13, s. 343]. У результаті голосування депутатами від Станиславівщини стали дев'ять осіб, з яких п'ять представляли УРП – Павло Лаврук (повіт – Косів), Микола Лагодинський (Надвірна), Іван Макух (Тлумач), Іван Сандуляк (Снятин), Кирило Трильовський (Коломия), троє – УНДП – Іван Куровець (Калуш), Лазар Винничук (Станиславів), Кость Левицький (Рогатин), а також один безпартійний – Михайло Новаківський (Богородчани). Вірилістом надалі залишався станиславівський єпископ Григорій Хомишин. Як і при попередніх виборах 1908 р., УРП отримала найбільше мандатів на Станиславівщині, тобто п'ять із шести по всій Галичині, випередивши там УНДП, яка загалом здобула найбільше місць у Галицькому сеймі – 23. Окрім безпартійного М. Новаківського посольські мандати в Галичині

здобули ще й «старокурсний» та «новокурсний» москвофіли відповідно Михайло Король та Дмитро Марков [3, с. 656, 657].

Згідно соціальної репрезентації від Станиславівщини до сейму потрапило найбільше правників – п'ять осіб (К. Левицький, М. Лагодинський, І. Макух, К. Трильовський, М. Новаківський), троє селян (Л. Винничук, П. Лаврук, І. Сандуляк), один лікар (І. Куровець), а також вірилістр, який репрезентував духовенство. Як і раніше, це приблизно відповідало загальному соціальному розподілу всього українського сеймового представництва, що в 1913–1914 рр. складалося з 21 правника, шести селян, шести священнослужителів, лікаря та одного науковця з Львівської політехніки [4, с. 112, 115].

Під час десятої сеймової каденції (1913–1914 рр.) українські депутати утворили єдину фракцію під назвою «Український соймовий клуб», куди увійшли 23 націонал-демократи, шестеро радикалів, безпартійний М. Новаківський, «старокурсний» москвофіл Михайло Король та троє вірилістів. За його межами залишився тільки «москвофіл-новокурсник» Дмитро Марков [3, с. 659, 660]. Спочатку практична діяльність українських політиків зосереджувалася на завершенні процесу ухвалення сеймової виборчої реформи, яку вдалося прийняти на засіданні 14 лютого 1914 р. [2]. Після цього вони піднімали інші важливі питання. У цьому контексті активними були депутати із Станиславівщини, які загалом запропонували 27 внесків. З них найбільше, за підрахунками автора, поставив К. Трильовський – вісім [12, s. 93], М. Новаківський – шість [12, s. 50–51], П. Лаврук – чотири [12, s. 42–43], І. Куровець – три [12, s. 35–36], М. Лагодинський [12, s. 41–42] та І. Макух [12, s. 45–46] – по два, Л. Винничук [12, s. 95] і К. Левицький [12, s. 38–39] – по одному.

Таким чином, Галицький крайовий сейм був важливим місцевим органом влади, що надав українському населенню можливості впливати на крайову політику. Незважаючи на несправедливість виборчої системи та домінування польських політиків, українські діячі намагалися відстоювати інтереси власного народу. Серед послів активно діяли і представники Станиславівщини, які, окрім загальнонаціональних справ, у своїх внесках активно піднімали питання в культурно-освітній, господарсько-адміністративній та бюджетно-фінансовій сферах, що безпосередньо стосувалися повсякденного життя мешканців краю.

Список використаних джерел.

1. Аркуша О. Галицький сейм: Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. Львів: Місіонер, 1996. 174 с.
2. Виборча реформа ухвалена! *Діло*. 1914. Ч. 34. 16 лютого. С. 3–5.
3. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів: у 2 т. Львів: З друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. 737 с.
4. Чорновол І. 199 депутатів Галицького сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с.
5. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 288 с.
6. Grodziski S. Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1993. 216 s.
7. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1908 od 15. września do 5. Listopada 1908. T. 1. Posiedzenie 1–36 [całość]. 2308 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10227/edition/31461/content
8. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1909 i 1910 od 16. września do 16. Października 1909 i od 11. stycznia do 19. Lutego 1910. T. 2. Posiedzenie 37–84 [całość]. 5035 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/18998/edition/33782/content
9. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1910 od 22. września do 18. listopada 1910. T. 3. Posiedzenie 85–113 [całość]. 6109 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19002/edition/33277/content
10. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1912 od 11. stycznia do 14. Lutego 1912. T. 4. Posiedzenie 114–119 [całość]. 6353 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19004/edition/34822/content
11. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziewiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913 od 18-go marca do 2-go kwietnia 1913. T. 5. Posiedzenie 120–122 [całość]. 6437 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/19006/edition/33276/content
12. Stenograficzne Sprawozdania z Pierwszej Sesyi Dziesiątego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem z roku 1913/14 od 5. grudnia 1913 do 14. marca 1914. [całość]. 1665 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/10232/edition/33831/content
13. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914. Szczecin: Zapol, 2007. 422 s.

Гресько А.М.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ОБМІН ПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І МИКОЛАЙ РИЖКОВ

Унаслідок воєнного протистояння Австро-Угорщини та Російської імперії впродовж Першої світової війни жертвами політичного і воєнного ув'язнення стали ряд церковних діячів з двох сторін. Андрей Шептицький, митрополит Галицької митрополії ГКЦ був інтернований у Росію з обвинуваченням в організації пропаганди церковної унії в імперії. Аналогічним чином, російський священник Миколай Рижков був ув'язненений в Австро-Угорщині. Йому інкримінували агітацію за православ'я в дуалістиній монархії. Встановлено, що обидва діячі здобули свободу внаслідок обміну полонених у Швеції влітку 1917 р. Ця проблема досі залишалася маловивченою в українській історіографії, що й обумовило написання цієї статті

***Ключові слова**: Перша світова війна, Австро-Угорщина, Російська імперія, Андрей Шептицький, Миколай Рижков, репатріація.*

В умовах австро-російського протистояння впродовж Першої світової війни обидві держави захопили низку військовослужбовців, громадських, політичних і церковних діячів свого опонента. До числа найвидатніших представників українського духовенства, які зазнали репресій у Першій світовій війні, належить митрополит Галицький Андрей Шептицький. Він здобув свободу внаслідок обміну полонених між Австро-Угорщиною і Російською імперією. Проблема звільнення митрополита внаслідок обміну полонених, як і постать Миколая Рижкова, на якого його поміняли, залишалися мало висвітленою в українській історіографії. Це спонукало до наукових пошуків.

Об'єктом дослідження є постаті Андрея Шептицького та Миколая Рижкова, а предметом – переговори і процес щодо обміну полоненими, внаслідок яких згадані діячі здобули свободу. Територіальні межі охоплюють території Російської імперії, Австро-Угорщини та Королівства Швеції в кордонах 1914–1917 рр.

Попри обставини, спричинені поразкою армії Австро-Угорщини в Галицькій битві восени 1914 р., митрополит Андрей Шептицький залишився в архиєпархіальному центрі. Невдовзі після окупації Львова російська адміністрація ініціювала домашній арешт, та, врешті, заслання владики у Росію, що було виконано 19 вересня того ж року. Діяча обвинувачували в організації пропаганди церковної унії

в Російській імперії та патронат українській течії суспільно-політичної думки серед духовенства і парафіян. У підсумку, владику Андрея утримували спершу в Києві (вересень 1914 р. (готель «Континенталь»)), Нижньому Новгороді (жовтень 1914 р.) далі – в Курську (листопад 1914 р. – вересень 1916 р. («Готель Полторацкаго» на Дворянській вулиці, пізніше – будинок за адресою Почтовий Переулок, ч. 18)), Суздалі (вересень – грудень 1916 р. (Спасо-Єфимівський монастир)) та Ярославлі (грудень 1916 р. – березень 1917 р. (дом Говорова, Воздвиженська вулиця)) [1, с. 486; 5, с. 60, 62].

Представники Австро-Угорщини з кінця осені 1914 р. вели переговори з Російською імперією щодо звільнення владики Андрея. Для цього вони скористалися посередництвом представників посольств нейтральних США та Іспанії. Кандидатом на обмін митрополита в 1915 р. став інтернований в Австро-Угорщині російський священник, професор Бугров (?), а в 1916 р. – кореспондент видання «Новое время», автор книги «У стен недвижного Китая …» Дмитро Янчевецкий та деякі інші діячі [2, с. 166; 13, с. 2]. Усі ці кандидатури були відхилені представниками Росії. На додачу, 27 липня 1916 р. було закінчено аналіз виявленого 24 лютого 1915 р. архіву Андрея Шептицького. Таким чином російська адміністрація отримала докази планів місіонерської діяльності владики Андрея у Росії [1, с. 493]. Тому митрополитові погіршили умови ув'язнення, перевівши у Суздаль, а переговори щодо обміну були призупинені. Тільки в березні 1917 р. справа обміну набула більшої інтенсивності у зв'язку зі справою стосовно долі російського православного священника Миколая Рижкова.

Згаданий священнослужитель, уродженець Гайворонського повіту Курської губернії, з 1895 р. виконував обов'язки при Нікольському соборі РПЦ у Відні, з 1897 р. – позаштатного секретаря російського консульства у Відні та, врешті, настоятеля Петропавлівської церкви в Карлових Варах та Костелі Святого Миколая в Празі [3, с. 130]. Він був заарештований 7 серпня 1914 р. австрійськими жандармами й обвинувачений у панславістській пропаганді, прозелітичній діяльності щодо поширення православ'я серед чехів та ін. Разом із священником також був ув'язнений і диякон Олександр Соловйов. Їх утримували у м. Хеб (серпень 1914 р. – лютий 1915 р. (приватна квартира під воєнним наглядом)), Вайдгофен-ан-дер-Тая (лютий-жовтень 1915 р. (приміщення у

старому замку)) та, врешті, у Відні (жовтень 1915 р. – червень 1917 р. (міська гарнізонна в'язниця)). Внаслідок суду, який відбувся впродовж 19 квітня – 7 травня 1917 р. священник був засуджений до смертної кари [10, с. 143–147].

Російська імперія включила священника у список російських в'язнів та клопотала щодо його звільнення через посольства у нейтральних Швеції, Данії та Румунії. У той час Іспанія була основним представником інтересів Росії перед державами Четверного блоку. Її дипломати, між іншим, оформили інформаційне бюро, в якому збирали відомості про російських полонених. Ключовим посередником у переговорах став іспанський посол у Відні Антоніо де Кастро-і-Косалейс [9, с. 68, 70]. Цей дипломат відіграв помітну роль у звільненні ряду російських діячів, зокрема Дмитра Янчевецкого [5, с. 5]. За о. Миколая Росія восени 1915 р. запропонувала на обмін інтернованого капелана Ружичка (?), а в березні 1916 р. – греко-католицького священника Володимира Гоцького. Австрійська сторона відхиляла пропозиції обміну, обумовлюючи незавершеністю слідства стосовно о. Миколая, якого обвинуватили в державній зраді.

Чи не ключовим моментом у перемовинах щодо Миколая Рижкова стало повідомлення Російської імперії від 22 листопада 1916 р. з ультимативною пропозицією обміняти М. Рижкова на інтернованих у Російській імперії оо. Станіслава Гавеля та Карла Дрекселя. У випадку відмови кандидатів з боку Росії мали перевести в ув'язнення суворого режиму. Через відсутність прогресу в перемовинах російська сторона виконала погрозу, посиливши режим утримання згаданих в'язнів. У відповідь австрійська сторона прискорила процес слідства та організації суду над о. М. Рижковим. У міру наростання кризи в Російській імперії після повалення самодержавства під час революції 8–15 березня 1917 р. Австро-Угорщина висунула свою пропозицію про звільнення о. М. Рижкова та диякона О. Соловйова взамін за митрополита А. Шептицького, обмін в'язнів [3, с. 103, 104; 8, с. 480].

Новосформований Тимчасовий уряд Росії постав перед рядом проблем, спричинених революційними заворушеннями щодо налагодження справ у державі. Оскільки з подачі Австро-Угорщини справа М. Рижкова набула розголосу в російській пресі, адміністрація в силу розрухи не змогла надалі дотримуватися попередньої лінії. З

подачі Товариства українських поступовців від 22 березня Олександр Керенський у Державній Думі порушив питання про звільнення з ув'язнення А. Шептицького [6, с. 330]. Рішення про вихід на волю владики було реалізовано 25 березня 1917 р. Високопреосвященний наприкінці місяця прибув у Петроград (колишній Петербург), де затримався через хворобу. Наприкінці квітня того ж року А. Шептицький виїхав у Київ. Попри здійснену поступку Тимчасовий уряд задекларував, що знімає із себе відповідальність за подальшу долю митрополита [4, с. 46; 8, с. 779].

Половинчастість заходів російської адміністрації спровокувала аналогічну реакцію в Австро-Угорщині. Цісарська адміністрація звільнила з ув'язнення Олександра Соловйова, а щодо о. Миколая Рижкова розпочала вже згаданий судовий процес, який становив смертельну загрозу для діяча. Щоб врятувати священника, Тимчасовий уряд через радника російського посольства в Мадриді Юрія Соловйова звернувся до іспанського короля Альфонсо XIII. Іспанський монарх направив австрійському імператору Карлові Габсбургу особисту телеграму. У підсумку, австрійська та російська сторони дійшли консенсусу. Отець М. Рижков отримав помилування, між сторонами узгоджено проведення обміну у Стокгольмі [8, с. 483; 11, с. 282].

У цілому, обмін в'язнів у Швеції був звичною практикою у часи Першої світової війни. Королівство залишалося нейтральним впродовж військового протистояння 1914–1918 рр. Завдяки посередницькій ролі шведських дипломатів та державного представництва Червоного хреста з 1915 р. були налагоджені канали переговорів та центри обміну в'язнями, інвалідами і хворими між державами Антанти та Четверного блоку. Зокрема, переговори щодо обміну полонених відбулися між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Росією у Стокгольмі у грудні 1916 р. [7, с. 50]. Не винятком в цьому відношення була і справа Андрея Шептицького.

У таких умовах, представники російської адміністрації в терміновому порядку викликали А. Шептицького з Києва в Петроград. За час, доки владиці оформляли документи, він встиг стати учасником Петроградського церковного собору та виклопати дозвіл на виїзд за кордон трьох греко-католицьких діячів: Іринею Готрі, Йосифа Боцяна та Йосифа Ґродського. Сьомого липня у супроводі згаданих священників митрополит Андрей пересік

фінсько-шеведський кордон у пропускному пункті Торніо-Гарапанда і залізницею дістався у Стокгольм. Обмін відбувся між 9 і 14 липня того ж року. О. М. Рижков, якого австрійці конвоювали через Німеччину і Данію, повернувся в Петроград 18 липня. Наступного дня Андрей Шептицький на поромі дістався до німецького міста Засснiц, звідки продовжив подорож у Німеччину, Швейцарію та, врешті, в Австро-Угорщину, кордон якої він пересік 24 серпня 1917 р. [3, с. 107, 108; 15, арк. 7]. Цікаво, що згаданий сюжет про обмін полонених так і залишився маловідомим для загалу. Тільки у виданні львівського «Діла» вдалося знайти коротку згадку про обмін в'язнів і постать о. Рижкова [14, с. 1].

Так завершилися довготривалі переговори між Австро-Угорщиною та Російською імперією щодо обміну своїх видатних громадян. Як бачимо, обидві держави застосовували всі доступні дипломатичні методи, щоб добитися бажаного. Тільки наростання внутрішньої нестабільності спонукало Російську імперію піти на поступки австрійській стороні. У підсумку, митрополит Андрей Шептицький був обміняний на російського православного священника Миколая Рижкова. Обмін відбувся у нейтральній державі, якою було Королівство Швеція. По суті, Австро-Угорщина здобула дипломатичну перемогу, не тільки звільнивши владику, а й спонукавши Російську імперію виконати обмін на власних умовах.

Список використаних джерел.

1. Великий А. Переписка о графѣ Шептицком. *Записки ЧСВВ*. 1954. Т. II. (VIII). Вип. 3–4. С. 484–499.
2. Вепрецкая Т. Нерезгаданный сюжет из посреднической деятельности испанской дипломатии в годы Первой мировой войны. *Иберoамериканские тетради*, 2023. № 1. С. 163–182.
3. Гресько А. Звільнення митрополита Андрея Шептицького з російського полону в 1917 р. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис Галичина*. 2024. № 37. С. 100–113.
4. Дзерович Ю., Лежогубський Т., Лишняк В., Масляк В., Студинський К. Царський В'язень 1914–1917. Львів: Накладом Комітету «Живого Памятника» з печатні Ставропігійського Інститута, 1918 р. 225 с.
5. Дорошенко Д. Спомини про перебування митрополита Андрея Шептицького в Росії за часів війни. *Богословія: науковий тримісячник,* 1926. Т. IV, Кн. 1–4. С. 56–65.
6. Лотоцький О. Сторінки з минулого. Частина третя. Варшава, 1934. 392 с.
7. Мінаєва Т., Власенко В., Яковенко Н. Обмін і репатріація військовополонених інвалідів та хворих на Східному фронті під час Першої світової війни. *Проблеми всесвітньої історії*, 2024. № 4 (28). С. 47–60.

8. Ненашева З. Трагическая судьба русского протоиерея Н. Н. Рыжкова – политической жертвы Великой войны. *Первая мировая война и судьбы народов Центральной и Юго-Восточной Европы: очерки истории*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2015. С. 469–488.
9. Петрова А. Посредническая и гуманитарная деятельность Испании в годы Первой мировой войны в восприятии российской общественности (по материалам газеты «Новое Время» за 1914–1917 гг.). *Общество. Среда. Развитие*, 2015. № 3. С. 68–73.
10. Рыжкова А. «Мученик за православную веру и верность славянству». Воспоминания дочери протоиерея Николая Рыжкова. *Христианское чтение*, 2012. № 3. С. 109–157.
11. Соловьев Ю. Воспоминания дипломата. 1893–1922. Москва: Издательство социально-экономической литературы. 1959. 414 с.
12. Янчевецкий Д. Записки австрійскаго каторжника. *Новое время*, 1917. Ч. 14695. С. 5.
13. Рубр. Новинки: Не згодилась Росія визволити митр. Гр. Шептицького. *Свобода*, 1915. Ч. 15. С. 2.
14. Ц. і к. правительство і митрополит ґр. Шептицький. *Дїло*, 1917. Ч. 128. С. 1.
15. ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 1. Спр. 1. Свідоцтво про хрещення, дипломатичні паспорти та ін. особисті документи Шептицького А. Арк. 67.

Калинчук Я.Б.
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

МОВНЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ ЗУНР

У статті охарактеризовано мовну політику законодавчої (Української національної ради) та виконавчої (Державного секретаріату) гілок влади впродовж періоду існування Західно-Української Народної Республіки, з листопада 1918 р. і до липня 1919 р., коли в Галичині була встановлена польська влада. Було проаналізовано низку ухвалених мовних законів, що стосувалися різних сфер життя новоствореної держави, зокрема в адміністративній, судовій та освітній системі. Простежено їхні особливості, переваги та недоліки в умовах процесу розбудови демократичної за формою держави під час польсько-української війни.

Ключові слова. *ЗУНР, Державний секретаріат, закон, українська мова, мова національних меншин.*

Мовне питання, як правило, було ключовим у процесі модерного національного державотворення, бо мова – найважливіший індентифікатор, своєрідний ідеологічний кордон кожної нації. Це добре усвідомлювали як правлячі династичні кола будь-якої імперії світу, так і органи влади новостворених національних держав, що

виникали на руїнах імперій на завершальному етапі Першої світової війни. Яскравим прикладом цьому була Західно-Українська Народна Республіка (далі – ЗУНР). Органи влади молодої держави з перших днів намагалися вирішити питання у врегулюванні правового і державного статусу української мови, попри важке зовнішньополітичне становище (військова польська агресія, несприятлива міжнародна ситуація та ін.) та ряд невирішених важких проблем у внутрішній політиці, що постали перед властями ЗУНР. Ця історична ситуація актуальна і в наш час російсько-української війни, коли теперішні мовні закони в Україні потребують чіткішого корегування для захисту прав української мови як державної. Вона навіть за часів незалежності України після 1991 р. потерпала від засилля російської як постімперської спадщини, зокрема через брак уваги до цього питання з боку державних органів.

Обрану тему тримали в полі зору науковці-історики та юристи, що намагалися прослідковувати процес державо-правової політики щодо використання державної української мови в період ЗУНР. Так, О. Карпенко [1] виступив відповідальним редактором видання документів і матеріалів з історії ЗУНР, у т. ч. її політики в мовному питанні. Б. Козьмук [2], Д. Мурач у співавторстві з Т. Рябченко [6] розглядали правовий статус української мови в ЗУНР. М. Гаврецька у своїй кандидатській дисертації [9] охарактеризувала особливості мовних законів, умов їх створення в історичній ретроспективі в 1848–1939 рр. М. Лазарович [5] досліджував мовне питання в контексті розвитку мов національних меншин. О. Павлишин [6] у своїй статті окремо прослідкував процес становлення української мови як державної в різних сферах влади під кутом зору процесу націоналізації публічного простору в Східній Галичині в 1918–1920 рр. К. Кондратюк [4], аналізуючи парламентаризм у ЗУНР, звернув увагу на важливіть мовної політики. Однак обрана тема потребує глибшого та окремого вивчення, з огляду на її актуальність.

1918 рік ознаменувався закінченням Першої світової війни, коли Німеччина та її союзники, зокрема Австро-Угорська монархія, зазнали поразки, що стало однією з головних причин розпаду імперії. Ця ситуація створила сприятливі умови для створення української держави шляхом Листопадового зриву у Львові 1 листопада 1918 р. під проводом Українських січових стрільців на чолі із сотником Дмитром Вітовським, а невдовзі – по всій території Східної Галичини

[2, с. 176]. 13 листопада 1918 р. було ухвалено «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії», де на офіційному рівні проголошувалася ЗУНР, а її президентом став Євген Петрушевич [9, с. 56, 57].

Законодавча і виконавча гілки влади – відповідно Українська національна рада (УНРада) та Державний секретаріат – проводили реформи в суспільно-політичному, соціально-економічному, військовому, судовому та в культурному напрямках [4, с. 447]. Невід'ємною актуальною темою в політиці ЗУНР стало мовне питання. Першим кроком до розв'язання цієї проблеми було рішення уряду від 10 листопада 1918 р. про опублікування державних законів, правових документів, урядових актів тощо українською мовою, а також мовами національних меншин – польською, єврейською та німецькою. Однак оприлюднення будь-яких нормативно-правових актів мовами національних меншин на практиці не вдалося реалізувати. Усі види «Вісників законів ЗУНР» публікувалися виключно українською мовою, а польською, єврейською, німецькою мовами – оголошення та низку розпоряджень від місцевих органів влади [9, с. 82, 83].

У законі «Про тимчасову організацію суддів і судової влади» від 21 листопада 1918 р. щодо діяльності органів судочинства чітко не зазначалося, якою мовою мають проводитися різні судові процеси [1, с. 32]. Через це були зафіксовані неодноразові випадки мовних непорозумінь, для прикладу, в м. Золочеві, коли україномовні громадяни зверталися до суддів польської національності, а ті, у свою чергу, видавали свої суддівські рішення польською мовою [6, с. 212, 213]. Це викликало хвилю обурення серед українців. На жаль, члени УНРади не доопрацювали цей закон, втім, цьому є пояснення: на лінії фонту Українська галицька армія зазнавала поразок, більш численні польські війська просувалися до Львова і са́ме в день ухвалення «судочинного» закону закріпилися в столиці ЗУНР. Важке становище на фронті не давало достатньої змоги закріпити новостворену державу через власне законодавство, основою якого на початках були колишні австрійські закони.

1 грудня 1918 р. прийнято обіжник ЗУНР про обов'язки повітових комісарів щодо контролю в дотриманні державних законів, зокрема мовних [9, с. 98]. 18 грудня був ухвалений розпорядок від

Державного секретаріату судівництва «В справі написів та урядових печаток», де вказувалося усунути австрійські емблеми і написи, а натомість вставити герб ЗУНР та напис довкола нього українською мовою: «Висший, окружний, повітовий Суд Зах. Укр. Нар. Републики» (оригінальна назва). Написи по всіх судах мали бути українською та польською мовами, а на печатках назви урядових судів – українською [6, с. 204].

Розпорядження Державного секретаріату внутрішних справ від 20 грудня «В справі назв державних урядів, в справі службового приречення урядників адміністраційних та в справі емблем, написів і печатий в службі адміністраційній» стосувалося всіх органів виконавчої влади. У ньому, зокрема, було зазначено про встановлення орієнтовних написів українською мовою (мовою національних меншин – за необхідності). На урядових печатках, будівлях україномовний напис теж повинен бути навколо новостановленого герба. У польськомовних та німецькомовних школах державного значення на урядовах емблемах напис міг бути цими ж мовами [9, с. 59]. На практиці в зв'язку зі складним воєнним становищем у ЗУНР справу з виготовленням нових урядових печаток українською мовою затягнулося, особливо в селах. Тому, селяни і військові нерідко наполягали на потребі пришвидшення роботи [6, с. 204].

Українська мова в ЗУНР поширювалася в періодичній пресі. Це призвело до збільшення випуску газет українською мовою – від трьох до восьми у більших повітових центрах. Найвідомішою серед них була «Республіка», що видавалася у Станіславові як урядовий орган. Війна з поляками відобразилася й на ідеологічному фронті: через антиукраїнські звернення в польських часописах українська влада від самого початку закрила їх у Львові. Польське військове командування на окупованих територіях скористалося ситуацією, заборонивши, у свою чергу, друк україномовних часописів, а львівська газета українських соціал-демократів «Вперед!» після захоплення столиці ЗУНР поляками видавалася на половину кириличним і латинським шрифтом. Однак політика уряду ЗУНР у сфері видання преси була все-таки демократичною. Так, у тимчасовій столиці ЗУНР Станіславові польська громада продовжувала вільний друк своїх трьох польськомовних журналів, паралельно ідишом випускалися і єврейські часописи [6, с. 206, 207].

Не менш важливим аспектом у вирішенні мовного питання стало затвердження освітнього закону від 13 лютого 1919 р. «Про основи шкільництва на Західній Області Української Народної Республіки» (після проголошення Акту злуки в січні 1919 р. ЗУНР змінила назву на Західну область Української Народної Республіки. У законі було вказано про обов'язкове здобуття освіти українською мовою у всіх державних школах [4, с. 447]. Запровадилася обов'язкова українська мова і у сфері шкільного діловодства. Не залишили поза увагою й представників національних меншин, дозволивши їм навчання та відкриття їхніх шкіл своєю мовою, але вивчення української мови було необхідним. 23 лютого 1919 р. у постанові Державного секретаріату освіти і віросповідань зазначалося про скасування обов'язковості вивчення польської та німецької мови в україномовних школах [5, с. 52; 9, с. 145].

15 лютого 1919 р. настав ключовий етап розвитку мовної політики в ЗУНР – офіційне проголошення української мови як державної в законі «Про вживання мови у внутрішньому і зовнішньому урядуванні державних влад і урядів, публічних інституцій і державних підприємств на Західній Області Української Народної Республіки». Згідно положення закону, «сеї мови вживають у внутрішнім і внішнім урядованю всі державні власти і уряди, публичні інституції і державні підприємства» [1, с. 226]. Отже, запроваджувалася обов'язковість використання української мови у всіх сферах державного життя. У третьому підпункті були згадки про національні меншини: «Законно признаним національним меншостям полишає ся свободу уживаня як устно, так і в письмах їх матірної мови в урядових зносинах з державними властями і урядами …» [1, с. 226]. У свою чергу, урядовці були зобов'язані надавати свої відповіді громадянам їхніми мовами – німецькою, польською та єврейською [5, с. 52].

Загалом мовна політика властей ЗУНР в кінці 1918 р. – перші місяці 1919 р. була демократичною, намагалася враховувати потреби всіх громадян, опираючись на багатонаціональне населення західноукраїнської держави. Це дозволило заручитися підтримкою з боку євреїв та німців, бо поляки й надалі показували свій спротив новоствореній державі. Законодавство ЗУНР, в основному, перейняло досвід політики в мовному питання Австро-Угорської монархії, де в законодавстві декларувалися можливості для рівного розвитку мов

народів, що населяли монархію, існували два поняття: «державна мова» (німецька та угорська) і «крайова мова» [6, с. 51].

Хоч офіційною крайовою мовою в австрійський період для тодішнього Королівства Галичини й Лодомерії була польська мова, що стало запорукою для впровадження полонізаційної політики щодо етнічних українських земель після перетворення монархії в дуалістичну державу в 1860-х рр., втім, українською мовою можна було здобувати початкову, значною мірою – середню та в дуже обмеженій формі – навіть вищу освіту. Крім того, нею публікувалися крайові закони, послуговувалися в повітових судах, була змога видавати газети й часописи, виступати в австрійському парламенті. Конституція Австро-Угорщини наголошувала рівноправність народів, їхньої національності та мови [3, с. 30; 9, с. 169; 10, с. 200, 347–348].

Після ухвалення основного закону, що утверджував державний статус української мови в ЗУНР від 15 лютого 1919 р. мовних проблем повністю не вдалося усунути через спротив польських чиновників у небажанні вивчати і послуговуватися державною мовою в різних гілках влади. Це питання потребувало більш рішучих методів у боротьбі із зловживаннями. Тому, 18 березня 1919 р. було прийнято «Розпорядження для урядовців в державній адміністративній службі», де до урядових установ мали допуск тільки громадяни Української Народної Республіки, які володіли українською мовою в письмовій та усній формі [2, с. 178]. Щоправда, не було чітко вирішено мовне питання в судовій системі влади, якою мовою проводити судочинство, бо вищезгаданий листопадовий закон досі залишався чинним [9, с. 100, 101].

Отже, політика властей ЗУНР у сфері мовного питання базувалася на демократичних засадах. Водночас затвердження офіційного державного статусу української мови дало поштовх до розширення її функціонування в усіх сферах життя молодої держави. Мовні закони мали демократичний характер з урахуванням багатоетнічного складу населення в краї, давали можливість для вільного розвитку і використання своєї рідної мови для етнічних (національних) меншин. У силу несприятливих міжнародних обставин, агресії проти ЗУНР новоствореної польської держави українізація державного апарату та утвердження української мови як державної відбувалися досить повільно. На жаль, деякі проблеми так

і залишалися не вирішеними, на практиці мовні закони далеко не завжди ефективно виконувалися з перших днів після їх ухвалення, потребували ще доопрацювань з юридичної точки зору.

Список використаних джерел.

1. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923: Документи і матеріали / відповід. ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2003. Т. 2. 712 с.
2. Козьмук Б. Правовий статус української та інших мов за законодавством ЗУНР. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. С. 175–181.
3. Кондратюк О. Щодо мовного питання здійснення судочинства на території Галичини у складі Австро-Угорщини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* Львів, 2014. №1. С. 25–35.
4. Кондратюк К. Парламентаризм у західних землях України: революційні 1918–1919 рр. Львів : Вісник Львівського університету, 2017. С. 443–449.
5. Лазарович М. Національні меншини в контексті державної мовної етнополітики доби ЗУНР. *Галичина*. Львів, 2019. Ч. 32. С. 48–54.
6. Мурач Д., Рябченко Т. Розвиток інституту державної мови в Україні в 1914–1991 р. *Юридичний науковий електронний журнал.* Запоріжжя, 2020. № 2. С. 50–53.
7. Павлишин О. Націоналізація публічного простору та мовне питання у Східній Галичині в період 1918–20 рр. *Україна модерна.* Львів, 2020. № 29. С. 189–233.
8. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верста й емансипація. / перекл. з нім. Х. Ніколин. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2004. 610 с.
9. Гаврецька М. Правовий режим української мови у Східній Галичині (1848–1939 рр.). Дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ, 2015. 221 с.
10. Казакевич О. Українська мова як чинник формування модерної нації у європейському контексті (друга половина XIX – початок XX ст.). Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. : спец. 07.00.01. – Історія України. 032 Історія та археологія. Київ, 2018. 479 с.
11. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верста й емансипація. / перекл. з нім. Х. Ніколин. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2004. 610 с.

Костюк С.А., Кобута С.Й.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ДЕРЖАВНІ УСТАНОВИ ЗУНР У СТАНИСЛАВОВІ (СІЧЕНЬ-ТРАВЕНЬ 1919 Р.)

У статті окреслено діяльність органів державної влади Західно-Української Нардної Республіки у місті Станиславів (нині – Івано-Франківськ), що в 1919 р. стало тимчасовою столицею ЗУНР. Звернуто увагу на функціонування вищих органів влади, повітового комісаріату, основні законодавчі акти, ухвалені парламентом у «станиславівський період».

Ключові слова: *Державний секретаріат, державні установи, ЗУНР, Станиславів, столиця, Українська Національна Рада, Українська держава.*

Творення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) було тісно пов'язано з Листопадовим чином, суть якого полягала в захопленні українцями урядових установ Львова та інших населених пунктів у ніч на 1 листопада 1918 р. та переходу влади до Української Національної Ради (далі – УНРада). Са́ме ця структура стала законодавчим органом новоствореної на західноукраїнських землях української держави, що 9 листопада сформувала уряд – Раду державних секретарів (Державний секретаріат), а 13 листопада ухвалила Тимчасовий основний закон, у якому проголошено офіційну назву держави – ЗУНР. Столицею держави стало місто Львів, але в такому статусі Львів був лише неповних дев'ять днів (13–21 листопада 1918 р.). Причиною цього стало збройне протистояння між українцями та поляками, що переросло в польсько-українську війну 1918–1919 рр.

Через несприятливий хід польсько-української війни, з перших днів ініціативу в якій взяли до своїх рук поляки, уже 21 листопада українські військові покинули місто. Тож перед керівництвом новопосталої держави постало питання евакуації державних установ до Тернополя. Проте Тернопіль не був зручним для державотворчої діяльності містом з кількох причин: невигідне географічне розташування, оскільки воно знаходилося далеко відносно лінії фронту; відсутність сталого залізничного сполучення із більшістю галицьких повітів, що ускладнювало комунікацію з ними; віддаленість від Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну як економічно важливого для держави регіону [5, с. 267, 269]. Нагальність пильного контролю за нафтою виникла внаслідок урядової кризи в середині грудня 1918 р., коли уряд К. Левицького

було звинувачено у зловживаннях під час торгівлі бориславською нафтою, що призвело до відставки прем'єр-міністра [6, с. 154].

На той час визріло рішення про перенесення тимчасової столиці ЗУНР до Станиславова. Вибір цього міста диктувався розвинутою залізничною мережею, географічно місто було своєрідним центром підконтрольних уряду ЗУНР територій і мало шляхи сполучення з Чехословаччиною та Угорщиною, з якими планувалося встановити і підтримувати дипломатичні зв'язки задля ефективної протидії польській агресії. Ще однією причиною переїзду стала відсутність у Тернополі необхідної будівлі для роботи парламенту, тож у переддень Нового року, 31 грудня 1918 р., уряд покинув Тернопіль і переїхав спеціальним поїздом до Станиславова. Так почався станиславівський період діяльності УНРади та Державного секретаріату.

На той час Станиславів був повітовим містом із розвинутою залізничною інфраструктурою (вузлова станція), і відповідним приміщенням дирекції залізниць, новою будівлею окружного суду, низкою добротних кам'яниць, що можна було використати під громадські справи. Під потреби парламенту задіяно будівлю новозбудованого готелю «Австрія», перейменованого на «Одесу» (нині – це готель «Дністер» по вул. Шевченка, 1). Тут був належний зал однойменного кінотеатру для проведення сесійних засідань, а в номерах готелю проживали депутати – члени ради, а також частина урядовців. Уже 2–4 січня 1919 р. відбулася перша пленарна сесія, на якій 3 січня, затвердивши передвступний (попередній) Фастівський договір, УНРада ухвалила Закон про злуку УНР і ЗУНР. З цього приводу у Станиславові за участю посадовців Державного секретаріату військових справ провели військовий парад [2, с. 20].

Загалом, за весь станиславівський період роботи УНРади, в приміщенні відбулося три пленарні сесії (перша: 2–4 січня 1919 р.; друга: 4–15 лютого 1919 р. ; третя: 25 березня – 15 квітня 1919 р.). На цих зібраннях були прийняті ключові закони для функціонування ЗУНР, серед яких: про основи шкільництва (13 лютого 1919 р.); про вживання мови у внутрішньому і зовнішньому урядуванні державних властей та урядів, публічних інституціях і державних установах; Закон про право громадянства у Західній області УНР (8 квітня 1919 р.) та ін.

Окремо варто виділити ухвалення Земельного закону 14 квітня 1919 р. Для розуміння його важливості необхідно розуміти контекст Галичини, українське населення якої століттями страждало від малоземелля. Для галицьких діячів розв'язання земельного питання мало практичне значення, оскільки вони бачили фатальні наслідки його невирішеності в Наддніпрянщині. Поразка державного режиму Павла Скоропадського не в останню чергу пов'язувалася із затягуванням земельної реформи, через що гетьман не отримав значної підтримки з боку селянства. Тогочасні дії Директорії УНР в земельному питанні, яка багато в чому була повторенням політики Української центральної ради, тобто тотальної соціалізації землі, сприймалися галицькими політиками вкрай насторожено.

УНРада не могла дозволити таке відкрите і нахабне порушення права приватної власності, тому необхідно було шукати компроміс, результатом чого, власне, і став Земельний закон, згідно з яким велика земельна власність вивласнювалася, та переходила до рук безземельного та малоземельного селянства, але на правах приватної власності. Безпосереднє втілення закону доручалося Обласній Земельній комісії, що малаповинна була стежити за сумлінністю його виконання на місцях [4, с. 213]. Парламент ЗУНР мав можливість працювати в належних умовах і його діяльність спрямовувалася на розвиток законодавчої бази для забезпечення існування держави.

Щодо Державного секретаріату ЗУНР, то на початку січня 1919 р. новостворений Виділ УНРади прийняв відставку попереднього уряду та затвердив оновлений склад другого уряду республіки. Очільником уряду став С. Голубович, який одночасно обіймав посаду державного секретаря фінансів, торгівлі та промисловості. Секретарем закордонних справ призначили В. Панейка, внутрішніх справ – І. Макуха, військових справ – Д. Вітовського, судівництва – О. Бурачинського, освіти й віросповідань – А. Артимовича, шляхів, пошти й телеграфу – І. Мирона, земельних справ – М. Мартинця. Персональний склад і програму діяльності уряду було обговорено та схвалено на засіданні УНРади [1, с. 114].

Керівництво засіданнями здійснював голова уряду, а у випадку його відсутності ці повноваження переходили до державного секретаря внутрішніх справ. Місцем розташування урядових структур став будинок станиславівської дирекції залізниць (нині – вулиця Грюнвальдська, 11). Найбільшу кількість кабінетів займали

секретаріати фінансів, судівництва та військових справ. Інші секретаріати – по одній чи декілька кімнат. По службових справах у цій споруді бувало чимало відомих діячів української революції. Серед них – М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра та ін. Сьогодні перед будинком розташований монумент провідникам ЗУНР, встановлений у 2003 р. на меценатські кошти місцевого мешканця В. Войцюка [3, с. 116].

Проте навіть така велика будівля не змогла вмістити всіх співробітників. Тож державний секретаріат освіти та віросповідань переїхав до будівлі окружного суду, де на той час розмістилися вищі судові та правоохоронні органи ЗУНР (нині – будівля обласних управлінь МВС та СБУ на вул. Сахарова, 15) [2, с. 23]. Державне секретарство освіти зосередило у своїй компетенції питання розвитку культури та мистецтва, надавало фінансову підтримку відповідним ініціативам і вживало практичних заходів для заснування театрів і бібліотек. Окрім цього, воно видало розпорядження щодо обов'язкового збирання та збереження у бібліотечних і архівних фондах усіх зразків друкованої продукції, що виходила на території ЗУНР.

Окремо варто виділити діяльність секретарства шляхів, пошти і телеграфу під керівництвом інженера Івана Мирона. У воєнний час питання сполучення вийшло ледь не на перший план, тому результат війни залежав багато в чому від ефективності роботи цього міністерства. Незважаючи на складні обставини, його очільнику І. Мирону, на той час чільному українському залізничному інженеру, вдалося налагодити функціонування залізничного сполучення в межах краю: було збудовано або відновлено мости й переїзди, відремонтовано станції та рухомий склад. Через гострий дефіцит вугілля паровози нерідко використовували як паливо дрова. Ситуацію ускладнювала й нестача кваліфікованих машиністів, спричинена відмовою польських працівників служити Українській державі, що змусило уряд звернутися по допомогу до Києва. Міністерство шляхів УНР направило до Галичини кілька десятків машиністів та інших фахівців залізничної справи [4, с. 219].

З метою стабілізації кадрової ситуації працівникам залізниці істотно підвищили оплату праці, а у Станиславові були відкриті тримісячні залізнично-технічні курси, що дало змогу частково подолати нестачу спеціалістів у транспортній галузі. Водночас було

сформовано централізовану залізничну дирекцію, а на місцевому рівні – в повітах і містах – запроваджено органи управління залізничним господарством, відомі як «начальні управи залізничних шляхів». Відновлено, також, з великими труднощами, роботу пошти, телеграфу, телефону. На телеграфі було введено українську мову і кириличну абетку, в самому Станиславові утворено дирекцію пошти і телеграфу [4, с. 219].

Окрім урядових структур у місті продовжували діяти й органи Станиславівського повітового староства. Згідно ухваленого в листопаді 1918 р. законодавства, державний повітовий комісар (староста) зосереджував у своїх руках усю повноту виконавчої влади і підпорядковувався державному секретаріату внутрішніх справ. На початку листопада 1918 р. державним повітовим комісаром був призначений відомий політичний і громадський діяч зі Станиславова, керівник Української радикальної партії Лев Бачинський. Він виконував свої функції, поєднуючи членство в Українській національній раді. З початку січня 1919 р. офіційно був призначений членом Виділу УНРади і став віце-президентом (заступником) голови західноукраїнського парламенту Євгена Петрушевича. Дорадчим органом при комісарі була обрана повітова рада, до складу якої входили чільні представники української громади міста та ближніх сіл лікар В. Янович, правник К. Кульчицький, професор гімназії П. Чайківський та ін. [1, с.132]. Повітовий комісаріат та повітова рада розміщувалися в будівлі колишнього повітового староства (нині – вул. Л. Лук'яненка, 14).

Недалеко від староства були казарми 95-го австрійського піхотного полку. 15 листопада у військовому розташуванні приймали присягу перші підрозділи Української галицької армії (далі – УГА). Українські новобранці присягали такими словами: «Ми, жовняри українського Війська, присягаємо нині перед Богом всемогучим, всевідучим та перед людьми, що від тепер будемо вірно і з цілою посвятою служити лишень Українській Державі..» [1, с. 132]. Прикметно, що поряд з українськими посадовцями в повітового комісаріату участь у процедурі присяги взяв і австрійський архікнязь Вільгельм Лотарінген фон Габсбург, більш відомий серед стрільців як Василь Вишиваний.

Окрім урядових органів, у Станиславові продовжували діяти і громадські товариства та організації, що надавали підтримку

національному державотворенню. Центрами громадського життя стали приміщення Народного дому (нині – вул. Чорновола, 22), українського «Сокола», товариства «Руська бесіда». Ознакою свободи преси був вихід понад 30 газет і часописів українською, польською, єврейською мовами.

Станиславів найдовше виконував функції тимчасової столиці ЗУНР (до 25 травня 1919 р.). Під час відступу УГА за Збруч перехід влади в місті до польської сторони відбувся відносно мирно: 25 травня між представниками української адміністрації та польської громади було досягнуто домовленості про цивілізовану передачу управління. Так закінчився станиславський період діяльності державних установ ЗУНР.

Список використаних джерел.

1. Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. І. Нью-Йорк–Торонто – Мюнхен,1975. 900 с.
2. Арсенич П. Станіславів - столиця ЗУНР. Івано - Франківськ, 1993.56 с.
3. Головатий, М. 200 вулиць Івано-Франківська. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 465 с.
4. Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923 : історія / ред. і кер. авт. кол. О. Карпенко; Івано-Франк. обл. держ. адмін., Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. 628 с.
5. ЗУНР 1918-1923: Ілюстрована історія. Львів–Івано-Франківськ: Манускрипт – Львів, 2008. 524 с.
6. Історичні постаті Галичини XIX-XX ст. НТШ, Нью-Йорк, 1961. 247 с.

Дідик Ю.Б
Львівський національний університет
імені Івана Франка

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО СКОЛІВЩИНИ ТА СТРИЙЩИНИ У ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПРОТИСТОЯННІ 1919–1923 РР.

У тезах розглянуто суспільну і політичну активність Української Греко-Католицької Церкви Сколівщини і Стрийщини в умовах змін, які відбулися з початком польської окупації краю. Описано репресії польської влади: арешти, інтернування і вбивства священнослужителів. Простежено основні напрями діяльності кліру, його участь у виборчій кампаніях і культурно-громадській роботі.

Ключові слова: *Стрийщина, Сколівщина, духовенство, поляки, Остап Нижанківський, вибори, Українська військова організація.*

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Стрийщина стала одним з центрів українського національного руху в Галичині. Тут його організовували й розвивали адвокат і депутат галицького й австрійського парламентів Євген Олесницький, подружжя Олекси й Осипи Бобикевичів, композитор, парох села Завадова Остап Нижанківський, докторти Єронім Калитовський і Антон Герасимів, Ярослав Селезінка та інші [1; 4, с. 32].

На Сколівщині активну культурно-громадську діяльність проводили директор суду Іван Гребеняк, Йосиф Цогла, парохи Михайло Мосора в Сколе та Євстахій Качмарський у Славсько. Серед немісцевих діячів відзначився доктор Лев Левицький, майбутній депутат Галицького сейму. У 1905 р. за наполяганням Є. Олесницького до Сколе переніс свою адвокатську канцелярію майбутній президент ЗУНР Євген Петрушевич [9].

Після завершення Першої світової війни і проголошення ЗУНР особливу роль у державному будівництві в регіоні відіграло свідоме і патріотичне духовенство. Повітову національну раду в Стрию очолив О. Нижанківський, його заступником обрано пароха с. Лисятич о. Андрія Пеленського. На Сколівщині лідером став видатний культурно-освітній діяч о. Михайло Мосора. Незрівнянними політичними ораторами були оо. Степан Івасин з Верчан і Северин Ямінський з Довгого. На Сколівщині активно діяв польовий духівник о. Микола Притуляк, який пізніше з дружиною долучився до УВО. Крім пропагандистської і політичної діяльності, багато священників регіону займалися й господарською [8, с. 166–173].

У той час на Галичину висунула претензії новоутворена польська держава. Невдовзі значна частини краю була окупована. На початковому етапі польсько-української війни 1918–1919 рр., а згодом – і окупації Галичини, як стверджує історик Крістоф Мік, поляки охоче розділяли українців на невелику групу «агресивних націоналістів» та решту «народу» – русинів, які мали бути етнічно спорідненими та лояльними до поляків [13, с. 57, 58].

У відношенні польської влади до українців особливе місце займало греко-католицьке духовенство. Приналежність до УГКЦ стала визначальною ознакою, що відмежовувала українців від поляків. Також греко-католицькі священники істотно впливали на суспільно-політичну активність місцевої української громади. Польський уряд всіляко намагався обмежити діяльність української

церкви, зокрема у 1919–1920 рр. інтерновано сотні її духівників, а десятки – вбито [14, с. 133].

У Стрийському і Сколівському повітах священників почали переслідувати з літа 1919 р. Так, у с. Монастирець закатували двох священників – Захарія Підляшецького та Адальберта Галібея (син З. Підляшецького служив в українському війську). Ще в 1919 р. заарештували й інших українських духівників: оо. Василя Ладу з Долин, о. Юліана Левицького з Верхнього Синьовидного, о. Констянтина Петрушевича й о. Миколу Матковського зі Стрия, о. Миколу Притуляка зі Сколе та ін. [8, с. 294–295]. Особливо небезпечними «рецедивістами», на думку польської адміністрації були, о. М. Мосора зі Сколе та катехит о. Григорій Музичка з Журавна. М. Мосору вперше заарештували в 1919 р. за головування у Сколе в часи ЗУНР, а вдруге – у 1922 р., коли готувалися до виборів до польського сейму [9, с. 45]. Г. Музичка протягом міжвоєнного періоду був арештований аж тричі [2; 8, с. 294; 12, с. 91, 92].

Особливо великий резонанс по Галичині викликало вбивство композитора о. Остапа Нижанківського. Про ці події згадувала його сестра, видатна громадська діячка Стрийщини Осипа Бобикевич: «Сталося це в три дні, як владу в руки взяли поляки. Сталося без суду, без найменшої вини Остапа. Ледве розстріляли, то зараз кількадесят фір з військовими заїхали перед хату Нижанківського в Завадові. Господарка була велика, було що брати. Забрали всю худобу, птицю, збіжжя – до останнього стебла соломи. Забрали всі вози, повіз, всі знаряддя господарські. Забрали фортепіано, меблі, постіль, білизну. Ноти розкидали, потоптали» [1, с. 62, 63].

На сьогодні існує кілька версій причини вбивства композитора. Одна із них бере свій початок з часу, коли О. Нижанківський очолював комісаріат Стрийського повіту в часи ЗУНР. Тоді в Стрию сформувалася підпільна Польська військова організація, яка намагалася вести саботажну і підривну діяльність на підконтрольній українцям території. Вона створила свою мережу, яку очолював відомий стрийський промисловець Ян Верштайн. Невдовзі цю підпільну структуру викрила й розгромила місцева українська поліція, а членів організації заарештували. Після польської окупації Стрия Я. Верштайн став звинувачувати О. Нижанківського в тому, що він, як головний «гайдамацький поводир» міста керував

розгромом польського підпілля і готував польовий суд над заарештованими [9, с. 187, 188].

Нова хвиля репресій розпочалася влітку 1922 р., коли в Галичині досягла піку саботажна акція Української військової організації (УВО) проти польської влади. Наприкінці серпня Стрийське староство наказало війтам надати витяги з метрик про 21-літних хлопців (ймовірно, їх хотіли мобілізувати). Священники відмовилися надати метрики й місцева влада вирішила застосувати силові методи. Наприклад, 29 серпня 1922 р. комендант постерунку силою відібрав метрики у місцевого пароха в с. Лисятичі й разом зі студентом-поляком зробив з них витяги [6, с. 6]. У вересні того ж року проведено обшуки в о. Івасика у Верчанах [10, с. 4], заарештовано о. Хиляка [11, с. 2]. У жовтні до о. Андрія Пеленського в Лисятичах з обшуками прийшов поліційний провокатор, який заарештував його сина, студента Дем'яна Пеленського [7, с. 4].

Ще одним викликом для греко-католицької церкви стали таємні польські т. зв. «боюфки», пік діяльності яких припадає на середину осені 1922 р. Їх метою був захист майна польських землевласників від нападів українських націоналістів і здійснення протиакцій щодо українського населення. «Боюфки» погрожували знищити будинки греко-католицьких священників. Щоб цьому запобігти, місцеві селяни гуртувалися для охорони помешкань своїх духівників [7, с. 4].

У вересні – жовтні 1922 р. активізувалася підготовка польської влади до виборів. Створили стрийську виборчу округу, однак місцева влада ніяк не могла укомплектувати виборчі комісії. У багатьох повітах польської інтелігенції, на яку змогла б опертися місцева адміністрація, не вистачало. Натомість, українці відмовлялися від посад у виборчих комісія, бо в цьому бачили службу на користь польської держави. Тоді влада вдалася до їх переслідування. Наприклад, 23 вересня за відмову очолити місцеву виборчу комісію оштрафували на 20 тис. польських марок пароха в с. Головецько о. Тадея Галькевича сільського дяка Александра Набитовича [5, с. 3]. Такі ж і більші штрафи накладали й на інших греко-католицьких священників краю, що саботували вибори до Сейму [3, с. 3]. Однак це не призводило до бажаних для влади результатів. Обшуки та арешти тривали до кінця зими 1922–1923 рр. Вони припинилися лише тоді, коли послабилася саботажна акція українських підпільників.

Отже, клір УГКЦ відіграв провідну роль в українському національному русі на Стрийщині й Сколівщині після Першої світової війни. Крім душпастирської місії, українські священники займалися не лише культурно-просвітницькою, але й політичною діяльністю. Са́ме вони стали захисниками українства у краї, протидіяли польській владі, сподіваючись на шанс здобути Українську державу.

Список використаних джерел.

1. В своїй хаті своя правда. Київ: Всеукраїнська музична спілка; Стрий: Мале підприємство «Опришки», 1992. 90 с.
2. Справа по звинуваченню священника Музички Гжегожа за публічний виступ у церкві проти австрійського та польського уряду. *Державний архів Львівської області*, ф. 91, оп. 1, спр. 181, 68 арк.
3. З діяльности окружної виборчої комісії в Стрию! *Діло*. 1922. 20 жовтня.
4. Ісаєвич Ярослав. Стрий і стрияни: сторінки історії. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2002. Вип. 37. Ч. 1.
5. Кари за резигнації! *Свобода*. 1922. 8 листопада.
6. Метрики і жандармерія! *Діло*. 1922. 2 вересня.
7. Реванж! *Діло*. 1922. 13 жовтня.
8. Стрийщина. Т. 1 / ред. Ірина Пеленська, Климентій Баб'як. Нью-Йорк [та ін.]: Наукове товариство імені Шевченка, 1990. 634 с.
9. Стрийщина. Т. 3 / ред. Ірина Пеленська, Климентій Баб'як. Нью-Йорк [та ін.]: Наукове товариство імені Шевченка, 1990. 635 с.
10. Терор у Стрию! *Діло*. 1922. 12 вересня.
11. Тюремна голодівка! *Діло*. 1922. 5 жовтня.
12. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół Komenda Główna Policji Państwowej. Sign. 2/349/1/4.6/241. 91–92
13. Continuities and Discontinuities of the Habsburg Legacy in East-Central European Discourses since 1918. Ed. Magdalena Baran-Szołtys, Jagoda Wierzejska. Göttingen: Vienna University Press at V&R unipress, 2020.
14. Mick Christoph. Colonialism in the Polish Eastern Borderlands 1919–1939. In: The Shadow of Colonialism on Europe's Modern Past / ed. Róisín Healy, Enrico Dal Lago. London: Palgrave Macmillan, 2014. P. 126–141.

Паска Г.М.
Івано-Франківський краєзнавчий музей

ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕВА БАЧИНСЬКОГО У 1920-х рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті на основі матеріалів Державного архіву Тернопільської області досліджено партійно-політичну діяльність Л. Бачинського у 1920-х рр. На підставі архівних донесень польських органів державної безпеки висвітлено

його позицію щодо політики польської влади, проблем полонізації, мовних і освітніх утисків українського населення.

Ключові слова: *Лев Бачинський, Українська радикальна партія, Українська соціалістично-радикальна партія, Східна Галичина, польський сейм.*

Лев Бачинський (1872–1930) – одна з ключових постатей в українському політичному житті Східної Галичини першої третини ХХ ст. Він був відомим адвокатом, лідером Української радикальної партії (далі – УРП) у 1905–1910 рр. і в 1920-х рр. До 1918 р. Л. Бачинський двічі обирався депутатом до австрійського парламенту (рейхсрату), де послідовно відстоював національні та соціальні інтереси українців. Соборницькі прагнення політика яскраво проявилися в період Західно-Української Народної Республіки (далі – ЗУНР). У 1918–1919 рр. він обіймав посаду Станиславівського повітового комісара, був віце-президентом Української Національної Ради (далі – УНРада), очолював західноукраїнську делегацію на урочистому проголошенні Акту Злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р. у Києві.

Після поразки Української революції Східна Галичина 14 березня 1923 р. відповідно до рішення Ради послів країн Антанти увійшла до складу Польщі. В умовах польської окупації українське партійне життя на початку 1920-х рр. характеризувалося дезорієнтацією та пошуком нової стратегії. УРП відкинула зовнішні орієнтації на Москву чи Варшаву і проголосила політичну доктрину «власних сил». Ключовим напрямом стала консолідація політичних партій соціалістичного спрямування. Цей курс привів до офіційного об’єднання УРП та Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) з Волині в єдину політичні силу під назвою Українська соціалістично-радикальна партія (далі – УСРП) [6, с. 218].

У Державному архіві Тернопільської області є ряд документів (донесення органів державної безпеки Польської Республіки), що стосуються діяльності УРП–УСРП та її керівника Л. Бачинського. Зокрема, вміщено інформацію про з’їзд радикалів 1 лютого 1925 р. у Станиславові, під час якого політика було затверджено на посаді голови УРП [2, арк. 2–3]. Також подано матеріали, що висвітлюють перебіг офіційного об’єднання УРП і УПСР, у лютому 1926 р. у Львові. Тоді лідером соціалістів-радикалів повторно було обрано Л. Бачинського, а його заступниками – Семена Жука та Івана Макуха. Наведено програму партії, до розробки і ухвалення якої, мав безпосереднє відношення політик [2, арк. 66; 3, арк. 51].

У протоколах дирекції поліції у Львові до Міністерства внутрішніх справ у Варшаві вміщено відомості про перебіг 29-го з'їзду УСРП 26 грудня 1926 р. у Львові за участю 120 делегатів. У документі описано основні тези виступу Л. Бачинського, який говорив про те, що УСРП є єдиною партією Західної України, яка стоїть на засадах соціалізму. Він висловив негативне ставлення до діяльності Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) та Комуністичної партії Західної України (КПЗУ). На цьому з'їзді його вкотре було переобрано керівником партії [3, арк. 73–74]. На зібранні УСРП також заявила про невизнання травневого перевороту 1926 р. та приходу до влади у Польщі Юзефа Пілсудського. У Наддніпрянщині проголошену більшовиками Українську Соціалістичну Радянську Республіку (УСРР) соціалісти-радикали трактували як несамостійне державне утворення із диктатурою комуністичної партії [1, с. 215]. Крім того, Л. Бачинський так відгукувався про земельну політику більшовиків на території УСРР: «земля є ваша [*селянська. – Г. П.*], а хліб – наш!» [5, с. 2].

Окремий пласт архівних матеріалів стосується діяльності Л. Бачинського у вічевому русі. У таємному донесенні повітового коменданта державної поліції у Тернополі до місцевого староства зберігається один із найкраще задокументованих прикладів – віче в Тернополі 26 вересня 1926 р. у приміщенні «Братства міщанства». Участь у ньому взяли близько 600 осіб. Зібранням керував член УСРП Дмитро Ладика, а головну доповідь – «Про політичне становище українського народу в Польщі» – виголосив Л. Бачинський [3, арк. 61]. У своїй промові на цьому вічі політик наголошував на системних утисках українців у Другій Речі Посполитій: «… українському народу робиться велика кривда на українських землях під Польщею …». Він акцентував увагу на забороні використання української мови в публічному просторі, що підтверджував прикладами із власного життя. Зокрема, розповів про нещодавній випадок, який трапився з ним у Станиславові. Перебуваючи на вулиці зі своєю дружиною Наталією, чоловік спілкувався з нею українською мовою. Тоді до них підійшов польський жовнір і наказав говорити польською [3, арк. 61, 61 зв.].

Політик критикував польський уряд за вживання терміну «русини» на означення українського народу. На його переконання, вираз «українці» був цілком раціональним, адже українське

населення в Польщі та Наддніпрянщині творить «Велику Україну». Не оминув у своєму виступі Л. Бачинський питання вбивства 25 травня 1926 р. Симона Петлюри євреєм Самуїлом Шварцбардом. У тогочасному суспільстві побутувала версія, що це вбивство було відповіддю на єврейські погроми під час Української революції, хоча сам С. Петлюра засуджував єврейські погроми та виступав за створення незалежної держави Ізраїль. Окрім того, Л. Бачинський констатував, що єврейська інтелігенція спричиняється до полонізації українського народу [3, арк. 61].

У справі освіти лідер радикалів говорив про полонізацію шкіл на теренах Східної Галичини та наголошував на необхідності відкриття українського університету. Також він характеризував діяльність інших політичних партій Східної Галичини та зазначив, що УСРП вороже ставиться до поширення в галицькому суспільстві комунізму, що в 1920-х рр. стало наслідком досить успішної більшовицької політики «українізації» на Великій Україні. У кінці виступу Л. Бачинський зачитав резолюції віча, у яких ішлося про необхідність розпуску польського парламенту і призначення нових виборів до Сейму; звільнення всіх політичних в'язнів без огляду на їхню національність; проведення аграрної реформи; зниження податків; надання свободи слова і друку; запровадження у школах навчання українською мовою та відкриття українського університету [3, арк. 61, 62].

У 1928 р. Л. Бачинського обрано депутатом польського сейму. У парламенті він очолював фракцію Української соціалістично-радикальної парламентарної репрезентації. Під час депутатської праці політик на численних сеймових засіданнях дієво захищав національні та соціальні права українського народу, гостро критикував польські органи влади. У своїх виступах він неодноразово наполягав на вільному використанні української мови в шкільництві та судочинстві. За свої опозиційні настрої Л. Бачинський неодноразово піддавався утискам та короткостроковим арештам з боку польської поліції.

Вагомим джерелом для вивчення депутатської діяльності Л. Бачинського є справа № 1361 з фонду № 231 «Тернопільське воєводське управління» Державного архіву Тернопільської області. Зокрема, в ній зберігається текст його промови українською мовою, виголошеної 5 грудня 1929 р. на засіданні бюджетної комісії

польського сейму. У виступі політик наголошував, що представники національних меншин, зокрема українці, змушені постійно відстоювати свої права в умовах ігнорування їхніх вимог як з боку урядових, так і опозиційних сил. Протести депутатів, за його словами, залишалися «без відгомону», що засвідчувало системний характер дискримінаційної політики Другої Речі Посполитої. Також Л. Бачинський піддав різкій критиці чинне законодавство й закликав не підтримувати запропонований державний бюджет [4, арк. 2–3].

Таким чином, матеріали Державного архіву Тернопільської області дають змогу висвітлити партійно-політичну діяльність Л. Бачинського у 1920-х рр. та простежити його еволюцію як провідного діяча українського соціалістично-радикального руху в умовах міжвоєнної Польщі. Архівні документи розкривають його роль як організатора партійного життя, лідера УСРП, активного учасника віч та парламентаря, який використовував сеймову трибуну для захисту національних і соціально-економічних прав українського народу.

Список використаних джерел.

1. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів : Каменяр, 2006. 335 с.
2. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.), ф. 231 Тернопільське воєводське управління, оп. 1, спр. 574 Донесення органів державної поліції і повітових староств про діяльність Української соціалістично радикальної партії (УСРП) на території воєводства (28 лютого 1925 – 14 листопада 1926 р.). 105 арк.
3. Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1, спр. 752. Листування з повітовими староствами та управліннями поліції про діяльність українських партій УНДО та УСРП (1926–1927 рр.), т. 2. 83 арк.
4. Держархів Тернопільської обл., ф. 231, оп. 1, спр. 1361. Інформація воєводського управління держполіції про промову виголошену на засіданні Сейму українським послом Бачинським (16 січня 1930 р.), арк. 3.
5. Мик М. [Бачинський Л.]. «Приятелі» селянства. *Громадський голос*. 1927. 13 серпня. Ч. 33. С. 2.
6. Паска Г. Громадсько-політична діяльність Лева Бачинського (1872–1930 рр.) : дис. … доктора філософії : спеціальність 032 Історія та археологія. Івано-Франківськ, 2022. 361 с.

Райківський І.Я., Боданський С.М.,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ДІЯЛЬНІСТЬ УСДП НА ПОКУТТІ В 1922–1924 РР.

У статті висвітлюється діяльність Української соціал-демократичної партії (УСДП) на Покутті в 1922–1924 рр., коли в умовах кризи українського національно-державницького табору після поразки української революції партія перейшла на прокомуністичні позиції. Соціал-демократи, розчарувшись у політиці західних держав щодо України, діяльності Є. Петрушевича і С. Петлюри, під впливом декларованої комуністами політики «українізації» змінили орієнтацію у вирішенні українського питання на радянську Україну у складі Союзу РСР. На VI з'їзді у Львові 18 березня 1923 р. УСДП відкрито перейшла в комуністичний табір, розширила свої впливи на Покутті. Це знайшло відображення у створенні нових осередків партії – робітничих і селянських рад, гуртків, особливо в Коломийському, Печеніжинському і Снятинському повітах. Прокомуністична УСДП була заборонена по всій Галичині, включаючи Покуття.

Ключові слова: *Українська соціал-демократична партія, Покуття, діяльність, політична еволюція, соціал-демократи, комуністи, повіт, Станіславівське воєводство.*

Українська соціал-демократична партія (далі – УСДП) була біля витоків формування партійно-політичної системи українського суспільства в Галичині на зламі XIX–XX ст. Заснована у вересні 1899 р., вона намагалася поєднати українську національну ідею і марксизм, виступала за незалежну Українську національну державу із соціалістичним ладом, де були б усуспільнені основні засоби виробництва, але без насилля, радикалізму. Це була типова європейська соціал-демократична партія на початку XX ст. парламентського типу, що регулярно брала участь у виборах – до австрійського парламенту та Галицького крайового сейму, мала соціальну серед національно свідомого українського робітництва. Однак через промислову відсталість краю і брак робітників-українців, особливо у важкій промисловості, УСДП мала досить вузьку соціальну базу і значно поступалася за впливами двом провідним партіям в українському національному русі Галичини – Українській національно-демократичній партії (УНДП, з 1919 р. – Українська народно-трудова партія, УНТП) та Українській радикальній партії (УРП).

УСДП Галичини і Буковини, як і Польська партія соціал-демократична (ППСД) Галичини і Сілезії, пізніше – Польська партія соціалістична, ППС), в австрійський період на автономних правах

входила до складу загальноавстрійської соціал-демократії – Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА), що поділялася на національні секції. УСДП взяла активну участь в українській революції на уламках Габсбурзької монархії, підтримала «Листопадовий зрив» і проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) у листопаді 1918 р., Акт злуки з Українською Народною Республікою (УНР) в січні 1919 р. Пізніше вона перейшла в опозицію до урядових чинників Західної області (ЗО) УНР, де провід мали націонал-демократи, підтримувала діяльність ідейно близьких соціалістичних урядів Директорії УНР. Однак захоплення Галичини поляками влітку 1919 р. і Кам'янецька катастрофа – падіння тимчасової столиці УНР Кам'янця-Подільського під натиском радянських військ і розкол між урядами УНР та ЗУНР – у листопаді того ж року, після якої С. Петлюра пішов на укладення Варшавського договору 1920 р., спричинили ідейну дезорієнтацію українських соціал-демократів [23, с. 50, 52].

Ще до підписання цього договору в квітні 1920 р. соціал-демократи остаточно розірвали зв'язки з урядом УНР, на знак протесту проти недемократичних умов угоди, за якою Західна Україна відходила до Польщі. Водночас соціал-демократи перебували в опозиції до еміграційного уряду ЗУНР, вважали безперспективною політичну орієнтацію Є. Петрушевича на «буржуазну» Антанту, вони, як й інші українські партії національно-державницького табору, послідовно виступали проти польської влади в Галичині. Під впливом декларованої урядом більшовицької Росії політики «українізації», що мала певні успіхи і викликала ілюзію щодо руху радянської України в напрямку самостійної і демократичної Української держави, УСДП на початку 1920-х рр. поступово стала на радянофільські позиції. На нараді у Львові 14–15 січня 1922 р. партія вперше офіційно виступила за возз'єднання західноукраїнських земель з Українською соціалістичною радянською Україною (УСРР). Політична еволюція УСДП викликала розкол у партійному керівництві в другій половині травня 1922 р., коли з Головної управи вийшли голова Лев Ганкевич, його заступник Порфір Буняк і секретар Іван Квасниця [24, с. 114, 115].

Політичною кризою в УСДП успішно скористалися націонал-комуністи, т. зв. «васильківці», члени Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ), що проникали в місцеві соціал-демократичні

організації та поступово здобули в них більшість в умовах дезорієнтації партійного проводу. Радикал Матвій Стахів зауважив, що КПСГ змогла «до кінця 1922 року здобути настрої більшости членів УСДП у користь комунізму» [27, с. 40]. Ідейну еволюцію на прокомуністичні позиції завершив VI з'їзд УСДП 18 березня 1923 р., що відбувся за кілька днів після рішення Ради послів країн Антанти про визнання анексії Східної Галичини Польщею (після поразки ЗУНР в польсько-українській війні 1918–1919 рр. міжнародно-правовий статус краю був не визначений). В ухваленій на початку засідання «Декларації з'їзду УСДП про Східну Галичину» УСДП різко засудила рішення Ради послів від 14 березня 1923 р.: «Незважаючи на всі ухвали капіталістичного імперіалізму, український пролетаріат нашої країни вважає себе одним цілим пролетаріатом нашої матері Радянської Соціалістичної України і Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [22, с. 168, 169].

Прокомуністична діяльність УСДП посилилася після ухвал березневого 1923 р. партійного з'їзду. УСДП фактично перетворилася в легальну прибудову КПСГ (з жовтня 1923 р. – Комуністична партія Західної України, КПЗУ), що використовувала легальні можливості організаційних осередків соціал-демократів для поширення комуністичних ідей. В умовах кризи українського суспільно-політичного руху після березневої 1923 р. ухвали Ради послів почалося масове зростання кількості місцевих організацій УСДП. Так, за свідченням партійної газети «Земля і воля», нові робітничі ради УСДП виникли у Тисмениці, Золочеві, Судовій Вишні, Надвірній, Любомлі, Яворові, селянські ради – у Трійцях, Ілинцях (Іллінцях), Хлібичині Пільнім, Демчу, Тулукові, Тростянці Снятинського повіту, Сернках Долішних, Григорові Рогатинського повіту, Верхраті Рава-Руського повіту у Лопатині Радехівського повіту, Лаврові Старосамбірського повіту, Чистилові Тернопільського повіту та ін. Партійні гуртки, засновані, як правило, у випадку, коли до організації вступало не більше 15–20 членів, існували в десятках сіл, у т. ч. покутських [25, с. 45, 46].

Констатуючи факти створення прокомуністичних осередків УСДП у різних місцевостях Галичини, партійна преса часто згадувала про Покуття. Так, 3 грудня 1922 р. відбулися загальні збори членів УСДП в Коломиї, на яких було обрано нову робітничу раду на чолі зі Степаном Микитюком [9, с. 5]. Загальні збори культурно-освітнього

товариства «Воля», що перебувало під впливом УСДП, у Коломиї 4 лютого 1923 р. надіслали привіт партійній газеті «Земля і воля» як «одинокому й правдиво робітничому свому часописові, … і вважають його теперішний напрям дійсно згідним з інтересом широких пролєтарських мас Східної Галичини» [10, с. 5]. 7 квітня 1923 р. збори Селянської ради УСДП в с. Трофанівка Коломийського повіту одноголосно ухвалили резолюцію про підтримку політичної лінії партійного з'їзду 18 березня 1923 р. УНТП і УРП учасники зборів назвали «дрібно-міщанськими організаціями, ворожими змаганням працюючих селянських мас. Вони своєю дрібно-міщанською політикою піддержують теперішний капіталістичний устрій – устрій визиску і панування буржуазії над працюючою клясою». Учасники зборів закликали передплачувати газету «Земля і воля» – «одинокий часопис у Східній Галичині, який є редагований в чисто класовому дусі і веде освідомляючу працю серед працюючих мас міста й села …» [11, с. 4].

Організаційна діяльність УСДП у Станіславівському воєводстві, за даними поліції, охопила територію Коломийського, Снятинського, Станіславівського, Рогатинського, Калуського, Долинського і Жидачівського повітів [25, с. 46]. Найбільш активно УСДП діяла на Покутті – в Коломийському і Снятинському повітах – під керівництвом комуніста В. Корбутяка із с. Балинці біля Заболотова. За даними Коломийського повітового староства, він був ініціатором та організатором утворення дев'яти селянських рад УСДП – у Балинцях і Трофанівці Коломийського повіту, Заболотові, Хлібичині, Демичу, Ілинцях, Трійці, Тростянцю та Олешкові Снятинського повіту. Під час арешту в зв'язку з ліквідацією УСДП 30 січня 1924 р. у В. Корбутяка було вилучено примірники партійної газети «Земля і воля», журналу «Нова культура», література комуністичного змісту. За свідченням поліції, В. Корбутяк був уповноважений секретаріатом УСДП 9 червня 1923 р. «до організації робітничих і селянських рад на території Станіславівського воєводства» [3, арк. 102 зв.].

22 квітня 1923 р. на загальних зборах УСДП в с. Трійця Снятинського повіту було створено Сільську раду як місцевий осередок партії українських соціал-демократів. Збори ухвалили резолюцію із закликом «до всеї української сільської бідноти, щоби вона, об'єднуючися в соціялістичні Селянські Ради, станула одноцілим фронтом з фабричним пролєтаріятом до боротьби проти

спільного, лютого ворога – Капіталу» [12, с. 3]. На зборах УСДП 22 квітня 2023 р. в с. Ілинцях (тепер – Іллінці) Снятинського повіту обрано нову Селянську Раду, до якої вписалося 74 особи [12, с. 3]. 6 травня відбулося заснування Селянських рад УСДП у с. Хлібичині Пільнім (за участю 26 селян) та с. Демичу (тепер – частина селища Заболотів, кількадесят членів) Снятинського повіту. Інформуючи про успішний організаційно-політичний розвиток УСДП на місцях, редакція партійної газети «Земля і воля» привітала «пробудження й зріст клясової свідомости серед українського селянства» [13, с. 2], у виразно комуністичному дусі.

Новостворені місцеві осередки УСДП на Покутті здійснювали активну діяльність. Так, Селянські ради УСДП організували «відчити» для членів партії 17 травня 2023 р. в с. Демиче біля Заболотова (реферат О. Ясінського «Про завдання УСДП»), с. Хлібичині Пільнім (реферат О. Ванкевича «Про клясову і партійну організацію селян») та с. Ілинцях Снятинського повіту (реферат О. Ясінського «Сучасні відносини УСДП»). 29 квітня на «довірочних зборах» УСДП у Заболотові В. Корбутяк виголосив промову «Про одноцільний пролєтарський фронт», після чого обрано партійну Селянську раду. Того ж дня виникла Селянська рада в с. Олешкові (нині – у складі Заболотівської селищної громади) [14, с. 2]. Діячі УСДП у Коломиї взяли участь у 1-травневому святі міжнародної солідарності трудящих 2023 р. спільно з Союзом пролетаріатом міст і сіл – легальною комуністичною організацією, створеною КПСГ для участі у виборах, єврейською соціал-демократичною робітничою партією «Поалей-сіон» і представниками професійних спілок, без участі ППС. Від імені УСДП С. Микитюк у виступі, за свідченням «Землі і волі», «горячими словами» наголошував на вагомому значенні «всесвітної пролєтарської боротьби та одноцілого проолєтарського фронту» [13, с. 2].

Прокомуністична УСДП 3 червня 1923 р. організувала в Коломиї окружний партійний з’їзд на Покутті, в якому взяли участь майже всі Селянські та Робітничі Ради Коломийського, Печеніжинського і Снятинського повітів. Засідання з’їзду почалося о 12 год. в будинку коломийської Робітничої ради за участю делегата Головної управи партії Антона Чернецького, що виголосив 2-годинну промову «Про політичне становище і завдання УСДП». Доповідач з’ясував, за словами «Землі і волі», значення «революційної партії

селянства і робітництва» в умовах банкрутства УНТП і УРП – українських «міщанських партій». Після дискусії було обрано Окружну Раду УСДП Покуття, яку очолив О. Ясінський, його заступником був обраний С. Микитюк, секретарем – Т. Остафійчук, членами – В. Баран, В. Корбутяк та ін., усього – 11 чол. З огляду на поліцейські репресії проти УСДП учасники з'їзду наклали на Окружну Раду обов'язок зайнятися допомогою політичним в'язням. Окружний секретаріат ради знаходився в м. Коломиї по вул. Красінського, 15 (т. зв. «дім Дудикевича», нині – вул. Валова) [15, с. 4].

З огляду на зближення УСДП з комуністичним рухом поліція спрямувала проти неї масові репресії. Так, 3 червня за проголошення на 1-травневому мітингу в Заболотові комуністичних вимог діячка УСДП Марія Корбутяк була заарештована на 14 днів, а Василь Корбутяк зазнав арешту раніше, 16 травня. Газета «Земля і воля» скаржилася, що переслідування зазнали навіть музики, які грали на 1-травневій демонстрації [16, с. 3]. Як свідчать документи Снятинського староства, УСДП на Покутті в 1922–1923 рр. діяла в умовах постійних підозр та адміністративного контролю з боку польської адміністрації. Власті утримували УСДП під бюрократичним тиском: від членів партії вимагали детальні звіти діяльності, заборонялося проведення зборів і т. п. Воєводські органи влади декілька разів надсилали старосту накази негайно здійснити перевірку діяльності місцевих осередків УСДП [4, арк. 2, 5, 15]. Вважалося, що члени партії «не дають гарантій лояльності», поліція проводила обшуки, вилучала списки членів партії тощо [4, с. 10]. УСДП розглядалася державними органами як потенційно небезпечна політична сила, здатна до «антидержавної діяльності» [4, арк. 6].

Під тиск урядових репресій потрапили місцеві осередки культурно-освітнього товариства УСДП «Воля». Снятинське староство вважало їх такими, що розгорнули діяльність «на шкоду державі» [4, арк. 7]. Аргументуючи обшуки «слідством за комуністами», поліція фактично здійснювала репресивні заходи проти діячів УСДП, що характеризувалися як учасники «антидержавних виступів» [4, арк. 12]. Діячі УСДП на Покутті висловлювали протест проти репресій. Про це, зокрема, свідчить скарга секретаріату УСДП в Снятині від 12 жовтня 1922 р., адресована міському старості, в якій йшлося про масові репресії з

боку адміністративних властей. Представники УСДП вимагали пояснень від місцевої влади та в разі не отримання відповіді звертатися до вищих державних інстанцій у Другій Речі Посполитій [4, с. 6, 6 зв.]. По суті, місцеві осередки УСДП намагалися діяти легальними методами, звертаючись до офіційних органів влади – староства, Станіславівського воєводства. У свою чергу, поліція інформувала центральні органи влади про небезпечний для держави напрямок діяльності партії, що врешті-решт призвело до офіційної заборони УСДП у січні 1924 р.

Однак поліцейські репресії не могли зупинити діяльність прокомуністичної УСДП на Покутті, що в другій половині 1923 р. активізувалася. Так, 1 липня 1923 р. відбулися загальні збори культурно-освітнього товариства робітників «Воля» в м. Коломия, на яких обрано нову управу на чолі з Осипом Ванкевичем [17, с. 2]. На зборах УСДП в м. Тисмениця 22 липня новообрану Робітничу раду – місцевий партійний осередок – очолив Михайло Петранюк [18, с. 4]. Це були прокомуністичні діячі, що підтримували новий курс УСДП у руслі рішень VI партійного з'їзду. Висвітлюючи партійний рух у Заболотові, редакція газети «Земля і воля» наголошувала, що «тільки дорогою клясової боротьби» зможуть селянські та робітничі маси «визволитися від капіталістичного гнету, і щойно поваливши його панування, звільняться від соціяльного і національного гнету» [6, с. 6]. 19 серпня 2023 р. збори членів УСДП в с. Тростянці Снятинського повіту обрали новостворену Селянську раду у складі 50 осіб на чолі з Юрієм Павлюком (заступник – Микола Якубівський). На зборах виступав комуніст В. Корбутяк [7, с. 5].

До складу Селянської ради УСДП, обраної на установчих зборах у с. Тулукові Снятинського повіту 19 серпня 1923 р., увійшли 32 чол. (голова – Микола Мокрій, заступник – Юрко Савчук). Виступаючи на зборах, Василь Корбутяк заявив про потребу «організовуватись в одну могутню робітничу партію, щоби повалити … капіталістичний устрій та побудувати на його місце наш робітничо-селянський». Учасники вирішили передплачувати комуністичні часописи – «Землю і волю» і «Нову культуру» [7, с. 5]. Сільська рада в с. Тулукові 16 вересня організувала «довірочні збори», на яких із доповіддю «Що таке соціялізм?» виступив В. Корбутяк, до Селянської Ради УСДП вписалося 96 нових членів [8, с. 5]. Збори завершилися співом «Інтернаціоналу» – міжнародного пролетарського гімну [8, с. 5]. У

грудні 1923 р. партійний гурток УСДП на чолі з Іваном Кабалюком виник у с. Цуцилині Коломийського повіту, до нього увійшло вісім членів [5, с. 6]. 14 січня 1924 р. виник жіночий гурток УСДП в с. Балинцях Снятинського повіту [21, с. 3]. Заснування нових партійних осередків практично не припинялося до ліквідації УСДП в січні 1924 р.

Наприкінці 1923 р. територією Покуття, як і всієї Галичини, прокотилася хвиля масових репресій проти діячів прокомуністичної УСДП. У ніч з 14 на 15 жовтня 1923 р. поліція провела ревізії в будинках тогочасних лідерів партії у Львові – секретаря А. Чернецького, відповідального редактора «Землі і волі» та «Нової культури» І. Калятинського та ін., заарештувала їх і вилучила літературу комуністичного змісту [2, с. 1]. Згадуючи про обшуки поліцією в помешканнях активних діячів УСДП на Снятинщині, газета УСДП «Земля і воля» констатувала, що проводяться «ночами ревізії та арештується партійних товаришів» [26, с. 6]. Характерно, що на запит про причини арештів дрогобицький староста безапеляційно заявив: «… Панове, (Ви) є комуністами, а підстроюєтесь тільки під УСДП» [1, с. 4]. Інформуючи своїх читачів про «нагінку поліції на Селянські Ради УСДП» на Покутті в жовтні 1923 р., власті, за свідченням «Землі і волі», заборонили їх діяльність, заарештувавши голів організацій у с. Демичу (П. Косович) та Хлібичин Пільний (М. Селезінка) Снятинського повіту, с. Трофанівці Коломийського повіту (Т. Грицюк) та ін. Під час арешту П. Косовича поліцай зневажливо заявив: «Коли забереш голову – ноги самі прийдуть» [20, с. 5].

Урешті-решт польські власті прийняли рішення повністю ліквідувати прокомуністичну УСДП. Ліквідаційна акція відбулася 30 січня 1924 р., під виглядом контрою за виконанням розпорядження власті завдали удару по українству взагалі. Поліція провела на Західній Україні, насамперед, у Галичині, включаючи територію Покуття, понад 10 тис. обшуків і 2 тис. арештів, заборонила видавництво партійної преси: у Львові – газет «Вперед», «Земля і воля» та журналу «Нова культура», в Луцьку – газети «Селянська доля»), заарештувала найбільш активних діячів ліворадикальної УСДП. За інформацією Коломийського повітового староства, під час ліквідації партії на території повіту відбулися обшуки та арешти в помешканнях найбільш активних діячів УСДП О. Ванкевича, С.

Микитюка, І. Дранчука, О. Ясінського, В. Корбутяка та ін. [3, арк. 102]. Поряд з ліворадикальними елементами, які примкнули до УСДП, постраждали й українські діячі, що не мали жодного відношення до комунізму. Газета «Діло» писала: «Поза тюремними гратами опинилися вже не тільки члени і симпатики УСДП, а й громадські діячі з українського національного табору, що нічого спільного не мають з соціялізмом. (…) Ці арештування поширено на всі західно-українські землі» [19, с. 1].

Таким чином, УСДП як одна з перших політичних партій у Галичині, що взяла активну участь в українській революції на уламках Російської та Австро-Угорської імперій, після військово-політичної поразки урядів УНР і ЗУНР, окупації території України різними державами здійснила ліворадикальну еволюцію на початку 1920-х рр. Вона розчарувалася в політиці західних держав щодо України, діяльності Є. Петрушевича і С. Петлюри, під впливом декларованої комуністами політики «українізації» змінила орієнтацію у вирішенні українського питання на російських більшовиків, радянську Україну у складі Союзу РСР. Займаючи практично націонал-комуністичні позиції, підтримки власне українського комунізму УСДП як легальна партія в умовах кризи українського національного руху і певної дезорієнтації партій, що підтримували уряд ЗУНР (УРП та особливо УНТП, націонал-демократів), зміцнила свою соціальну базу, кількість членів партії, у т. ч. за рахунок вступу відвертих комуністів, у 1922–1923 рр. поступово збільшувалося.

У досліджуваний період прокомуністична УСДП розширила свої впливи на Покутті, що знайшло відображення у створенні нових осередків партії – робітничих і селянських рад, гуртків, особливо в Коломийському, Печеніжинському і Снятинському повітах. 3 червня 1923 р. у Коломиї було організовано окружний з’їзд УСДП покутського регіону, що намітив заходи щодо розширення організаційно-політичного впливу партії на маси в умовах ідейної кризи українського національного руху після визнання країнами Заходу польської окупації Галичини в березні того ж року (в 1919–1923 рр. міжнародно-правовий статус краю був не визначений). Як свідчать архівні матеріали, на прикладі Снятинського повіту, польська поліція в 1922–1923 рр. посилила нагляд за діяльністю українських соціал-демократів Покуття, що стала, по суті, прокомуністичною і становила загрозу для публічного спокою і

польської державності на «східних кресах». Це й стало причиною заборони УСДП 30 січня 1924 р., що змогла відновити свою діяльність на старих, соціал-демократичних позиціях у грудні 1928 р.

Список використаних джерел.

1. Арештування в Дрогобиччині. *Земля і воля.* 1923. 4 листопада. Ч. 44. С. 4.
2. Арештування у Львові і на провінції. *Земля і воля.* 1923. 24 жовтня. Ч. 43. С. 1.
3. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2 (Станіславівське воєводське управління, м. Станіслав Станіславівського повіту Станіславського воєводства. 1921–1939 рр.), оп. 1, спр. 174, 141 арк.
4. Державний архів Івано-Франківської області, ф. 9 (Снятинське повітове староство, м. Снятин Снятинського повіту), оп. 1, спр. 19 (Листування з поліцейськими органами про нагляд за діяльністю УСДП на території повіту), 20 арк.
5. З партійного життя. *Земля і воля*. 1924. 6 січня. Ч. 1. С. 6.
6. З партійного руху. Заболотів. *Земля і воля.* 1923. 12 серпня. Ч. 33. С. 6.
7. З партійного руху. *Земля і воля.* 1923. 2 вересня. Ч. 36. С. 5.
8. З партійного руху. *Земля і воля.* 1923. 14 жовтня. Ч. 42. С. 5.
9. Земля і воля. 1923. 4 лютого. Ч. 6. С. 5.
10. Земля і воля. 1923. 11 лютого. Ч. 7. С. 5.
11. Земля і воля. 1923. 22 квітня. Ч. 17. С. 4.
12. Земля і воля. 1923. 6 мая. Ч. 19. С. 3.
13. Земля і воля. 1923. 20 мая. Ч. 21. С. 2.
14. Земля і воля. 1923. 27 мая. Ч. 22. С. 2.
15. Земля і воля. 1923. 10 червня. Ч. 24. С. 4.
16. Земля і воля. 1923. 1 липня. Ч. 27. С. 3
17. Земля і воля. 1923. 15 липня. Ч. 29. С. 2.
18. Земля і воля. 1923. 29 липня. Ч. 31. С. 4.
19. Зі змакненими очима! *Діло*. 1924. 15 лютого. Ч. 34. С. 1.
20. Нагінка поліції на Селянські Ради УСДП. *Земля і воля.* 1923. 11 листопада. Ч. 45. С. 5.
21. Організування пролєтарського жіноцтва. *Земля і воля*. 1924. 27 січня. Ч. 4. С. 3.
22. Райківський І. VI з'їзд – рубіжна подія в діяльності УСДП. *Політологічний вісник. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції «Політична думка в Україні: минуле і сучасність».* Київ, 1–4 лютого 1993 р. Ч. 2. Київ, 1993. С. 164–174.
23. Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 1998. № 2. С. 42–55.

24. Райківський І. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.). *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ, 1999. Вип. ІІ. С. 112–122.
25. Райківський І. Перехід галицької УСДП у комуністичний табір на початку 1920-х рр. *Komunizm: system – ludzie – dokumentacja. Rocznik naukowy*. Lublin, 2015. Nr 4. S. 31–52.
26. Снятинщина. *Земля і воля.* 1923. 4 листопада. Ч. 44. С. 6.
27. Стахів М. Хто винен? З історії комуністичного руху та його помічників. Львів, 1936. 232 с.

Харитенко Т.В.
Львівський національний університет
імені Івана Франка

КОЛИ ДЗВОНИ ЗАМОВКЛИ: ІСТОРІЯ РУЙНУВАННЯ ЦЕРКОВ НА ПОЛТАВЩИНІ В РАДЯНСЬКУ ДОБУ (1920-ті рр. – 1970-ті рр.)

У статті представлено особливості антирелігійної політики радянської влади на Полтавщині, що мала на меті ліквідацію Церкви як інституції та викорінення історичної пам'яті. Проаналізовано основні аспекти антицерковної кампанії більшовиків – створення товариств, переслідування духовенства, розграбунки храмів та руйнування козацьких церков. Висвітлено особливості функціонування церков Полтавщини в період Другої світової війни, післявоєнної відбудови та хрущовської «відлиги».

Ключові слова: *Полтавщина, церква, антирелігійна кампанія, репресії духовенства, атеїстична пропаганда, культурна спадщина.*

Із приходом більшовиків на Полтавщині стрімко почали замовкати дзвони, які лунали століттями. За одне десятиліття з мапи регіону зникли десятки храмів, а разом із ними – голос громад, пам’ять про предків і цілі пласти культурної тяглості. Ці руйнування були не випадковістю і не плином часу, а чітко продуманою радянською владою політикою, покликаною позбавити людей історичних коренів і переписати їхнє минуле. На місці соборів з’являлися райкоми та склади, метричні книги йшли на макулатуру, ікони зникали у вогнищах, а переоблаштовані храми перетворювалися на клуби чи гуртожитки. Те, що не зруйнували фізично, виривали з пам’яті поступово: покоління виростали, не знаючи, що тут колись стояв храм їхніх родів.

До 1917 р. на Полтавщині переважало православ’я, представлене Переяславсько-Полтавською (згодом – Полтавською) єпархією, що була найбільшою за кількістю парафій серед українських земель у складі Російської імперії. На її території діяли численні парафіяльні

храми і монастирі. Крім основної Церкви (Російської православної церкви, РПЦ), серед населення були старовіри з їхніми молільнями, синагоги та незначна кількість римо-католицьких і греко-католицьких святинь. На кінець імперського періоду Полтавська єпархія об'єднувала тисячі парафій, десятки тисяч священників і кілька діючих монастирів. Церковні братства вели просвітницьку діяльність та утримували церковно-приходські школи, поки більшовицька влада не припинила їхню діяльність після 1917 р.

За офіційними підрахунками, як зазначає дослідниця Алла Киридон, станом на 1914 р. кількість церков у губернії складала 1 287. Їх обслуговували 10 565 священиків, 1 832 диякони, 10 793 псаломщики [5, с.239]. Зокрема, у самому місті Полтава до початку подій 1917–1921 рр. діяли 22 церкви, причому після радянських репресій, на момент 1990 р., вціліло лише 7. Серед них можна виділити Свято-Успенський собор, Спаська церква, Воскресенська церква, Петропавлівська кірха, Преображенська церква, церква Різдва Богородиці, Стрітенська церква, Хрестовоздвиженський римо-католицький костел, Троїцька церква, церква Покрови, Свято-Миколаївських храм, Лютеранська кірха, Велика хоральна синагога тощо.

І хоч, з одного боку, в перших декретах і деклараціях більшовики формально наголошували на скасуваннях будь-яких обмежень в реалізації свободи совісті, зокрема в ст. 24 Конституції УСРР 1919 р. визнавали свободу совісті й право на релігійну та антирелігійну пропаганду, насправді зусилля були спрямовані на розбудову соціалістичного ладу з новою системою цінностей, назвали релігію «опіумом для народу», відмовилися від Церкви та прагнули замінити її своїми, «вічно живими», новими ідолами [3, с. 252, 253]. Тому боротьба з вірою за свідомість населення відбувалася в кілька етапів.

Першочергово видавалися державні декрети у сфері релігії – так, від 20 січня (2 лютого) 1918 р. прийнято «Декрет про відокремлення Церкви …», який позбавляв Церкву багатьох громадянських прав, але, водночас, не забороняв віруючим реалізувати власні релігійні потреби. Вже 17 травня 1919 р. більшовицька влада оголосила про передачу в державну власність усіх церковних і монастирських будівель, землі та цінностей [2]. За цим рішенням храми могли використовуватись за призначенням лише

за рішеннями радянських органів, а церковні громади втрачали право володіти власністю.

Радянська влада також проводила просвітньо-пропагандистські кампанії, спрямовані проти релігії, зокрема створювалися державні й регіональні «спілки безвірників» або ж антицерковні товариства – українська філія Союзу войовничих безвірників СРСР [8, с. 74]. Ці організації діяли на Полтавщині, влаштовували публічні антицерковні лекції, агітаційні анкетування віруючих, випускали пропагандистську літературу, зокрема газети «Войовничий безвірник», «Безбожник», видаваний Центральною Радою Союзів Безбожників СРСР, карикатури та навіть «антирелігійну азбуку».

Водночас через підтримку та співпрацю з царським урядом, більшовики, зокрема їх карально-репресивні органи, вдавалися до репресій духовенства. У своїх інформаційних зведеннях ВЧК, починаючи з 1918 р., чекісти повідомляли, що в 1918–1919 рр. священники брали участь у селянських повстаннях, іноді досить активну, виступаючи не просто рядовими учасниками, а й як керівники. Церкви ставали місцями зберігання зброї, продовольства, притулком для поранених, а фінансування повстань відбувалися за церковний кошт [10, с. 79]. Са́ме цим і було аргументовано подальші хвилі арештів і розстрілів. Уже 1937 р. практично весь єпископат Полтавської єпархії разом з духовенством було репресовано, парафії ліквідовано. Згідно даних інших джерел, після жовтневих подій 1917 р. «храми і монастирі на Полтавщині почали масово закриватися» і до 1937 р. церковна інфраструктура регіону була фактично знищена [5, с. 38].

Кампанії антицерковної боротьби на місцях супроводжувалися насильницьким закриттям церков і розграбунком майна: храми піддавали погромам, звільняли від церковного начиння, дзвони звозили на металобрухт. Знищувалися не тільки культові будівлі, але й матеріальні основи церковно-приходських шкіл чи лікарень, що належали церкві. У деяких випадках храми перетворювали на склади, гуртожитки чи клуби пізніше – на кафе чи котельні.

Архітекторка Оксана Бєлявська в інтерв'ю журналістам із «Суспільне. Полтава» зазначила, що в радянську добу церкви зазвичай підривали, а не розбирали [4]: «Якщо козацькі церкви будувалися наприкінці XVIII сторіччя, то, я думаю, ви уявляєте собі і товщину стін, і щільність розчину, яким зчіплювалась цегляна кладка,

і вага тих же дзвонів, і потужність конструкції. Хто б робив спеціальний проєкт для розбирання цієї церкви? Все було достатньо швидко, ніхто не опікувався тим, щоб зберегти ці пам'ятки».

На нашу думку, цікавим є те, що найпершими більшовики винищували са́ме храми у стилі козацького бароко. Вони мали унікальне планування, відмінне від консисторських храмів, типових для всіх регіонів Російської імперії. Крім того, такі величні споруди слугували би постійним нагадуванням мешканцям міст про їхнє коріння, протяжність славного минулого, що явно було проти інтересів радянської системи, заточеної під стирання національної ідентичності.

Така практика призвела до початку зміцнення безбожницького режиму в селах та містах: близько 80% сільських церков було закрито вже до 1930 р. по всій Україні. На Полтавщині це означало майже повне припинення церковних служб у більшості громад. У результаті цього, до 1940 р. на Полтавщині не залишилося жодної української автокефальної парафії й лише одна – патріаршої орієнтації [6, с. 638]. Однак, незважаючи на такий сильний тиск, більшовицький режим так і не зміг досягти своєї мети – значна частина населення залишалася віруючою.

Із початком німецької окупації в 1941 р. релігійне життя на Полтавщині змінилося. Нова влада, бажаючи отримати підтримку серед населення, не перешкоджала відродженню Церкви, утім, і не була зацікавлення в посиленні її впливу. Така відносна свобода вилилася у відродження Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та Автономної православної церкви (АПЦ), що підпорядковувалася РПЦ [6, с. 638]. Остання активно співпрацювала з радянською владою, яка змушувала своїх священників шпигувати за прихожанами, звітувати, давали завдання та встановлювали функції на законодавчому рівні [9, с. 78].

За таких умов, на початку жовтня 1941 р. в Полтаві було організовано Українську церковну раду, очолювану священником М. Шевченком. Рада створювалася як тимчасовий орган для керівництва церковним життям на Полтавщині та мала діяти до скликання єпархіального з'їзду в Полтаві та Церковного Собору в Києві, що повинні були розробити й затвердити систему устрою та керівництва УАПЦ. Зусиллями Української церковної ради в Полтаві було відкрито ряд церков.

Уже наприкінці грудня 1941 р. в Полтаві було організовано єпархіальне управління УАПЦ на чолі з О. Потульницьким – відомим у 1920-ті рр. протоієрем, що розташовувалося на вул. Олександрівській (нині – вул. Соборності), № 1617. У січні 1942 р. на Полтавщині, в основних рисах, завершено організацію єпархії УАПЦ [6, с. 638]. За таких умов населення, нарешті, змогло вільно відвідувати церкви, служби в яких проводили українською мовою, зросла кількість правлення релігійних обрядів. Проте попередні два десятиліття виховання дітей у безбожницькому середовищі вже повпливали на суспільну свідомість і мали наслідки: богослужіння відвідували старші покоління, а молодь не виявляла до цього інтересу. Виникли також проблеми з кадрами: через репресії та закриття духовних семінарій на Полтавщині уціліло лише 89 священників [6, с. 639, 640].

Однак, після відновлення радянського режиму подальше знищення церков продовжилося і в повоєнний час. За архівними даними паспорту Полтавської області, складеного управлінням МДБ, на її території в період окупації було відкрито 345 православних церков, два жіночі монастирі на 120 осіб (станом на 1945 р.). У самому місті відновили свою діяльність вісім церков та один монастир, тоді як до війни на території всієї області налічувалося 12 церков, з них лише одна – в Полтаві [1, с. 203]. Те, як народ у цілому підтримав відродження релігійного життя під час «німецько-фашистської окупації», викликало занепокоєння влади, що призвело до певного перегляду радянськими керманичами державної політики щодо цього питання.

Зокрема, в 1948 р. уповноваженому у справах РПЦ Полтавської області І. Солянику було доручено зібрати та узагальнити дані про ставлення населення районів області до різних конфесій. Результати здивували партійне керівництво, продемонструвавши «довірливе» ставлення до релігійних громад більшості осіб середнього і старшого віку, а серед молоді – «байдужі настрої» і «пасивність». Вороже ставлення майже не спостерігалося [1, с. 203].

У повоєнні роки активізувалася діяльність Комітету державної безпеки (КДБ), що вербував окремих осіб, у т. ч. із священницького середовища, щоб стежити та доносити на релігійні громади для нищення цієї структури ізсередини. Водночас посилюється антирелігійна пропаганда, спрямована на боротьбу з обрядовістю,

тобто насамперед з хрещенням дітей, вінчанням у церкві поруч із реєстрацією в РАГСі, відспівуванням покійників, колядою та вихідними на релігійні свята. Було розгорнуто пропагандистську кампанію критики релігійного містицизму, антинауковості релігійного вчення тощо, мобілізовано вчительські колективи, піонерські й комсомольські організації. Проте, ці дії не принесли бажаних результатів, хоч і мали негативний вплив на українське суспільство.

Доба хрущовської «відлиги» почалася з гасел про «подолання релігійних пережитків» та обіцянок Микити Хрущова «показати по телевізору у 1980 р. останнього попа» [3, с. 254]. Політика генсека в релігійному питанні чітко окреслилася вже 7 липня 1954 р. з виходом постанови ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи щодо її поліпшення», де наголошувалося на важливості боротьби проти релігії, робилися заклики до використання всіх можливих засобів: усної та лекційної пропаганди, преси, друку, кіно, радіо, впливу через освітні установи, діяльність таких закладів, як музеї, бібліотеки, клуби, залучення інтелігенції та індивідуальної роботи з віруючими тощо.

Для прикладу, масового характеру набувало читання лекцій атеїстичного характеру. Зі звітів сільських клубів Полтавського району за 1955 р. відомо про наступні дані: за цей рік було прочитано 3054 лекцій, якими охоплено 148028 чол. За кількістю прочитаних лекцій «науково-атеїстичні теми» займали друге після лекцій, які пропагували рішення пленумів ЦК КПРС та ЦК КПУ [7]. Із 1954 по 1958 рр. було видано чотири постанови ЦК КПРС, усі були, по суті, однакового характеру, що свідчить про недостатню ефективність вживаних заходів.

Із 1957 р. зростає обсяг видавництва літератури антирелігійного спрямування в Україні, причому як українською, так і російською мовами. Зокрема, хотілося б назвати праці О. Ярославського «О религии», публікації Ф. Олещука та ін. Виходити атеїстичні журнали «Наука и религия», «Людина і світ», з'являються антирелігійні твори В. Антоненка «Походження і реакційна суть релігії» (1958 р.), М. Верхоломова «Чому я порвав з релігією» (1960 р.) та «Вони зреклися релігії» (1960 р.) тощо. У ті ж роки в кінотеатрах постійно в прокатах були такі антицерковні фільми, як «Як людина створила бога», «Чому я не вірю», «Темні люди» тощо. Широко почали впроваджуватися

нові свята, обряди і традиції, властиві комуністичній дійсності (свято Врожаю, Пісні, Праці, Серпа і Молота та ін.) [7].

На початку 1960-х рр. войовничо-атеїстична політика М. Хрущова підняла нову хвилю руйнування церков. Зокрема, це стосувалося Полтавського Преображенського храму та Базарної церкви [3, с. 254]. За багаторічного правління Л. Брєжнєва та нового реформатора М. Горбачова (з 1985 р.) подібна політика продовжувалася, що було властиво взагалі комуністичній ідеології, що знайшла «нового бога» – В. Леніна. Унікальний випадок стався у 1970 р. в селі Рашівка Гадяцького району – місцевий сільський фотограф Микола Галушка встиг зробити фото в момент підриву Успенської церкви [11]. Так святиня, зведена 1851 р., що пережила події 1917–1921 рр., колективізацію та Другу світову війну, впала під час чергової хвилі боротьби проти «опіуму для народу». Пізніше на місці церкви побудували Рашівський будинок культури.

Знищення релігійної інфраструктури на Полтавщині було не випадковістю, а частиною продуманої державної політики, що велася на законодавчому, пропагандистському та силовому рівнях, мала на меті побудову нового соціалістичного (комуністичного) ладу. Ця боротьба, що включала декрети, створення антирелігійних товариств та масові репресії духовенства і т. п., призвела до катастрофічного скорочення кількості парафій та фізичного руйнування сотень храмів. Найболючішим наслідком цієї кампанії стала непоправна втрата культурної спадщини, архітектурних шедеврів та, що особливо важливо для істориків, цінної джерельної бази (метричних книг), що суттєво ускладнило генеалогічні дослідження та історичну реконструкцію локальних громад.

Хоча короткочасне відродження церковного життя відбулося під час німецької окупації в 1941–1944 рр., атеїстична політика була відновлена і посилена в повоєнний час та, особливо, під час т. зв. «відлиги» М.Хрущова, що, по суті, не стосувалася релігійного життя в Україні. Незважаючи на тотальний тиск і майже повну ліквідацію церковної інфраструктури до 1940-х рр., у період сталінського погрому українства, більшовицький режим так і не зміг повністю знищити віру: значна частина населення, особливо старшого віку та в сільській місцевості, продовжувала зберігати традиції, часто в підпіллі, що демонструє стійкість духовного життя перед обличчям державного терору. Однак понад пів століття комуністичної політики

«войовничого комунізму» в XX ст. залишили наш регіон із глибокими культурними та ідентичнісними втратами.

Список використаних джерел.

1. Бабенко Л. Стан релігійності населення Полтавщини у повоєнний період. *Краєзнавство : науковий журнал*. Київ, 2008. Вип. 1–4. С. 203–209. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Babenko_Liudmyla/Stan_relihiinosti_naselennia_Poltavschyny_u_povoiennyi_period/.
2. Декрет Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 22 січня 1919 р. URL: http://resource.history.org.ua/publ/gpu_2003_21_2_50
3. Дудка С. Зруйновані Культові Споруди Полтави: Преображенський Храм (1870–1962). *Полтавський Краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток*. 2018. №13. С. 248–257. URL: https://www.academia.edu/resource/work/38694909
4. Ізотов І., Сотник А. Втрачені пам'ятки Полтави: зруйновані та перебудовані церкви, кірхи та костели. URL: https://suspilne.media/poltava/123228-vtraceni-pamatki-poltavi-zrujnovani-ta-perebudovani-cerkvi-kirhi-ta-kosteli/
5. Киридон А. Час випробувань. Держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917 – 1930-х років. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 384 с.
6. Дроздова О. Релігійно-регіональний аспект формування документних ресурсів Полтавщини (на прикладі Спаської церкви м. Полтави). *Історія релігій в Україні: науковий щорічник* / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів : Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії; вид-во «Логос», 2011. Кн. ІІ. С. 636–643. URL: http://religio.org.ua/index.php/religio/article/view/1228
7. Тєвікова О. Антирелігійна пропаганда у закладах культури УРСР у 1953-1964 роках (на прикладі Полтавської області). URL: http://www.cerkva.pl.ua/index.php?view=orthodox_article&id_orth=287&date=201207&ikl=0&id_cat=65&nm=%D0%84%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96
8. Погонець І.В. Виникнення і діяльність Спілки войовничих безвірників у 1920–1930-х рр. (на матеріалах УРСР). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса.* Вип. 15. Т. 2 / ред. кол. М. І. Прихненко (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. Вип. 15. Т. 2. С. 74–78. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/14684
9. Сергієнко В.В. Православні громади Полтавщини в державній політиці й радянському соціокультурному просторі (середина 1940-х – середина 1960-х рр.): дис. на здобуття наук. ступ. кандидата історичних наук: 07.00.01. Полтава-Запоріжжя, 2021. 278 с.

10. Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы : в 4 т. Т. 1. 1918–1922 гг. / под ред. А. Береловича, В. Данилова. Москва : РОССПЭН, 2012. 983 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/5-86004-184-5/5-86004-184-5.pdf
11. Татаренко А. Заборонене фото з Полтавщини. Як підривали Успенську церкву, а Микола Галушка це сфотографував. URL: https://zmist.pl.ua/publications/zaboronene-foto-z-poltavshhyny-yak-pidryvaly-uspensku-czerkvu-a-mykola-galushka-cze-sfotografuvav

Рожанська С.Я.
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

КРИЇВКИ УПА: МІСЦЕ РОЗТАШУВАННЯ І ПОБУТ ПОВСТАНЦІВ

У статті розглянуто феномен криївок як одного з ключових елементів підпільної діяльності національно-визвольного руху, Української повстанської армії в 1940–1950-х роках. На основі архівних матеріалів, спогадів учасників підпілля та наукових і публіцистичних праць проаналізовано умови будівництва, маскування і функціонування підземних сховищ, а також особливості повсякденного життя в них повстанців.

Ключові слова: *криївка, УПА, український визвольний рух, підпілля, конспірація, повсякденне життя, радянські репресії.*

Криївки стали одним із ключових елементів підпільної боротьби українського визвольного руху в Україні, уособлюючи не лише тактичну новацію, а й феномен виживання в умовах тотального терору. Підземні сховки слугували простором боротьби, навчання, духовної витримки та збереження організованості Української повстанської армії (далі – УПА) в умовах протистояння репресивним режимам радянського партійно-тоталітарного режиму. Актуальність дослідження криївок зумовлена і подіями сучасної російсько-української війни, що вказала нам на необхідність глибшого осмислення національно-визвольної боротьби та збереження історичної пам’яті про людей, які, навіть будучи загнаними під землю, не припинили боротьби за свободу і світле майбутнє України.

Наприкінці 1940-х років на Західній Україні українські партизани створили мережу таємних підземних сховищ, де вони навчалися, писали програмні документи, сприяли роботі друкарень та навіть підземної радіостанції. Криївки були справжньою новацією в тактиці боротьби українського визвольного руху. Під землею без сонячного світла, без змоги нормально помитися, в постійні задусі та

сирості з обмеженими харчами – са́ме так повстанці могли вести підпільну діяльність від кількох тижнів до кількох місяців.

Слово «криївка» у значенні сховок, укриття вживалося ще в одній з найдавніших книг світу – Біблії [4] та використовувалося в українській мові з давніх часів. Цей термін у своїх творах наприкінці XIX століття вживали Іван Франко [15, с. 138] та Михайло Коцюбинський [10, с. 16]. Щоправда, в сучасного українця слово «криївка» буде асоціюватися, насамперед, як невіддільний елемент побуту УПА. Деякі підпільники пропонували розрізняти терміни криївка та бункер, що зазвичай все ж таки вживали в одному значенні. Майор УПА Степан Стебельський (Хрін) пропонував вживати термін криївка до повністю ізольованого підземного приміщення, а бункер – до споруди , що мала охоронний пост.

Початок будівництва криївок дослідники відносять до часів німецької окупації України в 1941–1944 рр., але більшого поширення вони здобули під час повернення радянського панування [7, с. 244]. Від самого початку ці сховки були досить примітивні, але з часом їх будова й обладнання стали більш сформованими для різноманітних завдань, які доводилося виконувати повстанцям у нерівному бою проти ворожих режимів. Той факт, що деякі криївки функціонували аж до початку 1960-х років [12], свідчить про високий рівень уваги та зусиль повстанців, які були вкладені в їх будівництво. Упівці проявляли неабияку кмітливість у процесі будівництва сховку яка й дотепер викликає захоплення у фахівців, адже від якості конспірації залежало життя воїнів. Наказ про побудову таємних криївок було видано керівництвом УПА 25 листопада 1943 р. на Волині, до якого додавався детальний «Правильник будівляних робіт підземних помешкань» – список положень, у якому чітко зазначалися правила побудови та конспірації для підпілля [11, с. 236, 238].

У спорудженні підземних сховищ найважливішу роль відігравало маскування, де повстанці проявили свою тямущість у повній мірі. Сховки будувалися як у лісі, так і в селах. Місце розташування криївок дивує своєю винахідливістю: наприклад, у селі Рудки на Тернопільщині одна з них розміщувалася над вівтарем у храмі УГКЦ, вхід до якого здійснювався через отвір у несучій стіні та закривався дерев’яними дверцятами, щільно залитих віском [8]. У селах криївки маскували по-різному: в жилих будинках, де мешкали

господарі [1], в їхніх пивницях, стодолах [5, с. 68], колодязях [2] та навіть у собачих будках [3] тощо.

У лісистій місцевості криївки будували не більше, ніж на декілька кілометрів від села, щоб підтримувати зв'язок із прихильниками підпільного руху, які таємно допомагали з їжею, ліками та передачею відомостей. Для маскування та конспірації використовували максимальне злиття із природою. Потаємний вхід здебільшого мав прямокутну форму і був обкладений деревом, вниз до сховку вела драбина, а вхід за собою закривали прямокутним ящиком, у якому ріс кущ, дерево чи інша рослинність. Наприклад, Михайло Черешньовський згадував, що його друг воїн УПА Петро мав три криївки: «під пнем», «під ялинкою» та «під дорогою», і щоб увійти до них, потрібно було піднести ящик догори [6, с. 160].

При підборі місця криївки, у першу чергу, керувалися можливостями заходження і виходу, щоб не було деконспірації, якнайменше вешталися цивільні особи та залишені сліди на росі, траві чи дорозі не кидалися надто у вічі та їх легко можна було замаскувати. Як правило, повстанці уникали ярів, горбів, гущаків. Для місця розташування криївки потрібно було звертати увагу на максимальне унеможливлення ефективних дій з боку агентури та чекістсько-військових операцій. Якщо говорити про побудову сховку, для прикладу, в господарському дворі, то партизани намагалися брати до уваги, чи можливо дійти до двору в місячні ночі, чи не будуть перешкоджати собаки та які політичні погляди та моральні цінності мають сусіди.

Після обрання місця побудови потрібно було почати підготовку будівельного матеріалу. Їхню заготовку, як правило, розпочинали за кілька місяців до будови, заготовкою займалися тільки жильці майбутньої криївки, уникаючи столярів чи будівельників, перевозили матеріал також тільки самі підпільники. Усі роботи виконувалися вночі максимально безшумно та швидко. Землю виносили на плечах на найближче поле. Перед заселенням перевіряли конспіративність сховку. У побуті дотримувалися строгої конспірації: виходили та заходили до криївки тільки вночі, заборонено довго знаходитися над входом тощо. Всякі організаційні справи вирішувати тільки вночі й далеко від господарського будинку. На зустрічі необхідно було виходити пізньою порою і робити вигляд, ніби повстанець змучений

від далекої дороги. Завжди намагалися надходити із протилежного боку, а біля самої хати проходити якнайшвидше.

Повстанці звертали увагу на умови зберігання харчів. Їжа повинна була доставлятися самими повстанцями, які проживали у криївці. Під час перебування сторонніх осіб у хаті господареві заходити до криївки заборонялося. При подачі харчів треба було звернути увагу, щоб господиня, заходячи до криївки, підозріло не оглядалася. Білизну віддавали на прання перевіреним людям, яких добре знали. Відразу після того, як білизна ставала чистою, її забирали до криївки.

У випадку, коли виникали підозри, – чийсь слід при вході в криївку, чи хтось із посторонніх часто проходить біля неї і т. п. – це був знак для повстанця, що необхідно змінити місце перебування. При заході й виході з криївки вважали на агентурні сліди (наприклад, грудочки на стежці, патички і листочки зложені у різному вигляді, тощо). Багато уваги присвячували конспірації входів у криївки і вентиляції, щоб усунути будь-які ознаки вентилятора наверху. Доводилося бути дуже обережними при закупівлі паперу, харчів, медикаментів та ін. Такі закупи, як правило, проводили у віддалених місцях. При виході з криївки потрібно було залишити відповідні знаки.

При появі чогось підозрілого ту чи іншу криївку повстанець мав залишити. Так само поступали, якщо криївку побачив хтось із місцевих. Постійно звертали увагу на агентурні знаки – зложене каміння, зламані прутики, різну кору, сухі гілки, запхані в землю. Старанно маскували всі місця квартирування, тобто проживання повстанців під час побудови сховку. Було заборонено квартируватися близько до криївки, бажано за кілька кілометрів від сховку, особливу увагу приділяли маскуванню. Криївка будувалася так, щоб літом і зимою була змога самому маскуватися. У бункері заборонялося тримати речі, які мали гострий запах (одеколон, паста, квашена капуста тощо), в крайніх випадках їх щільно закривали.

Під час сну партизанів один з них мав бути «на чуйці», а під ранок черговому ставилося в обов’язок перевірити місцевість біля криївки. Щодо їжі, то її можна було безпосередньо приносити самостійно або ж забирати на місцевих пунктах, тобто наперед назначених місцях. Цивільним строго заборонялося доставляти харчі до криївки. Харчі упівці забирали самостійно на селі, дотримуючись

строгої конспірації, та варили у своїй криївці. Щоденні походи в село були заборонені, добре перевірених людей, які доставляли харчі повстанцям, вчили конспірації, а пункти зустрічі постійно змінювали [9].

У багатьох випадках підпільники спускалися до бункерів на зимовий період, найменш сприятливий для боротьби – від листопада до квітня. Спорудження ж криївок часто починали влітку. Цей процес, враховуючи конспірацію, затягувався на декілька місяців. Вважалося, що вигідно розміщувати криївку поряд із струмком чи річкою, щоб мати достатньо води, життєво важливої для побуту повстанців. Якщо випадала така можливість, воду проводили в укриття за допомогою кустарних труб або ринв, щільно замаскованих, іноді просто у сховку будували криницю.

Бункер міг мати як одну, так і декілька кімнат. Приміщення мали різні цілі: кухня, комора чи приміщення для роботи чи відпочинку. Житлові криївки облаштовували дерев'яними нарами, столом із стільцями, іконами та літературою, також могла бути друкарська машина. Освітлення було від гасових ламп або ж свічок. У деяких криївках навіть облаштовували печі. Якщо не було можливості обладнати піч, то їжу готували на примусах, на добу доводилося витрачати не менше пів літра гасу. У криївках, розташованих у лісі чи на відкритій місцевості, палили вночі, щоб дим не привертав уваги, тому процес приготування їжі був дуже довгим. Наприклад, звичайна каша на гасниці варилася впродовж трьох годин, чай – біля двох.

З їжею в деяких бункерах було досить складно: 70 грам сала на день та сухарі, сховані в алюмінієвих бідонах, створювали ілюзію більш-менш пристойного харчування [14, с. 79]. До основного раціону повстанця входило сало, сухарі, м'ясо, цибуля, картопля, смалець, консерви, мед та ін. Інколи створювали окремі бункери для зберігання харчів. Повстанці намагалися урізноманітнювати свій раціон харчування. Так, Омелян Плечень («Соловій») згадував, як із побратимами навіть квасив капусту. Для цього по центру сховку викопали бочку. Крім того, в лісі розставляли пастки на звірів, щоб мати свіже м'ясо, якого часто бракувало [13, с. 27].

У криївках доводилося проводити не один тиждень чи навіть місяць, тому час під землею намагалися провести із користю. Вояки жили за узгодженим розпорядком дня. Наприклад, Степан

Стебельський (Хрін) подавав наступну картину розпорядку дня: «6.00 – підйом, від 6 до 7 – зарядка, миття та прибирання. 7.05 – молитва, 7.15 – сніданок, із 8 по 12 – заняття, 12–14 – обід, 14–17, полудневі заняття, 17–18 – вечеря, опісля – чищення зброї, 20.05 – вечірня молитва». Розпорядок дня часто змінювався залежно від умов та обставин. Неділі та свята, як правило, були вихідними [16, с. 28].

У години, які були передбачені для навчання, вояки вивчали історію України, українську мову, географію, іноземні мови, а також спеціалізовані дисципліни (причому ідеологію не тільки України, але й ворожу, щоб краще розуміти ворога, у вишкільній програмі, називали це «совєтознання», вивчали також методи конспірації, пропаганди, тактику боротьби та військову літературу). Са́ме у підземних сховках писалися звіти, інструкції, листівки та спомини. Увечері бійці полюбляли подискутувати на різні теми, розповідати оповідання, жартувати та співати пісень [16, с. 29].

Таким чином, криївка для українського підпільника була значно більшим, ніж просто сховком у землі. Це був простір виживання, боротьби і внутрішньої витримки, в якому поєднувалися щоденна небезпека, важка фізична праця та постійна напруга очікування. У темряві, сирості й тісноті повстанці не лише переховувалися від ворога, а й навчалися, писали, планували акції, підтримували дисципліну і зберігали віру в сенс своєї боротьби. Попри нелюдські умови існування, криївки дозволяли продовжувати підпільну діяльність у той час, коли відкритий спротив ставав неможливим. Винахідливість у маскуванні, продуманість у будівництві та суворе дотримання правил конспірації нерідко рятували життя й давали шанс вистояти проти добре організованої репресивної машини радянської влади. Са́ме тому страх партійно-тоталітарної системи перед криївками був страхом перед невидимим ворогом, який, навіть загнаний під землю, не припиняв боротьби.

Криївки стали мовчазними свідками цієї боротьби, місцями, де, образно кажучи, ламалися тіла, але не ламався дух. Вони уособлюють крайній вимір самопожертви і стійкості людей, які свідомо обрали життя під землею заради ідеї національної та особистої (тобто не підкоритися комуністичній, імперській ідеології) свободи. Через це криївки й сьогодні залишаються одним із найсильніших символів українського визвольного руху та пам’яті про тих, хто боровся до кінця. Життя у сховках було тяжким: тіснота, відсутність сонячного

світла, важке повітря, запах відходів життєдіяльності та воші, усе це були щоденні умови проживання повстанців. Усе це давило на психіку та ламало моральний стан бійців. Однак криївки лякали радянську владу і стали місцем порятунку не для одного повстанця.

Список використаних джерел.

1. Архів Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР)**.** Ф. 58. Т. 107. URL: http://avr.org.ua/viewDoc/34097 (дата звернення: 30.12.2025).
2. Архів Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР**).** Ф. 58. Т. 108. URL: http://avr.org.ua/viewDoc/34130 (дата звернення: 30.12.2025).
3. Бігун І**.** Військо під землею. Як вижити у криївці? *Локальна історія*. 2024. URL: https://localhistory.org.ua/texts/statti/viisko-pid-zemleiu/ (дата звернення: 02.12.2025).
4. Біблія. Книги Святого Письма Старого і Нового Завіту / пер. І. Огієнка. Київ : Українське біблійне товариство, 2002. Єремія 23: 24–40.
5. Біля повстанської ватри. Жертовність борців ОУН–УПА Тисменицького району у спогадах та шанобливім слові. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 192 с.
6. В рядах УПА: збірка споминів колишніх вояків УПА з терену Лемківщини й Перемищини / ред. М. Дупляк. Нью-Йорк: Накладом Товариства Вояків УПА в США і Канаді, 1999. 604 с.
7. В'ятрович В., Забілий Р., Дерев'яний І., Содоль П**.** УПА. Історія нескорених / відп. ред. і упоряд. В. В'ятрович; Центр досліджень визвольного руху. 5-те вид. Київ : Наш формат, 2024. 352 с.
8. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 372. Т. 33.
9. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Т. 88.
10. Коцюбинський М**.** Відьма та інші оповідання / за ред. Ю. Т. Бескида. Краків : Українське видавництво, 1940. 53, [2] с.
11. Літопис УПА**.** Нова серія. Т. 2 : Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944 / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; Видавництво «Літопис УПА» та ін. Київ–Торонто, 1999. 872 с.
12. Москаль Р. Останній бій підпілля ОУН. Тернопільщина, 1960 рік. *Історична правда*. 2011. 28 березня. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/28/33736/ (дата звернення: 30.12.2025).
13. Плечень О. Дев'ять років у бункері: спомини вояка УПА. 2-ге вид. Мюнхен : Сучасність, 1987. 216 с.
14. Санников Г**.** Большая охота: разгром украинской повстанческой армии. Москва : Олма-Пресс, 2002. 512 с.
15. Франко І. Петрії і Довбущуки : повість. *Повісті*. Львів: Каменяр, 1990. 368 с.

16. Хрін С. Зимою в бункері: спогади-хроніка 1947–1948. На чужині: Мюнхен : Вид-во «До Зброї» ; Авґсбурґ : Друкарня Б. Криницького, 1950. 142 с.

Гелей Ю.Ю., Маслій О.Д. (с. Андрея)
Івано-Франківська академія Івана Золотоустого

ДУШПАСТИРСЬКА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ О. МИХАЇЛА КОСИЛА (1932–2000 РР.)

У статті досліджено життя священика Михаїла Косила, видатного діяча Української греко-католицької церкви, який зробив вагомий внесок у діяльність підпільної Церкви. Зосереджено увагу на його пастирському служінні, моральній стійкості в умовах переслідувань та самовідданості вірі. Особливий акцент зроблено на його ролі в діяльності нелегальної семінарії, вихованню молодих душпастирів та його душпастирське служіння в умовах відновлення УГКЦ.

Ключові слова: *Михаїл Косила, підпілля, священик, семінарія, Українська Греко-Католицька Церква.*

Актуальність дослідження життєвого шляху та діяльності отця-мітрата Михаїла Косила (1932–2000) зумовлена низкою теоретичних, історичних та практичних чинників. По-перше, його постать є однією з ключових для розуміння феномену виживання Української греко-католицької церкви (УГКЦ) в умовах тоталітарних репресій та її подальшого відродження в незалежній Україні. Отець Михаїл Косило виступає яскравим представником покоління ісповідників віри, які, служачи в підпіллі, забезпечили ієрархічну та духовну спадкоємність Церкви. Його діяльність як ректора підпільної семінарії в 1960–1980-х роках стала фундаментальною ланкою, що зв’язала досвід мучеників та нової, легальної Церкви, сформувавши цілу плеяду сучасного духовенства.

Дослідження ґрунтується на комплексі різнопланових джерел, що забезпечують його історичну достовірність, повноту та глибину. Найбільшу цінність становлять першоджерела та унікальні архівні матеріали, усні свідчення його учнів-священників, співробітників, які працювали з ним у лісгоспі, та найближчих родичів. Науковий базис дослідження був сформований завдяки опрацюванню спеціалізованих публікацій таких дослідників як П. Голіней, В. Нагорняк, Х. Нищей та ін. Дослідження базується на наукових принципах історизму, об’єктивності й системності. Серед загальнонаукових методів застосовано аналіз та синтез, індукцію та дедукцію. Основу

становлять спеціально-наукові методи: історико-хронологічний, біографічний, історико-проблемний та історико-богословський.

Практичне значення роботи полягає у створенні біографічної основи для популяризації подвигу «ісповідників віри», що є важливим для національно-патріотичного та духовного виховання суспільства. Комплексний аналіз його пастирських методів, як-от безкорисливе служіння та милосердний підхід до вірних, що забезпечило мирне повернення цілих громад, слугуватиме етичним та організаційним прикладом для сучасного душпастирства в Україні, що стоїть перед новими викликами.

Отець Михаїл Косило народився у селі Дора, що на Надвірнянщині (тоді – Станіславівський повіт), 20 грудня 1932 р. Він походив із глибоко віруючої родини Василя Косила та Катерини (з дому Спасюк) [2, с. 198]. З восьми років, будучи школярем, майбутній отець старався регулярно відвідувати Богослужіння, майже не пропускаючи вечірніх відправ. Його змалку приваблював сам процес літургії, що сформувало в нього бажання присвятити себе священству [8, с. 44, 45].

Визначальну роль у духовному формуванні М. Косила відіграли родичі та монастир Студійського уставу. Дідусь Микола Спасюк, який був паламарем місцевої церкви, навчив Михайлика прислуговувати священникові під час богослужінь. Із шести років Михайло з ровесниками щоденно відвідував Богослужіння в отців-студитів. Ключову роль у становленні М. Косила як майбутнього священника відіграв монастир святого пророка Іллі. Його наставником і духовним провідником став ієромонах Мирон Деренюк [1, с. 453].

Вирішальним для формування світогляду М. Косила став його духовний зв’язок з отцем Антонієм Казновським. Уже від 1949 р. отець Антоній здійснював душпастирське служіння не лише для громади Дори, але й для значної кількості підпільних греко-католиків з навколишніх поселень, ставши організаційним та духовним центром опору. Са́ме за його сприяння та під безпосереднім керівництвом молодий Михайло Косило отримав шанс отримати богословську освіту в сильній конспірації [2, с. 198].

З 1949 р. М. Косило поєднував своє семінарійне навчання з важкою щоденною працею. Навіть в умовах підпілля він продовжував здобувати богословську освіту, наполегливо студіюючи

та складаючи іспити [9, с. 9]. Процес здобуття богословської освіти в підпільних умовах М. Косило був вимушено призупинений у 1951 р., коли його призвали на військову службу до лав Радянської армії [7, с. 209]. Після повернення майбутній отець не лише продовжив теоретичне навчання, але й активно долучився до практичного церковного служіння. Він взяв на себе обов'язки дяка-регента при своєму вчителеві [5, с. 40].

Михаїл успішно закінчив навчання за програмою Львівської Богословської академії (далі – ЛБА) і, повернувшись з армії, 13 червня 1958 р. був висвячений на священника преосвященним Миколаєм Чарнецьким у Львові. Проте його служіння на волі було надзвичайно коротким. Вже 25 червня 1958 р., лише через дванадцять днів після свячень, Михаїла разом з літнім учителем, отцем Антонієм Казновським (якому було понад 81 рік), судили в Яремчі [3, арк. 2].

За вироком суду отець Антоній Казновський отримав рік позбавлення волі та п'ять років заборони проживати на території західних областей України. Михаїл Косило був засуджений до двох років позбавлення волі, а також додатково отримав 10 років висилки у Кустанайську область Казахстану. Хоча висилку було скасовано завдяки новому законодавству, і він відбув лише ув'язнення в Жданові (сучасне м. Маріуполь, Донецька область), невдовзі його арештували вдруге. Цього разу його звинувачували в закінченні таємної Львівської Богословської академії, вимагаючи видати імена ректора та викладачів. Михаїл усе заперечував, і ніхто через нього не постраждав. Його засудили до трьох років позбавлення волі та трьох років висилки в Омську область [3, арк. 2, 3].

Звільнившись із ув'язнення в червні 1963 р., о. Михаїл Косило миттєво відновив свою роботу в підпільному душпастирському служінні. Щоб уникнути підозр з боку КДБ, він був змушений працювати на різних державних роботах, паралельно здійснюючи свою душпастирську місію. Географія його служіння охоплювала широку територію, включаючи не лише Івано-Франківськ, Монастириськ, Тлумач чи Надвірну, але також і численні навколишні села, де він таємно відправляв богослужіння для вірних, що не прийняли російського православ'я [4, арк. 3]. Знайшовши підтримку, о. Михаїл врешті-решт зміг отримати легальне прикриття. Він влаштувався помічником пасічника в Делятинському лісокомбінаті.

У 1968 р. о. Михаїл таємно розпочав навчання перших семінаристів у своєму рідному селі Дора Яремчанського району. Це поклало початок функціонуванню підпільної духовної семінарії, ректором якої він був офіційно іменований владикою Іваном Слезюком. Отримавши необхідну богословську літературу та пастирське благословення від єпископа Симеона Лукача, він розпочав терпеливий шлях передання знань та вчення Церкви тим, хто був готовий ціною власного життя «жити і служити» [8, с. 13]. З 1974 по 1990 рр. із стін підпільної семінарії вийшов 21 священник. Завдяки цій роботі підпільна духовна семінарія в Дорі забезпечила неперервність і розвиток УГКЦ [10].

Навесні 1989 р., коли політична атмосфера в СРСР почала змінюватися, о. Михаїл Косило приєднався до історичної делегації українських греко-католицьких ієрархів та священників, яка вирушила до Москви. Разом із ієрархами Софроном Дмитерком (ЧСВВ), Іваном Семедієм, Павлом Василиком, Филимоном Курчабою (ЧНІ), Іваном Маргітичем та ще кількома представниками духовенства, о. Михаїл брав активну участь у переговорному процесі та голодуванню на Арбаті. Метою цієї доленосної поїздки було добитися офіційного дозволу та реєстрації УГКЦ на території Радянського Союзу, що стало ключовим кроком до її виходу з майже півстолітнього підпілля [6, с. 64].

Етап легалізації Церкви ознаменував початок широкомасштабної кампанії з повернення храмів віруючим. Під енергійним керівництвом о. Михаїла та підготовлених ним учнів, греко-католики всього Прикарпаття почали рішуче відновлювати своє право власності на святині. Цей процес охопив велику кількість населених пунктів: Надвірна, Яремча, Делятин та ін., численні села, як-от Стримба, Гвізд, Красна, Фитьків, Дора, Ямна, Лоєва, Назавизів, Яблуниця, Поляниця, Цуцилів, Пнів і Зелена. Ця діяльність вимагала від душпастирів не лише духовної рішучості, але й організаторських здібностей для мобілізації громад, і немала заслуга в цьому М. Косила [8, с. 61].

Із виходом УГКЦ із підпілля наприкінці 1990 р. на прохання владики-коад’ютора Павла Василика о. Михаїл Косило розпочав місійну працю на Буковині. Його багаторічний досвід катакомбного пастиря був негайно спрямований на відновлення церковних структур у регіоні, де ГКЦ була практично знищена. Отець Михаїл доклав

чималих зусиль для створення нових громад, відновлення парафіяльного життя та організації регулярних богослужінь, які були припинені десятиліттями радянської влади [9, с. 10].

У Чернівцях отець Михаїл застав прокатедральний собор Успіння Пресвятої Богородиці у вкрай занедбаному та поруйнованому стані. Фактично, починати роботу доводилося майже з нічого, оскільки навіть головний престіл був повністю розвалений. На відновлення чекав величезний терен – ціла Чернівецька область сучасної України, тоді як греко-католицька громада була невеличкою та розсіяною. Праця перших років легалізації Церкви була надзвичайно складною і відповідальною, вимагаючи від священника повної самовіддачі [10].

10 листопада 2000 р. отець-мітрат Михаїл Косило на 68-му році життя та 43-му році священства завершив своє багаторічне служіння та відійшов до вічності. Він похоронений на подвір'ї церкви Чуда св. Архангела Михаїла у рідному селі Дора. Його могила розташована поряд із місцем спочинку о. Антонія Казновського, символічно об'єднуючи дві постаті, що були «стовпами віри» у найважчий період функціонування УГКЦ [1, с. 455].

Таким чином, священник Михаїл Косила залишив глибокий слід у житті підпільної Церкви, процесах легалізації, відродження та розвитку УГКЦ. Без сумніву, о. М. Косило був одним із видатних духовних провідників часів переслідування в ХХ ст., який попри виклики комуністично-атеїстичної системи зумів створити нелегальну семінарію, навчати молодих кандидатів до священства та виховати цілу плеяду душпастирів, які розпочали здійснювати своє служіння як у часи підпілля, так і після відродження УГКЦ.

Список використаних джерел.

1. Борчук С. Санкович М. У боротьбі з радянським тоталітаризмом: сповідник віри УГКЦ: о. Михаїл Косило. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11–12 червня 2020 року* / науковий редактор Тетяна Єщенко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 452–456.
2. Голіней П. Отець Михаїл Косило – педагог «Катакомбної» Церкви. *Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослов'я. Філософія. Історія.* 2021. Вип. 16. С. 197–209.
3. Інтерв'ю з о. Михаїлом Косилом. Інтерв'юер Чуляк В. 12.11.1999. Архів Інституту історії Церкви. 10 арк.

4. Інтерв'ю 26.03.13 р. з о. Іваном Лейб'юком,1967р.н, богословська освіта, священик, с. Дора, Яремчанський р-н, Івано-Франківська обл. 12 арк.
5. Мартинюк Т. Ісповідники віри на Гуцульщині: монахи Студійського уставу, о. Антоній Казновський та о. мітрат Михаїл Косило. *Правда визволить … Матеріали наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р.* / за ред. о. П. Марцелюка, С. Гуркіної, В. Суботіна. Жовква: Місіонер, 2015. С. 20–40.
6. Масевич Н. То будь в кожній хвилі готов на страждання – для Бога не жалуй і серця свого (отець мітрат Михаїл Косило). / Н.Масевич. *Українська Греко-Католицька Церква – переслідувана, та не подолана. Матеріали науково-практичної конференції*. Надвірна, 2007. С. 60–65.
7. Нагорняк В. Діяльність отця Михайла Косила в часи підпілля. *Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир». Богослов'я. Філософія. Історія*. 2014. Вип. 6. С. 208–216.
8. Нищей Х. З вірою у серці: від покликання до служіння. Львів. Галицька Видавнича Спілка, 2019. 192 с.
9. Санкович М. В. Репресії проти УГКЦ й українського духівництва під час сталінського тоталітаризму: сповідник віри о. Михаїл Косило. *Розвиток суспільних наук в сучасних умовах: теорія, методологія, практика : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 23–24 вересня 2022 р.*, м. Київ. – Львів – Торунь, 2022. С. 8–11.
10. Світлій пам'яті о. м. Михаїла Косила. Документальний фільм.2012. URL: https://www.youtube.com/watch

Ципуга А.В.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ОПАНАС ЗАЛИВАХА В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ І ДИСИДЕНТІВ (1960-ті – 1970-ті рр.)

У тезах доповіді досліджено місце й роль Опанаса Заливахи в середовищі українських шістдесятників і дисидентів у 1960–1970-х рр. Проаналізовано основні напрями його мистецької, громадської та правозахисної діяльності, а також механізми репресивного тиску радянського режиму з боку КДБ. Показано, що поєднання творчого новаторства й активного громадянського спротиву зробило О. Заливаху однією з ключових постатей українського національно-визвольного руху другої половини XX ст.

Ключові слова: *Опанас Заливаха, українські шістдесятники, дисидентський рух, політичні репресії, самвидав, Комітет державної безпеки (КДБ), українське мистецтво.*

Опанас Іванович Заливаха (1925–2007 рр.) був непересічною постаттю, чия діяльність стала невід'ємною частиною національно-визвольної течії українського дисидентського руху. Його життєвий шлях відображає складний процес відродження української

ідентичності в умовах жорсткого ідеологічного тиску радянського тоталітарного режиму. Після Голодомору 1932–1933 рр. родина митця вимушено проживала на Далекому Сході, де Опанас піддався значному зросійщенню. Проте під час навчання в Ленінграді (сучасний Санкт-Петербург) та проходження практики у Косові в 1957 р. художник свідомо віднайшов власне національне коріння. У грудні 1961 р. він остаточно переїхав до України та оселився в Івано-Франківську [6, с. 150]. Саме тут розпочалася його активна опозиційна діяльність, що поєднала мистецьке новаторство та громадський спротив.

Після переїзду О. Заливаха швидко інтегрувався у середовище української патріотичної інтелігенції Києва та Львова. Він став активним членом київського Клубу творчої молоді, де познайомився з Аллою Горською, Іваном Дзюбою та Євгеном Сверстюком. Особливо близькі стосунки склалися з Іваном Світличним, якого митець вважав своїм ідейним наставником у русі національного відродження. Через ці контакти художник отримував доступ до забороненої історичної літератури та творів представників «розстріляного відродження». У Львові його коло спілкування охоплювало Михайла та Богдана Горинів [6, с. 150–151]. Така мережа зв'язків дозволила О. Заливасі стати важливою ланкою в координації дисидентських зусиль.

Основним напрямом діяльності художника у першій половині 1960-х рр. стало поширення самвидаву та тамвидаву. Він отримував нелегальні матеріали з великих центрів, розмножував їх фотоспособом та розповсюджував серед оточення. Зокрема, у 1965 р. він розповсюджував видані за кордоном бюлетені ЗП УГВР та працю Івана Кошелівця про сучасну літературу в УРСР. Опанас також знайомив друзів зі статтями Романа Рахманного та нецензурованими поезіями Симоненка й Костенко [2, арк. 342, 344]. Власноручно написане ним есе «Як розмовляють в Києві» стало гострим маніфестом на захист української мови. У такий спосіб митець намагався протидіяти політиці русифікації та національного нівелювання [4, арк. 179].

Мистецька творчість О. Заливахи цього періоду також була формою ідеологічного виклику системі. Він відмовлявся від канонів соцреалізму, орієнтуючись на українські традиції та європейський модернізм. У 1964 р. брав участь у створенні Шевченківського

вітража в Київському університеті, який знищила влада за «ідеологічну шкідливість» [5, с. 348, 350]. Художник також виготовляв предмети з національною символікою, зокрема дерев'яні тризуби. О. Заливаха активно збирав і записував на магнітофонні стрічки українські народні пісні [2, арк. 345, 346]. Його перша персональна виставка в Івано-Франківську була закрита органами вже через тиждень після відкриття.

Активна громадська позиція митця не залишилася поза увагою Комітету державної безпеки. Ще у жовтні 1964 р. він був підданий жорсткій профілактиці через поширення «націоналістичної» літератури. Протягом п'яти днів працівники спецслужб намагалися залякати художника, вилучивши у нього понад 14 заборонених видань [1, арк. 21–51]. Незважаючи на тиск, О. Заливаха не припинив своєї діяльності, що призвело до повторної профілактики у квітні 1965 р. КДБ продовжувало ретельне стеження за його контактами, фіксуючи кожну зустріч однодумців [3, арк. 184]. Влада прагнула будь-якою ціною нейтралізувати вплив «небезпечного» художника на молодь.

Зрештою, 28 серпня 1965 р. О. Заливаха був затриманий у ході «першої хвилі» арештів української інтелігенції. Під час обшуку в його квартирі вилучили фотоплівки з нелегальними документами та записи віршів. Проти нього відкрили справу за статтею про антирадянську агітацію та пропаганду. Поведінка митця під час слідства була надзвичайно мужньою та принциповою. Він відмовлявся давати покази на своїх друзів, зокрема на Валентина Мороза та Михайла Фіголя [7, с. 128, 129]. Навіть під значним моральним тиском О. Заливаха намагався брати всю вину виключно на себе.

Судовий процес над художником відбувся 21–23 березня 1966 р. в закритому режимі. Влада свідомо уникала публічності, побоюючись виступів громадськості на захист дисидента. На суді О. Заливаха пояснював свої дії щирим інтересом до української історії та культури. Проте радянське правосуддя трактувало його патріотизм як тяжкий державний злочин. Зрештою, митця було засуджено до п'яти років позбавлення волі у таборах суворого режиму [2, арк. 346, 347]. На захист засудженого виступили члени Спілки художників України, але вирок залишили без змін [7, с. 131].

Термін покарання Опанас Заливаха відбував у мордовських виправно-трудових колоніях. Він працював на важких роботах вантажником та кочегаром, перебуваючи під постійним наглядом. Складні умови ув'язнення не змогли зламати його переконань та волі до опору. У колоніях він зблизився з такими видатними діячами, як Михайло Сорока та Левко Лук'яненко. Саме зустріч із Сорокою, якого він називав «лицарем української ідеї», мала величезний вплив на його світогляд. Колонія стала для дисидентів місцем консолідації та продовження боротьби за людську гідність.

Незважаючи на категоричну заборону малювати, О. Заливаха продовжував творити в умовах конспірації. Він працював переважно у жанрі малої графіки та екслібриса на випадкових клаптиках паперу. Художник виготовив понад 200 мініатюрних творів із елементами національної символіки для своїх побратимів. Більшість цих робіт була вилучена та знищена адміністрацією під час обшуків. Йому вдалося виконати портрети багатьох в'язнів та навіть портрет Тараса Шевченка для табірних урочистостей [6, с. 153–154]. Окремі мистецькі твори нелегальними шляхами передавалися на волю через надійні канали.

Перебуваючи за ґратами, митець не припиняв правозахисної та політичної діяльності. У квітні 1967 р. він надіслав офіційну заяву протесту Голові Верховного Суду УРСР. У документі О. Заливаха аргументовано доводив незаконність свого засудження, посилаючись на Конституцію СРСР та Декларацію прав людини. Він гостро критикував «великодержавний шовінізм» та утиски української мови у Радянському Союзі. Дисидент вимагав відкритого перегляду своєї справи та припинення свавілля каральних органів. Ця заява згодом стала важливим документом українського самвидаву [9, с. 425, 428].

Після звільнення у серпні 1970 р. О. Заливаха повернувся до Івано-Франківська під нагляд міліції. Він відмовився від будь-яких компромісів із владою, підтвердивши непохитність своїх поглядів перед друзями. У цей час КДБ розпочало проти нього та інших інакодумців оперативну розробку під кодовою назвою «Блок». Художник брав участь у кампанії на захист вдруге засудженого Валентина Мороза [8, с. 537, 538]. Він відкрито демонстрував солідарність із репресованими, відвідуючи суди та підписуючи колективні заяви. Проте під постійним адміністративним тиском

художник був змушений дещо обмежити публічну активність [6, с. 156].

Подальша громадська активність дисидента була тісно пов’язана з посиленням репресій у 1970-х рр. О. Заливаха став об’єктом справи «Блок» як особа, що зберігає і поширює ворожі документи. У його квартирі не раз проводилися обшуки, а родину піддавали залякуванням з боку КДБ. Незважаючи на це, він продовжував підтримувати зв’язки з В'ячеславом Чорноволом та іншими політв’язнями. Важливим кроком стало долучення до видання «Українського вісника» та альманаху «Карби гір» у період горбачовської «перебудови» із середини 1980-х рр. Са́ме ці дії сприяли виходу українського національного руху на новий організаційний рівень.

Новаторське мистецтво О. Заливахи стало візуальним втіленням його опозиційних переконань. Його творчість була синтезом українських національних традицій та європейського модернізму. Кожна лінія та колір на його полотнах несли глибоке емоційне та символічне навантаження. Антропоцентричність робіт митця підкреслювала цінність людської гідності та долі цілої нації. У період незалежності України після 1991 р. його внесок був гідно оцінений отриманням Шевченківської премії. Творча спадщина художника залишається важливим чинником формування національної свідомості сучасних українців.

Отже, Опанас Заливаха став одним із найяскравіших представників українського правозахисного руху 1960–1970-х рр. Його діяльність була спрямована на збереження національної пам’яті та боротьбу проти тоталітарної уніфікації культури. Навіть через багаторічне ув’язнення та переслідування він проніс вірність ідеалам шістдесятництва. Поєднання високого мистецького таланту з непохитною громадянською мужністю зробило його моральним авторитетом для цілого покоління. Творча та громадська спадщина митця залишається вагомим документом епохи спротиву радянському режиму.

Список використаних джерел.

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ) в Івано-Франківській обл. Спр. 37257. Т. 1. 250 арк.
2. ГДА СБУ в Івано-Франківській обл. Спр. 37257. Т. 3. 374 арк.
3. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 944. 362 арк.
4. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 952. 409 арк.

5. Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 416 с.
6. Паска Б. Дисидентська діяльність Опанаса Заливахи (1960–1970-ті рр.). *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2020. № 33. С. 149–158. DOI: https://doi.org/10.15330/gal.33.149-158
7. Паска Б., Ципуга А. Розправа радянських спецслужб над художником Опанасом Заливахою в середині 1960-х рр. *Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина».* 2023. Ч. 36. С. 124–133. DOI: https://doi.org/10.15330/gal.36.124-133
8. Судовий процес Валентина Мороза: розсекречені матеріали / упор. Б.В. Паска. Брустури: Дискурсус, 2021. 704 с.
9. Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?». Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966–1969 рр. Київ: Смолоскип, 2003. 906 с.

Фабрицій В.Д.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ СТУСА ЗА МАТЕРІАЛАМИ САМВИДАВУ «УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК» (1970–1974 рр.)

У дослідженні проаналізовано правозахисну діяльність Василя Стуса на основі матеріалів самвидавного журналу «Український вісник» (1970–1974 рр.). Висвітлено методи громадської активності поета, спрямовані на захист дисидентів від радянських репресій. Досліджено участь В. Стуса в індивідуальних та колективних формах опору партійно-тоталітарному режиму в СРСР.

Ключові слова: *Василь Стус, правозахисна діяльність, самвидав, «Український вісник», репресії, рух опору.*

Правозахисна діяльність В. Стуса була спрямована на запобігання порушенням прав людини радянським тоталітарним режимом. Наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. посилилися репресивні заходи радянського керівництва проти «інакодумців» – людей, чиє бачення суспільного розвитку СРСР суперечило офіційній комуністичній ідеології. Масові арешти дисидентів у цей період викликали значний суспільний резонанс, до якого активно долучився і В. Стус.

В історіографії ця тема залишається малодослідженою. Наявні праці українських науковців переважно присвячені загальному аналізу «Українського вісника». Зокрема, у монографії О. Обертаса [8] досліджено самвидав 1960–1970-х рр. Автор зазначає, що унікальність «Українського вісника» полягала у виході

дисидентського руху на новий організаційний рівень. Джерельною базою нашого дослідження є випуски часопису за 1970–1974 рр. [1–6; 9; 10], що містять відомості про заходи В. Стуса на захист колег по руху опору. Метою статті є аналіз правозахисної діяльності В. Стуса за матеріалами «Українського вісника» у період 1970–1974 рр.

Василь Стус – видатний український поет, літературний критик, публіцист і правозахисник народився 6 січня 1938 року в селі Рахнівка Гайсинського району на Вінниччині. Того ж року родина, рятуючись від розкуркулення, переїхала до міста Сталіно (нині – Донецьк). У 1959 р. Василь закінчив історико-філологічний факультет Сталінського педагогічного інституту, після чого три місяці викладав українську мову та літературу в Таужнянській школі на Кіровоградщині. Після дворічної армійської служби працював літературним редактором газети «Социалистический Донбасс». У 1963 р. вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР (спеціальність «теорія літератури»). Поворотним моментом у житті поета стало 4 вересня 1965 р. Під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна» В.Стус долучився до акції протесту проти масових арештів української інтелігенції. Через відкриту громадянську позицію вже 20 вересня його відрахували з аспірантури, а згодом звільнили з роботи [7, с. 757]. Позбавлений можливості займатися наукою, В.Стус працював на будівництві, у котельні та інженером. Попри постійні переслідування, його правозахисна позиція лише радикалізувалася.

Са́ме в цей період його особиста боротьба за справедливість синхронізується з появою потужного інструменту опозиційного спротиву – часопису «Український вісник». У першому та другому випусках «Українського вісника» було опубліковано лист В. Стуса «Місце в бою чи в розправі?», адресований редакторові журналу «Вітчизна» Л. Дмитерку. Цей текст став відповіддю на статтю Дмитерка «Місце в бою» (1969 р.), яка фактично легітимізувала переслідування інтелігенції. Лист В. Стуса мав на меті захистити Івана Дзюбу та його фундаментальну працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Поет одним із перших артикулював прямий зв'язок між політичними репресіями та деградацією національної культури, засудивши дії каральних органів [6, с. 17, 19].

У третьому випуску (1970 р.) В. Стус переходить від полеміки до прямого апелювання до влади. У листі до очільників УРСР О.

Ляшка та Ф. Овчаренка він відкрито виступив на захист письменника В. Захарченка та кандидата медичних наук І. Сука. Детально описуючи обшуки (зокрема події 8 червня 1970 р.) та конфіскацію приватних бібліотек, рукописів і щоденників, поет вдається до вагомого аналітичного прийому: він протиставляє радянську дійсність Загальній декларації прав людини ООН. Дисидент наголошував, що в демократичному суспільстві особиста свобода є недоторканною, тоді як СРСР відкрито нехтує міжнародними нормами [1, с. 38, 40].

У цьому ж випуску «Українського вісника» було оприлюднено лист Василя Стуса від 28 липня 1970 р. до ЦК КПУ та КДБ при Раді Міністрів УРСР на захист заарештованого дисидента Валентина Мороза. Письменник кваліфікував цей арешт як ознаку духовного занепаду радянської системи, що панічно боїться інакодумства та забороняє вільне обговорення суспільних проблем. Захищаючи В. Мороза, В. Стус засудив тотальне порушення прав людини, зокрема свободи слова. Він наголосив, що переслідування за написання публіцистичних статей є прямим наслідком погіршення духовних умов існування в СРСР. Автор листа влучно діагностував системну ваду Радянського Союзу – всевладдя бюрократії, через яке офіційні скарги ставали абсолютно неефективними. За таких умов, на думку В. Стуса, самвидав залишався єдиним майданчиком для правдивого висвітлення дійсності та спротиву репресивній політиці керівництва країни [9, с. 28, 30].

Також у випуску міститься інформація про виступ Василя Стуса проти наклепницької статті Олексія Полторацького, спрямованої на дискредитацію В’ячеслава Чорновола. Поет відреагував на цей пасквіль розлогим відкритим листом до редакції газети «Літературна Україна». Хоча повний текст звернення в «Українському віснику» не наводиться, з аналізу випуску відомо, що в цьому документі дисидент гостро засудив тогочасну суспільну атмосферу. В. Стус наголошував, що радянська система виховує тип митців-пристосуванців, які, подібно до О. Полторацького, обслуговують репресивний апарат і легітимізують несправедливість [4, с. 41, 48].

Четвертий номер «Українського вісника» (січень 1971 р.) був майже повністю присвячений пам’яті художниці та правозахисниці Алли Горської, вбитої за загадкових обставин у листопаді 1970 р. Центральне місце у випуску посіла поезія Василя Стуса «Ярій, душе.

Ярій, а не карайся ...» (у тексті часто вживається « ...а не ридай»), яку автор публічно зачитав на похороні мисткині 7 грудня 1970 р. Цей виступ став не лише літературним актом, а відкритою політичною маніфестацією. Відкидаючи офіційну версію вбивства, дисиденти кинули прямий виклик спецслужбам, що консолідувало рух перед хвилею майбутніх репресій [10, с. 12, 14].

Шостий випуск часопису (березень 1972 р.) зафіксував участь В. Стуса у створенні першої в Україні відкритої правозахисної структури – «Громадського комітету захисту Ніни Строкатої». Оприлюднена в номері заява, підписана В. Стусом, В. Чорноволом, Л. Тимчуком та П. Якіром, свідчила про готовність дисидентів до організованої боротьби. Правозахисники вимагали відкритого судового розгляду справи Н. Строкатої та апелювали до Комітету прав людини ООН [5, с. 141–142]. У цьому ж номері В. Стус згадується вже як фігурант справи «Блок» (січневий погром 1972 р.), у межах якої за правозахисну діяльність було заарештовано близько 20 осіб [2, с. 7, 11]. У випусках «Українського вісника» за 1974 рік В. Стус фігурує у списках засуджених представників руху опору. Видання подає інформацію про його вирок: п’ять років таборів суворого режиму та три роки заслання [3, с. 126].

Аналіз матеріалів часопису «Український вісник» за 1970–1974 рр. дозволяє систематизувати ключові напрями правозахисної діяльності Василя Стуса. Основними формами його спротиву стали: написання індивідуальних та колективних відкритих листів до керівних органів СРСР і редакцій газет; участь у масових протестних акціях (зокрема, виступи на похоронах і судах); членство у дисидентських об’єднаннях (наприклад, Громадський комітет захисту Ніни Строкатої), що мали на меті моніторинг законності та дотримання прав людини під час судових процесів. Реалізуючи ці заходи, В. Стус послідовно втілював власну програму демократизації суспільно-політичного життя. Його зусилля були спрямовані на запобігання репресіям, скасування тотальної цензури, захист прав національних меншин та запровадження принципів відкритості й прозорості у судочинстві.

У такий спосіб діяльність В. Стуса, зафіксована «Українським вісником», стала важливим етапом трансформації українського руху опору від культурництва до цілісної правозахисної стратегії. Серпневий 1987 р. випуск «Українського вісника» був присвячений

пам’яті В. Стуса, який загинув двома роками раніше у таборі Кучино. У 1989 р. прах поета перепоховали на Байковому кладовищі в Києві. Посмертно він відзначений Державною премією ім. Т.Г. Шевченка (1993 р.) та званням Героя України (2005 р.) [7, с. 758].

Список використаних джерел.

1. Арешт Івана Сука в Донецьку. *Український вісник.* 1970. Вип. III. С. 37–40.
2. Арешти і обшуки. *Український вісник.* 1972. Вип. VI. С. 7–11.
3. Генеральний погром. *Український вісник.* 1974. Вип. VII–VIII. С. 112–147.
4. До історії одного наклепу. *Український вісник.* 1970. Вип. III. С. 41–48.
5. Заява про створення Громадського Комітету Захисту Ніни Строкатої. *Український вісник.* 1972. Вип. VI. С. 140–142.
6. Кампанія проти критика Івана Дзюби. *Український вісник.* 1970. Вип. I–II. С. 15–20.
7. Міжнародний біоґрафічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Т. 1. Україна. Ч. II. Харків : Харківська правозахисна група; «Права людини», 2006. 517 с.; 1020 с.
8. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років) / Передм. М. Коцюбинської; післям. О. Зінкевича. Київ : Смолоскип, 2010. 300 с.
9. Стус В. До ЦК КПУ. До КДБ при Раді Міністрів УРСР. *Український вісник.* 1970. Вип. III. С. 28–30.
10. Трагічна смерть Алли Горської *Український вісник.* 1971. Вип. IV. С. 7–14.

Паска Б.В.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

РЕПРЕСИВНІ ЗАХОДИ КДБ ПРОТИ СПІЛКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ГАЛИЧИНИ (1972–1973 РР.)

У тезах доповіді проаналізовано репресивні заходи органів КДБ УРСР проти Спілки української молоді Галичини в 1972–1973 рр. Розкрито основні етапи оперативної розробки організації, методи агентурної роботи, психологічного тиску та судової розправи, застосовані радянським каральним апаратом. Зроблено висновок про комплексний характер репресій і їхню роль у придушенні організованих форм національного спротиву серед української молоді в пізньорадянський період.

Ключові слова: *Комітет державної безпеки (КДБ), політичні репресії, Спілка української молоді Галичини (СУМГ), український визвольний рух, оперативна розробка, пізній радянський період, Західна Україна.*

Перша половина 1970-х рр. стала періодом значного посилення репресивного тиску з боку радянського режиму щодо українського національно-визвольного руху. Після так званого «генерального погрому» української інтелігенції на початку 1972 р. радянський

режим перейшов до системної нейтралізації не лише публічних форм інакомислення, але й локальних підпільних осередків, які формувалися в середовищі молоді Західної України. У цьому контексті Спілка української молоді Галичини (далі – СУМГ) розглядалася каральними органами як потенційно небезпечна структура, здатна еволюціонувати від ідейного спротиву до активних форм антирадянської діяльності [2, арк. 363].

СУМГ виникла як реакція патріотично налаштованої частини українського молоді Прикарпаття на посилення ідеологічного тиску, русифікацію (зросійщення) та витіснення національної пам'яті з публічного простору. Організація діяла на теренах Коломийського району Івано-Франківської області упродовж січня 1972 – березня 1973 рр., а її ядро становили молоді робітники та студенти Дмитро Гриньків, Дмитро Демидів, Іван Шовковий, Микола Мотрюк, Роман Чупрей та ін., об'єднані спільними світоглядними орієнтирами й неформальними соціальними зв'язками [6, с. 271]. На відміну від багатьох інших підпільних груп цього періоду, СУМГ поєднувала зацікавлення історією визвольного руху з практичними спробами створити елементи організаційної структури та забезпечити себе засобами самозахисту. Наявність у діяльності СУМГ компонента, пов'язаного з пошуком і зберіганням вогнепальної зброї, стала однією з ключових причин особливої уваги з боку КДБ. У логіці радянської репресивної системи навіть обмежений і локальний підпільний осередок, який демонстрував готовність до збройного самозахисту, автоматично потрапляв до категорії «особливо небезпечних» [2, арк. 361].

Са́ме ця обставина значною мірою визначила масштаб і характер оперативних заходів, застосованих проти організації. Перший етап репресивних заходів КДБ проти СУМГ охоплював жовтень 1972 – лютий 1973 рр. і був спрямований на негласне виявлення, документування та повний контроль діяльності організації. Ключовим інструментом цього етапу стало впровадження агента КДБ Тараса Стадниченка (агент «Кравцов»), який під виглядом симпатика та потенційного учасника поступово був інтегрований у середовище СУМГ [3, арк. 158; 4]. Через нього органи держбезпеки отримували детальну інформацію про персональний склад організації, характер внутрішніх дискусій, місця проведення зборів і настрої її членів. Паралельно КДБ застосовував класичний арсенал оперативно-

технічних засобів: таємні обшуки, встановлення підслуховувальної апаратури, фіксацію контактів і переміщень об'єктів розробки [3, арк. 158]. У листопаді 1972 р. на лідерів організації було заведено справу групової оперативної розробки «Зловмисники», яка від самого початку перебувала під контролем керівництва республіканського КДБ та ЦК КПУ [3, арк. 157, 159].

Показовим є той факт, що до ведення справи «Зловмисники» були залучені управління КДБ одразу трьох областей – Івано-Франківської, Львівської та Рівненської. Це свідчить про сприйняття СУМГ не як ізольованого локального явища, а як можливого елемента ширшої мережі українського підпілля [3, арк. 157, 158]. Таким чином, оперативна розробка мала випереджувальний характер і була спрямована на фіксацію вже вчинених дій та запобігання потенційним формам активного спротиву.

Другий етап репресивних заходів розпочався в березні 1973 р. і полягав у реалізації скоординованої спецоперації із затримання ключових учасників СУМГ. Напередодні арештів КДБ активно використовував методи психологічного тиску, зокрема короткотермінові затримання, «профілактичні» бесіди, а також шантаж можливими соціальними й професійними наслідками [1, арк. 6; 4]. Така тактика дозволяла створити атмосферу невизначеності та страху, поступово ламаючи внутрішню солідарність у середовищі організації. 15 березня 1973 р. було проведено серію одночасних санкціонованих обшуків у кількох населених пунктах, що супроводжувалися вилученням вогнепальної зброї, націоналістичної літератури та матеріалів організаційного характеру. Того ж дня відбулися перші арешти лідерів СУМГ, а впродовж наступних тижнів – затримання інших активних учасників [1, арк. 7, 8; 4; 5]. Масштаб і синхронність цієї операції свідчили про її демонстративний характер і прагнення режиму показово знищити навіть потенційну можливість подальшого існування організації.

Третій етап репресивних заходів охоплював слідство та судовий процес у березні – серпні 1973 р. У цей період КДБ застосував повний спектр психологічного та морального тиску на заарештованих: повну ізоляцію від зовнішнього світу, інтенсивні багатогодинні допити, погрози застосування найвищої міри покарання, використання внутрішньокамерних агентів і створення нестерпних умов утримання [4; 5; 7; 9; 10]. Така практика була

типовою для радянської каральної системи й мала на меті домогтися повної керованості слідства.

В умовах тотального тиску більшість учасників СУМГ була змушена піти на співпрацю зі слідством, підтверджуючи версію подій, сформовану КДБ. Важливо наголосити, що отримані «зізнання» стали головною доказовою базою обвинувачення, що відповідало загальній логіці політичних процесів пізньорадянського періоду [2, арк. 363, 364]. Судовий процес, який відбувався в Івано-Франківську в закритому режимі, завершився винесенням обвинувальних вироків усім підсудним – від чотирьох до десяти років позбавлення волі та заслання [8, арк. 26].

Паралельно із судовою розправою партійні органи Івано-Франківської та Львівської областей розгорнули широку ідеологічну кампанію, спрямовану на дискредитацію учасників СУМГ і посилення контролю над робітничою та студентською молоддю. Ці заходи включали партійні й комсомольські збори, «виховні» бесіди та посилення пропаганди проти так званого «українського буржуазного націоналізму» [8, арк. 22–24]. Таким чином, репресії мали не лише каральний, але й превентивно-виховний характер.

Важливою складовою репресивних заходів КДБ проти СУМГ стало цілеспрямоване формування у членів організації відчуття повної безперспективності опору та неминучості покарання. Для цього органи держбезпеки активно використовували інформацію, отриману агентурним шляхом, поєднуючи її з демонстративними акціями залякування, зокрема раптовими обшуками, викликами «на бесіди» та короткотерміновими затриманнями без офіційного оформлення. Такі дії мали чітко виражений психологічний ефект, оскільки руйнували довіру між членами СУМГ і створювали атмосферу постійної підозри. У внутрішніх матеріалах КДБ наголошувалося на необхідності «розкласти групу зсередини», не допустивши її консолідації у відповідь на репресії [1, арк. 6; 4]. У результаті частина учасників ще до початку масових арештів опинилася в стані моральної дезорієнтації, що значно полегшило подальші слідчі дії. Таким чином, репресії розгорталися не лише у фізичному, але й у глибоко продуманому психологічному вимірі.

Окремої уваги заслуговує питання інтерпретації діяльності СУМГ у документах КДБ, де організація послідовно зображувалася як складова ширшого «антирадянського підпілля», незалежно від

реального масштабу її діяльності. У звітних матеріалах і доповідних записках СУМГ пов'язували з ідеологією ОУН, намагаючись штучно вписати її в канонізований образ «націоналістичної загрози» Така інтерпретація дозволяла органам держбезпеки легітимізувати жорсткі репресивні заходи та отримувати санкцію на застосування максимальних покарань. При цьому ігнорувалися локальний характер організації, її обмежені ресурси та відсутність реальних можливостей для масштабної підпільної діяльності. Подібна практика була типовою для радянської каральної системи, яка свідомо перебільшувала небезпеку інакомислення з метою самовиправдання власної репресивної політики. У випадку СУМГ це призвело до криміналізації навіть світоглядних і символічних форм спротиву.

У підсумку репресивні заходи КДБ проти Спілки української молоді Галичини мали комплексний і чітко поетапний характер, поєднуючи агентурну роботу, оперативно-технічні засоби, психологічний тиск і судову розправу. Розгром СУМГ засвідчив готовність радянського режиму жорстко реагувати навіть на локальні форми організованого спротиву та продемонстрував механізми функціонування репресивного апарату в умовах пізньорадянського суспільства. Водночас історія СУМГ є важливим свідченням збереження традицій національного спротиву серед української молоді та потребує подальшого осмислення в контексті дослідження українського дисидентського руху 1970-х рр.

Список використаних джерел.

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Ф. 16. Спр. 1021. 375 арк.
2. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1025. 364 арк.
3. ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1059. 310 арк.
4. Гриньків Дмитро Дмитрович. Інтерв'ю. Запис 08.02.2000, м. Коломия, інтерв'юер Овсієнко В.В. URL: https://museum.khpg.org/1121879635 (дата звернення: 30.05.2024).
5. Демидів Дмитро Ілліч. Інтерв'ю. Запис 21.03.2000, смт Печеніжин, інтерв'юер Овсієнко В.В. URL: https://museum.khpg.org/1121881003 (дата звернення: 30.05.2024).
6. Лешак А. Спілка української молоді Галичини: створення та діяльність. *Українознавство*. 2019. № 2. С. 270–280. DOI: https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(71).2019.169676 (дата звернення: 30.05.2024).
7. Мотрюк Микола Миколайович. Інтерв'ю. Запис 21.03.2000, смт Печеніжин, інтерв'юер Овсієнко В.В. URL: https://museum.khpg.org/1121882723 (дата звернення: 30.05.2024).

8. Центральний державний архів громадських об’єднань та україніки (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 25, ч. І. Спр. 877. 104 арк.
9. Чупрей Роман Іванович. Інтерв’ю. Запис 21.03.2000, м. Коломия, інтерв’юер Овсієнко В.В. URL: https://museum.khpg.org/1121883821 (дата звернення: 30.05.2024).
10. Шовковий Василь-Іван Васильович. Інтерв’ю. Запис 21.03.2000, смт Печеніжин, інтерв’юер Овсієнко В.В. URL: https://museum.khpg.org/1121878577 (дата звернення 30.05.2024).

Чудійович М.Б.
Львівський національний університет
імені Івана Франка

БОРОТЬБА МІЖ ЛЬВІВСЬКИМ КРАЙОВИМ ОСЕРЕДКОМ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ ТА КОМПАРІЙНИМ АПАРАТОМ В УРСР У 1989–1991 РР.

У тезах проаналізовано протистояння між Львівською крайовою організацією Народного руху України та Львівським обласним осередком КПУ. Народний рух України відіграв важливу роль у боротьбі за незалежність України кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Компартійний апарат намагався різними методами перешкоджати діяльності Руху.

Ключові слова: *Народний, Рух, крайова, організація, КПУ, КПРС, партапарат, місцевий, осередки, НРУ, протистояння, вибори, мітинги.*

У 1988 р. керівництво СРСР на чолі з генсеком ЦК КПРС Михайлом Горбачовим започатковує політику «гласності», що була політичною складовою «перебудови», започаткованої після його приходу до влади в Кремлі. На фоні проголошених змін у республіках СРСР виникли опозиційні організації, що критикували владу за поверховість реформ, виступали за докорінне реформування політичної системи держави, а також вимагали більшого суверенітету, а пізніше – незалежності своїх республік. Подібна організація постала також в Українській РСР. Нею, власне, і став Народний рух України (далі – НРУ), що був створений в Києві у вересні 1989 р.

З ініціативою створення Народного руху України за перебудову (са́ме така було початкова назва організації) в листопаді 1988 р. виступила Спілка письменників України (далі – СПУ) [1, с. 20]. У лютому наступного року столична філія СПУ та Інститут літератури АН УРСР опублікували проєкт «Програми Народного руху України за перебудову». Після цього в регіонах України розпочалася боротьба за створення крайових осередків НРУ [2, с. 18, 19].

Важливою передумовою до створення Львівської крайової організації НРУ стали перші альтернативні вибори до Верховної Ради СРСР, що відбулися навесні 1989 року. Са́ме під час цієї виборчої кампанії відбувається перше відкрите протистояння між національно-демократичними силами та партійно-радянським апаратом. Правляча комуністична верхівка, розуміючи, що авторитет КПРС розхитаний, не хотіла втрачати владу, тому вдавалася до різних махінацій під час виборів. Закон про вибори, що був прийнятий в грудні 1988 р., був доволі антидемократичним. Згідно з ним, третину народних депутатів повинні були обирати громадські організації, а під час виборів діяли «окружні збори», які могли «відсіювати» небажаних для влади кандидатів [1, с. 38]. Це викликало протести опозиції, представники якої закликали до бойкоту виборів, та сприяло радикалізації її передвиборчих гасел.

Виборча кампанія до союзного парламенту супроводжувалася стихійними мітингами та акціями протесту, які влада намагалася придушити за допомогою силовиків. Активістів національно-демократичного руху місцевий партапарат називав «екстремістами» [6, с. 90, 93]. Зокрема, масштабний передвиборчий мітинг за участю 20 тис. львів'ян відбувся 12 березня 1989 р. [6, с. 92]. Усі ці події лише сприяли популяризації ідеї створення НРУ та підготували ґрунт для створення Львівської крайової організації Руху. Установча конференція Львівської регіональної організації (далі відповідно – ЛКО/ЛРО) Народного Руху України за перебудову відбулася 7 травня 1989 р. в Будинку архітектора [3, с. 10, 11]. Спочатку організація носила назву «регіональна», оскільки її діяльність поширювалася також на Івано-Франківську область, допоки в м. Івано-Франківську не було створено свій крайовий осередок. На установчій конференції були присутні представники від Івано-Франківщини – М. Яковина та Р. Гладиш [3, с. 10, 11].

Згодом ЛРО НРУ опублікувала декларацію, де, зокрема, проголошувалося, що Народний рух України є формою об'єднання усіх здорових сил в Україні на грунті утвердження принципів демократії і гласности. На установчій конференції заявили про підтримку основних положень проєкту «Програми НРУ за перебудову», що був опублікований 16 лютого 1989 р. У декларації ЛРО НРУ зазначалося, що організація виступає проти будь-якої монополії на владу, однак це не збігалося із програмним документом,

опублікованим у Києві [4, с. 2]. Львівські рухівці продемонстрували радикальність, порівняно із нерішучими діячами СПУ та Інституту літератури АН УРСР. Вони аж ніяк не бажали йти на компроміс в питанні монополії КПРС на владу.

Реакція місцевої влади не забарилася. Засновників львівського осередку Руху згодом викликали на «профілактичну бесіду» із першим секретарем Львівського обкому КПУ Я. Погребняком та першим секретарем міськкому В. Волковим. Проте ні погрози, ні залякування на львівських рухівців не подіяли. Після бурхливих подій весни 1989 р. політична активність жителів області значно зросла. Хід подій було вже не зупинити, тому місцевій партійній номенклатурі не залишалося нічого іншого, окрім як змиритися [3, с. 12, 20].

Звісно ж, львівські рухівці не оминули теми весняних виборів до Верховної Ради СРСР. 17 червня 1989 р. ЛРО НРУ організувала мітинг, на якому було прийнято резолюцію про підсумки виборів до Верховної Ради СРСР, якою ухвалила: висловити сумнів із приводу результатів виборів у Львівському національно-територіальному округу № 50, Дрогобицькому та Червоноградському виборчих округах, доручити Львівській регіональній Раді Руху звернутися до мандатної комісії З'їзду народних депутатів СРСР з проханням перевірити на місцях усі зібрані громадськістю документи про порушення закону про вибори, висловити недовіру та домагатися звільнення секретаря міськкому партії А. Мартинюка за його участь у виборчих махінаціях, звільнення з посад та притягнення до відповідальности очільників правоохоронних органів, які несуть персональну відповідальність за незаконні дії, створити комісію з розслідування подій 12 березня, вимагати від партійних та державних органів надати приміщення для львівської організації Руху, а також вимагати визнання синьо-жовтого прапора та тризуба національними символами українців [8, с. 5].

Комуністична партія навіть після перших альтернативних виборів до Верховної Ради СРСР не бажала втрачати владу. Тому протистояння між комуністичною верхівкою та національно-демократичними силами відбувалося й під час виборів до Верховної Ради Української РСР та місцевих рад у 1990 р. Через протести опозиції влада пішла на деякі поступки. Так, до проєкту Закону «Про вибори народних депутатів в Українській РСР», що був

опублікований в серпні 1989 р., було внесено зміни. Громадські організації позбавили права обирати третину депутатів, а «окружні збори» ліквідували [7, с. 685].

20 грудня 1989 р. відбулася нарада представників низових осередків Народного Руху, яку проводив Тарас Пахолюк – керівник координаційного центру демократичного блоку по виборах. На нараді було зроблено висновки, що висування кандидатів до Верховної Ради та Львівської обласної ради проходить добре, а от висунення кандидатів у районні, міські та сільські ради проходить повільно через протидію місцевих осередків КПУ. Визначено основні завдання низових осередків НРУ: активізація висунення кандидатів у місцеві ради, висунення спостерігачів за роботою виборчих дільниць, створення виборчих комітетів у первинних осередках, перехоплення ініціативи на місцях і найголовніше – ідеологічне завоювання східної України [5, с. 70].

Компартійці у виборчих перегонах для боротьби з національно-демократичними силами застосовували свої вже звичні методи – підкуп виборців, фальсифікації, дискредитація опонентів, махінації виборчих комісій, безпідставні відмови в реєстрації кандидатів [9, с. 39]. У результаті Демократичний блок, що складався з 43 громадсько-політичних об’єднань на чолі з НРУ, отримав 25% голосів на виборах до Верховної Ради УРСР та цілковиту перемогу на місцевих виборах у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській та Волинській областях, отримавши там більшість голосів [7, с. 688].

Навіть в умовах відсутності в Комуністичної партії монополії на владу вона намагалася боротися з Рухом своїми звичними методами, зокрема перешкоджати його діяльності та всіляко дискредитувати. У липні 1991 р. Львівський обласний комітет КПУ, який очолював тоді «ортодоксальний комуніст» В. Секретарюк, склав «План дій по деструктивній діяльності крайової організації Руху», згідно з яким компартійні осередки повинні були протидіяти об’єднанню в рамках Руху або навколо нього усіх політичних партій та організацій та вжити заходів, щоб не допустити організаційного оформлення фракцій Руху в Радах народних депутатів області [10, с. 141].

У серпні 1991 р. «ортодоксальні кола» в рядах КПРС зробили відчайдушну спробу державного перевороту з метою зупинити «перебудову» та повернути втрачене становище компартії в державі. Ці події увійшли в історію під назвою «Серпневий путч». Під час

путчу опозиція одразу виробила єдину позицію та засудила заколотників. Народний рух України опублікував заяву, в якій закликав «створювати організаційні структури активного опору, які будуть координувати всеукраїнський страйк» [1, с. 186]. У результаті опору демократичних сил як в Україні, так і в тоді ще «союзних республіках», зокрема в Москві, путч зазнав поразки. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР проголосила державну незалежність України, а 30 серпня забороняє діяльність КПУ [1, с. 186].

Отже, Львівська крайова організація Народного руху України зробила вагомий внесок у боротьбу за незалежність України 1988–1991 рр. Вона протистояла місцевому компартійному апарату, організовуючи мітинги та акції у Львові та області. Львівські рухівці були безкомпромісними в питанні статусу КПРС у державі. Вони рішуче виступали проти керівної ролі компартії навіть попри те, що ініціатори створення НРУ в Києві в той час ще не наважувалися відкрито виступити проти монополії КПРС. Львівський осередок Руху, поставши одним із перших, намагався консолідувати роботу з іншими крайовими організаціями. Компартійний апарат боровся проти НРУ силовим придушенням опозиційних виступів, арештами, махінаціями під час виборів, дискредитацією політичних опонентів. Проте Рух таки досяг свого. У 1991 р. на політичній карті світу після грудневого всеукраїнського референдуму постала самостійна Українська держава, а радянська імперія та комуністична партія навіки відійшли в історію.

Список використаних джерел.

1. Гарань О., Убити дракона: з історії Руху та нових партій. Київ: Либідь, 1993. 200 с.
2. Гончарук Г., Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт, 1997. 359 с.
3. Голубець М. Народний Рух України: Львівщина, рік перший Львів: Поллі, 1998. 30 с.
4. Декларація Львівської регіональної організації НРУ. *Віче.* 1989. червень (№ 1). С. 2.
5. Інформація про нараду представників низових осередків НРУ, що відбулася 20 грудня 1989 р. / Державний архів Львівської області. Ф. П-3. Оп. 62. Спр. 803. Арк. 70.
6. Ковтун В., Історія Народного Руху України. Київ: Генеза, 1995. 408 с.
7. Муравський О. Виборча кампанія 1990 року до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади: особливості Західноукраїнського регіону. *Україна:*

культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2013. №. 23. С. 683–689.
8. Підкова І. З. Становлення і діяльність Народної Ради (серпень 1989 р. – грудень 1991 р.): дис. … канд. іст. наук: спеціальність 07.00.01. Львів, 2013. 189 с.
9. План дій по розкриттю деструктивної діяльності крайової організації Руху. *ДАЛО* (Державний архів Львівської области). Ф. П-3. Оп. 62. Спр. 950. Арк. 141.
10. Резолюція № 1 мітингу громадян м. Львова від 17 червня 1989 р. «Про підсумки виборів народних депутатів СРСР». *Віче.* 1989. Липень (№ 2). С. 5.

Делятинський Р.І., Підгородецький О.А.
Івано-Франківська академія Івана Золотоустого

ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК КОЛОМИЙСЬКОГО ДЕКАНАТУ В СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (1989–2024 РР.)

У статті здійснено спробу реконструкції процесів відродження, реорганізації та розвитку мережі парафій і персонального складу духовенства Коломийського деканату / протопресвітеріату послідовно в структурах єпархій УГКЦ – Івано-Франківської (1989–1993 рр.), Коломийсько-Чернівецької (1993–2017 рр.) та Коломийської (2017–2024 рр.).

***Ключові слова**: Українська Греко-Католицька Церква, Івано-Франківська єпархія, Коломийсько-Чернівецька єпархія, Коломийська* єпархія, Коломийський деканат / протопресвітеріат, декан, протопресвітер, парафії.

Проблема розвитку організаційних структур УГКЦ уже викликала зацікавлення науковців – істориків, богословів і канонистів, зокрема, таких як М.-Т. Немет [22, с. 211–230], В. Війтишин [4, с. 9–31], Р. Делятинський [17, с. 204–233; 18, с. 30–50] та ін. Відзначення ювілеїв 35-ліття виходу УГКЦ з підпілля в 2024 р. та 35-ліття повернення Глави УГКЦ Мирослава-Івана Любачівського до України в 2026 р., звичайно ж, спонукає до переосмислення проблеми відродження та інтенсивного розвитку структур УГКЦ на різних рівнях – єпархій та деканатів.

Метою нашої розвідки є спроба реконструкції процесів відродження, реорганізації та розвитку мережі парафій і персонального складу духовенства Коломийського деканату / протопресвітеріату послідовно в структурах єпархій УГКЦ – Івано-Франківської (1989–1993 рр.), Коломийсько-Чернівецької (1993–2017 рр.) та Коломийської (2017–2024 рр.) [21].

Процес відродження УГКЦ після її «державної легалізації» відповідно до постанови Ради у справах релігій при Раді міністрів УРСР від 20 листопада 1989 р. відбувався досить значними темпами. Так, якщо в лютому 1990 р. до місцевих органів влади в трьох західних областях було подано 435 заяв, то до кінця року відновлено 1677 парафій. В Івано-Франківській області зберігалася така ж стрімка динаміка зростання УГКЦ: якщо у вересні 1990 р. зареєстровано 166 релігійних громад, то на початку 1991 р. їх було вже 375 [17, с. 222].

У процесі державної реєстрації осередків УГКЦ відбувалося відновлення організаційної структури Церкви, що спиралася на традицію історичного церковно-адміністративного поділу на єпархії і деканати, чинного до 1946 р. Так, Івано-Франківська єпархія УГКЦ під проводом єпископа-ординарія Софрона Дмитерка та єпископів-помічників Павла Василика й Іринея Білика упродовж 1989–1991 рр. була відновлена в межах історичних деканатів в Івано-Франківській і Тернопільській областях, але згодом у процесі її структурування було враховано специфіку державного адміністративно-територіального устрою (поділу на області та райони). Тому на кінець 1991 р. в структурі Івано-Франківської єпархії виокремлено 21 деканат, з них 16 до 1946 р. канонічно належали до Станиславівської єпархії, а п’ять – до Львівської архиєпархії [17, с. 223–224].

Серед них особливо цікавим для нас є Коломийський деканат, який у той час охоплював релігійні громади-парафії в межах Коломийського району. Так, відповідно до рішення виконкому Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 26 вересня 1990 р., на території Коломийського району було зареєстровано 9 громад УГКЦ, зокрема, у м. Коломия, с. Сопів, с. Казанів, с. Раківчик, с. Назірна, с. П’ядики, с. Лісна Слобідка, с. Пилипи і с. Дебеславці [1, с. 521–526]. Значну роль в їх відродженні відіграв владика Павло Василик, який сприяв їх державній реєстрації органами влади, відвідував місцеві громади з архіпастирським словом підтримки у відновленні та розвитку парафій.

За рішенням Синоду єпископів УГКЦ 1992 р. та схваленням Апостольської Столиці 1993 р. засновано Коломийсько-Чернівецьку єпархію під проводом єпископа-ординарія Павла Василика, до складу якої із структури Івано-Франківської єпархії було передано сім деканатів: Буковинсько-Чернівецький, Городенківський,

Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Снятинський і Тлумацький [17, с. 225], кожен з яких територіально, окрім першого (в межах Чернівецької області), охоплював відповідний, практично однойменний район Івано-Франківської області. Деякий час територія деканатів Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ була співрозмірною із територією районів Івано-Франківської області.

У 1996 р., за офіційними даними, до Коломийського деканату Коломийсько-Чернівецької єпархії належали такі священники, як о. Василь Боднарук (смт. Печеніжин), о. Зенон Болехівський (м. Коломия), о. Олександр Валпеура (м. Коломия), о. Петро Галай (м. Коломия), о. Іван Ганущак (с. Корнич), о. Володимир Гук (с. Воскресінці), о. Володимир Касіян (м. Коломия), о. Василь Коновалюк (с. Корнич), о. Михайло Коржинський (м. Коломия), о. Василь Кривульчак (м. Коломия), о. Олексій Куйбіда (с. Шепарівці), о. Іван Остафійчук (м. Коломия), о. Микола Остафійчук (с. Товмачик), о. Іван Петруняк (с. Воскресінці), о. Богдан Подоляк (с. Годи-Добровідка), о. Михайло Рибіцький (м. Коломия), о. Антон Семчук (м. Коломия), о. Михайло Сенеджук (м. Коломия), о. Богдан Соколовський (м. Коломия), о. Петро Чиборак (м. Коломия), о. Григорій Юрах (м. Коломия) [1, с. 604–605]. На жаль, нам не вдалося знайти відомості про першого декана Коломийського деканату.

Духовенство Коломийського деканату станом на 1996 р. складалося із представників принаймні трьох духовних формацій: першу частину складали вихідці з підпілля УГКЦ, другу – вихідці з РПЦ, третю – представники новітньої формації. Так, серед священників – вихідців із підпілля були, зокрема, о. Богдан Соколовський (1907–1996 рр.), парох в с. Слобідка Лісна [26, с. 404–410; 12, арк. 1–3; 37, с. 93], о. Василь Кривульчак (1912–1998 рр.), сотрудник церкви святого Архистратига Михаїла та церкви святого Священномученика Йосафата в м. Коломия [38; 34; 37, с. 93], о. Олександр Ванджура (1914–1996 рр.), сотрудник церкви святого Архистратига Михаїла [37, с. 92].

Тим часом із РПЦ в лоно УГКЦ, як відомо на підставі даних уповноваженого Ради у справах релігій по Івано-Франківській області, повернулися такі священники, як о. Зенон Болехівський [6, арк. 1–61], о. Василь Коновалюк [7, арк. 1–24], о. Михайло Коржинський (1944–2019 рр.) [8, арк. 1–32; 20], о. Олексій Куйбіда

(1958–2024 рр.) [27], о. Михайло Рибицький [9, арк. 1–11], о. Антон Семчук [10, арк. 1–12], о. Михайло Сенеджук (1932–2011 рр.) [11, арк. 1–51; 25], о. Петро Чиборак [13, арк. 1–24; 33], о. Григорій Юрах (1944–2020 рр.) [14, арк. 1–31; 3]. Серед нової, хоч і немолодої за віком, генерації священників, що здобули богословську формацію та ієрейські свячення вже після легалізації УГКЦ, були, зокрема, о. Петро Галай (1928–2012 рр.), висвячений у травні 1990 р. владикою Софроном Дмитерком [24], о. Іван Петруняк, висвячений у вересні 1992 р. також владикою Софроном Дмитерком [35], о. Володимир Гук (1958–2024 рр.), висвячений 1993 р. владикою Павлом Василиком [28].

У 1998 р. було проведено реформу адміністративно-територіального поділу Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ, внаслідок якої Коломийський деканат обмежено парафіями у межах міста Коломия, а також створено шляхом відокремлення зі складу Коломийського деканату нові деканати – Отинійський (декан о.-м. Василь Мельничук), Корницький (декан – о. Володимир Гук, згодом – о. Володимир Дрозд), Печеніжинський (декан – о.-м. Григорій Юрах, згодом – о. Юрій Максим'юк) [37, с. 24–33, 66–69; 30].

Уже в 2001 р., за офіційними даними, до складу Коломийського деканату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ входили вісім громад-парафій і 13 священників, які надавали духовну опіку тільки в межах міста Коломия, зокрема: катедрального собору Преображення Господнього (адміністратор о. Руслан Ваврик), церкви святого Архистратига Михаїла (адміністратор о.-м. Петро Чиборак, співслужитель о.-м. Василь Мельничук, сотрудник о. Іван Остафійчук), церкви священномученика Йосафата (адміністратор о. Володимир Касіян, сотрудник о. Василь Кіцелюк), церкви святого Миколая (адміністратор о.-м. Григорій Юрах, сотрудник о. Іван Петруняк), каплиці Стрітення Господнього (адміністратор о. Петро Галай, сотрудник о. Андрій Касіян), церкви святих Апостолів Петра і Павла (адміністратор о. Віктор Гавриш), церкви Покрови Божої Матері (адміністратор о. Борис Стасюк), церкви князя Володимира і княгині Ольги (адміністратор о. Іван Петруняк). Деканом Коломийського деканату в той час був о. Руслан Ваврик [37, с. 24, 25, 66].

Упродовж 2005–2015 рр. деканом Коломийського деканату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ служив о. Іван Остафійчук (1964 р. н.), рукоположений у березні 1991 р. владикою Павлом Василиком, парох с. Березівка Тисменицкого деканату в 1991–1992 рр., а відтак – сотрудник собору Архистратига Михаїла в м. Коломия, голова єпархіальної комісії у справах душпастирства охорони здоров'я [32; 30; 31].

Уже 9 листопада 2015 р. Правлячий архієрей Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ єпископ Василь Івасюк своїм декретом № 470, згідно з канонами 277 § 1 та § 2 Кодексу канонів Східних Церков, призначив Коломийським деканом о. Романа Кіцелюка «терміном на три роки з усіма повноваженнями, правами і владою, яка належить уряду декана згідно Кодексу канонів Східних Церков, кан. 278» [16; 30]. Трохи раніше, 23 лютого 2015 р., декретом № 67 Правлячого архієрея Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ о. Василь Перцович був призначений прес-секретарем Коломийського деканату [15].

У зв'язку із створенням на основі Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії в 2017 р. Чернівецької єпархії УГКЦ виникла необхідність правового оформлення канонічно-правового та державно-правового статусу релігійних організацій. Відтак, зважаючи на цю обставину, в травні 2018 р. Правлячий архієрей Коломийської єпархії УГКЦ Василь Івасюк розпочав новий етап канонічних візитацій парафій відповідно до норм схваленого у 2015 р. Синодом греко-католицьких єпископів документа «Інструкція проведення єпархіяльним Єпископом канонічної візитації парафії УГКЦ». Першу таку візитацію владика Василь Івасюк розпочав 18 травня 2018 р. із парафії Успення Пресвятої Богородиці в м. Коломия [36].

У 2018 р. новим деканом Коломийського деканату Коломийської єпархії був призначений о.-м. Володимир Касіян. У січні 2022 р., під час продовження каденції декана, Правлячий архієрей Коломийської єпархії УГКЦ Василій Івасюк у своїй проповіді відзначив: «… Нині отець Володимир переживає, бо йому запропоновано велику відповідальність – бути ще три роки деканом центрального Коломийського протопресвітеріату. Сам митрополит Володимир просив його очолити Коломийський деканат… Нині отцю Володимиру важко на серці …» [5]. Очевидно, о. Володимир Касіян

спершу погодився продовження каденції декана, але згодом, зважаючи на стан здоров'я, попросив передати повноваження представнику молодшої генерації [5; 23].

30 травня 2023 р. у храмі влмч. Пантелеймона Коломийського протопресвітеріату відбулися збори та призначення нового протопресвітера, яким став настоятель Катедрального Собору Преображення Христового протоієрей Володимир Білослудцев. До цього часу протопресвітером був протоієрей Володимир Касіян. Помічниками протопресвітера обрано о. Сергія Дмитрука та о. Володимира Гуменюка. На зборах було зачитано синкелом у справах мирян о. Юрієм Лукачиком права та обов'язки протопресвітера, після чого новопризначений декан у присутності всіх священників склав присягу щодо гідного виконання своїх обов'язків та успішного розвитку протопресвітеріату [2; 23].

На кінець 2025 р. структура Коломийського деканату має такий вигляд: протопресвітер – о. Володимир Білослудцев. Парафії-громади в Коломиї: 1. Церква Покрову Пресвятої Діви Марії – о. Сергій Дмитрук, о. Петро Лащевський; 2. Церква свв. Володимира і Ольги – о. Іван Петруняк, о. Юрій Свищ; 3. Церква свв. Ап. Петра і Павла – о. Віктор Гавриш; 4. Церква св. Арх. Михаїла – о.-м. Петро Чиборак, о. Іван Остафійчук, о. Володимир Гуменюк, о. Зеновій Болехівський, о. Юрій Терещенко; 5. Церква Богоявлення Господнього – о. Віталій Коцур; 6. Церква свщмч. Йосафата – о. Володимир Касіян, о. Василь Перцович, о. Ярослав Врублевський; 7. Церква Успення Пресвятої Діви Марії – о. Михайло Малкович; 8. Коломия, церква св. ап. Андрея Первозванного – о. Микола Остафійчук; 9. Церква Стрітення Господнього – о. Роман Кіцелюк; 10. Церква Вознесіння Господа нашого Ісуса Христа – о. Петро Лащевський; 11. Церква Всіх св. українського народу – о. Роман Депутат; 12. Катедральний собор Преображення Христового – о. Володимир Білослудцев, о. Віталій Марук, о. Віктор Прийдун, о. Сергій Триф'як, о. Роман Малярчук, о. Юрій Андрійчук, о. Роман Бойчук, о. В'ячеслав Ляшенко; 13. Церква св. Миколая – о. Юрій Лукачик, о. Ростислав Ломпас; 14. Церква Благовіщення Пречистої Діви Марії – о. д-р. Андрій Танасійчук [31].

Коломийський деканат / протопресвітеріат упродовж 35-літнього періоду розвивався та зазнавав структурних змін послідовно в структурах єпархій УГКЦ – Івано-Франківської (1989–1993 рр.),

Коломийсько-Чернівецької (1993–2017 рр.) та Коломийської (2017–2024 рр.). Перспективним напрямом подальших досліджень є реконструкція біограм і просопографічного портрету духовенства та розвитку мережі парафій Коломийського деканату / протопресвітеріату Коломийської єпархії УГКЦ.

Список використаних джерел.

1. Альманах Станиславівської землі: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Том III / НТШ. Український архів, т. XXXIX. Редактор-упорядник Ю. Гаєцький. Нью-Йорк – Київ – Івано-Франківськ: Комісія регіональних дослідів і публікацій НТШ, ЦК Станиславівщини, 2009. 864 с.
2. Бойчук Х. Хто став новим протопресвітером Коломийського деканату єпархії УГКЦ. *Інформатор*. 2023. 31 травня. URL: https://kl.informator.ua/uk/hto-stav-novym-protopresviterom-kolomyjskogo-dekanatu-yeparhiyi-ugkcz (дата звернення: 27.11.2025).
3. Відійшов до вічності священник Коломийської єпархії о. м. Григорій Юрах. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2020. 16 лютого URL: https://kolugcc.org.ua/vidiishov-do-vichnosti-sviashchennyk-kolomyiskoi-o-m-hryhorii-iurakh/ (дата звернення: 01.12.2025).
4. Війтишин В. Івано-Франківська єпархія – митрополія (1989–2011 рр.): етапи відродження та особливості становлення (канонічно-правовий аспект). *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Богослов'я*. 2017. Вип. 10–11. С. 9–31. URL: https://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/121.
5. Владика Василь Івасюк на початок Нового року: «У центрі нашого життя знаходиться Бог – Творець світу». *Синод єпископів УГКЦ*. 2022. 4 січня. URL: https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-vasyl-ivasyuk-na-pochatok-novogo-roku-u-tsentri-nashogo-zhyttya-znahodytsya-bog-tvorets-svitu-7730/ (дата звернення: 01.12.2025).
6. Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. Р-388, оп. 1д, спр. 40. Особова справа священика Болехівського Зенона Миколайовича, 61 арк.
7. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388, оп. 1д, спр. 194. Особова справа священика Коновалюка Василя Михайловича, 24 арк.
8. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388, оп. 1д, спр. 199. Особова справа священика Коржинського Михайла Васильовича, 32 арк.
9. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388, оп. 1д, спр. 354. Особова справа священика Рибицького Михайла Орестовича, 11 арк.
10. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388, оп. 1д, спр. 373. Особова справа священика Семчука Антона Миколайовича, 12 арк.
11. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388, оп. 1д, спр. 374. Особова справа священика Сенеджука Михайла Юрійовича, 51 арк.

12. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388, оп. 1д, спр. 392. Особова справа священика Соколовського Богдана Олександровича, 3 арк.
13. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388, оп. 1д, спр. 438. Особова справа священика Чиборака Петра Васильовича, 24 арк.
14. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. Р-388, оп. 1д, спр. 465. Особова справа священика Юраха Григорія Васильовича, 31 арк.
15. Декрет «Про призначення прес-секретарів деканатів Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ» № 67 від 23 лютого 2015 р. Б., м. Коломия. *Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ*. URL: https://web.archive.org/web/20160406101904/http://diocese.ko.if.ua/official/70.html (дата звернення: 29.11.2025).
16. Декрет «Про призначення декана Коломийського» № 470 від 9 листопада 2015 р. Б., м. Коломия. *Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ*. URL: https://web.archive.org/web/20160405194940/http://diocese.ko.if.ua/official/90.html (дата звернення: 29.11.2025).
17. Делятинський Р. Відновлення та реорганізація структури Івано-Франківської єпархії Української Греко-Католицької Церкви (1989–1993 рр.). *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Богослов'я*. 2015. Вип. 8. С. 204–233. URL: https://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/150.
18. Делятинський Р. Українська Греко-Католицька Церква на шляху легалізації, відродження та становлення структури (1989-2005): основні етапи. *Українська греко-католицька церква: історія і сучасність. Матеріали регіональної наукової конференції, присвяченої 30-річчю виходу УГКЦ з підпілля у 1989 році на теренах Делятинщини Надвірнянського Івано-Франківської області* / Ред.-упоряд. Л.Я. Геник. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2019. С. 30–50. URL: https://www.academia.edu/43793117/149_Делятинський_Р_УГКЦ_на_шляху_легалізації_відродження_та_становлення_структури_1989_2005_основні_етапи_Українська_греко_католицька_церква_історія_і_сучасність_Мат_ли_регіон_наук_конф_Ред_Л_Я_Геник_Івано_Франківськ_Симфонія_форте_2019_С_30_50.
19. Коломийська єпархія УГКЦ. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Коломийська_єпархія_УГКЦ (дата звернення: 30.11.2025).
20. Минув рік, як відійшов у вічність митрофорний протоієрей Михайло Коржинський. *Печеніжинська ОТГ*. 2020. 30 квітня. URL: https://pnotg.gov.ua/news/minuv-rik-yak-vidishov-u-vichnist-mitroforni-protoire-mihalo-korzhinski (дата звернення: 01.12.2025).
21. Наукова діяльність кафедри соціально-гуманітарних дисциплін. Академічна комплексна тема науково-дослідної роботи «Жива історія відродження УГКЦ». *Івано-Франківська академія Івана Золотоустого*. URL: https://ifaiz.edu.ua/novyny/1451-naukova-diialnist-kkshd-4.html (дата звернення: 30.11.2025).

22. Немет Т.М. Нещодавні структурні зміни в Українській Греко-Католицькій Церкві (2011–2016): прогрес, проблеми та питання без відповіді, пов'язані із створенням нових митрополій. *Наукові записки УКУ. Серія: Богослов'я*. 2016. Ч VIII. Вип. 3. С. 211–230. URL: https://nz-theology.ucu.edu.ua/editions/vypusk-3/rozvytok-struktur-ugkts-v-ostannomu-desyatylitti/.
23. Обрано нового протопресвітера Коломийського деканату нашої єпархії. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2023. 30 травня. URL: https://kolugcc.org.ua/obrano-novoho-protopresvitera-kolomyiskoho-dekanatu-nashoi-ieparkhii/ (дата звернення: 30.11.2025).
24. Перцович В. Відійшов до вічності найстарший священик Коломийсько-Чернівецької єпархії отець Петро Галай. *Час: українська газета*. 2012. 8 грудня. URL: https://chas.cv.ua/inform/8270-vdyshov-do-vchnost-naystarshiy-svyaschenik-kolomiysko-chernveckoyi-yeparhyi-otec-petro-galay.html (дата звернення: 01.12.2025).
25. Перцович В. На 80-му році життя відійшов у вічність священник УГКЦ о. Михайло Сенеджук. *Портал Косівщини*. 2911. 19 червня. URL: https://kosiv.info/kosivschina/others-kosiv/1289-na-80-mu-rotsi-jittya-vidiyshov-u-vichnist-svyaschenik-ugkts-o-mihaylo-senedjuk.html (дата звернення: 01.12.2025).
26. Польовий Я. Духовенство Рогатинщини. Львів : Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2013. 528 с.
27. Помер священник Коломийської єпархії о. Олексій Куйбіда. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2024. 23 квітня. URL: https://kolugcc.org.ua/pomer-sviashchennyk-kolomyiskoi-ieparkhii-o-olekchii-kuibida/ (дата звернення: 01.12.2025).
28. Помер священник Коломийської єпархії о. Володимир Гук. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2024. 20 березня. URL: https://kolugcc.org.ua/pomer-sviashchennyk-kolomyiskoi-ieparkhii-o-volodymyr-huk/ (дата звернення: 01.12.2025).
29. Прикарпатці отримали нове керівництво УГКЦ. *Фіртка: агенція новин*. 2014. 24 жовтня. URL: https://firtka.if.ua/blog/view/prikarpatci-otrimali-nove-kerivnictvo-ugkc61817 (дата звернення: 30.11.2025).
30. Про Єпархію. *Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ*. URL: https://web.archive.org/web/20160406101940/http://diocese.ko.if.ua/stat.html (дата звернення: 29.11.2025).
31. Протопресвітеріати. *Коломийська єпархія УГКЦ*. URL: https://kolugcc.org.ua/ieparkhiia/dekanaty/ (дата звернення: 30.11.2025).
32. Проповідь єпарха Коломийського з нагоди 60-ти річчя отця Івана Остафійчука. 02 листопада 2024 року Божого, м. Коломия. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2024. 8 листопада. URL: https://kolugcc.org.ua/propovid-ieparkha-kolomyiskoho-z-nahody-60-ty-richchia-ottsia-ivana-ostafiichuka/ (дата звернення: 01.12.2025).
33. Ровенчук В. «Не достатньо лише висвятитися на священника, ще треба ним стати»… *Час: українська газета*. 2024. 26 травня. URL:

https://chas.cv.ua/autor/153979-не-достатньо-лише-висвятитися-на-свя.html (дата звернення: 01.12.2025).
34. Ружицька С. «Промінь» Божий. *Нова Зоря: український греко-католицький часопис*. 2022. 29 липня. URL: https://novazoria.com.ua/?p=14632 (дата звернення: 02.12.2025).
35. Слово владики Василія (Івасюка) з нагоди 60-ти літнього ювілею о. Івана Петруняка 13 квітня 2018 року Божого, м. Коломия. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2018. 13 квітня. URL: https://kolugcc.org.ua/slovo-vladyky-vasyliia-ivasiuka-z-nahody-60-ty-litnoho-iuvileiu-o-ivana-petruniaka/ (дата звернення: 01.12.2025).
36. У Коломийській єпархії УГКЦ розпочато новий етап канонічних візитацій. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2018. 22 травня. URL: https://kolugcc.org.ua/u-kolomyiskii-ieparkhii-uhkts-rozpochato-novyi-etap-kanonichnykh-vizytatsii/ (дата звернення: 28.11.2025).
37. Шематизм Коломийсько-Чернівецької єпархії Української Греко-Католицької Церкви на 2001 рік Божий. Коломия, 2001. 96 с.
38. Як у Коломиї вшанували священника часів підпілля. *Прикарпатська інформаційна корпорація*. URL: https://pik.net.ua/2022/07/22/yak-u-kolomyyi-vshanuvaly-svyashhennyka-chasiv-pidpillya-foto/ (дата звернення: 02.12.2025).

Гуцуляк В.І., Делятинський Р.І.
Івано-Франківська академія Івана Золотоустого

ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ПАРАФІЇ М. ТЛУМАЧ 1989–2024 РР.

У статті здійснено реконструкцію процесів виходу з підпілля, легалізації, відродження і розвитку парафії Царя Христа УГКЦ у м. Тлумач Івано-Франківської області упродовж 35-літнього періоду. Особливо окреслено роль двох її парохів – о. Володимира Війтишина (нині – архієпископа і митрополита Івано-Франківського) та о. Павла Дутчака.

***Ключові слова**: легалізація, парафія, церква (храм), Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ), священики, миряни.*

У сучасній українській історіографії проблеми легалізації та відродження Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) поступово розробляються в дослідженнях Т. Бублика [4, с. 60-82], І. Гавриш [10], С. Кобути [14], В. Війтишина та деяких інших дослідників [7; 11]. Метою нашої розвідки є реконструкція окреслених процесів на локальному рівні – на прикладі парафії УГКЦ у м. Тлумачі[2]. Методологія дослідження ґрунтується на принципах

[2] Ця стаття виконується в рамках держбюджетної комплексної науково-дослідної теми «Реабілітована пам'ять: історія УГКЦ в особах» (державний реєстраційний номер: 0123U103003) та академічної комплексної теми «Жива історія відродження УГКЦ» [15; 16].

об’єктивності й історизму, застосуванні біографічного й «усно-історичного» методів.

Уже в період катакомбного існування УГКЦ (1946–1989 рр.) на Тлумаччині сформувалося декілька осередків підпільного духовенства і вірян (зокрема, в селах Надорожна, Клубівці, Гостів, Грушка, Бортники [10, с. 122, 123, 131, 138, 139, 142; порівн.: 3, с. 24]), що невдовзі стали основою для розвитку руху за легалізацію УГКЦ під активним проводом єпископа Павла Василика. Цікаво, що в 1979 р., за даними уповноваженого Ради у справах релігійних культів по Івано-Франківській області, 15 населених пунктів Тлумацького району були «уражені залишками уніатства» [10, с. 139].

Одним із активних підпільних священиків на Тлумаччині був о. Володимир Війтишин (нині – Івано-Франківський архієпископ і митрополит), який 4 серпня 1987 р. разом із єпископом Павлом Василиком та іншими священниками і мирянами підписав заяву про вихід УГКЦ з підпілля [12, с. 126; 5]. Вже у листопаді 1987 р. о. Володимир Війтишин відкрито відправив у священичих ризах в Надорожній перший похорон вірянина УГКЦ. У той час, як згадує о. Павло Дутчак, «коли присутні на похороні радянські можновладці здивовано насміхалися, то були й такі, які «сушили сухарі» молодому отцеві Володимиру на етап у Сибір …» [12, с. 126]. Згодом, 16 травня 1989 р., напередодні з’їзду народних депутатів СРСР, о. Володимир Війтишин, разом із єпископами Филимоном Курчабою, Павлом Василиком, Софроном Дмитерком і священниками Григорієм Сімкайлом та Ігорем Возняком, увійшов до складу делегації УГКЦ, яка побувала у Москві з вимогою легалізації УГКЦ [12, с. 126; 5].

Невдовзі, 18 червня 1989 р., на свято Зіслання Святого Духа («зелені свята»), о. Володимир Війтишин зумів відірватися від міліцейської погоні та привезти до Івано-Франківська владику Павла Василика і о. Миколу Сімкайла. Вони провели на могилах українських січових стрільців у меморіальному сквері за готелем «Надія» 50-тисячну панахиду вірних і прихильників УГКЦ, що стала однією з перших величних маніфестацій Церкви в Україні за комуністичного режиму. За активну участь у відродженні забороненої УГКЦ о. Володимира Війтишина радянська влада «нагородила» шестимісячним «відрядженням» в Казахстан на збір врожаю [12, с. 126].

Під проводом єпископа Павла Василика поступово відроджується релігійна громада в м. Тлумачі. У 1989 р. почалися Богослужіння біля церкви Царя Христа на вул. Шевченка, яка ще на той час належала РПЦ, але за активної праці єпископа Павла Василика та священників УГКЦ, великої підтримки жителів Тлумача, була повернена греко-католицькій громаді-парафії [27, арк. 1]. Характерно, що спершу, 27 вересня 1990 р. виконком Івано-Франківської обласної ради народних депутатів, керуючись указом президії Верховної Ради УРСР № 320–XII від 26 вересня 1990 р., вирішив зареєструвати у м. Тлумач релігійну громаду лише Української автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), тим часом громади УГКЦ було відкрито в селах Остриня, Королівка, Локітка, Петрів, Братишів і Попелів [1, с. 521, 526]. Проте на основі рішення президії демократичного складу Івано-Франківської обласної ради народних депутатів від 27 вересня 1990 р. за підписом Миколи Яковини, що зобов'язувало районні виконкоми «до 17 жовтня подати в обласну Раду списки фактично діючих релігійних громад на території районів із вказанням прізвищ священнослужителів, які обслуговують ці громади» [1, с. 530–531], реєстрація громади УГКЦ в м. Тлумач невдовзі була завершена.

У 1990 р. першим парохом м. Тлумача і деканом Тлумацького деканату Івано-Франківської єпархії УГКЦ, за узгодженим рішенням єпископа-ординарія Софрона Дмитерка та єпископа-помічника Павла Василика, було призначено о. Володимира Війтишина. Оскільки нові обов'язки вимагали поглиблених кваліфікацій, попри наявність формації у підпільній семінарії, о. Володимир Війтишин продовжив богословські студії: спершу закінчив навчання за спеціальністю «Богослов'я» в Івано-Франківському теологічно-катехитичному духовному інституті УГКЦ, а відтак – у Люблінському католицькому університеті, здобувши ступінь ліценціата з пасторальної теології, а згодом – ступінь доктора богословських наук. Водночас він продовжував працювати над розбудовою нових парафій та будівництвом храмів у Тлумацькому деканаті [12, с. 127; 5].

Наступник о. Володимира – митрофорний протоієрей Павло Дутчак, теперішній декан і парох м. Тлумач – поділився спогадами про те, як розпочиналося відновлення парафіяльного життя у Тлумачі: «Отець Володимир відразу приступив до активної парафіяльної праці. Почалася євангелізація людей, які прагнули

Слова Божого і через комуністичний режим майже не знали про Бога і Церкву. Вражаючим було уділення Святих Тайн, а особливо хрещення людей різного, а особливо старшого віку, також подружні пари після Сповіді і Причастя приймали Тайну Подружжя» [27, арк. 1, 2]. У 1990 р. розпочалося приготування дітей і молоді до першої Сповіді та святого Причастя. Катехизацію проводила с. Павля Бабій СНДМ. До святих Тайн 17 червня 1990 р. приступило одночасно понад двісті дітей [27, арк. 2], що засвідчило активну підтримку руху за відродження і розвиток греко-католицької парафії серед молодого покоління.

Водночас як декан Тлумацького деканату о. Володимир Війтишин «провадив душпастирську працю в багатьох селах тодішнього Тлумацького району, засновував нові парафії, уділяв святі Тайни. В деяких селах вдалося навернути в лоно УГКЦ цілі громади й отримати храм для Богослужінь. Інші села потрібно було дійсно «відвойовувати». Часто траплялися бійки між людьми. Інколи й перепадало отцю Володимиру. Але це не привело його до зневіри, навпаки, додавало йому більше сил і бажання працювати для слави Божої та спасіння людських душ. Там, де не було храму, доводилося служити під відкритим небом, біля хреста чи маленької каплиці, але це тільки гуртувало людей навколо Христа» [27, арк. 2].

Один із вихованців о. Володимира Війтишина, о. Іван Гуцуляк, згадує теперішнього Івано-Франківського митрополита як того, який посіяв у їхні душі любов до Христа і до Церкви: «У Тлумачі почала діяти вівтарна дружина, щоправда, ми тоді й не знали такої назви, дізналися значно пізніше. Отець Володимир зумів покликати нас, ще зовсім малих хлопців до служіння у вівтарі, часто наголошував нам, що ви служите не священникові, а Богові. В той час на Службі Божій могли прислуговувати одночасно біля двадцяти вівтарників, причому різного віку» [26, арк. 2].

У душпастирській праці на парафії м. Тлумач о. Володимиру Війтишину часто допомагали різні священники, яких на початку 1990-х рр. дуже бракувало для нормальної організації парафіяльної мережі в єпархії. Так, велику душпастирську допомогу надавав о. Йосиф (хресне ім’я – Степан) Данилович ЧСВВ. Отець Йосиф, після ліквідації УГКЦ і монастиря отців Василіян на Майзлях, проживав близько біля церкви в Тлумачі, а після відновлення монастиря Отців Василіян в Івано-Франківську повернувся до монашого життя [27,

арк. 2; 17]. Упродовж 1990-х рр. парафію Царя Христа у м. Тлумач часто відвідували з архіпастирським візитом єпископи Івано-Франківської єпархії: єпископ-ординарій Софрон Дмитерко, єпископи-помічники Павло Василик та Іриней Білик [27, арк. 2, 3].

Храм Царя Христа у Тлумачі постав у 1990-х рр. спершу як тимчасова каплиця, оскільки давній парафіяльний храм знаходився на місці теперішнього адміністративного будинку Тлумацької міської ради. Наприкінці 1930-х рр. храм Пресвятої Трійці, за народними переказами, було розібрано через те, що підвалини храму підмивала вода з озера, що знаходилося неподалік у парку, і, напевно, мали збудувати новий храм, а тимчасово молилися в каплиці на вулиці Шевченка. За стараннями о. Володимира Війтишина Тлумацька міська рада прийняла рішення про виділення землі під будівництво нового храму для греко-католицької громади. У 1993 р. єпископ Павло Василик освятив місце під будівництво постійного храму в Тлумачі. Паралельно о. Володимир Війтишин займався будівництвом храмів у с. Тарасівка та с. Локітка Тлумацького деканату [27, арк. 3].

Окремо треба відзначити екуменічну діяльність о. Володимира Війтишина, який, за свідченням о. Павла Дутчака, «мав дар екуменічного спілкування зі священниками УАПЦ, проводив традиційні зустрічі і різні спільні Богослужіння». У цьому контексті вирізняється свято урочистого освячення єпископом Андрієм Абрамчуком храму Преображення УАПЦ в м. Тлумач, в якому на запрошення місцевого православного священника о. Василя Стадника взяла участь також громада УГКЦ на чолі з о. Володимиром Війтишиним. Як підкреслює о. Павло Дутчак, «на той час міжконфесійні відносини були досить гострими, але отець Володимир, незважаючи на критику зі сторони навіть своїх парафіян, прагнув спілкування з православними християнами. Ця подія дуже змінила відносини між громадами та священниками обох конфесій» [27, арк. 3].

У 1993 р. відбулася ще одна важлива подія в контексті сучасних процесів відродження УГКЦ – за рішенням Синоду єпископів УГКЦ 1992 р. та схвалення Апостольської Столиці було створено нову Коломийсько-Чернівецьку єпархію, до складу якої увійшов і Тлумацький деканат [27, арк. 3; 11, с. 224, 225; 7, с. 14]. Від цього часу о. Володимир Війтишин поступово входить до єпархіального управління Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ спершу як

декан Тлумацького деканату, а 1997 р. єпископ Павло Василики призначив його економом єпархії, судовим вікарієм і членом Колегії єпархіальних радників [12, с. 127; 5].

У 2000 р., з нагоди ювілею 2000-ліття Різдва Христового, єпископ Павло Василик, єпарх Коломийсько-Чернівецький, на запрошення о. Володимира Війтишина здійснив чин освячення новозбудованого величного храму Пресвятої Трійці в Тлумачі [27, арк. 3; 29]. Відтоді в Тлумачі в межах парафії Царя Христа УГКЦ діє два храми – церква Пресвятої Трійці та церква Царя Христа [27, арк. 3; 22; 23; 31; 32]. Тож не випадково ревна праця о. Володимира Війтишина не залишилася непоміченою, невдовзі він отримав нову важку ношу – став єпископом-помічником [12, с. 127]. Уже 13 травня 2003 р. Папа Іван Павло II номінував отця-мітрата Володимира Війтишина єпископом-коад'ютором Коломийсько-Чернівецької єпархії [5; 8; 27, арк. 3].

Наступним і сьогодні чинним парохом громади УГКЦ у м. Тлумач з 2003 р. став митрофорний протоієрей Павло Дутчак, додатково призначений у квітні 2004 р. деканом (протопресвітером) Тлумацького деканату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ [27, арк. 3; 18; 20]. У душпастирській праці одним із добрих його помічників був о. Михайло Халабарчук, який передчасно помер у 2019 р. [6; 21; 24]. Нині чинними помічниками на парафії є о. Тарас Гушулей і о. Михайло Могила при церкві Царя Христа, а також о. Микола Притула – як капелан Тлумацької центральної районної лікарні [20].

У тісній співпраці душпастирів за каденції пароха о. Павла Дутчака завершується будівництво катехитичного центру при церкві Пресвятої Трійці [27, арк. 3], регулярно проводяться курси передподружньої катехизації у парафіяльному центрі імені святих Якима та Анни [9]. У 2022 р., після початку повномасштабного вторгнення, о. Павло Дутчак організував при парафії центр видачі соціальної допомоги від БО «Карітас Коломия». Окрім цього, його зусиллями у 2023 р. відбулася реставрація церков Пресвятої Трійці та Царя-Христа [27, арк. 3]. Важливою подією в житті парафії УГКЦ в Тлумачі стало відкриття соціальної їдальні, освяченої 21 січня 2024 р. єпископом-помічником Коломийської єпархії Петром Голінеєм [27, арк. 3; 29].

Тлумацька громада УГКЦ, як підкреслює о. Павло Дутчак, «має велику радість в тому, що відзначає своє храмове свято двічі на рік: у понеділок Святого Духа в церкві Пресвятої Тройці, та у свято Царя-Христа (остання неділя жовтня) в однойменному храмі. Особливістю святкування храмового свята церкви Пресвятої Трійці є те, що Богослуження цього дня майже щороку очолює архиєпископ і митрополит Івано-Франківський Володимир Війтишин, довголітній парох м. Тлумач» [27, арк. 3; 28; 25; 30]. Водночас ієрархи Коломийської єпархії УГКЦ – правлячий архиєрей Василь Івасюк та єпископ-помічник Петро Голіней – також часто відвідують парафію УГКЦ у Тлумачі [2; 19; 13].

Підсумовуючи короткий нарис сучасної історії парафії Царя-Христа УГКЦ у м. Тлумач, підкреслимо, що процеси її легалізації та відродження на початку 1990-х рр. відбувалися під проводом єпископа Павла Василика та о. Володимира Війтишина, активних учасників руху за легалізацію УГКЦ, відомих релігійно-церковних діячів, які вбачали у релігійному відродженні шлях до державно-політичної незалежності України. Їхня активна релігійна та громадська діяльність сприяли відродженню і плеканню релігійної та національної ідентичності української нації.

Список використаних джерел.

1. Альманах Станиславівської Землі: Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. III / НТШ. Український архів, т. XXXIX. Редактор-упорядник Ю. Гаєцький. Нью-Йорк – Київ – Івано-Франківськ: Комісія регіональних дослідів і публікацій НТШ, ЦК Станиславівщини, 2009. 864 с.
2. Архиєрейське богослужіння в другий день Зелених свят. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2018. 28 травня. URL: https://kolugcc.org.ua/arkhyiereiske-bohosluzhinnia-v-druhyi-den-zelenykh-sviat/ (дата звернення: 30.11.2025).
3. Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської (Івано-Франківської) єпархії від її заснування до початку Другої світової війни (1885–1938): [англ. мовою]. Львів: Місіонер, 2002. 450 с.
4. Бублик Т. Історія виходу УГКЦ з підпільних умов існування: інтерв'ю з учасниками боротьби за легалізацію. *«Катакомбна Церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали* / ред. кол.: З. Білик, Я. Дашкевич, О. Киричук, Л. Моравська, М. Омельчук, І. Орлевич, І. Паславський, О. Сидор. Львів: Вид-во ЛМІР «Логос», 2009. С. 60-82. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Zbirka/Katakombna_tserkva_dvadtsiatylittiu_vykhodu_ukrainskoi_hreko-katolytskoi_tserkvy_z_pidpillia_prysvia.pdf?

5. Від підпілля до сьогодення: серце, віддане Церкві й Україні. *Івано-Франківська Архієпархія УГКЦ*. 2024. 9 листопада. URL: https://ugccif.org.ua/vid-pidpillia-do-sohodennia-sertse-viddane-tserkvi-j-ukraini/ (дата звернення: 29.11.2025).
6. Відійшов до вічності о. Михайло Халабарчук – священнослужитель Коломийської єпархії. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2019. 29 січня. URL: https://kolugcc.org.ua/vidiishov-do-vichnosti-o-mykhailo-khalabarchuk-sviashchennosluzhytel-kolomyiskoi-ieparkhii/ (дата звернення: 30.11.2025).
7. Війтишин В. Івано-Франківська єпархія – Митрополія (1989–2011 рр.): етапи відродження та особливості становлення (канонічно-правовий аспект). *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Богослов'я*. 2017. Вип. 10-11. С. 9–31. URL: https://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/121.
8. Владика Володимир Війтишин. *Синод єпископів УГКЦ*. URL: https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-volodymyr-viytyshyn-49/ (дата звернення: 29.11.2025).
9. Вручення сертифікатів у Тлумацькому Центрі передподружнього приготування. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2018. 24 березня. URL: https://kolugcc.org.ua/vruchennia-sertyfikativ-u-tlumatskomu-tsentri-peredpodruzhnoho-pryhotuvannia/ (дата звернення: 30.11.2025).
10. Гавриш І. В. Станиславівська єпархія Української греко-католицької церкви у період підпілля (1946–1989 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» МОН України, 2017. 270 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Havrysh_Ivanna/Stanyslavivska_ieparkhiia_Ukrainskoi_hreko-katolytskoi_tserkvy_u_period_pidpillia_19461989_rr.pdf.
11. Делятинський Р. Відновлення та реорганізація структури Івано-Франківської єпархії Української Греко-Католицької Церкви (1989–1993 рр.). *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Богослов'я*. 2015. Вип. 8. С. 204–233. URL: https://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/150.
12. Дутчак П. Ієрархія та священство УГКЦ у державотворчих процесах та духовному житті України на зламі тисячоліть на прикладі душпастирської праці архієпископа і митрополита Івано-Франківського Володимира Війтишина (1987–2013). *Тлумач: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 800-річчю заснування м. Тлумача (Тлумач, 24 жовтня 2013 р.)* / упорядник А.А. Білас. Івано-Франківськ – Тлумач: Злагода, 2014. С. 126–128. URL: https://ornatowski.com/archiwum/geografia/tlumacz-historia-i-terazniejszosc/.
13. Єпарх Коломийський відвідав м. Тлумач. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2024. 23 червня. URL: https://kolugcc.org.ua/ieparkh-kolomyiskyi-vidvidav-m-tlumach/ (дата звернення: 30.11.2025).

14. Кобута С. Роль і місце Комітету захисту УКЦ в процесі легалізації УГКЦ у 1987–1991 рр. *Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». Богослов'я*. 2015. Вип. 8. С. 234–242. URL: https://journal.ifaiz.edu.ua/index.php/gp/article/view/151.
15. Наукова діяльність кафедри соціально-гуманітарних дисциплін. Держбюджетна комплексна тема науково-дослідної роботи «Реабілітована пам'ять: сторінки історії Української Греко-Католицької Церкви в особах». *Івано-Франківська академія Івана Золотоустого*. URL: https://ifaiz.edu.ua/novyny/1448-naukova-diialnist-kkshd-2.html (дата звернення: 30.11.2025).
16. Наукова діяльність кафедри соціально-гуманітарних дисциплін. Академічна комплексна тема науково-дослідної роботи «Жива історія відродження УГКЦ». *Івано-Франківська академія Івана Золотоустого*. URL: https://ifaiz.edu.ua/novyny/1451-naukova-diialnist-kkshd-4.html (дата звернення: 30.11.2025).
17. Палій Н. 80-річний храм на Майзлях та доля його священиків. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2018. 31 жовтня. URL: https://risu.ua/80-richniy-hram-na-mayzlyah-ta-dolya-yogo-svyashchenikiv_n94131 (дата звернення: 22.11.2025).
18. Прикарпатці отримали нове керівництво УГКЦ. *Фіртка: агенція новин*. 2014. 24 жовтня. URL: https://firtka.if.ua/blog/view/prikarpatci-otrimali-nove-kerivnictvo-ugkc61817 (дата звернення: 30.11.2025).
19. Проповідь владики Василія (Івасюка) на празник Христа Царя. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2018. 15 лютого. URL: https://kolugcc.org.ua/propovid-vladyky-vasyliia-ivasiuka-na-praznyk-khrysta-tsaria/ (дата звернення: 30.11.2025).
20. Протопресвітеріати. *Коломийська єпархія УГКЦ*. URL: https://kolugcc.org.ua/ieparkhiia/dekanaty/ (дата звернення: 30.11.2025).
21. П’ята річниця відходу у вічність отця Михайла Халабарчука. *Коломийська єпархія УГКЦ*. 2024. 29 січня. URL: https://kolugcc.org.ua/p-iata-richnytsia-vidkhodu-u-vichnist-ottsia-o-mykhaila-khalabarchuka/ (дата звернення: 30.11.2025).
22. Релігійна громада УГКЦ Царя Христа м. Тлумач. *Опендатабот*. URL: https://opendatabot.ua/c/20564874 (дата звернення: 30.11.2025).
23. Релігійна громада УГКЦ Царя Христа м. Тлумач. *YouControl*. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/20564874/ (дата звернення: 30.11.2025).
24. Савчин Х. На Прикарпатті на 47 році життя помер священнослужитель Коломийської єпархії. *Місто: Суспільно-політичний портал Івано-Франківська та Прикарпаття*. 2019. 30 січня. URL: https://mi100.info/2019/01/30/na-prykarpatti-na-47-rotsi-zhyttya-pomer-svyashhennosluzhytel-kolomyjskoyi-yeparhiyi/ (дата звернення: 30.11.2025).
25. «Святий Дух – це світло і життя, духовне джерело премудрості й розуму», – Митрополит Володимир під час архіпастирського візиту до Тлумача. *Івано-*

Франківська Архієпархія УГКЦ. 2023. 4 червня. URL: https://ugccif.org.ua/sviatyj-dukh-tse-svitlo-i-zhyttia-dukhovne-dzherelo-premudrosti-j-rozumu-mytropolyt-volodymyr-pid-chas-arkhipastyrskoho-vizytu-do-tlumacha/ (дата звернення: 30.11.2025).
26. Спогади о. Івана Гуцуляка, пароха парафії Успення Пресвятої Діви Марії с. Братишів Тлумацького протопресвітеріату Коломийської єпархії УГКЦ, записав Володимир Гуцуляк 26.11.2025 р. *Приватний архів Володимира Гуцуляка*. Папка «Духовенство УГКЦ (з 1990 р.)», док. 1, 3 арк.
27. Спогади о. Павла Дутчака, пароха парафії Христа Царя м. Тлумач, протопресвітера Тлумацького протопресвітеріату Коломийської єпархії УГКЦ, записав Володимир Гуцуляк 25.11.2025 р. *Приватний архів Володимира Гуцуляка*. Папка «Духовенство УГКЦ (з 1990 р.)», док. 2, 3 арк.
28. У Тлумачі відзначили 25-літній ювілей храму Пресвятої Трійці. *Івано-Франківська Архієпархія УГКЦ*. 2025. 10 червня. URL: https://ugccif.org.ua/u-tlumachi-vidznachyly-25-litnij-iuvilej-khramu-presviatoi-trijtsi/ (дата звернення: 30.11.2025).
29. У Тлумачі при парафіяльному Карітасі відкрили благодійну їдальню. *Івано-Франківська Архієпархія УГКЦ*. 2024. 22 січня. URL: https://ugccif.org.ua/u-tlumachi-pry-parafiialnomu-karitasi-vidkryly-blahodijnu-idalniu/ (дата звернення: 29.11.2025).
30. Храмове свято в Тлумачі очолив Митрополит Володимир. *Нова Зоря: український греко-католицький часопис*. 2018. 1 листопада. Ч. 41. С. 2. URL: https://novazoria.com.ua/wp-content/uploads/2020/06/Часопис2018.№_41.pdf.
31. Церква Пресвятої Трійці м. Тлумач. *Інтерактивна карта УГКЦ*. URL: https://map.ugcc.ua/view/2658-tserkva-presvyatoy-triytsi-m-tlumach-ivano-frankivska-oblast (дата звернення: 30.11.2025).
32. Церква Царя Христа м. Тлумач. *Інтерактивна карта УГКЦ*. URL: https://map.ugcc.ua/view/2700-tserkva-tsarya-hrysta-m-tlumach-ivano-frankivska-oblast (дата звернення: 30.11.2025).

Арендач В.В., Делятинський Р.І.
Івано-Франківська академія Івана Золотоустого

РОЗВИТОК БУКОВИНСЬКОГО ВІКАРІАТУ КОЛОМИЙСЬКО-ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ УГКЦ (2006–2017 РР.)

У статті здійснено реконструкцію процесів заснування в 2006 р. та поступового розвитку Буковинського вікаріату в структурі Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ, що став важливою організаційною базою для канонічного утворення в 2017 р. Чернівецької єпархії УГКЦ. Автори підкреслюють, що активна роль єпископа Миколи Сімкайла і вікарія о. Валерія Сиротюка та інших священників у відродженні давніх та заснуванні нових парафій УГКЦ заклала вагомі основи для становлення спершу Буковинського вікаріату, а згодом – заснування Чернівецької єпархії УГКЦ.

***Ключові слова**: Українська Греко-Католицька Церква, Буковина, Чернівецька область, Буковинський вікаріат УГКЦ, Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ, Чернівецька єпархія УГКЦ.*

У сучасній українській історіографії поступової популярності серед дослідників набуває проблема історичного розвитку організаційних структур Української греко-католицької церкви (УГКЦ), зокрема, історичні нариси єпархій, деканатів, парафій. Однак на сьогодні майже невідомою для ширшого загалу дослідників та громадськості залишається історія розвитку Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ, що став своєрідним попередником і вагомою організаційною основою для створення у 2017 р. Чернівецької єпархії УГКЦ. Цю проблему вперше порушили історики Нестор Мизак і Андрій Яремчук короткою згадкою про заснування єпископом Миколою Сімкайлом у 2006 р. цієї організаційно-територіальної структури УГКЦ, яку очолив о. Валерій Сиротюк [14, с. 49; порівн.: 4]. Метою нашого дослідження є спроба реконструкції історичного розвитку Буковинського вікаріату УГКЦ у 2006–2017 рр. [15; 16]. Методологія дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності й історизму, застосуванні історико-географічного, біографічного й «усно-історичного» методів.

Відродження перших організаційних структур УГКЦ на історичній Буковині, у Чернівецькій області, розпочалося на початку 1990-х рр. і з різною інтенсивністю тривало до створення Чернівецького деканату в структурі спершу Івано-Франківської єпархії, а відтак – новозаснованої в 1993 р. Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ, першим правлячим єпископом якої став владика Павло Василик [18]. Важливими знаковими подіями у цьому процесі стали перша Літургія, яку в Чернівцях відправив єпископ Павло Василик у січні 1990 р., та пастирський візит до Чернівців глави УГКЦ кардинала Мирослава Івана Любачівського в жовтні 1991 р. [21; 23].

Відновлення й активний розвиток громад / парафій УГКЦ у Чернівецькій області у 1990-х – на початку 2000-х рр., що відбувалися завдяки ініціативній діяльності о. Івана Качанюка, о. Тараса Сеньківа, о. Михайла Косила й інших священників, поступово призвели до створення вікаріату. Цей крок був здійснений, очевидно, також з огляду на історичну традицію – функціонування у період румунської окупації Апостольської адміністратури для греко-католиків у Сереті з підпорядкуванням апостольському нунцію в

Бухаресті у 1923–1930 рр. та Генерального вікаріату для греко-католиків у складі Мараморoської дієцезії Румунської ГКЦ у 1930–1940 рр. [14, с. 43–44]. Характерно, що для вірних УГКЦ на теренах Румунії в 2010-х рр. було створено окремий вікаріат, який очолював спершу о. Михайло Дубович, а з 2018 р. – о. Микола Николаїшин [11].

Першим історичним етапом у становленні Буковинського вікаріату стало відродження Чернівецького деканату УГКЦ. Вже у 1991 р. єпископ-ординарій Івано-Франківської єпархії УГКЦ Софрон Дмитерко призначив о. Михаїла Косила деканом Чернівецьким з повноваженнями генерального вікарія на теренах Буковини. Водночас глава УГКЦ кардинал Мирослав Іван Любачівський іменував його митрофорним протоієреєм [1, с. 455]. Згодом активну роль у просуванні ідеї створення Буковинського вікаріату з перспективою «поставлення єпископа» відіграв о. Валерій Сиротюк, який з жовтня 1995 р. був спершу співробітником, а відтак парохом церкви УГКЦ у м. Чернівці, й за свою ревну душпастирську працю в липні 1999 р. отримав від кардинала Мирослава Івана Любачівського відзнаку митрофорного протоієрея [19, арк. 7; 17]. Очевидно, ідею Буковинського вікаріату УГКЦ обговорювали на найвищому рівні в УГКЦ, адже, за свідченням самого о. В. Сиротюка, «навіть владика Любомир Гузар (глава УГКЦ у 2001–2011 рр. – *Авт.*) то прийняв дуже добре» [19, арк. 10].

Вже у 2001 р., враховуючи поступове зростання мережі парафій УГКЦ на Буковині, за рішенням Правлячого архієрея Павла Василика, Чернівецький деканат було поділено, на його базі створено Чернівецький та Вижницький деканати у структурі Коломийсько-Чернівецької єпархії [18; 24]. Пізніше Правлячий архієрей Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ єпископ Микола Сімкайло 17 квітня 2006 р. видав декрет № 27/2, в якому зазначалося: «З огляду на великий територіальний обсяг Коломийсько-Чернівецької єпархії і для покращення адміністративної і душпастирської праці в єпархії, владою мені даною проголошую створення Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії Української Греко-Католицької Церкви з осідком у богоспасаємому місті Чернівці. В склад Буковинського Вікаріату входить два деканати єпархії: Чернівецький та Вижницький» [5; 14, с. 49]. Церкву Успіння Пресвятої Богородиці

у Чернівцях було призначено прокатедральним храмом Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ [14, с. 49].

Окремим декретом № 27/3 від того ж 17 квітня 2006 р. владика Микола Сімкайло, керуючись владою ієрарха відповідно до норм канону 246 і канону 247 § 1 Кодексу канонів Східних Церков [13, с. 126–127], іменував «митрофорного протоієрея Валерія Сиротюка Синкелом (Вікарієм) новоутвореного Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії Української Греко-Католицької Церкви» [6]. Хоча у першому декреті чітко не вказувалося терміну діяльності, все ж згодом, 1 травня 2014 р., окремим декретом № 182 владика Микола Сімкайло знову підтвердив о. Валерія Сиротюка Синкелом Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ [9]. В обох декретах обов'язки синкела Буковинського вікаріату було обґрунтовано нормами канонів 248 § 1, 249, 250 та 251 § 1 Кодексу канонів Східних Церков [6; 9; 13, с. 127, 128].

Окрім цього, вікарій (протосинкел) Буковинського вікаріату о. Валерій Сиротюк окремими декретами владики Миколи Сімкайла від 2 жовтня 2006 р. був іменований постійним членом Пресвітерської Ради [7] і членом Колегії єпархіальних радників (терміном на 5 років) Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ [8]. Згодом, 6 березня 2015 р., о. Валерій Сиротюк окремим декретом владики Миколи Сімкайла був призначений головою Комісії сакрального мистецтва, культури і спорту Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ терміном на три роки [10].

У 2011 р. було створено інформаційний веб-ресурс Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ, на якому регулярно публікувалися новини про релігійно-церковне життя [3]. Цей веб-ресурс у 2013 р. Пасторально-місійним відділом Патріаршої курії УГКЦ було включено до офіційного переліку веб-сайтів структур Церкви [12], а його контент, на нашу думку, може стати предметом подальших наукових студій. Серед багатьох подій в історії Буковинського вікаріату варто згадати, зокрема, організацію Хресної ходи в Чернівцях 14 квітня 2013 р. [2].

Для розуміння поступового розвитку Буковинського вікаріату, який у 2017 р. «доріс» до рівня окремої єпархії, необхідно бодай фрагментарно проаналізувати процес становлення і розвитку кожної окремої парафії. Так, греко-католицька парафія в Сторожинці, попри всі труднощі, зуміла впевнено відродитися та зміцнитися. Через

неможливість повернення історичного храму громада під проводом пароха о. Івана Гопка, який здійснює служіння з 1999 р., розпочала будівництво нової святині в центрі міста. Зведення храму стало важливим знаком духовної та організаційної активності парафіян. Урочистою подією для всієї громади стало його освячення на храмове свято Всіх святих українського народу в 2014 р., яке здійснив єпископ Коломийсько-Чернівецький Василь Івасюк. Відтоді храм став осередком духовного життя, що об'єднує близько 60 родин, та важливим центром для зростання і поглиблення церковного життя греко-католиків на Буковині [14, с. 69].

Парафія Пресвятої Трійці в с. Давидівка (хутір Давидени-Зруб), відновлена на початку 1990-х рр. стараннями о. Михайла Косила, з відновленням богослужінь у старому дерев'яному храмі, поступово зміцнювалася завдяки праці священнослужителів. На сьогодні вона є дієвою та духовно активною спільнотою, яка не лише бере участь у регулярних літургіях, але й організовує різноманітні освітні та катехитичні заходи, зокрема – через дитячу катехитичну школу, засновану 15 грудня 2015 р. з благословення єпископа Василя Івасюка, що сприяє християнському вихованню молодого покоління та духовному зміцненню громади в цілому [14, с. 69, 70].

Парафія святих апостолів Петра і Павла в с. Нова Жадова, створена та зареєстрована 21 серпня 2000 р. о. Іваном Гопком з благословення єпископа Павла Василика, відновила богослужбове життя у майже зруйнованій будівлі старої лютеранської кірхи завдяки зусиллям священнослужителів, благодійних організацій «Kirche in Not» і «Renovabis» та місцевих жертводавців. Тепер вона є дієвою парафією з регулярними літургіями та активною участю громади, яку забезпечують послідовні душпастирі, сприяючи духовному зміцненню та розвитку місцевого церковного життя [14, с. 70].

У свою чергу, парафія святих Володимира і Ольги у м. Вашківці була заснована на початку 2000-х років, а її першим адміністратором 6 червня 2000 р. став о. Дмитро Винник, який на початковому етапі звершував богослужіння в орендованому приміщенні контори Вашковецького хлібозаводу. У 2004 р. парафіяльна громада розпочала будівництво храму, завершене в 2006 р. Трагічною сторінкою в історії спільноти стала загибель о. Дмитра та його дружини Ірини внаслідок дорожньо-транспортної пригоди 11 серпня 2014 р. Після цієї події душпастирське служіння у Вашківцях

перебрав на себе о. Назарій Мицко, який продовжив справу свого попередника та у 2018–2019 рр. разом із громадою звів двоповерхову дзвіницю [14, с. 74, 75].

Парафія святих апостолів Петра і Павла у м. Вижниця відновила свою діяльність у 1994 р., коли її першим парохом було призначено о. Василя Стефанка. Завдяки його старанням громада отримала земельну ділянку для будівництва храму, що завершилося 12 липня 2015 р. освяченням церкви владикою Василем Івасюком. Наприкінці 1994 р. парафія започаткувала газету «Голос серця», що виходить щомісяця й досі, а у 2000 р. з ініціативи священника придбала ділянку для спорудження пастирсько-рекреаційного центру святого Миколая з каплицею. Важливим напрямком розвитку парафії стала благодійна діяльність, зокрема у 2001 р. було створено фонд «Карітас-Карпати», який опікується дітьми місцевої школи-інтернату та потребуючими. Того ж року Вижниця стала центром новоутвореного деканату, очільником якого призначено о. В. Стефанка; до його складу входять парафії міст Вижниця, Вашківці та Сторожинець, селищ Берегомет і Путила, а також сіл Давидівка, Нова Жадова та Селятин. Сьогодні парафія налічує близько 55 родин, щороку організовує для дітей наметовий табір «Едельвейс», а при храмі діють катехитичні класи та соціальна пекарня [14, с. 80].

Щодо парафії в смт Глибока, то вона активно відновила своє життя у 1998 р., коли на неї прибув о. Іван Гопко з Чорткова. Завдяки його ініціативі та підтримці парафіян було виділено ділянку під будівництво нової церкви, закуплено будівельні матеріали, закладено фундамент і розпочато зведення стін. Наступними душпастирями були о. Маркіян Лоєк, о. Володимир Логуш, який завершив основні конструктивні роботи, та о. Ігор Дрогомирецький, за якого храм поштукатурили, відреставрували іконостас, облаштували криницю та огородили територію. У будівництві активно брали участь вірні з сусідніх парафій Чернівецької та Тернопільської областей, а також заробітчани – вихідці з с. Глибоки. Подальше служіння продовжували о. Ігор Филипів та о. Ярослав Морикот, а з 3 серпня 2017 р. парафіяльне душпастирство очолив о. Юрій Сахарчук [14, с. 84–85].

Парафія св. священномученика Йосафата в м. Заставна була офіційно зареєстрована 15 травня 2001 р., після чого громада активно взялася за будівництво храму. До цього процесу долучилися численні родини, зокрема Кольби, Щепні, Яремики, Павчуки, Пауки, Георгіци,

Домитращуки, Онищенки, Кульки, Михальчуки, Гаврилецькі та інші, а також міська рада та місцеві підприємства. Будівельні роботи проводилися під керівництвом о. Миколи Пасєчка, а згодом – о. Ігоря Базюка, й у 2007 р. храм св. Йосафата було освячено. У 2010 р. адміністратором парафії став о. Василь Петруняк [14, с. 90].

У 2005 р. парафію в Кіцмані очолив о. Ігор Базюк, який провадив служіння до 2010 р. Після нього настоятелем став щойно висвячений о. Василь Петруняк. Са́ме за його душпастирювання відбулося завершення основних будівельних робіт, і 13 липня 2013 р. храм був урочисто освячений на честь святих апостолів Петра і Павла [14, с. 106].

Парафія у Путилі з початку 2000-х років активно відновлювала своє життя та розбудовувала необхідну інфраструктуру. У 2001–2009 рр. парохом був о. Віктор Чуляк, після нього короткий час служив о. Василь Петруняк, а з 2010 р. душпастирює о. Віталій Вінтоняк. Са́ме за його керівництва вдалося здійснити масштабні проекти: у 2012 р. збудовано дзвіницю на три дзвони та розпочато будівництво нового храму на місці старої церкви. Завдяки старанням о. Романа Мірчука громада отримала вагому підтримку від греко-католиків у США, що дало можливість у 2014 р. завершити основні роботи – зведення стін, накриття даху та встановлення хрестів [14, с. 115].

Парафії у с. Рідківцях та Топорівцях на Новоселиччині після відродження стали важливими центрами духовного життя місцевих греко-католиків. У 2004–2005 рр. їх адміністрував о. Роман Заморський, а від 2005 р. обидві громади очолює о. Петро Кравчук. Його душпастирські старання принесли відчутні плоди: у Рідківцях вдалося отримати земельну ділянку площею 0,46 га для будівництва нового храму. Роботи розпочалися у 2007 р. й тривали поступово, а до кінця 2020 р. вже були зведені стіни святині, залито бетонні склепіння, встановлено та покрито куполи, на яких освячено хрести. Водночас громада дбайливо зберігає і стару церкву. Особливим знаком для вірних стало віднайдення у 2014 р., напередодні святкування 120-ліття храму, образу «Тайна вечеря» роботи чернівецького художника Андрія Ковальського. Тоді ж у пам’ять про письменницю Ольгу Ярошинську на стіні храму встановлено й освячено меморіальну таблицю [14, с. 126].

Парафія в Садгорі від 24 жовтня 1995 р. отримала нового пароха – о. Володимира Борового. Завдяки його старанням та підтримці

доброчинців уже до 2000 р. було завершено повну реставрацію храму: оновлено покрівлю будівлі, придбано новий іконостас, здійснено розпис стін і споруджено дзвіницю. Важливим внеском у відновлення святині стала праця буковинських художників Івана Балана та Юрія Гушкевича, які у 1998 р. відреставрували запрестольну ікону Покрову Пресвятої Богородиці, що датується 4 вересня 1856 р., а різьбяр Петро Цуркан виконав художню різьбу для іконостаса. З оновленим храмом садгірська громада урочисто відсвяткувала у 2015 р. 180-літній ювілей свого заснування, а впродовж 2015–2020 рр. тут було збудовано парафіяльний будинок, який включає два катехитичні класи, конференц-зал і помешкання для двох священників, причому важливу підтримку для цього проєкту надала Конференція католицьких єпископів США [14, с. 132].

Водночас парафія в Селятині пережила значне відновлення та розвиток. Парохами були о. Віктор Чуляк (13 березня 2001 – 27 грудня 2009 р.), о. Василь Петруняк (27 грудня 2009 – 20 червня 2010 р.), о. Віталій Вінтоняк (21 червня 2010 – 3 лютого 2020 р.). Важливою подією для парафії стало відвідання 28 липня 2001 р. єпископом Павлом Василиком на храмове свято св. Володимира Великого, що стало першою архиєрейською візитацією після відродження громади. У 2009–2010 рр. за служіння о. Віктора Чуляка церкву й дзвіницю перекрили новим дахом, встановили хрест на куполі та відновили фасад. У 2012 р. розпочато капітальний ремонт дерев’яної частини храму, до якого пожертвами долучилися українці з США завдяки старанням о. Романа Мірчука [14, с. 135, 136].

Що стосується парафії в Сучаві, то вона була відроджена 1 жовтня 2015 р. о. Марусом Акірілоаєєм. Через відсутність власного храму громада здійснює богослужіння в римо-католицькому костелі [14, с. 154].

Парафія в Хотині була заснована 22 грудня 2005 р. о. Володимиром Рачковським. Спершу громада стикалася з перешкодами через опір місцевих чиновників, які протидіяли реєстрації парафії та виділенню земельної ділянки для будівництва храму. Наразі парафія отримала приміщення в будівлі Пенсійного фонду України за адресою вул. Івана Франка, 5, де й проводяться богослужіння. Громада об’єднує близько 30 родин, серед яких учителі, держслужбовці, будівельники, торговці та ін. Завдяки численним зверненням місцева влада у 2010 р. виділила шість соток

землі та дозволила будівництво церкви Преображення Господнього на вул. Свято-Покровській, 55. Від 12 листопада 2012 р. до 27 липня 2016 р. парафією керував о. Олександр Федоришин, який разом із жертводавцями із фонду «Renovabis» продовжував будівництво храму, а його наступником став о. Руслан Боровий у 2016–2018 рр. [14, с. 155].

Парафія Зіслання Святого Духа в Новоселиці була зареєстрована у 2003 р., першим її парохом став о. Роман Заморський. Спершу вірні збудували невелику каплицю, а в 2008 р. розпочали будівництво храму, перша літургія в якому відбулася 31 травня 2015 р. Сьогодні громада об'єднує близько 40 родин, при парафії працюють катехитична школа та осередок «Карітасу», а також діють дитячий і спортивний майданчики, доступні для всіх жителів міста [14, с. 155].

Парафія в Берегометі була зареєстрована у 2010 р., її адміністратором і головним організатором будівництва став о. Іван Гопко. Відразу після заснування парафія активно включилася у відновлення церковного життя, за два роки на вул. Залізничній заклали фундамент під церкву св. Івана Богослова. Парафіяни власними зусиллями та коштами жертводавців долучалися до будівництва храму, що засвідчує їхнє прагнення зберегти духовні традиції та відродити релігійне життя в містечку. На початку 2016 р. завершено будівництво каплиці, де почалися регулярні богослужіння, а також проводяться катехитичні заняття для дітей і молоді. Кількість вірних парафії поступово зростає, і сьогодні до громади належить близько 35 родин, серед яких місцеві жителі різних професій. Парафія активно займається соціальною та виховною діяльністю, організовує духовні зустрічі, святкові богослужіння та культурні заходи, що сприяє зміцненню громади та її впливу на духовне життя Берегомета [14, с. 155–156].

У свою чергу, парафія св. Архистратига Михаїла в Чорнівці відродилася завдяки зусиллям місцевих вірних та священників. У 1990-х рр. ініціативу відновлення храму взяли на себе дві родини греко-католиків, зокрема Петро Леуш і Вікторія Русінко. 21 листопада 2017 р. священники з Чернівців відслужили літургію на місці колишньої церкви та благословили активістів громади. Справжнє відродження парафії почалося з приходом молодого священника Назарія Шпака, уродженця м. Монастириська Тернопільської області, який організував регулярні богослужіння та

розпочав відновлення церковного життя в селі, залучаючи місцевих мешканців до спільних духовних і соціальних ініціатив [14, с. 156].

Парафія Успіння Пресвятої Богородиці в Чернівцях відзначається активним духовним, культурним і соціальним життям. Ще з 1990-х рр. при парафії започатковано проведення наукових конференцій до ювілейних дат митрополита Андрея Шептицького та патріарха Йосифа Сліпого, а також численних концертів і виставок відомих хорів і творчих колективів, зокрема Національного ансамблю ім. Григорія Верьовки, Академічного симфонічного оркестру Чернівецької філармонії, камерного хору «Чернівці», а також виставки робіт різьбяра Ярослава Пасічанського. При парафії діє кіоск духовних видань, літературно-мистецький квартальник «Буковинський журнал» і відроджений 7 червня 2000 р. рух «Матері в молитві», який об'єднує близько ста жінок та продовжує традиції товариства «Жінок-мироносиць», звершуючи молитви за дітей, дар материнства та все людство, а також організовує паломництва до Унева, Зарваниці, Крехова, Глинян, Гошева, Страдча, Бориславa та інших марійських місць.

Ця парафія активно підтримує громадські ініціативи в Україні та патріотичне виховання: священники і вірні брали участь у відомих протестах на Майдані в Києві 2014 р., а під час російської агресії в наш час допомагають українським військовим. При церкві діє Товариство українських студентів-католиків «Обнова», що з 1998 р. гуртує понад 50 молодих людей, проводить благодійні заходи, тематичні акції, фестивалі та літні прощі, відновив традицію вертепів і колядування, а його фестиваль «Обнова-фест» став одним із найвизначніших молодіжних свят України. Духівниками парафії були священники Володимир Боровий, Дмитро Винник, Руслан Боровий та о. Валерій Сиротюк, який брав участь у зустрічах із Папою Франциском у Римі та подарував йому монографію «Два століття служіння Богові і нації: УГКЦ на Буковині» [14, с. 184–186].

Парафія Різдва Пресвятої Богородиці та св. Антонія завдяки зусиллям пароха о. Василя Гасинця та активних вірних у 2000-х рр. зазнала ґрунтовного ремонту. Храм неодноразово відвідували єпископи, тут регулярно проводилися місії та духовні заходи. Парох о. В. Гасинець поєднує турботу про відродження давніх традицій парафії з активною волонтерською та доброчинною діяльністю, що

забезпечило громаді високий авторитет серед вірних і суспільства [14, с. 189].

Таким чином, поступовий органічний розвиток мережі парафій Буковинського вікаріату в 1990-х – 2000-х рр. забезпечив фундамент для формування організаційної структури вищого рівня – створення окремої Чернівецької єпархії УГКЦ, а рішення Синоду греко-католицьких єпископів про її створення та призначення першим єпархом владики Йосафата Мощича МЗСА, єпископа-помічника Івано-Франківської архиєпархії УГКЦ, погодив особисто Папа Франциск 12 вересня 2017 р. [22; порівн.: 20].

Підсумовуючи короткий історичний нарис Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ, хотілося б наголосити, що са́ме активна роль єпископа Миколи Сімкайла і вікарія о. Валерія Сиротюка та інших парафіяльних священиків у відродженні давніх та заснуванні нових парафій УГКЦ заклала вагомі основи для становлення спершу Буковинського вікаріату, а згодом – заснування окремої Чернівецької єпархії УГКЦ. Їхня активна діяльність сприяла через релігійне відродження народу утвердженню державно-політичної незалежності України, плеканню релігійної та національної ідентичності української нації.

Список використаних джерел.

1. Борчук С., Санкович М. У боротьбі з радянським тоталітаризмом: сповідник віри УГКЦ о. Михаїл Косило. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті*: Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Львів, 11–12 червня 2020 року). Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 452–456. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/32583.

2. Буковинський вікаріат УГКЦ запрошує чернівчан взяти участь у Хресній ході 14 квітня. *Бук-Інфо*. 2023. 11 квітня. URL: https://bukinfo.com.ua/show/news?lid=33247 (дата звернення: 01.12.2025).

3. Головна сторінка. *Буковинський вікаріат Коломийсько-Чернівецької єпархії Української Греко-Католицької Церкви: [офіційний сайт]*. URL: https://web.archive.org/web/20120629170723/http://bucvic.info/index.html (дата звернення: 24.11.2025).

4. Греко-Католицька Церква і Буковина. *Час: українська онлайн-газета*. 2018. 23 серпня. URL: https://chas.cv.ua/history/48404-greko-katolytska-tserkva-i-bukovyna.html (дата звернення: 25.11.2025).

5. Декрет № 27/2 «Про створення Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії Української Греко-Католицької Церкви з осідком у богоспасаємому місті Чернівці» від 17.04.2006 р. Б. *Коломийсько-Чернівецька*

єпархія УГКЦ [веб-архів давнього сайту]. URL: https://web.archive.org/web/20160406101914/http://diocese.ko.if.ua/official/09.html (дата звернення: 30.11.2025).
6. Декрет № 27/3 «Про митрофорного протоієрея Валерія Сиротюка Синкелом (Вікарієм) новоутвореного Буковинського вікаріату Коломийсько-Чернівецької єпархії Української Греко-Католицької Церкви» від 17.04.2006 р. Б. *Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ [веб-архів давнього сайту]*. URL: https://web.archive.org/web/20160405182256/http://diocese.ko.if.ua/official/08.html (дата звернення: 30.11.2025).
7. Декрет № 85/1 «Про іменування та потвердження членів Пресвітерської Ради Коломийсько-Чернівецької єпархії» від 02.10.2006 р. Б. *Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ [веб-архів давнього сайту]*. URL: https://web.archive.org/web/20160406101311/http://diocese.ko.if.ua/official/11.html (дата звернення: 30.11.2025).
8. Декрет № 85/2 «Про іменування членів Колегії Єпархіальних Радників Коломийсько-Чернівецької єпархії» від 02.10.2006 р. Б. *Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ [веб-архів давнього сайту]*. URL: https://web.archive.org/web/20160406101922/http://diocese.ko.if.ua/official/12.html (дата звернення: 30.11.2025).
9. Декрет № 182 від 1 травня 2014 р. Б., м. Коломия. *Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ [веб-архів давнього сайту]*. URL: https://web.archive.org/web/20160406101924/http://diocese.ko.if.ua/official/63.html (дата звернення: 30.11.2025).
10. Декрет № 107 від 6 березня 2015 р. Б., м. Коломия. «Про потвердження складу Комісії сакрального мистецтва, культури і спорту Коломийсько-Чернівецької єпархії УГКЦ». *Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ [веб-архів давнього сайту]*. URL: https://web.archive.org/web/20160406100808/http://diocese.ko.if.ua/official/79.html (дата звернення: 30.11.2025).
11. Для Генерального вікаріату УГКЦ Румунії призначено нового вікарія. *Катедральний Собор Успення Пресвятої Богородиці Чернівецької єпархії УГКЦ*. URL: http://sobor.cv.ua/novyny-ta-podii/vicar-nykolaishyn (дата звернення: 24.11.2025).
12. Інтернет ресурси УГКЦ. *Пасторально-місійний відділ Патріаршої курії УГКЦ*. 2013. 14 жовтня. URL: http://pmv.ugcc.org.ua/contacts/internet-sesursi-ugkts.html (дата звернення: 24.11.2025).
13. Кодекс канонів Східних Церков проголошений Іваном Павлом II / авторизований переклад Й. Кобів; канонічна комісія: о. протоархимандрит І. Патрило, о. С. Мудрий, о. К. Корчагін і о. Т. Галицький. Львів: Вид-во ОО. Василіян, 1995. 472 с.
14. Мизак Н., Яремчук А. Нарис історії УГКЦ на Буковині. Львів – Чернівці: Український католицький університет, 2021. 492 с. + 4 с. іл. URL: https://ich.ucu.edu.ua/publications/narys-istoriyi-ugkcz-na-bukovyni/.

15. Наукова діяльність кафедри соціально-гуманітарних дисциплін. Держбюджетна комплексна тема науково-дослідної роботи «Реабілітована пам'ять: сторінки історії Української Греко-Католицької Церкви в особах». *Івано-Франківська академія Івана Золотоустого*. URL: https://ifaiz.edu.ua/novyny/1448-naukova-diialnist-kkshd-2.html (дата звернення: 30.11.2025).
16. Наукова діяльність кафедри соціально-гуманітарних дисциплін. Академічна комплексна тема науково-дослідної роботи «Жива історія відродження УГКЦ». *Івано-Франківська академія Івана Золотоустого*. URL: https://ifaiz.edu.ua/novyny/1451-naukova-diialnist-kkshd-4.html (дата звернення: 30.11.2025).
17. Отець Валерій Сиротюк. *Буковинський вікаріат Коломийсько-Чернівецько єпархії УГКЦ*. 2011. 15 липня. URL: https://web.archive.org/web/20120606053843/http://bucvic.info/post_1310728087.html (дата звернення: 30.11.2025).
18. Про Єпархію. *Коломийсько-Чернівецька єпархія УГКЦ*. URL: https://web.archive.org/web/20160406101940/http://diocese.ko.if.ua/stat.html (дата звернення: 29.11.2025).
19. Респондент: Сиротюк Валерій Степанович, адміністратор парафії Катедрального Собору Успення Пресвятої Богородиці м. Чернівці Чернівецької єпархії УГКЦ, про життєвий шлях, вибір священства, легалізацію та відродження УГКЦ. Місце і дата запису інтерв'ю: м. Чернівці, 30.07.2025 р. Інтерв'юер: Василь Арендач. *Архів Науково-дослідного інституту історії Церкви Івано-Франківської академії Івана Золотоустого (НДІ ІЦ ІФАІЗ)*. Ф. 11, оп. 2, спр. 34, 14 арк.
20. У Коломийській єпархії УГКЦ розпочато новий етап канонічних візитацій. Коломийська єпархія УГКЦ. 2018. 22 травня. URL: https://kolugcc.org.ua/u-kolomyiskii-ieparkhii-uhkts-rozpochato-novyi-etap-kanonichnykh-vizytatsii/ (дата звернення: 28.11.2025).
21. Чернівецька єпархія. *Синод єпископів УГКЦ*. URL: https://synod.ugcc.ua/church-structure/chernivetska-eparhiya-7/ (дата звернення: 17.01.2025).
22. Чернівецька область матиме свою єпархію. *CREDO*. 2017. 12 вересня. URL: https://credo.pro/2017/09/189819 (дата звернення: 24.11.2025).
23. Чернівецькій Єпархії Української Греко-Католицької Церкви – 7 років! *Івано-Франківська архиєпархія УГКЦ*. 2024. 18 листопада. URL: https://ugccif.org.ua/chernivetskij-ieparkhii-ukrainskoi-hreko-katolytskoi-tserkvy-7-rokiv/ (дата звернення: 27.11.2025).
24. Шематизм Коломийсько-Чернівецької єпархії Української Греко-Католицької Церкви на 2001 рік Божий. Коломия, 2001. 96 с.

Тріщ О.І., Кобута С.Й.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ЮРІЙ АНДРУХОВИЧ ЯК ІДЕОЛОГ І ХРОНІКЕР ЛІТЕРАТУРНОГО «СТАНІСЛАВСЬКОГО ФЕНОМЕНУ»

У статті проаналізовано роль Юрія Андруховича у формуванні та розвитку «станіславського феномену» як унікального явища в українській літературі кінця XX – початку XXI століття. Розглянуто його діяльність як ідеолога літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» та хронікера, що міфологізував простір міста Івано-Франківська (колишнього Станіславова) через есеїстику та прозу.

Ключові слова: *Юрій Андрухович Бу-Ба-Бу, міфологізація, постмодернізм, станіславський феномен, урбаністичний текст.*

Однією з фундаментальних передумов для глибокого розуміння сучасного українського літературного процесу є детальне дослідження регіональних «культурних вибухів», що відбулися у 1990-х рр. Цей бурхливий період трансформації суспільної свідомості неможливо уявити без ґрунтовного аналізу літературного «станіславського феномену».

Один із учасників «станіславського феномену», письменник Тарас Прохасько, так означив його вияв: «це творчість кількох авторів (Ю. Андрухович, Т. Прохасько, Ю. Іздрик, В. Єшкілєв, А. Кирпан, В. Мулик) у короткий період часу – 1988–1994 роках … Каноном «станіславського феномену» є публікації цих авторів у цей час у часописі «Четвер». Основними рисами феномену є новації тем і способи викладу, звернення до історичної пам'яті і міфології Галичини й Центральної Європи, серйозна іронія, орієнтація на універсальну проблематику, західноукраїнська мовна стихія» [7]. Крім самих текстів, «станіславський феномен» визначався ще й особливою атмосферою міського товариського життя, щоденних особистих контактів, оточенням художників, музикантів, псевдофілософів і життєлюбів. «Станіславський феномен» став школою для багатьох франківських письменників, які згодом пішли кожен своїм шляхом. Проте їхні твори, написані уже пізніше, той же Т. Прохасько вважав виключно їхніми творами, а не виявом «Станіславського феномену».

Уперше в публічний простір сам термін увів Володимир Єшкілєв для означення кола митців Івано-Франківська, які здійснили справжню естетичну революцію на зламі епох. Означуючи внутрішній зміст цього явища, більшість авторів має на увазі певну

групу молодих письменників Івано-Франківська, що писали постмодерні твори. Постмодернізм став ключовим методом тогочасної літератури і творився в місті, через що відбулася своєрідна децентралізація українського мистецького середовища [9]. Це явище стало, по суті, своєрідною відповіддю на кризу радянської ідентичності та спробою віднайти нові культурні орієнтири.

Івано-Франківський літературознавець Євген Баран писав, що це «була смілива і нахабна спроба канонізувати розбурханий літературний простір: спроба створення нової літератури. Так, з початку до цього приглядалися з нерозумінням: якісь провінціяли задумали перекроїти літературну мапу України Потім це викликало невдоволення і спротив. Це був неминучий період боротьби і протистояння різних естетик і різних досвідів» [6, с. 516]. На його переконання, са́ме тогочасний літературний Івано-Франківськ породив «станиславівську мистецьку Фронду», що базувалася на засадничій концепції усвідомленого трагізму митця.

Центральною фігурою, яка не лише репрезентує, а й значною мірою власноруч сконструювала та легітимізувала цей феномен в очах української та європейської спільноти, є письменник і митець Юрій Андрухович. Його вважають за головного ідеолога та літописця змін, що відбувалися в культурному ландшафті міста та країни. Як зазначає Тамара Гундорова у своїй праці «Післячорнобильська бібліотека», са́ме Ю.Андрухович став тим автором, який перетворив карнавальну культуру на інструмент деконструкції радянського міфу. Тексти письменника стали своєрідним містком, що з'єднав українську літературу із західним постмодернізмом, надавши їй нового, актуального звучання [4, с. 193–194].

Юрій Андрухович виступив ідеологом феномену, насамперед, через активну діяльність літературного угруповання «Бу-Ба-Бу» (Бурлеск-Балаган-Буфонада), заснованого ще у 1985 р. Його творчість фактично легітимізувала постмодернізм в українській літературі, пропонуючи читачеві принципово нову якість тексту – іронічну, насичену інтертекстуальними зв'язками та абсолютно вільну від обтяжливих соцреалістичних канонів. Через сміхову культуру та гру він руйнував пафос тоталітарної системи, відкриваючи простір для свободи творчості. У своїх численних есеях та інтерв'ю письменник неодноразово наголошував на «центральноєвропейській» ідентичності Галичини, чітко протиставляючи її радянському

тоталітарному минулому та акцентуючи на приналежності до ширшого європейського контексту [3, с. 248].

Водночас Ю. Андрухович став неперевершеним хронікером «Станіславова» (стара назва Івано-Франківська), який у його інтерпретації набуває рис міфічного міста-корабля. Місто у його творах – це не просто пасивна декорація для розгортання сюжету, а живий, дихаючий персонаж зі своїм характером і пам'яттю. У культових романах «Рекреації» (1992 р.) та «Перверзія» (1996 р.) автор майстерно фіксує хиткий перехідний стан суспільства, використовуючи прийом карнавалізації реальності. Як зауважує Роксана Харчук, Ю. Андрухович створює унікальну «геопоетику» міста, де реальні топоніми химерно переплітаються з містичними візіями та історичними алюзіями, творячи нову ментальну мапу регіону [8, с. 121].

Особливої уваги заслуговує есеїстика Ю. Андруховича (зокрема збірка «Дезорієнтація на місцевості»), де він виступає як уважний літописець, що фіксує та розшифровує «геній місця» (genius loci). Він описує Станіславів як складне місто-палімпсест, де крізь напластування сучасності проступають приховані шари австро-угорського, польського та єврейського минулого, які були стерті офіційною радянською історією [1, с. 12].

Надзвичайно важливим аспектом діяльності Ю. Андруховича як ідеолога є його плідна співпраця та взаємодія з іншими яскравими представниками феномену, зокрема Юрієм Іздриком і Тарасом Прохаським. Разом вони створили не просто літературне коло, а потужне інтелектуальне силове поле, що стало своєрідним магнітом для мистецької молоді всієї України. Ю. Андрухович своєю харизмою та авторитетом фактично легітимізував «станіславський дискурс», перетворивши провінційне місто на одну з культурних столиць держави. Його тексти стали своєрідним маніфестом цілого покоління, яке прагнуло повернення до нормального європейського культурного процесу, відкидаючи провінційні комплекси меншовартості. Як зазначає Володимир Єшкілєв у проєкті «Плерома», Ю. Андрухович виконав функцію «патріарха», довкола фігури якого кристалізувалася нова естетика, формувалися нові літературні ієрархії та затверджувалися канони актуального мистецтва [5, с. 10, 12].

Варто також наголосити на глибинному геополітичному вимірі діяльності Андруховича-ідеолога, який виходить за межі суто літературної творчості. Через свої тексти він актуалізував концепт «Центральної Європи» як втраченої, але живої «ментальної Атлантиди», до якої історично та культурно належить Галичина. У збірці «Дезорієнтація на місцевості» автор конструює образ регіону, що існує на перетині кордонів і культур, протиставляючи цей мультикультурний простір радянській уніфікації та сірості [1, с. 15]. Як слушно зауважує дослідниця Оля Гнатюк, для Ю. Андруховича ідентичність є не даністю, а постійним динамічним процесом вибору і творення, де «європейськість» стає ключовим маркером відмежування від імперського спадку та повернення до власного коріння [3, с. 248].

Крім того, значення Ю. Андруховича для «станіславського феномену» полягає у закладенні основ суто урбаністичного дискурсу в новітній українській літературі. До появи його знакових творів українська проза значною мірою тяжіла до рустикальної тематики, описуючи переважно село та його проблеми. Ю. Андрухович же, як слушно зазначає Роксана Харчук, ввів у широкий літературний обіг місто не як вороже чи чуже середовище, а як органічний простір гри, інтелектуальної свободи та естетичної насолоди. Його герої – це богема, митці, інтелектуали, які живуть у ритмі європейського міста, що дозволило кардинально змінити сам канон сприйняття українського героя та розширити читацьку аудиторію на межі тисячоліть [8, с. 123].

Окремо слід зупинитися на специфіці хронікальності в пізніших творах автора, яка відрізняється від традиційного літописання. Це не суха документальна фіксація фактів, а глибоке, часто іронічне та емоційно-суб’єктивне переживання часу і простору. У романі-інтерв’ю «Таємниця» (2007 р.) Ю. Андрухович підсумовує цей буремний період «феномену», даючи виважену, подекуди меланхолійну оцінку як власним творчим досягненням, так і втраченим ілюзіям романтичної епохи 1990-х. Цей текст стає своєрідною автокоментарною хронікою, де автор деконструює власні міфи, показуючи зворотний бік літературного успіху та життя богеми. Ю. Андрухович тут виступає не лише як творець міфу, але і як його безпосередній, іноді критичний, спостерігач [2, с. 9].

Отже, Юрій Андрухович відіграв значну і багатогранну роль у становленні та утвердженні «станіславського феномену». Як ідеолог, він запропонував нову, життєздатну парадигму української культури, орієнтовану на інтелектуальну гру, іронію та абсолютну внутрішню свободу. Як хронікер, він зафіксував у довершеній художній формі унікальний час трансформації Івано-Франківська із закритого провінційного радянського міста на відкритий європейський культурний простір, назавжди вписавши його в ментальну мапу Європи. Його творчість залишається тим фундаментом, без якого неможливе розуміння сучасного українського урбаністичного дискурсу та культурної ідентичності незалежної України.

Список використаних джерел.

1. Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості: Спроби. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. 124 с.
2. Андрухович Ю. Таємниця: замість роману. Харків: Фоліо, 2007. 478 с.
3. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с.
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 264 с.
5. Мала українська енциклопедія актуальної літератури / Плерома. Вип. 3. Проект повернення деміургів / Авт. проекту В. Єшкілєв, Ю. Андрухович. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. 287 с.
6. Станиславів-Станіслав-Івано-Франківськ (до 350-річчя Івано-Франківська): монографія / Гол. редактор В.С. Великочий. Івано-Франківськ–Львів–Київ: Манускрипт-Львів. 2012. 584 с.
7. «Станіславський феномен»: пригадуючи майбутнє. Галицький кореспондент. URL: https://gk-press.if.ua/x1650
8. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: постмодерний період: Навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 248 с.
9. Що таке Станіславський феномен? URL: https://kufer.media/misto/stanislavskyj-fenomen/

РЕГІОНОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ І МУЗЕЙНА СПРАВА В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН

Дячук Б.М., Дрогомирецька Л.Р.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ОБ'ЄДНАВЧА ПОЛІТИКА КНЯЗЯ РОМАНА МСТИСЛАВИЧА У ПІВДЕННО-ЗАХІДНІЙ РУСІ

У статті проаналізовано ключові етапи політичної діяльності князя Романа Мстиславича, спрямованої на консолідацію земель Південно-Західної Русі. Досліджено перебіг боротьби за галицький престол, вектори внутрішньої політики та зусилля князя щодо організації загальноруського спротиву половецькій експансії. Окрему увагу приділено воєнно-політичному протистоянню з Рюриком Ростиславичем за контроль над Київською землею. Висвітлено зміст проєкту «доброго порядку» як концептуальної моделі реформування устрою Русі на межі XII–XIII ст.

Ключові слова: *Роман Мстиславич, Русь, Галицько-Волинська держава (держава Романовичів), Рюрик Ростиславич, Волинь, Галичина, Київщина, Всеволод Юрійович, «добрий порядок».*

Постать Романа Мстиславича є однією з найбільш знакових в історії Русі-України на межі XII–XIII ст. Частина істориків, зокрема М. Котляр, до імені Романа додають прізвисько Великий [9, с. 107]. Д. Дорошенко називає його найвидатнішим князем у всій Русі-Україні кінця XII ст. [8, с. 83], а літописець іменує Романа «самодержцем усієї Русі» [12, с. 368]. Усі ці епітети змальовують князя як непересічну історичну постать. Фундаментом його правління були постійні зусилля, спрямовані на консолідацію розрізнених частин руського геополітичного простору задля створення централізованого політичного організму. Протягом усього життя це залишалося його пріоритетною метою.

Діяльність Романа Мстиславича невідривно пов'язана з Волинським та Галицьким князівствами. Саме він у 1199 р. об'єднав Галицьку та Волинську землі, створивши потужну державу в Південно-Західній Русі зі столицею в Галичі. Л. Войтович вважає, що лише цього факту достатньо, аби визнати Романа одним із найвидатніших діячів Русі-України [1, с. 196].

Роман Мстиславич належав до Мономахової гілки династії Рюриковичів. Його батько Мстислав Ізяславич був правнуком Володимира Мономаха, який також увійшов в історію як один з

останніх об’єднувачів Русі в часи її неминучої роздробленості [4, с. 39].

Перший політичний досвід Романа розпочався у 1168 р., коли Мстислав Ізяславич, здобувши київський престол, відправив сина на княжіння до Новгорода. У джерелах це подається як запрошення новгородської верхівки, оскільки в Новгороді існувала специфічна система управління: князь відігравав роль полководця та дипломата, підпорядковуючись вічевій раді й боярській аристократії. Ще з часів Володимира Великого існувала традиція, згідно з якою старший син київського князя мав правити в Новгороді [9, с. 108]. У 1170 р., після невдалої боротьби за Київ, Мстислав Ізяславич помер. Новгородське боярство вирішило позбутися Романа. тому князь повертнувся на Волинь, де посів володимирський стіл [12, с. 304].

Волинське князівство останньої чверті XII ст. було розподілене між родичами Мстислава Ізяславича. Роль старшого в роду належала дядьку Романа – Ярославу Ізяславичу, який володарював у Східній Волині з центром у Луцьку. За угодою 1170 р., найстарші представники роду виступали сюзеренами, що здійснювали контроль і покровительство над іншими князями з гілки Ізяславичів на Волині [1, с. 204]. Імовірно, його сини Інгвар, Всеволод, Мстислав та Ізяслав також мали столи у батьківських володіннях. Водночас Західна Волинь була розподілена між синами Мстислава: Роман княжив у Володимирі, Всеволод – у Белзі, Володимир – у Бересті, Святослав – у Червені, а Дорогочин перебував під владою Василька Ярополковича, онука Ізяслава Мстиславича [4, с. 79]. Таким чином, Волинська земля була роздроблена між представниками однієї династичної гілки.

Після 1180 р. Роман Мстиславич розпочав діяльність, спрямовану на об’єднання Волині під власним контролем. Спершу він зайняв вичікувальну позицію. У Бересті помер його брат Володимир [12, с. 304], а згодом – Ярослав Ізяславич, який був старійшиною та гарантом миру між удільними князями. Міжусобиця спалахнула, коли червенський князь Святослав Мстиславич у 1182 р. спробував підкорити Берестя за допомогою краківського князя Казимира II Справедливого. Його головним опонентом виступив белзький князь Всеволод [4, с. 89]. Попри тимчасовий успіх, Святослав не зміг закріпитися в Бересті й невдовзі був отруєний [4, с. 90].

У цей момент Роман, завдяки політиці невтручання, отримав переваги: Казимир II вирішив віддати йому Берестя, розраховуючи на лояльність володимирського князя [15, с. 11]. Цей крок зміцнив авторитет Романа: хоча номінально найстаршим вважався луцький князь Інгвар, фактично Роман став найсильнішим володарем усієї Волинської землі, попри її фактичний поділ на Східну та Західну частини [1, с. 207].

Зміцнивши позиції на Волині, Роман звернув погляд на сусідню Галичину. Після смерті Ярослава Осмомисла у 1187 р. там розпочалась боротьба за спадщину. Роман мав певні династичні підстави для втручання: його донька Феодора була дружиною Василька Володимировича, онука Осмомисла [4, с. 104]. П. Грицак зазначає, що Галичина вабила Романа своєю цілісністю – вона не була подрібнена на уділи, хоча й перебувала в нестабільному стані [7, с. 50]. Роману вдалося встановити зв'язки з частиною галицького боярства, яка прагнула усунути від влади Володимира Ярославича: «Слав Роман послів… до мужів галицьких, підбиваючи їх на князя свого... а самого б прийняли на княжіння» [12, с. 346].

За словами О. Головка, галицьке боярство було неоднорідним: одні прагнули фізичного знищення Володимира, інші – лише його вигнання, а треті залишалися лояльними до нього [4, с. 111].

У 1188 р. на запрошення бояр Роман вирушив до Галича, передавши Володимир своєму братові Всеволоду. О. Головко припускає, що це була не просто передача волості, а створення союзу між братами для подальшого зміцнення влади Романа в Галичі [4, с. 112]. Проте перше галицьке княжіння Романа було коротким: наступ угорських військ змусив його відступити. Галицьке боярство, прихильне до угорців, розірвало шлюб його доньки Феодори, відіславши її до батька [1, с. 208]. Повернувшись, Роман зіткнувся з несподіванкою: Всеволод відмовився впустити його до Володимира. Князь був змушений на тривалий час відкласти галицькі амбіції [4, с. 113].

Протягом 1188–1189 рр. Роман намагався повернути собі володимирський престол. Він звернувся по допомогу до овруцького князя Рюрика Ростиславича (свого тестя), проте того цікавила лише Галичина. Рюрик відправив свого сина Ростислава на допомогу Роману, але поразка під Пліснеськом у 1188 р. змусила волинського князя тимчасово відступити [15, с. 13]. Згодом Рюрик таки надав

військову підтримку та волость навколо Торческа, після чого Всеволод поступився Володимиром [12, с. 347]. Цікаво, що Рюрик разом із чернігівським князем Святославом намагалися підкорити Галичину, плануючи посадити там Романа як свого ставленика, проте цей задум також провалився [4, с. 117]. У 1189 р. владу в Галичі повернув собі Володимир Ярославич.

Протягом 90-х рр. XII ст. Роман зміцнював статус старійшини волинських земель. У 1195 р. відбулися події, що остаточно розсварили Романа з Рюриком. Останній, будучи київським князем, під тиском суздальського князя Всеволода Юрійовича («Велике Гніздо») погодився передати Торческ сину Рюрика. Всеволод Юрійович свідомо провокував конфлікт між двома могутніми володарями Південної Русі, аби послабити Романа [1, с. 209]. Роман сприйняв це як особисту образу, розлучився з донькою Рюрика Предславою і вступив у конфлікт [15, с. 14]. Пряме зіткнення було відтерміноване участю Романа в польських міжусобицях на боці Лешка і Конрада. У 1195 р., після битви під Мозгавою, Роман тимчасово замирився з Рюриком, отримавши Полонне та Корсунь [15, с. 15]. Проте вже у 1196 р. ворожнеча спалахнула знову: Роман атакував волості сина Рюрика, на що той відповів набігами на волинське порубіжжя [4, с. 135–136].

Тріумфальним для Романа став 1199 р., коли він очолив об’єднану Галицько-Волинську державу (державу Романовичів). В історіографії цю подію називають «об’єднанням», проте М. Волощук вказує на більш точне формулювання — «захоплення Галичини Волинню» [5, с. 225]. Справді, цей процес супроводжувався воєнним походом за участі польських військ та опором частини галицької верхівки [1, с. 212]. П. Кралюк зауважує, що коректніше називати цю державу Волинсько-Галицьким князівством, оскільки саме Волинь стала ядром об’єднання [10]. При цьому резиденцією Романа став саме Галич [9, с. 109].

Для зміцнення влади Роман жорстко боровся з опозиційним боярством. «Не подушивши бджіл, меду не їсти», – так В. Кадлубек описував репресії князя проти нелояльних галицьких магнатів. Хоча частина бояр (зокрема прихильники 1188 р.) підтримувала його, роди на кшталт Кормильчичів чинили опір. Важливою опорою князя у протистоянні з боярством стали міщани [15, с. 11].

Згодом розпочалося протистояння Романа Мстиславича з Рюриком Ростиславичем, який також претендував на галицьку спадщину, заручившись підтримкою Ольговичів. У 1201 (або 1202) р. Роман випередив суперників, увійшов у Київську землю за підтримки чорних клобуків та частини киян і посадив у Києві свого намісника (або співправителя) Інгвара Ярославича [4, с. 153; 1, с. 220]. Роман не переніс столицю до Києва, імовірно, аби не створювати зайвого напруження серед інших князів [4, с. 152]. У відповідь Рюрик у союзі з половцями у 1203 р. пограбував Київ. Роман знову змусив Рюрика до покори, підписавши в Овручі угоду, за якою той зрікався союзу з половцями. За свідченнями Н. Хоніата, Роман фактично став вищим правителем («igemon»), тоді як Рюрик – підконтрольним йому князем («diepon») [14, с. 57]. Згодом Роман насильно постриг Рюрика в ченці.

На той час політична вага Русі зосередилася у двох центрах: Галичі на півдні та Суздалі на півночі. П. Грицак підсумовує, що під владою Романа опинилися три основні українські землі [7, с. 54]. Київ при цьому залишався духовним та релігійним центром [7, с. 55].

Важливою ініціативою князя стала система «доброго порядку». Роман пропонував, щоб київського князя обирали шість найвпливовіших володарів (галицький, чернігівський, суздальський, рязанський, смоленський та полоцький). Це мало забезпечити стабільність та спільну оборону від половців. Хоча М. Грушевський вважав це повідомлення В. Татіщева фікцією [4, с. 167], сучасні дослідники (зокрема Л. Войтович) схиляються до його достовірності. Припускають, що Роман запозичив цю модель у німецьких Гогенштауфенів (принцип курфюрстів), з якими підтримував дипломатичні зв’язки [1, с. 223–224]. Проєкт не був реалізований через протидію суздальського князя Всеволода Юрійовича.

У 1205 р. під час битви під Завихвостом Роман Мстиславич загинув у сутичці з поляками [4, с. 171]. Його раптова смерть спричинила тривалий період нестабільності. Лише через десятиліття його сини, Данило та Василько, змогли відновити батьківську спадщину.

Отже, протягом своєї діяльності Роман Мстиславич проводив політику, спрямовану на інтеграцію руських земель. Він зумів об’єднати Волинь, Галичину та Київщину, створивши державу, територія якої була порівнянна з володіннями Фрідріха Барбаросси [6, с. 96]. Будучи ключовою фігурою на політичній шахівниці Русі,

він запропонував нову модель управління («добрий порядок»), що мала перетворити розрізнені князівства на єдину систему та ефективно протидіяти степовій загрозі.

Список використаних джерел.

1. Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2011. 480 с.
2. Галицько-Волинський літопис / пер. Т. Коструба. Львів : [б. в.], 1936. Ч. І. 128 с.
3. Головко О. Візантійська імперія, Південна Русь і половецький Степ у політичній діяльності галицько-волинського князя Романа Мстиславича. *Орієнтальні студії в Україні. До ювілею Л. В. Матвєєвої*. Київ, 2010. С. 192–208.
4. Головко О. Б. Князь Роман Мстиславич та його доба: Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. Київ : Стилос, 2001. 249 с.
5. Головко О. Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ : ВД «Стилос», 2006. 575 с.
6. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. З найдавніших часів до першої половини XVII ст. Івано-Франківськ : [б. в.], 2002. Т. 1. 432 с.
7. Грицак П. Галицько-Волинська держава. Нью-Йорк : [б. в.], 1958. 176 с.
8. Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів : Світ, 1991. 595 с.
9. Історія України в особах, IX–XVIII ст. / В. Замлинський (кер.) та ін. Київ : Україна, 1993. 396 с.
10. Кралюк П. Як з'явився міф про формування Галицько-Волинського князівства. URL: https://www.uzhhek.com.ua/petro-kraliuk-yak-z-iavyvsia-mif-pro-halytsko-volynske-kniazivstvo/ (дата звернення: 24.11.2025).
11. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. 2-ге вид., доп. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 220 с.
12. Літопис Руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
13. Толочко О. П. Конституційний проект Романа Мстиславича 1203 р.: спроба джерелознавчого дослідження. *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 22–36.
14. Чугуй Т. Особливості політичних відносин князів Романа Мстиславовича і Всеволода Юрійовича Велике Гніздо наприкінці XII – на початку XIII ст. *Ucrainica Mediaevalia*. Київ, 2020. Вип. 2/3. С. 53–62.
15. Чугуй Т. Князь Роман Мстиславович: на шляху до створення Галицько-Волинського князівства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2015. Вип. 20. С. 6–19.

Дяк Н.В.
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

З ІСТОРІЇ КОЗАЦЬКОЇ ЗБРОЇ

Стаття присвячена озброєнню козацького війська, зокрема, перелічені зразки холодної метальної, вогнепальної та артилерії. Перераховані типи зброї, якими мали змогу використовувати козаки. Простежено еволюцію та вдосконалення технологій виготовлення зброї. Описані найпоширеніші осередки зброярського ремесла, цехи виробництва та шляхи поширення на територію України. Виокремлено внесок козацької зброї у формуванні зброярського мистецтва Європи та світу.

Ключові слова: *Військо Запорозьке, озброєння, холодна зброя, шабля, лук, вогнепальна зброя, пістоль, мушкет, захисні обладунки.*

Козацтво та козацька-гетьманська доба – один із найбільш славетних сторінок історії України. Козаки відомі насамперед як вправні воїни, про їхню майстерність можна говорити багато. Однак для ведення війни потрібні були не тільки мотивація, харизматичний і досвідчений лідер і т. п. Наставала потреба в інструментах, або точніше у зброї. На озброєнні Війська Запорозького було чимало зразків тогочасної холодної та вогнепальної зброї, тому найвідоміші з них види розглянемо детальніше.

Холодна зброя. Стереотипний образ козака, в якого невід'ємним атрибутом є його шабля (у козацькому фольклорі часто: *шабелька–сестриця*). Це холодна зброя з характерним довгим, а це + - 100 см вигнутим лезом, де була заточена одна його половина. Шаблю, як правило, носили біля лівого стегна, якщо користувач був правшою у піхвах, що кріпилися за допомогою портупеї через плече або пояс [5, с. 83]. Такий метод носіння був досить корисним і звичним – як для піхоти, та і для кінноти. Шабля була ефективнішою від меча у плані удару по ворогам, що не мали, або мали обмаль на собі захисних обладунків [5, с. 82]. Можливо, дехто неодноразово чув вислів про козацьку шаблю, з якого можна розвинути два варіанта різного його трактування. Перший, коли таким називали абсолютно всі види шаблі, що були в козаків на озброєнні, та місце їх виготовлення не мало значення. Та другий – простіший, оскільки ті шаблі часто були виготовлені виключно українцями. Тому козацька шабля – це збірне поняття, що об'єднує розмаїття морфологічних типів поширених в українських землях [6, с. 186]. У воєводському місті Руського воєводства Речі Посполитої – Львові діяв відомий цех мечників. Його популярність і впливовість можна було порівняти з цехами польських

міст Познані та Кракові. Окрім цього, львів'янин Ян Альнпек (1570–1636) у своїй праці згадує про арсенал, в якому так «ніде в Польщі не можна було б краще озброїти військо, як тут» [4, с. 67]. Що не дивно, адже місто Львів на той час був одним із центрів торгівлі.

Видів шабель було цілком достатньо. Перший – доволі впізнаваний – угорсько-польський тип, що потрапив до Центрально-Східної Європи з теренів Туреччини. Якщо вдаватися до конкретики, то на території Речі Посполитої цей вид поширився за часів правління короля трансільванського походження із секеїв Стефана Баторія [2, с. 226]. До особливостей можна віднести наявність у нижній частині клинка чіткого молотка та розширеного і гострого з обох боків леза, так званого пера, довжина самого леза була 80 см. Не менш відомий вид називається *ординка.* Дослідники вважають, що назву свою отримала зі Сходу, скоріш за все від татар. Їх можна впізнати за масивно ґардою відкритого типу, верхів'я у вигляді ковпачка та масивний широкий клинок з відчутною кривизною [3, с. 52]. Існує не менш відомий вид під назвою *чечуга* – його ще називають *смичок.* Він не такий кривий: вузьке вістря, ефес відкритого типу з наперстковоподібним верхів'ям [1]. Ще один тип має назву *карабеля*, у неї ефес відкритого типу з верхів'ям у вигляді стилізованої голови орла, плюс вона трохи довша і має більшу кривизну. Потрапив він з турецької частини Османської імперії, у XVI ст. розпочали його виробництво в межах Речі Посполитої [3, с. 52]. На цей різновид шаблі можна натрапити, вдивляючись на тип під назвою *польська,* яку ще називають *чорна*. Його виникнення пов'язують зі появою важкої кавалерії «крилатих гусарів», тому ще одна її назва – *гусарська* [1]. Її характерною особливістю є оправа ефеса та піхви, що вкривалися чорним воронуванням.

Серед холодної зброї ще мав місце чекан. То була невелика сокира похиленим вниз лезом, простим квадратним в перерізі обухом і округлою, або овальною провушиною. Та мав він довгий держак до 85 см. І, звісно, не варто забувати ще один атрибут козака, це спис. Досить ефективним цей тип зброї був проти кінноти та в умовах наступу та захисту табором. Довжина пера в наконечнику списа дорівнювала 14 см, а довжина з втулкою 24 см. Довжина древка списа – 280 см, діаметр – 35 мм.

Метальна зброя. Звісно, лук був найвідомішою зброєю метального типу, що складався з рукояті, кібиті (крила лука) та

ріжків, за які зачіпляється тятива, що могла виготовлятись з кінського волосу, сухожиль або шовку і звісно – стріли, що акуратно складені у сагайдак. Не можна виключати і факт існування метальних ножів із суцільним металевим руків'ям.

Вогнепальна зброя. Принцип роботи через спалювання порохових газів. Перш за все, варто вести мову про самопал. Це була непогана зброя як для свого часу. Точна, зручна, але мала значний недолік – це довга перезарядка і спосіб висікати іскру. Мотузка, особливо в дощ, була складною перепоною. Проте відомий художник і винахідник Леонардо да Вінчі зумів вдосконалити механізм, але не встиг вповні реалізувати його. Принцип роботи був простий: за допомогою спеціального ключа заводився барабан – як в музичній шкатулці, він обертався та висікав іскру. І такий тип називався – з коліщатим замком. Було відомо декілька таких видів, а саме мушкети та аркебузи мали гладкоствольну форму довжиною 1,08 м і калібром 10 мм з мушкою та прицілом. До середини XVI ст. почали використовувати більш прості іскрові механізми – крем'яні замки, дія яких базувалася на ударі кременя об сталеву пластину-кресало. Великим плюсом було відносна дешевизна та легке виробництво, що сприяли поширенню серед військ [1]. Однак, коли механізм вдосконалили, то це спричинило виникнення зразків із коротшим стволом. Таким чином, з'явилися карабіни, які були коротші. Якщо мушкет мав довжину 1,10 м., то карабін – 82,5 м. Це дозволило вести швидшу підготовку до стрільби, також вони мали як коліщаті, так і ударно-крем'яні замки. Вони слугували основною зброєю кінноти. Подібна зброя мала один суттєвий момент: вона була розрахована на один постріл, а далі потрібно було робити перезарядку. Майстерність володіння цією зброєю в козаків виявился надзвичайною. Так у 1650 р. очевидець записав, що бачив серед козаків стрільців, які кулею гасять свічку [2, с. 240]. У XVI ст. були створені пістолети, однак в козаків їх називали *пістолі*. Вони були ще коротшими: близько 36 см. та калібр 13 мм. Приблизно з середини XVII ст. серед козаків були поширені англійські та шотландські види пістолів.

Артилерія. Основними зразками артилерії в козаків залишалися гармати, фальконети, мортири, ожиги. Переважна частина гармат в козаків була польського, турецького, іноді траплялися генуезького походження [7, с. 164]. Та є один нюанс: козаки не виготовляли власні гармати, а забирали як військові трофеї або й крали на

турецьких кораблях та галерах. Основний матеріал виробництва гармат була мідь. На території Речі Посполитої вони набули поширення у XV ст., пізніше почали виготовляти з чавуну. Їх основна перевага була у здатності бити на велику відстань, досягаючи противника. Однак, за неможливості поцілити у ворога через відстань, козаки вдавалися до імпровізації. Замість одного ядра заряджали два або три, і такий маневр дозволяв влучати на значно більшу відстань, однак придатність такої гармати лишалась недовгою і складала максимум чотири постріли.

Отже, козацьке озброєння було найрізноманітним: здобутим у боях, або виготовлено власноруч. Усе воно приносило користь на полях битв та стало невід'ємною частиною образу озброєного козака.

Список використаних джерел.

1. Вогнепальна та холодна зброя козаків. *Печерська сотня Київського реєстрового полку*. / Київський полк. Історія / Печерська сотня. URL: https://17c.org.ua/ozbroiennya
2. Свєшніков І. К. Битва під Берестечком. Львів : Слово, 1993. 298, [4] с.
3. Тоїчкін Д. Козацька шабля XVII–XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження / НАН України, Ін-т історії. Київ : Стилос, 2007. 368 с..
4. Тоїчкін Д. Дослідження центрів виробництва холодної січної зброї в Україні XVII ст. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Київ, 2001. С. 61–94.
5. Тоїчкін Д. В. З історії шаблі в Україні. *Український історичний журнал*. 2002. № 4. С. 81–94.
6. Тоїчкін Д. В. Козацькі шаблі в зображальних джерелах України XVII – XVIII ст. *Український історичний журнал.* 2005. № 1. С. 180–191.
7. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків / повне вид.; пер. з рос. І. Сварника. Київ : ФОП Стебеляк О. М., 2018. 1072 с.

Понедельник О.М.
Волинський національний університет
імені Лесі Українка

«ЯК ГАННІБАЛ ПІД КАННАМИ»: ДО ІСТОРІЇ БИТВИ ПІД БАТОГОМ 1652 р.

У тезах проаналізовано перебіг та характер бойових дій під час Батозької битви 1–2 червня (22–23 травня – за старим стилем) 1652 р. Розглянуто динаміку бою, тактичні рішення сторін і ключові фактори, що визначили швидкий розгром коронного війська Речі Посполитої.

***Ключові слова**: Богдан Хмельницький, Батіг, Поділля, Мартин Калиновський, татари, Карач-Мурза, військова стратегія і тактика, військове мистецтво.*

У другому періоді Козацької революції середини XVII ст. криваве протистояння Богдана Хмельницького з польським військом під Батогом на Поділлі мало низку передумов, що визріли поступово після укладення Білоцерківської угоди у вересні 1651 р. Прагнучи миру після виснажливих кампаній, гетьман бажав утвердити спокій для всієї козацької України по обидва боки р. Дніпра. Проте Річ Посполита фактично зірвала сам зміст Білоцерківського договору. На додачу в польських політичних колах виникли наміри ізолювати самого гетьмана Б. Хмельницького, зокрема, шляхом його арешту або перешкоджання династичному сватанню його старшого сина Тимофія до молдовського господаря. Не було виконано й пунктів договору, що стосувалися кримського хана [2, с. 93]. За таких обставин, Б. Хмельницький був змушений поновити союз із татарами, відновити військові дії та стати на захист власної влади, прав свого війська. Саме ці чинники стали головними передумовами Батозької кампанії та визначили неминучість нового збройного конфлікту.

Розпочати варто з місця бою, яке відігравало суттєву роль у перебігу зіткнення. Польний гетьман коронний Мартин Калиновський (1585/1605–2.06.1652) обрав для вирішальної битви широку рівнину, що простягалася від Ладижина вздовж правого берега р. Південного Бугу й упиралася в пагорби, серед яких найвищим був Батіг заввишки 100,9 м. З іншого боку рівнину замикали лісисті підвищення, густі ліси та болота, які тяглися до річки Сельниці. Саме на цій території розмістився польський табір. Східну межу табору визначала річка, а з протилежного боку його прикривали глибокі балки. Майже по центру увесь табір перетинали річка Батіг та «Кривавий яр». Завдяки такому розташуванню польські укріплення фактично перегороджували стратегічний шлях на Молдавію, що пролягав із Чигирина через Умань, Ладижин і Могилів. Водночас значний розмір рівнини й самого табору ставав очевидним недоліком: наявні сили не могли рівномірно контролювати всього периметру. У південно-східній частині табору, за цими укріпленнями, стояли полки німецької піхоти та артилерії. Їх площа коливалася від 1 000 до 25 000 м², гарнізон – від 200 до 800 піхотинців, а озброєння – від 2 до 4 гармат [1].

Місцевість, обрана для битви, була з одного боку надзвичайно вигідною для оборони, а з іншого – містила також і слабкі місця, що у критичний момент виявлялися вирішальними. Польський табір

займав стратегічно важливу рівнину, укріплену хорошими природними бар'єрами й системою редутів, ровів та валів, що повністю відповідало вимогам воєнної науки XVII ст. Розташування дозволяло тримати під контролем шлях на Молдавію та створювало суттєві труднощі для противника. Але надмірна розтягнутість укріплень і велика площа табору робили його вразливим: наявні сили не могли ефективно прикривати весь периметр. Таким чином, попри природні та штучні переваги місцевості, саме дисбаланс між розмірами табору й чисельністю гарнізону перетворила потенційно вигідну позицію війська на фактор ризику, що зрештою і сприяло поразці польського війська.

Перед початком активних дій Богдан Хмельницький вирішив вдатися до певних хитрощів, щоб ввести польську сторону в оману. Як зазначає Григорій Грабянка: «Пустив поголос, що з наказу султана скоро накаже військо на Москву вирушати. Ляхам, що не розуміли його хитрості, це було на руку. Та, коли до Хмельницького підійшли татарські загони, він, замість рушати війною на Москву, послав до молдавського воєводи гінця з вимогою віддати дочку за сина Тимоша, як вже було домовлено. А якщо ж той не схоче віддати, то він, Хмельницький, з стотисячним військом завітає до нього у гості. І напав страх на воєводу й на волохів і сказали вони господарю: "Чого це заради одніє однісінької дочки твоєї наша земля має перетворитися на пустку?"» [3, с. 85]. Головне козацьке військо складалося з чотирьох полків – Чигиринського, Корсунського, Канівського та Черкаського. Біля Умані до них приєднався п'ятий – Уманський полк. У кожному полку було приблизно по 3 000 козаків, тобто загалом гетьман мав близько 15 000 реєстрових. Під час походу до війська долучалися також повстанські загони, які польські джерела зневажливо називали «чернь» [1].

Після зустрічі з татарами сили Б. Хмельницького істотно зросли: кримські підрозділи додали ще 20–25 000 вершників [1]. Самійло Величко писав: «а тим часом він (Богдан Хмельницький) прикликав до себе в поле на певне місце близько двадцяти шести тисяч готового легкого, не обтяженого обозом козацького війська на чолі зі своїми полковниками» [2], а інші джерела свідчать, що разом під командуванням Нураддин-султана, Кази-Гірея та Карач-Мурзи у поході брало участь до 30 000 татарських воїнів. Поруч із Богданом Хмельницьким військо очолювали також його рішучий син Тиміш

Хмельницький, а також відомі козацькі полководці – Іван Богун, Василь Золотаренко та Семен Височан. Польські сили під командуванням М. Калиновського становили понад 20 000 досвідчених вояків – це були найкращі частини, які він зібрав. У їхньому складі було близько 12 000 кінноти та 8 000 піхоти, організованої у 8 полків [1]. Подібні дані підтверджують і інші дослідники. Піхотні підрозділи Речі Посполитої комплектувалися здебільшого іноземними найманцями, передусім вихідцями з німецьких земель.

Богдан Хмельницький, ретельно вивчивши донесення про місце, де отаборилося військо М. Калиновського, та його моральний стан, ще під час походового маршу розділив свої сили згідно з планом бойових дій [1]. Оскільки ключову роль у плані Батозької битви відводили оперативно-тактичному маневруванню, після переходу через Гайсин українське військо поділили на три частини: авангард, основні сили та ар'єргард. Авангард у складі 5 тис. татарської кінноти очолив Нуреддин-султан; основними силами – 15 тис. української піхоти – командував Т. Хмельницький; ар'єргард, що налічував 15 тис. татарської кінноти, перебував під проводом Карач-бея – одного з провідних представників ханських родів [4]. Така організація війська давала можливість маневру окремими його частинами та їхню злагоджену взаємодію.

Вранці 1 червня авангард козацького війська, під командуванням Тимоша Хмельницького, переправився через р. Південний Буг у районі Степашки-Заозерне і розгорнув там бойові сили на правому березі, щоб прикрити переправу основної частини війська. Після цього авангард рушив правим берегом до Ладижина, де зустрів першу польську сторожу. В бою козаки розбили її, створивши ефект раптовості та дезорганізації польських позицій. Також паралельно козацькі загони влаштовували короткі сутички по зовнішньому периметру польського табору, провокуючи поляків «вийти у поле». Татари обходили польські фланги з боку лісів, уникаючи прямого контакту, що дозволяло визначити слабкі місця оборони і виманити частини польської кінноти за межі табору. Польська кіннота під командуванням шляхти, впевнена, що перед ними лише передові загони, почала активно переслідувати козацькі загони. Це висунуло їх на відкриту рівнину, де вони опинилися ізольованими й нездатними повернутися до структури польської

оборони. Цей маневр, відомий як «імітація відступу», який часто порівнюють із «відступом» Ганнібала під Каннами у 216 ст. до н. е. – це було одним із ключових моментів початку битви: фланги поляків оголилися, а їхня оборонна логіка порушилася. Після чого козацько-татарські сили вже розпочали формування кільця оточення польського табору. Польське військо було виснажене денними вилазками та плутаниною, і Мартин Калиновський усвідомив загрозу занадто пізно, коли вже не було можливості перебудувати оборону. Загалом, до ранку 2 червня козацько-татарські сили підготувалися до вирішального штурму, а польське військо опинилося у скрутному стратегічному становищі.

Ранок 2 червня 1652 р. розпочав вирішальний етап Батозької битви. Козацько-татарські сили, зосередивши головні підрозділи біля гори Батіг, завдали блискавичної атаки на польський табір. Кіннота увірвалася до табору з розгону, завдавши удару в несподіваному напрямку, а татари атакували польські позиції з флангів і тилу. Польські війська не були готові: частина воїнів ще не встигла одягти обладунки, війська не були розташовані у бойові порядки, а артилерія залишалася без нагляду [1]. Така координація козацько-татарських сил демонструвала класичну стратегію облоги та штурму одночасно. Польська кіннота, намагаючись втрутитися у бій, опинилася ізольованою на відкритій рівнині та під ударом татар з тилу. Це стало ключовим елементом облоги, коли ворог не міг відновити бойові порядки та відступити [2]. Штурмові дії козацької кінноти та піхоти, одночасно з атакою татар, призвели до повного прориву польської оборони. Полки І. Золотаренка та «чернь» атакували із західного флангу, піхота Пшиємського була оточена й не могла маневрувати. Козаки поєднували методи штурму редутів і окопів із наступом у тил, що перетворило табір на пекельну пастку [4].

Аналіз характеру Батозької битви 1652 р. свідчить, що вона не може бути визначена лише як облога, прорив чи штурм у єдиному чистому вигляді, а являла собою комплексну оперативно-тактичну взаємодію козацько-татарських сил, що поєднувала між собою елементи всіх трьох військових маневрів, забезпечивши швидкий і повний розгром коронного війська Мартина Калиновського. Підготовчий етап з 30 травня на 1 червня мав ключові ознаки облоги та оточення. Вирішальна фаза 2 червня почалася блискавичною атакою та штурмом табору. Козацька піхота, поєднувала методи

штурму редутів і окопів із наступом у тил. Завдяки цій комбінованій атаці козацько-татарські сили досягли повного прориву польської оборони. Батозька битва стала яскравим прикладом оперативно-тактичного маневрування та військової майстерності Богдана Хмельницького, втіленої у вдалому поєднанні хитрості, динамічної кінної атаки та рішучого штурму укріплень.

Список використаних джерел.

1. Битва під Батогом: козацькі Канни. Українські старожитності. URL: https://starozytnosti.blogspot.com/2012/08/blog-post_2325.html?m=1 (дата звернення: 22.11.2025).
2. Величко С. Літопис / пер. з книжної української мови В. Шевчук. Т. 1. Київ; Дніпро, 1991. 373 с.
3. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / пер. із староукр. Р. Іванченка. Київ: Т-во «Знання» України, 1992. 192 с.
4. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Книга перша: Воєнні дії 1648–1652 рр.: Наук. видання. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1996. 320 с.

Приймак В.Л.
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

МОЛОДШИЙ СИН БОГДАНА: ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ ТА ПОМИЛКИ ЮРІЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Тема присвячена суперечливій і трагічній постаті українського гетьмана періоду війни за суверенітет козацької держави другої половини XVII ст. Проаналізовано історіографічні підходи сучасної української історіографії до історичної постаті гетьманича, а згодом і гетьмана Юрія Хмельницького (1657, 1659–1663, 1677–1681). Розглянуто складні політичні обставини на початку Руїни, які під тиском московського боярина князя О. Трубецького змусили підписати новообраного гетьмана підроблені Переяславські договірні статті 1659 р. з Московським царством – фальсифікат «Статей Богдана Хмельницького» 1654 р. Внаслідок Чуднівської кампанії Ю. Хмельницький в таборі під Чудновим уклав із Річчю Посполитою не зовсім вигідний для Війська Запорозького Слободищенський трактат 1660 р. Згадано про суперечливий період його гетьманування у подільському Немирові під турецьким протекторатом. Загалом, окреслено чотири головні політичні прорахунки Ю. Хмельницького на гетьманській посаді.

Ключові слова: *Юрій Хмельницький, Військо Запорозьке, війна за суверенітет козацької держави другої половини XVII ст., Руїна, Переяслав-2, Слободищенський трактат, гетьман, історична постать, роль особи в історії.*

Юрій Хмельницький (1640/1641–1685) – молодший син гетьмана Богдана Хмельницького та його першої дружини Ганни Сомко – складна і суперечлива постать української історії Руїни. Він уособлює системну кризу українського державотворення другої половини XVII ст., коли політичний спадок його батька опинився під загрозою дезінтеграції через відсутність політичної спадкоємності, досвіду та стратегічного бачення козацької старшини. Як зазначав козацький літописець Самійло Величко, правління молодого гетьмана розпочалося в атмосфері хаосу й суперництва старшинських угруповань, кожне з яких прагнуло використати його як інструмент для власних інтересів [1]. Влада Юрія Хмельниченка не мала особливої внутрішньої легітимності, бо спиралася на авторитет батька, а не на власні політичні якості. У цих умовах гетьман виявився нездатним до системного управління і, не маючи стратегії, діяв ситуативно, що призвело до серії політичних помилок. Очевидно, що замість ствердження державної тяглості відбулася втрата політичної суб'єктності, а гетьманська булава перетворилася на символ особистих амбіцій, а не на інструмент державної волі [2].

Твердження провідних українських істориків В. Смолія, В. Степанкова, В. Горобця і Т. Чухліба підтримують сучасні інтерпретації, згідно з якими період гетьманування Юрія Хмельницького засвідчив нездатність української еліти зберегти баланс між зовнішніми впливами і внутрішньою єдністю [3]. Гетьман намагався лавіювати між потугами, не розуміючи, що кожне його рішення руйнує довіру не лише союзників, а й власного війська. Він втрачав контроль над полковою адміністрацією, розпорядчими документами, фінансами та військовими структурами. Нові дослідження С. Шумила і В. Ластовського розкриває трагічний фінал гетьмана: його останні роки під протекцією Османської імперії символізують остаточний занепад політичної суб'єктності Війська Запорозького, яка перетворилася на арену чужих впливів [4].

Розглянемо політичні хитання та помилки Юрія Хмельницького як причину руйнації гетьманської влади та дезінтеграції української державності у другій половині XVII ст. Першою і найочевиднішою хибою молодого гетьмана стало невміння втримати рівновагу між зовнішніми протекторатами, які намагалися перетягнути Гетьманщину у власну сферу впливу. Після смерті Богдана Хмельницького держава втратила не лише свого творця і

харизматичного лідера, але й стрижень політичної стабільності. Юрій, не маючи достатнього досвіду, опинився перед складним вибором між Московським царством і Річчю Посполитою.

Другою вагомою помилкою стала недооцінка внутрішніх чинників владарювання. Ю. Хмельницький не спромігся встановити контроль над старшиною, що в умовах політичної турбулентності було рівнозначним втраті державної керованості. Старшинські угруповання почали діяти самостійно, укладаючи власні угоди, розподіляючи фінансові ресурси й ведучи перемовини із зовнішніми державами. Гетьман фактично втратив монополію на ухвалення рішень, що перетворило його владу на формальну. Водночас відсутність стабільної адміністрації призвела до хаосу в податковій, військовій та судовій сферах. Універсали гетьмана часто суперечили один одному, а система мобілізації війська втратила дієздатність. Зовнішньополітична непослідовність, підкріплена внутрішнім безладом, зробила козацький Гетьманат уразливим для іноземних втручань. Саме тому подальші спроби Юрія знайти підтримку в Османській імперії стали радше актом політичного відчаю, ніж продуманою дипломатичною стратегією. Відправившись під протекцію султана, він перетворився на залежного васала, позбавленого будь-яких інструментів для відновлення державної самостійності. Перебуваючи у Немирові на Східному Поділлі під турецьким протекторатом, він підписував свої універсали як «Милістю Божою Георгій Гедеон Венжик Хмельницький, князь сарматський, Малої Росії України / князь Малоросійської України, і вождь Війська Запорозького» [5, с. 186–188].

Третьою стратегічною помилкою стала відсутність у Юрія Хмельницького розуміння важливості політичної комунікації з народом та козацьким загалом. Його правління не спиралося на підтримку широких верств населення, бо гетьман не зумів створити ідеологічного підґрунтя своєї влади. Якщо Богдан Хмельницький зміг об’єднати суспільство навколо ідеї національного визволення, то Юрій не запропонував жодної мети, здатної мобілізувати населення у затяжний період Руїни. Народ бачив у ньому не вождя, а фігуру залежності, що ухвалює рішення під тиском чужих сил. Його спроби балансувати між інтересами Речі Посполитої, Московського царства й Оттоманської Порти були приречені на провал, бо не спиралися на

внутрішню підтримку. У результаті держава втратила довіру народу, який колись під проводом його батька здобував незалежність.

Четверта група помилок Юрія Хмельницького мала військово-операційний характер. Його неспроможність зберегти бойову дисципліну, нестача ресурсів і часті кадрові перестановки в старшинському складі послабили Військо Запорозьке. Багато полковників почали діяти самовільно, орієнтуючись на власні вигоди, а не на гетьманські накази. Відсутність координації з союзниками та неузгодженість дій на Правобережжі й Лівобережжі лише прискорили процес Руїни.

Отже, наслідки цих помилок виявилися фатальними. Гетьманщина втратила цілісність, а поняття державної єдності стало умовним. Розкол суспільства, зневіра в можливість самостійного правління та безперервні зміни зовнішнього курсу сформували образ української влади як ненадійної і залежної. Сам Юрій Хмельницький завершив життя в ізоляції, ставши символом не лише особистої поразки, а й краху політичного проєкту, який колись мав шанс закріпитися в європейському контексті. Його хитання та помилки стали історичним уроком про небезпеку відсутності політичної тяглості, стратегічного мислення та внутрішнього порозуміння в еліті. У цьому сенсі спадок Юрія Хмельницького є не лише свідченням минулого, а й попередженням про те, що державна нестабільність і непослідовність рішень завжди ведуть до втрати суверенітету, а отже до руйнування основ національного буття.

Список використаних джерел.

1. Величко С. Літопис / упоряд. Г. Боряк, Т. Таїрова-Яковлева. Київ : Кліо, 2020. 1016 с.

2. Пришляк О. Дипломатія Війська Запорозького 1648–1658 рр. у світлі нових публікацій [Огляд-рецензія на кн.: Горобець В. Князі і гетьмани усієї Русі. «Через шаблю маєм право». Злети і падіння козацької держави 1648–1783 років. Харків, 2016. (серія «Історія без цензури»); Горобець В. Світанок української держави. Люди, соціум, влада, порядки, традиції. Харків, 2017; Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг і поразок. Харків, 2017; Слабченко Є. Дипломатична історія України / упоряд. І. Матяш. Київ, 2016; Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.) : посібник для університетів. Київ, 2016.; Таирова-Яковлева Т. Инкорпорация: Россия и Украина после Переяславской рады (1654–1658). Київ, 2017; Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років. Київ, 2017 [(серія «Міжнародна історія України»)]. *Науковий вісник*

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки. 2017. № 5 (354). С. 183–187.
3. Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.): посібник для університетів. Київ : Вид-во «АМЕННОТЕР», 2016.
4. Шумило С. В., Ластовський В. В. *«…де Хмельниченок лежить»* (До питання останніх років життя та місця поховання Ю. Хмельницького). *Український історичний журнал.* 2022. Ч. 3 (564): травень – червень. С. 142–157.
5. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. Київ ; Львів : НТШ, 2004. 1087 с.

Мамон В.Є.
Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка;
Харківська державна академія культури

ПОРТРЕТ АВГУСТИНИ СІНЬКЕВИЧ: ДО ІСТОРІЇ РАННЬОЇ ГРАФІКИ ІЛЛІ РЄПІНА

У тезах уперше реконструйовано обставини створення раннього графічного портрета Августини Сінькевич, виконаного Іллею Рєпіним 21 квітня 1869 р. в м. Санкт-Петербурзі. На основі архівних джерел уточнено місце виконання малюнка та окреслено соціокультурне середовище дому родини Лімбеків, у якому формувалася рання портретна практика художника. Запропоновано уточнення усталеної в літературі назви твору з урахуванням біографічних і хронологічних обставин.

Ключові слова: *Ілля Рєпін, рання графіка, Августина Габель, родина Лімбеків, родина Габель, портрет.*

Рання портретна графіка Іллі Юхимовича Рєпіна залишається малодослідженим етапом його творчості, хоча саме в рисунках 1860-х рр. сформувалися ключові риси майбутнього художнього методу митця – увага до психологічної характеристики, індивідуалізації образу та ліричної інтонації портрета. На відміну від живописної спадщини, ці ранні графічні роботи, створені переважно в приватному середовищі та поза межами академічних завдань, досі перебувають на периферії наукового аналізу.

До цієї групи належить маловідомий графічний портрет п’ятнадцятирічної Августини Станіславівни Сінькевич, виконаний І. Ю. Рєпіним 21 квітня 1869 р. й нині збережений у зібранні Харківського художнього музею. Попри публікації другої половини XX ст., обставини створення цього малюнка тривалий час не були предметом спеціального дослідження, а його інтерпретації

здебільшого спиралися на пізніші біографічні проєкції, пов’язані з харківським етапом життя родини Габель.

У літературі за цим твором закріпилася назва «Портрет Августини Габель», однак з огляду на хронологію та біографічні обставини життя портретованої, більш коректним є назва «Портрет Августини Сінькевич», яка й використовується в цій статті.

Метою дослідження є реконструкція обставин створення раннього графічного портрета А. С. Сінькевич, уточнення його просторово-хронологічного контексту та аналіз історіографічних інтерпретацій цього твору на основі мемуарних, архівних і публіцистичних джерел.

Джерельну основу дослідження становлять мемуарні, архівні та публіцистичні матеріали, що дозволяють реконструювати обставини створення портрета і культурне середовище ранньої творчості І. Ю. Рєпіна. Ключове значення мають документи з архівного фонду родини Габель у Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка, зокрема машинописні спогади Маргарити Орестівни Габель [1, арк. 47–59] і рукописні свідчення Валерії Орестівни Гассельбрінк [2, арк. 1–9] – дочок Августини Сінькевич. Важливою групою джерел є також газетні й журнальні публікації 1971–1980-х рр., у яких уперше було введено в обіг інформацію про портрет і його надходження до музейної збірки.

Портрет А. С. Сінькевич, виконаний І. Ю. Рєпіним у 1869 р., постав у неформальному приватному середовищі, характерному для художньої практики молодого митця цього періоду. Малюнок було створено в домі подружжя Самуїла Федоровича та Олени Станіславівни Лімбеків, який слугував місцем регулярних інтелектуальних і культурних зібрань. Саме специфіка цього середовища зумовлює необхідність звернення до постаті господарів дому та їхнього соціокультурного кола.

С. Ф. Лімбек, естонець за походженням, був відомим стоматологом, одним із фахівців, які репрезентували новий рівень медичної практики й освіти в столиці імперії. Його дружина О. С. Лімбек, походженням полька, належала до першого покоління жінок-лікарів Російської імперії та працювала дитячою лікаркою. Освічені, соціально активні й тісно пов’язані з багатонаціональним інтелігентським середовищем м. Санкт-Петербурга, Лімбеки

створили дім, що вирізнявся відкритістю до науки, мистецтва й літератури [1, арк. 48].

Подружжя Лімбеків власних дітей не мало, однак саме їхня квартира стала осередком виховання молодших родичів. Після смерті батьків до родини була прийнята молодша сестра О. С. Лімбек – А. С. Сінькевич, яка зростала в цьому середовищі, поєднуючи навчання у Василеостровській жіночій гімназії з активною участю в культурному житті дому. Саме інтелектуальне коло відвідувачів родини Лімбеків відіграло важливу роль у формуванні її світоглядних орієнтирів і ранніх соціальних зв'язків.

Одночасно в родині виховувався й племінник С. Ф. Лімбека – Олександр Карлович Лімберг, майбутній перший професор стоматології в Росії. Його готували до вступу у гімназію та надавали посилену освіту, для чого подружжя запрошувало репетиторів із числа студентів столичних навчальних закладів. Одним з таких репетиторів був революціонер Орест Габель, майбутній чоловік А. С. Сінькевич [1, арк. 48].

Також будинок Лімбеків регулярно відвідували інші представники петербурзької інтелігенції: поет і літератор Я. П. Полонський, відомий юрист А. Ф. Коні, майбутній професор судової медицини Ф. О. Патенко та студент Академії мистецтв І. Ю. Рєпін, що перебував на початку свого творчого шляху [1, арк. 48; 2, арк. 4 зв.]. Така концентрація освічених людей у приватному домі була характерною для м. Санкт-Петербурга другої половини XIX ст., але в цьому випадку вона мала особливе значення: атмосфера інтелектуальних бесід, музичних і літературних вечорів створювала простір, у якому природно виникали перші художні експерименти молодих митців.

На одній з таких зустрічей, 21 квітня 1869 р., і був створений рисунок А. С. Сінькевич. Портрет п'ятнадцятирічної дівчини виконаний олівцем, він містить характерні ознаки ранньої манери І. Ю. Рєпіна: стриману лінійність, обережність у моделюванні об'єму, певну сухість і водночас уважність до психологічної виразності моделі. Дівчина зображена сидячою, зі злегка схрещеними руками, у момент внутрішнього напруження, що передає складний емоційний стан юної портретованої. Похилені плечі, витончена шия та спрямований трохи осторонь погляд створюють образ задумливої, зосередженої дівчини [6, с. 24]. Дівчина на портреті повністю

відповідає опису який залишила про матір В. О. Гассельбрінк «мініатюрна, м’яка, жіноча» [2, арк. 2 зв.].

Мистецтвознавиця М. В. Чернова, яка першою опублікувала малюнок у 1981 р., зазначала, що художник «зумів підкорити характер малюнка змістові» та передати психологічну заглибленість моделі [5, с. 24]. Подальші дослідники порівнювали портрет А. С. Сінькевич з портретом Ольги Чаплигіної, іншим раннім твором художника, підкреслюючи спільну для цих робіт стриманість та обережну лінійну побудову [4, с. 68].

Важливим моментом є те, що саме в цей період І. Ю. Рєпін приділяв значну увагу молодим дівчатам як моделям для рисунка. У 1869 р. він створив ще один підлітковий портрет – своєї майбутньої дружини В. О. Шевцової, виконаний у домі її батьків, який, подібно до дому Лімбеків, вирізнявся активним культурним життям. Обидва портрети постали в неформальному середовищі приватних домів, що дозволяло художникові зосередитися на психологічній м’якості образу, ліричній характеристиці моделі та ранніх пошуках індивідуалізації жіночого характеру [4, с. 84–85].

У цьому сенсі портрет А. С. Сінькевич не слід розглядати лише як випадковий побутовий начерк. Попри відсутність прямих джерельних свідчень про характер взаємин між художником і портретованою, не можна повністю виключати й особистий інтерес молодого І. Ю. Рєпіна до Августини, сформований у довірливій атмосфері дому Лімбеків.

Питання про можливі подальші контакти між А. С. Сінькевич та І. Ю. Рєпіним після створення портрета 1869 р. залишається відкритим і не має прямих документальних підтверджень. Наявна в літературі згадка про те, що під час участі А. С. Сінькевич у «ходінні в народ» в околицях Чугуєва у 1874 р. їй «частково допомагав» І. Ю. Рєпін, походить не з незалежних архівних матеріалів, а з кола родинної пам’яті. Спочатку це було припущено М. О. Габель у своїх спогадах [1, арк. 49], а потім це припущення підхопила й розширила у друкованому вигляді С. Б. Шоломова [6].

Зіставлення цього припущення з біографією І. Ю. Рєпіна вимагає обережності. У 1873–1876 рр. художник перебував у «пенсіонерській поїздці» країнами Європи [4, с. 94]. Цей факт робить безпосередню присутність І. Ю. Рєпіна у Чугуївському повіті в 1874 р. неможливою. За відсутності незалежних підтверджень згадку

про «допомогу» художника слід розглядати як гіпотезу, сформовану на перетині родинної наратії та асоціативного зв'язку з чугуївським походженням І. Ю. Рєпіна, а не як встановлений епізод біографії.

Водночас незалежно від питання можливих контактів Іллі Рєпіна з Августиною Сінькевич у 1870-х рр., наявні факти свідчать про тривалі зв'язки художника з родиною Лімбеків у цілому. Зокрема, у 1888 р. І. Ю. Рєпін виконав портрет С. Ф. Лімбека, що підтверджує збереження особистих і професійних контактів між художником та цією родиною впродовж тривалого часу.

В історіографії питання обставин створення портрета Августини Сінькевич зазнало певних інтерпретацій, зумовлених опорою на пізні публікації та харківський біографічний контекст родини Габелів. Зокрема, у статті О. І. Вовк знайомство І. Ю. Рєпіна з Августиною та Орестом Габелем інтерпретується як контакт із «подружжям революціонерів» у студентські роки художника, а сам портрет розглядається поза чітким розмежуванням між петербурзьким і харківським етапами їхнього життя [3, с. 134].

Таким чином, портрет А. С. Сінькевич не лише має художню цінність як рання робота І. Ю. Рєпіна, але і є важливим історичним документом, що засвідчує характер творчого середовища, в якому працював молодий митець. Він відображає атмосферу петербурзького інтелігентського дому, де перетиналися різні професійні й світоглядні лінії. Також дослідження показало, в якому оточенні зростала майбутня революціонерка та бібліотекарка А. С. Сінькевич.

Перспективним напрямом подальших студій є аналіз історії побутування портрета А. С. Сінькевич, його рецепції в радянських і діаспорних публікаціях, а також обставин передання малюнка до музейної збірки в ширшому контексті збереження родинної пам'яті.

Список використаних джерел.

1. Габель М. О. Матеріали до біографій Ореста Мартиновича та Августини Станіславівни Габель : рукопис (автограф М. О. Габель) і машинописний текст. 1968 р. *Архівний фонд Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка*. Ф. 4. Од. зб. Р-51. Арк. 52–55.
2. Гассельбрінк В. О. Спогади В. О. Гассельбрінк, виявлені після її смерті 27 жовтня 1970 р. : рукопис. 1960-ті рр. *Архівний фонд Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка*. Ф. 4. Од. зб. Р-52. Арк. 2–10.
3. Вовк О. І. Ілля Рєпін і Харківський університет. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2016. № 23. С. 132–137.

4. Мизгіна В. В., Бучаста С. І., Шевченко О. О. Ілля Рєпін і Харківщина. Харків : Золоті сторінки, 2019. 104 с.
5. Чернова М. В. Дружина революціонера. *Україна*. 1981. № 30 (1278) (26 липня) С. 24.
6. Шоломова С. Б. Харківська громадська. *Вітчизна*. 1986. № 9. С. 188–190.

Ілля Рєпін. Портрет Августини Сінькевич. 1869 р.

Бєляков Д.О.
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

СТИХІЙНІ ЛИХА ЯК ЕМОЦІЙНИЙ ТРИГЕР НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Стаття досліджує вплив стихійних лих на емоційний стан населення Харківської губернії у XIX – на початку XX ст., розглядаючи природні катастрофи як важливий чинник формування колективних настроїв і соціальної поведінки. Автор аналізує страх, сум, солідарність та соціальну деструкцію, які виникали у відповідь на землетруси, пожежі, повені та інші лиха, спираючись на пресу, статистичні та етнографічні джерела. Дослідження показує, що стихійні події не лише руйнували матеріальне життя, а й глибоко впливали на світогляд і моральні уявлення місцевих громад.

Ключові слова: *стихійні лиха, Харківська губернія, емоції, історія емоцій, краєзнавство.*

Актуальність теми полягає в дослідженні впливу стихійних лих на емоційний стан населення Харківської губернії як складової історії емоцій. Мета дослідження сфокусована на з’ясуванні впливу стихійних лих на реакції та поведінку населення Харківської губернії у XIX – на початку XX ст., виявленні характеру колективних емоцій і

настроїв, спричинених природними катастрофами. Новизна теми полягає у спробі проаналізувати стихійні лиха не лише як природні явища, а як емоційно-психологічний чинник, що впливав на соціальні взаємини, світогляд та колективну пам'ять мешканців Харківської губернії.

Історіографія досліджень впливу стихійних лих на емоційний стан населення Харківської губернії не є обширною. Відзначимо передовсім праці Філарета, Д. Багалія, О. Федоровського, Л. Удовенко та В. Кисиленко, в яких висвітлено реакції мешканців Харківської губернії на землетруси та пожежі.

Дослідження спирається на періодичні видання (передовсім, газету «Южный край»), статистичні джерела (додатки до «Всеподданнейших отчётов» Харківського губернатора) та етнографічні джерела по Старобільському повіту.

Стихійні лиха у XIX – на початку XX ст. були невід'ємною частиною повсякденного життя мешканців Харківської губернії. Різноманітні природні катастрофи – пожежі, посухи, неврожаї, повені, буревії та навіть землетруси – не лише спричиняли значні матеріальні втрати, а й формували складний емоційний ландшафт місцевих громад. У соціумі, де рівень технічної безпеки був низьким, а інформаційні канали – повільними та обмеженими, кожне лихо ставало потужним емоційним стимулом, що впливав на поведінку, вірування та моральні уявлення людей.

Страх був найбільш типово зафіксованою реакцією населення. Він проявлявся як у миттєвому переляку під час катастрофи, так і у довготривалому напруженні після події. Особливо показовим є землетрус у м. Куп'янську 1913 р., який спричинив масову паніку: люди вибігали з будинків, залишали роботу та шукали безпечних місць на околицях населеного пункту [1].

Страх міг викликатися і віддаленими подіями. Так, повідомлення про пожежу у віденському Ринг-театрі 1881 р. спричинило в м. Харкові хвилю занепокоєння, що змусило місцеву владу переглянути норми пожежної безпеки [3]. Це свідчить про здатність трагедій викликати емоції навіть без безпосереднього контакту – через механізм медіаційного страху.

Пожежі в містах нерідко ставали своєрідним видовищем. Неодноразово описано ситуації, коли харків'яни залишали буденну працю та збиралися натовпами, щоб спостерігати за гасінням полум'я

[2]. У такому випадку катастрофа поєднувала в собі страх і видовищність, утворюючи емоційний парадокс: загроза суспільному добробуту супроводжувалася колективною цікавістю.

Такий ефект був типовим для міст епохи модернізації, коли пожежа ставала публічним дійством, а візуальна драматичність полум'я формувала своєрідний «емоційний театр», у якому глядачами виступали містяни.

У селах Харківської губернії реакції на стихійні лиха нерідко виявлялися менш колективними. Відомі випадки, коли мешканці відмовлялися допомагати погорільцям. Так було в Бабаях (1895 р.) [5] та Мерефі (1896 р.) [7], де сусіди не лише не поспішали рятувати майно постраждалих, але й не виявляли наміру підтримувати їх після трагедії. Ці випадки свідчать про кризу внутрішніх громадських зв'язків, про втрату традиційної селянської взаємодопомоги.

Додатковою проблемою була неорганізованість сільських пожежних команд, які часто не мали ні обладнання, ні достатнього тренування. Цей фактор посилював масштаби трагедій і сприяв формуванню емоційного стану безсилля перед стихією.

Після наймасштабніших трагедій громади охоплювали почуття глибокого суму та відчаю. Пожежа в с. Борщова 1894 р. знищила понад двадцять садиб, що спричинило сльози, голосіння та відчуття безвиході серед селян [4]. Подібні події нерідко тлумачилися як «знаки згори», «покарання за гріхи» або «провісники кінця світу». Таким чином, стихійні лиха набували теологічного сенсу, що поглиблювало емоційні переживання.

Стихійні лиха іноді ставали тригерами для соціальної деструкції. У джерелах засвідчено численні епізоди злочинної поведінки: 1895 р. селянин Чумаченко з помсти підпалив ліс поміщиці Щербачової [6]. Під час пожежі на Конному базарі м. Харкова 1896 р. мешканці почали розтягувати туші загиблих тварин, намагаючись незаконно привласнити майно [8].

Такі прояви демонструють, що катастрофи могли оголювати темні сторони соціальних емоцій – жадібність, користолюбство, цинізм.

Попри численні прояви страху, байдужості та соціальної деградації, у джерелах зустрічаються й приклади солідарності. Після пожежі 1898 р. у Писарівці місцевий поміщик організував збір коштів і матеріальну допомогу постраждалим [9]. Подібні акти підтримки

свідчать, що стихійні лиха могли не лише руйнувати суспільство, але й консолідувати його.

Допомога відбувалася не лише на рівні громади. У великих містах першими реагували земські установи, благодійні товариства, пожежні команди, що відображало формування модерних практик соціального захисту.

Таким чином, стихійні лиха в Харківській губернії в XIX – на початку XX ст. були не лише природними катастрофами, а й потужним емоційним тригером, який формував соціальну поведінку, моральні норми та колективні почуття. Їхній емоційний ландшафт поєднував страх, сум, байдужість, цинізм, але й героїзм, віру та здатність до солідарності – риси, що визначали духовну стійкість місцевого суспільства.

Список використаних джерел.

1. Проф. Д. И. Багалей. Очерки из русской истории. Т. 2 : Монографии и статьи по истории Слободской Украйны. Харьков, 1913. 374 с.
2. Удовенко Л. О. Дозвілля харківців у 70-х роках XIX століття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2015. Вип. 21. С. 52–56.
3. Южный край : ежедневное издание. Газета общественная, литературная и политическая. Харьков, 1881. 5 декабря. № 325.
4. Южный край : ежедневное издание. Харьков, 1894. 12 (24) июля. № 4643.
5. Южный край : ежедневное издание. Харьков, 1895. 18 (30) августа. № 5017.
6. Южный край : ежедневное издание. Харьков, 1895. 19 сентября (1 октября). № 5047.
7. Южный край : ежедневное издание. Харьков, 1896. 22 апреля (4 мая). № 5250.
8. Южный край : ежедневное издание. Харьков, 1896. 20 августа (1 сентября). № 5366.
9. Южный край : ежедневное издание. Харьков, 1898. 18 (30) июля. № 6017.

Бойда А.В.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

РОЛЬ ЛЮДВИГА САЛЬО В ЖИТТІ ВАСИЛЯ ПОРАЙКА

У статті оглядово досліджується життєпис видатного галицького педагога Людвига Ількoвича Сальо (1853–1915) та вплив на долю його учня Василя Порайка. Розкрито окремі складові їхньої співпраці, зокрема під час навчання Василя Порайка, майбутнього генпрокурора та наркома юстиції

УСРР, у Коломийській і Львівській гімназіях. З'ясовано, що сьогодні немає належної меморіалізації вшанування пам'яті Людвига Сальо.

Ключові слова: *Василь Порайко, Людвиг Сальо, освіта, Коломийська гімназія, Львівська академічна гімназія, Львівський університет, Покуття, Перша світова війна.*

Часто так буває, що досліджуючи одну постать, історик часто вивчає і дотичні до неї. Це є одним із ключів до розуміння того, як і в яких умовах формувались погляди, життєві пріоритети, сімейні цінності та захоплення того чи іншого діяча. По-особливому це відчутно тоді, коли діяч перебував під впливом авторитетного та ефективного педагога. Не обов'язково, щоб це була людина, яка викладала у нього в закладі освіти той чи інший предмет. Тим паче, що коли мова йде про Василя Порайка і його викладача в гімназії, своєрідного духовного батька, професора Людвига Сальо (1853–1915). Активна співпраця між ними мала місце у проміжку 1902–1907 рр.

Сьогодні виявлено низку джерел та спогадів про родинне оточення Василя Порайка, значно менше про Людвига Сальо. До того ж про В. Порайка є низка гасел в діаспорних, радянських і сучасних українських енциклопедіях, є окремі розвідки П. Арсенича, Я. Воєвідки, А. Амонса, С. Дерев'янка, Є. Скляренка, М. Бойди, тоді як про Л. Сальо містяться лише уривчасті згадки.

Людвиг Сальо народився 5 червня 1853 р. в м. Коломия. Ким були його батьки – невідомо. Згідно з шкільними спогадами Степана Шухевича, якого вчив Л. Сальо у Львівській академічній гімназії, справжнім прізвищем Людвига Ількoвича було «Сало» [7, с. 141]. Цілком ймовірно, що Людвиг Сало змінив прізвище на Сальо саме внаслідок бажання побудувати кар'єру в шкільній системі освіти. З іншого боку, Людвиг Ількович ніколи не соромився свого русинського (українського) походження.

Середню освіту Л. Сальо здобув в Коломийській гімназії, а вищу – у Львівському університеті. Перед тим як в 1878 р. розпочати свою кар'єру вчителя, з середини 1870-х рр. він перебував на військовій службі. Щодо цього факту з його життя є фіксація про присвоєння 1 липня 1877 р. кадету (кандидату в офіцери) Л. Сальо чину лейтенанта резерву як військовослужбовцю 66-го Лойчайського піхотного полку Збройних Сил Австро-Угорщини [8, s. 219]. В рамках перепідготовки офіцерів резерву, в 1883 р. він перебував на

військових зборах у 59-му батальйоні 18-го полку крайової оборони (ландверу), який тоді дислокувався у м. Перемишль [9, s. 157–158].

Протягом 1878–1886 рр. Л. Сальо працював вчителем у неповній середній школі в м. Ряшеві, а з 1887 по 1889 рр. – на аналогічній посаді в м. Сяноку, де також включився до роботи місцевого осередку польського молодіжного товариства «Сокіл». В 1890–1892 рр. мав місце перший викладацький період життя Л. Сальо у Львівській академічній гімназії. Перевестись у м. Львів Людвиг Ількович зміг завдяки тому, що в 1889 р. він отримав звання гімназійного професора. 18 червня 1890 р. він здав іспити на вчителя математики та фізики [2].

У цей період Л. Сальо закарбувався своїм учням як чесний, вимогливий і принциповий викладач. За спогадами С. Шухевича, Людвиг Ількович ставив лише ті оцінки, які відповідали реальним знанням його учнів. Безпосередньо в Степана Шухевича Л. Сальо викладав німецьку мову [7, с. 141].

24 червня 1892 р. Л. Сальо перевівся на роботу до Коломийської цісарсько-королівської польської гімназії. Як гімназійний професор, тут він викладав латину, німецьку мову та математику. В 1892/1893 навчальному році йому доручили формування першого українського класу при Коломийській гімназії. В 1900 р. як класний керівник цього класу він був присутнім на випускному своїх учнів спільно з дирекцією уже нового закладу, який перебував на стадії формування. Невдовзі, після відкриття Коломийської ц. к. гімназії № 2 з українською мовою викладання, Л. Сальо в 1902/1903 навчальному році викладав німецьку [1].

Саме в 1902 р. з м. Снятина у м. Коломию перейшов на навчання В. Порайко – виходець з села Устя-над-Прутом (нині с. Устя Снятинської міської територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської обл.). Василь Порайко та Людвиг Сальо познайомились між 1902 та 1905 рр. Ймовірніше за все це сталось тоді, коли В. Порайко прийшов брати в гімназійній бібліотеці книги. Під час роботи з матеріалами допоміжного фонду Івано-Франківського краєзнавчого музею (ІФКМ) у квітні 2024 р. вдалось з’ясувати, що Л. Сальо не навчав В. Порайка як педагог в 1902–1905 рр. [3, с. 21].

Михайло Возняк у своїй статті на «На вершинах» стверджував, що Василь Порайко під час вимушеного переходу на навчання з

м. Коломиї у м. Львів у 1906–1907 рр. знайшов прихисток саме в Людвига Сальо [5, с. 1].

З високою ймовірністю можна стверджувати, що Л. Сальо надавав допомогу в навчанні під час першого короткого перебування В. Порайка у Львівській академічній гімназії (1906–1907). Однак, у гімназиста В. Порайка значно погіршилась успішність в навчанні. У порівнянні з Коломийською гімназією, він більше не утримував позицію відмінника [3, с. 20–21].

Невдовзі по завершенню другого семестру навчання у м. Львові, до В. Порайка звернувся директор Коломийської гімназії С. Недільський. У своєму листі він пропонував вирішити конфліктну ситуацію, яка склалась роком раніше та повернутись гімназисту на навчання в м. Коломию. Як це можна було встановити по знайдених у ІФКМ табелях навчання, так і за відомостями М. Возняка, В. Порайко повернувся в м. Коломию [5, с. 1].

У червні 1910 р. він завершив з відзнакою навчання в Коломийській гімназії. В тому ж році В. Порайко взяв участь в українському студентському протесті у м. Львові 1 липня 1910 р. За участь в цьому страйку 4 липня 1911 р. його на «процесі 101» буде засуджено до двох місяців позбавлення волі. Однак він вийшов на свободу завдяки внесеній за нього заставі і згодом провчиться близько року (1910–1911) на правничому факультеті Чернівецького університету. Після переведення до Львівського університету, в січні 1912 р. В. Порайка відрахують на чотири семестри. Проте завдяки активному втручанню українських громадських діячів та політиків, усі фігуранти «процесу 101» отримають амністію, завдяки якій в 1914 р. В. Порайко зміг завершити своє навчання на факультеті права і політичних наук Львівського університету ім. Франца I [3, с. 23].

Чи були у В. Порайка контакти зі своїм вчителем Л. Сальо опісля навчання у гімназіях міст Коломиї і Львова? Достеменно невідомо. Слід припускати, що Л. Сальо мав змогу допомагати своєму учню і в університетський період. З початком Першої світової війни ці контакти ймовірніше за все припинились.

Людвига Ільковича Сальо не стало 4 червня 1915 р. у м. Львові [6, с. 11]. Поважного гімназійного професора, фундатора товариства «Шкільна Поміч» (1894–1898), активного просвітянина, члена «Учительської громади» та лідера «Крайового шкільного союзу»

(1912–1914), державного радника було поховано на Личаківському цвинтарі під час російської окупації м. Львова [4, с. 4].

2 січня 2025 р. автор цієї публікації мав змогу відвідати могилу Людвига Сальо на Личаківському цвинтарі (поле № 63). Вона перебувала у занедбаному стані і потребувала прибирання. Завдяки поданому запиту до директора цвинтаря, всередині січня 2025 р. було проведено перший етап впорядкування нагробку. Реставраційні роботи дирекція провела на початку травня того ж року [1; 2]. В червні 2025 р. автор спільно з матір'ю провели впорядкування могили Людвига Ількoвича, де висадили квіти.

Отже бачимо, що гімназійний професор Людвиг Ількович Сальо (1853–1915) зіграв помітну роль у житті Василя Порайка. Окрім того, що він був для нього авторитетним вчителем під час навчання у гімназіях міст Коломиї та Львова, професор також визначив і подальші освітні орієнтири свого вихованця. Незважаючи на перший невдалий досвід осісти у м. Львові в 1906–1907 рр., Василь Порайко через певний час, в 1910–1914 рр., сюди повернувся. Емоційно-моральну тяглість до стилю життя, середовища та освіти в галицькій столиці закріпив саме професор Л. Сальо. Слід сподіватись, що в майбутньому буде знайдено більше інформації про взаємодію Л. Сальо з В. Порайком та іншими його відомими учнями.

Постать Людвига Сальо заслуговує того, щоб його ім'я отримала одна із вулиць в м. Коломия, були встановлені меморіальні дошки на будинках колишніх цісарсько-королівських гімназій у м. Львові і м. Коломиї. Такі заходи будуть належною шаною тому, хто активно будував українську освіту в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.

Список використаних джерел.

1. Бойда А. Забута могила на Личакові: як Вікіпедія допомогла відновити пам'ять про галицького освітянина. *Блог Вікімедіа Україна*. 2025. 14 травня. URL: https://blog.wikimedia.org.ua/2025/05/14/a-forgotten-grave-at-the-lychakiv-cemetery/ (дата звернення: 18.11.2025).
2. Бойда А. Людвиг Сальо: повернення забутого будівничого українського шкільництва. *Фотографії старого Львова*. 2025. 5 червня. URL: https://photo-lviv.in.ua/liudvyh-salo-povernennia-zabutoho-budivnychoho-ukrainskoho-shkilnytstva/ (дата звернення: 18.11.2025).
3. Бойда А. Музейні експонати ІФКМ як джерела для історичних портретів (на прикладі В. Порайка і родини Гоївих). *Наукові записки*. Випуск 15. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2025. С. 17–31.
4. Відозва. Для пошанування памяти проф. Л. Саля. *Діло*. 1918. № 92. С. 4.

5. Возняк М. На вершинах. *Діло*. 1927. № 58. С. 1–2.
6. Посмертні Згадки: Людвиг Сальо. *Вістник Союзу Визволення України*. 1915. Ч. 35–36. 3 жовтня. С. 11.
7. Шухевич С. Життя Моє. Лондон: Видання Української Видавничої Спілки, 1991. 619 с.
8. Kais. Königl. Militär-Schematismus. Wien : K. K. Hof- und Staatsdruckerei.1878, 922 s.
9. Schematismus der K. K. Landwehr und der K. K. Gendarmerie : [нім.]. Wien : K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1883. 295 s.

Харченко О.О.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ПЕРША СЕРЕД РІВНИХ: ФЕНОМЕН ОЛЕНИ СТЕПАНІВ ЯК СВІТОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ ЖІНОЧОГО ОФІЦЕРСТВА

У статті розкрита військова кар'єра Олени Степанивої як першої жінки у світі, яка була офіційно прийнята на військову службу в званні офіцера. Досліджується історичний контекст її участі в лавах Українських січових стрільців і вплив цього прецеденту на розвиток гендерної рівності у Збройних силах. Звертається увага на її значення у формуванні сучасної української ідентичності та світового досвіду жіночого керівництва.

Ключові слова: Олена Степанів, жінка-офіцер, січові стрільці, Перша світова війна, гендерна рівність, військові досягнення.

Залучення жінок до військової служби є предметом активних дискусій і реформ у сучасному світі. Однак коріння цього явища в контексті професійного офіцерського складу сягають початку ХХ ст. Олена Степанів (Степанівна) (1892–1963) є унікальною постаттю не тільки в історії України, а й у світовій історії. Вона була першою жінкою, яку офіційно прийняли на військову службу в званні офіцера, що на той час було радикальним викликом традиційному консервативному порядку в арміях того часу. Актуальність теми випливає з необхідності переосмислити роль жінок у національній боротьбі за свободу та легітимізувати внесок України у світову військову історію.

Методологічною основою статті є принципи історизму та об'єктивності, а також компаративний аналіз, який є важливий для порівняння статусу жінки в арміях країн-учасниць Першої світової війни. Джерельну базу склали спогади самої Олени Степанів, архівні матеріали легіону Українських січових стрільців та праці дослідників українського жіночого руху.

Феномен Олени Степанів не можна розглядати поза контекстом створення в 1914 р. легіону Українських січових стрільців. На відміну від регулярних військ Австро-Угорської імперії, легіон був добровільним, що відкривало можливості для патріотично налаштованої молоді. Як зазначає М. Лазарович, створення УСС було вираженням потужного національного відродження Галичини. О. Степанів як учасниця українського парамілітарного руху товариств «Сокіл», «Січ», ще до початку війни готувалась до військової служби, про що докладно розповідає у своїх спогадах [2, с. 112; 4, с. 12].

Світовий прецедент полягав у тому, що до 1914 р. жінки в європейських арміях виконували переважно допоміжні функції. Олена Степанів завоювала право відкрито служити зі зброєю в руках. У серпні 1914 р., всупереч суспільним і сімейним традиціям, Олена Степанів вирушила до м. Львова, де формувався легіон Українських січових стрільців. Коли командири відмовилися брати жінок у похід, вона вирішила діяти самостійно: знайшла забуту стрілецьку форму, перешила її і сховала волосся під кашкетом, щоб зробити фотографію для військового квитка. Фотограф, який впізнав у «солдаті» жінку, повідомив про це поліцію. Наступного дня її заарештували. Тільки завдяки швидкому з'ясуванню ситуації їй вдалося уникнути ув'язнення і вона вирушила на фронт [1, с. 625].

Боротьба Олени Степанів на цьому не завершилась: безпосередньо перед від'їздом сотник М. Галущинський висадив її з поїзда. Це викликало у неї гнівний і енергійний протест перед військовим керівництвом, оскільки, за її словами, вона «вклала частину своєї праці» в рух стрільців. У результаті 2 вересня 1914 р., в останній день перед окупацією м. Львова російськими військами, Олена Степанів домоглася свого і нарешті вирушила на фронт разом з останнім стрілецьким полком. Так почалася її безсмертна військова слава [1, с. 625].

Олена Степанів брала активну участь у боях, перш за все, 1915 р. за гору Маківка, що зірвали плани російської армії на подальше просування. Саме після цієї битви О. Степанів офіційно стала першою жінкою-офіцером у світі. Аналіз бойового шляху О. Степанів свідчить про її високу військову майстерність. У боях проявляла не тільки особисту хоробрість, а й здатність керувати підрозділом у критичних ситуаціях [5, с. 40].

29 травня 1915 р. під час бою під Лисовичами на Болехівщині. Олена Степанів потрапила до російського полону. У 1915–1917 рр. була полоненою в м. Ташкенті. Водночас ці події принесли їй міжнародну славу. Навіть ворожа російська преса з подивом писала про «молодого офіцера», чия рішучість викликала повагу конвоїрів та офіцерів [5, с. 44].

Важливо зазначити, що військове звання Олени Степанів було підтверджено також під час існування Західно-Української Народної Республіки. У 1918–1919 рр. вона служила в Міністерстві оборони ЗУНР референтом з питань преси та пропаганди, а згодом брала участь у бойових діях як командир жіночого загону. Архівні документи і наукові праці підтверджують її активну роль у мобілізаційних процесах того часу [3, с. 210; 6].

Практичне значення діяльності Олени Степанівної сьогодні полягає у формуванні нових стандартів політики гендерної рівності. Її приклад доводить, що ефективність офіцера залежить не від статі, а від рівня підготовки. Після війни вона реалізувала себе як видатний вчений-географ, що свідчить про високий інтелектуальний потенціал жінки-офіцера, яка здатна поєднувати військові здібності з науковою діяльністю.

Олена Степанівна є глобальним символом зміни ролі жінок у XX ст. Її феномен як першої жінки-офіцера став світовим прецедентом, який порушив монополію чоловіків у професійному військовому керівництві. Історичний досвід О. Степанівни підтверджує, що ще на початку минулого століття українське суспільство було готове до прогресивних гендерних змін. Сьогодні її спадщина є основою для виховання нових поколінь українських військовослужбовиць-жінок, які продовжують захищати державність.

Список використаних джерел.

1. Довідник з історії України (А-Я) : посіб. для серед. загальноосвіт. навч. закл. / Ін-т іст. дослідж. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка; заг. ред.: І. З. Підкова, Р. М. Шуста ; упоряд. І. З. Підкова. Вид. 2-ге, доопрац. і допов. Київ : Генеза, 2002. 1135 с. URL: https://surl.li/fomjgf
2. Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. Тернопіль : Джура, 2005. 592 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Lazarovych_Mykola/Lazarovych_M_V_Legion_Ukrainskykh_sichovykh_striltsiv_formuvannia_ideia_borotba__Ternopil_Dzhura_200/
3. Литвин М. Р., Науменко К. Є. Історія ЗУНР. Львів : Олір, 1995. 368 с. URL:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Entsyklopediia_istorii_Ukrainskoi_revoliutsii/Zoshyt_4.pdf
4. Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк; Львівське відділення ІУАД ім М. С. Грушевського НАНУ. Львів : ЛА «Піраміда», 2009. 632 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dashkevich_Roman/Olena_Stepaniv_-_Roman_Dashkevych_Spohady_i_narysy/
5. Степанів О. Напередодні великих подій. Власні переживання і думки 1912–1914 рр. Львів : Хоругва, 1930. 64 с. URL: https://ebook.library.pl.ua/items/show/7794
6. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 353. Оп. 1. Спр. 15. Особова справа Олени Степанів. 24 арк.

Найдюк Р.Б.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ДОЛУЧЕННЯ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ДО КПСГ

В публікації здійснено дослідження причин та наслідків долучення українських січових стрільців до лав Комуністичної партії Східної Галичини. З'ясовано, що засновниками КПСГ є колишні січові стрільці Карл Саврич, Михайло Баран, Іван та Василь Сірки. Цей їхній життєвий вибір згодом відіграв негативну роль у долях галичан, які обрали шлях комунізму для власного кар'єрного зростання.

Ключові слова: *Українські січові стрільці, Комуністична партія Східної Галичини, військовополонені, більшовики, Галичина, УРСР, репресії.*

У 2024 р. в Івано-Франківській області на регіональному рівні відзначалась 110-та річниця з дня утворення Легіону Українських січових стрільців. Проведено низку заходів щодо вшанування пам'яті українських героїв минулого. Серед них – Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю, присвячена 110-річчю створення Легіону Українських січових стрільців, що відбулася у стінах Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 11 жовтня 2024 р.

Незважаючи на те, що Івано-Франківська обласна рада на 2025-й та 2026-й рік повернулась до відзначення ювілеїв видатних постатей (владика Андрей Шептицький, патріарх Володимир (Романюк), поет Іван Франко), довкола проблеми Легіону УСС відкрились горизонти для нових досліджень. Насамперед це пов'язано з тим, що завдяки створеним електронних архівів Легіону УСС (діє з весни 2025 р. За сприяння Василя Лопуха), ЗУНР та інших ресурсів, з'явились

численні нові праці, які проливають світло на раніше невідомі сторінки історії цього формування.

Однією із тем, яка досі потребує переосмислення та нових підходів є проблема створення і долучення колишніх УСС до Комуністичної партії Східної Галичини в 1919 – 1920-х рр. Свого часу його дослідженням займалися науковці та краєзнавці як П. Арсенич [1], В. Верига [2], М. Литвин, К. Науменко [3] та ін. Частково ця проблема розкрита нами у статті про вклад колишніх хорунжих УСС Василя та Івана Сірків у створення КПСГ та реорганізацію Червоної української галицької армії в 1919–1920 рр. [4].

Власне проблема змін політичних вподобань чи можливостей для самореалізації себе в нових умовах життя для колишніх УСС розпочалась ще задовго до 1917 р. Починаючи з 1914 р., в більшості членів Української радикальної, Української націонал-демократичної та Української соціал-демократичної партій на фронті не було змоги провадити активну політичну діяльність. Зосередившись на фронтових буднях і задачах командування, ці люди на певний час відклали свою активну партійно-політичну діяльність. Однак, згодом, коли в російський полон почали потрапляти перші УСС, ситуація почала змінюватись. Так, Михайло Баран, який був командиром сотні УСС, наприкінці грудня 1914 р. потрапив в російський полон і після жовтневого перевороту 1917 р. у Росії замість повернення на Батьківщину обрав вступ до лав РСДРП (б) [3, с. 23].

Чи один він такий був? Ні. Окрім нього з лав колишніх УСС в російському полоні до більшовиків долучились Василь Сірко (1917), його племінник Іван (1918), хорунжий Ілько Кіт (1918), стрілець Василь Порайко (1918) та ін. Аналіз обставин і мотивів вступу кожного з них свідчить, що насамперед приєднання до більшовиків можна розглядати як спробу самореалізації в чужій для них країні. У більшості випадків цей процес відбувався під впливом пропаганди, поширюваної через листівки та літературу, які нелегально розповсюджувалися серед полонених [5, с. 26–27].

Отримавши попередньо від Київського губкому Компартії більшовиків України партійне завдання по створенню відповідних осередків в Галичині, Іван та Василь Сірки восени 1918 р. повернулись до рідних країв. Після завершення навчання у старшинській школі УГА в м. Золочеві на Львівщині, наприкінці

січня 1919 р. вони прибули до м. Станиславова, яке було столицею ЗУНР та вирувало усе політичне життя краю. Саме тут, в лютому 1919 р. спільно з Карлом Савричем (Максимовичем) та Михайлом Бараном вони створили Комуністичну партію Східної Галичини і її Центральний комітет (ЦК). Кожен із них був колишнім УСС, який пережив на собі полон і по-своєму долучився до лав більшовиків [4, с. 1298–1299]. Урядовці ЗУНР доволі швидко обмежили можливості комуністів діяти на легальній основі, тому протягом лютого – травня 1919 р. І. і В. Сірки спільно з К. Савричем провадили діяльність підпільно [5, с. 44–45].

Невдовзі діяльність КПСГ на території ЗУНР довелось припинити у зв'язку з поразкою національних сил та відступом УГА за р. Збруч. Туди ж подались усі співзасновники партії, які згодом мали нагоду долучитись до реорганізації УГА в Червону Українську Галицьку армію. Зокрема, голова оргбюро КПСГ Василь Порайко з 27 лютого по 30 квітня 1920 р. був командуючим ЧУГА, Василь Сірко став очільником особливого відділу при Польовому штабі (ПШ) ЧУГА, Іван Сірко став співробітником політвідділу при ПШ, а Михайло Баран наприкінці березня 1920 р. отримав посаду комбрига 1-ї бригади Червоних Українських січових стрільців ЧУГА. Фактично, він став останнім командиром січовиків за весь час існування цієї військової частини [5, с. 57–58].

Незважаючи на те, що перехід двох бригад ЧУГА на сторону Дієвої армії УНР 23–24 квітня 1920 р. суттєво вплинув на ситуацію довкола галичан, які залишились в Києві, Харкові чи Одесі, це не змінило суттєво становища співзасновників КПСГ. Вони одразу ж стали в нагоді при формуванні на Тернопільщині у липні – серпні 1920 р. Галицької СРР [3, с. 172].

Окрім того, що Михайло Баран отримав у нелегітимній державі місце у ЦК КПГ (КПСГ) в м. Тернополі, він також взяв участь як голова галицької радянської делегації на мирних перемовинах в м. Ризі восени 1920 р. Для Івана та Василя Сірків знайшлись посади голови ревкомів у м. Підгайцях (Іван) та м. Теребовлі (Василь). Їх дещо довше як одномісячне перебування в краї супроводжувалось спробами використати ресурси вищезгаданих районів на користь бойових частин Червоної армії. І. і В. Сірки не встигли довго скористатись владними повноваженнями через успіхи польських військ у вересні 1920 р. Невдовзі ГСРР перестала існувати і

відповідно як для Сірків, так і для М. Барана довелось шукати нові можливості для самореалізації в «червоному раї».

Опісля польсько-радянської війни Іван Сірко обійняв посаду комісара в 402-му (1-му галицькому) стрілецькому полку при 44-й дивізії в м. Умані. Тут він служив до розформування полку в 1922 р. Василь Сірко спершу викладав у 2-й Київській школі Червоних старшин, а згодом отримав посаду заступника Київського губернського прокурора (до 1923 р. – *Р. Н.*) [4, с. 1302]. Для М. Барана знайшлось спочатку місце комісара у 2-й Київській школі червоних старшин, а згодом – переважно високі викладацькі пости у різних українських радянських вишах міст Харкова і Києва [2, с. 167].

Серед тих, хто не менш вдало витяг свій щасливий квиток як колишній УСС та член КПСГ з 1919 р. був колишній командир Легіону Микола Стронський. Хоч він не взяв прямої участі у дрогобицькім бунті у квітні 1919 р., опісля перебування в ЧУГА весною 1920 р. ще більше захопився більшовицькими ідеями. У 1921 р. М. Стронський вперше був за це заарештований польською владою. З іншого боку, його діяльність у КПСГ (з 1923 р. – КПЗУ) могла бути попередньо погоджена з Українською військовою організацією, куди, за інформацією історика П. Мірчука, М. Стронський вступив у 1923 р. В 1925 р. Микола Стронський очолив Дрогобицький окружком КПЗУ. У 1928 р. він розпочав працю в радянському консульстві у м. Львові, де пройшов своє зростання від кур'єра з особливих доручень до секретаря посольства [6, с. 244].

Незважаючи на те, що дипломатична і політична кар'єра Миколи Стронського розвивалась доволі стрімко, початок 1930-х рр. став для нього та інших членів КПСГ/КПЗУ великим випробуванням. Опісля розколу КПЗУ 1927–1928 рр. з голови ЦК КПЗУ був знятий К. Саврич, а в 1929 р. і зовсім виключений з лав компартії. За критику Голодомору 1932–1933 рр. були зняті і репресовані Василь та Іван Сірки. У справі УВО було заарештовано таких членів ЦК КПЗУ як М. Баран, К. Максимович (Саврич), О. Букшований та інші колишні січові стрільці. Майже весь склад ЦК КПСГ загинув в ув'язненні в 1934–1937 рр. [1, с. 7]. Серед тих небагатьох, хто зміг вижити та реабілітувати самого себе (1957), був Іван Миколайович Сірко, який повернувся на Батьківщину наприкінці 1950-х рр. і помер 3 листопада 1976 р. в м. Івано-Франківську [4, с. 1303].

Розпочата довкола них та багатьох інших червоних галичан сфабрикована справа «УВО» (1933) могла стати приводом і для ліквідації М. Стронського. Попередньо він отримав призначення у м. Харків. Однак маючи інформацію про те, що багатьох галичан в Харкові та інших українських радянських містах заарештовано, 3 серпня 1933 р. у м. Львові Микола Стронський скоїв самогубство. Невдовзі його було поховано на Личаківському цвинтарі [6, с. 244].

Отже бачимо, що колишні українські січові стрільці в 1917–1919 рр. масово долучались до комуністичного руху як однієї з можливостей самореалізації себе. Створення І. і В. Сірками, К. Савричем та М. Бараном компартії Східної Галичини в 1919 р. стало серйозним викликом для регіону в умовах польсько-української війни 1918–1919 рр. та спроб більшовиків експортувати свої ідеї на Захід. КПСГ, а невдовзі і КПЗУ, була базою для кар'єрних можливостей у міжвоєнний час для тих УСС, які не бажали продовжити свій шлях спільно з національними силами в еміграції. Проте майже всі засновники КПСГ загинули у жорнах репресій 1930-х рр. в радянській Україні. Це лише підтверджує той факт, що Москва використали спроби галичан боротись з польською окупацією лише у своїх інтересах.

Список використаних джерел.

1. Арсенич П. Галичани – жертви більшовицького режиму. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 72 с.
2. Верига В. Галицька Соціялістична Совєтська Республіка 1920 р. Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Мельбурн : НТШ, 1986. Т. 203. 202 с.
3. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Львів : Каменяр, 1991. 200 с.
4. Найдюк Р. Участь Василя та Івана Сірків у процесах утворення КПСГ та реорганізації ЧУГА в 1919–1921 рр. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 11 (29). С. 1293–1303.
5. Сірко І. М. Ті незабутні роки. Ужгород : Карпати, 1978. 133 с.
6. Юрчишин Н. Пластун, стрілець, мемуарист. Михайло Мінчак (1894–1976): повернення із забуття. Одеса : Гельветика, 2025. 264 с.

Шкробач М.М.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ВІДНОСИНИ КОСТЯ ЛЕВИЦЬКОГО З РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ

У публікації здійснено спробу дослідити взаємовідносини Костя Левицького з радянською владою. Зокрема, пролито світло на білі плями щодо цього періоду життя діяча. Доведено, що через відсутність достатньої

кількості джерел, останні майже півтора року життя галицького політика ще довго не буде відоме для істориків.

Ключові слова: *Кость Левицький, УРСР, СРСР, Львів, репресії, тоталітаризм, міжнародні відносини.*

Дослідження локальної та національної історії з огляду на масштабні оцифрування вітчизняних архівів щороку потребують нових праць. Серед тих тем, які на наш погляд потребують уточнень та огляду раніше невідомих джерел є вивчення питання взаємовідносин галицької еліти з радянською владою в 1939–1941 рр. Вона по-новому стала актуальна після прийняття Верховною радою України низки законодавчих рішень декомунізаційного характеру весною 2015 р. Однією із постатей, яка залишає за собою багато загадок саме в останні роки життя є уродженець м. Тисмениця, один із батьків-засновників ЗУНР, адвокат та публіцист Кость Левицький (1859–1941). Серед тих сторінок, які ще не отримали достатньо уваги в його багатогранній біографії, є відносини з радянською владою.

Постать К. Левицького досліджували Т. Андрусяк, І. Чорновол, І. Райківський, А. Стечишин, Н. Карпінська, О. Павлишин, М. Литвин та інші дослідники.

Вперше проблема відносин з більшовиками в житті К. Левицького виникла тоді, коли уряд ЗУНР весною 1919 р. відкинув пропозицію радянської влади щодо надання коридору для Червоної армії в Угорщину. За їхнім задумом, інфраструктура Галичини мала бути використана для перекидання сил Червоної Армії на допомогу угорським більшовикам. Однак, як через спровокований більшовиками 14 квітня 1919 р. і успішно придушений 1-ю бригадою УСС УГА бунт в м. Дрогобичі, так і через ворожість червоних до УНР, ЗУНР не зрадила національним інтересам утрманням власної державності [4, с. 202].

З іншого боку, не вдалось встановити, яку позицію відносно цього питання зайняв К. Левицький. У серпні 1919 р. він пропонував ідею конфедерації з небільшовицькою (білою) Росією, яка, на його думку, могла б стати «…дійсним і природним заборолом сходу супроти всякого посягання Поляків, Румунів чи кого-небудь другого». Схожої концепції дотримувався і заступник голови української делегації на Паризькій мирній конференції Василь Панейко. Для практичної реалізації цієї ідеї В. Панейко вів переговори з білогвардійськими лідерами. Через спалах конфлікту між армією УНР та білогвардійцями восени 1919 р., реалізація

договору була відкладена [3, с. 74]. Те, що УГА вимушено уклали договір у Зятківцях 6 листопада 1919 р., не слід розглядати як спробу реалізації концепції К. Левицького-В. Панейка, адже це була спроба стратегічно зменшити лінію фронту в ситуації, яка склалась [2, с. 53].

Опісля вимушеної еміграції Є. Петрушевича до м. Відня наприкінці 1919 р., туди ж емігрував і К. Левицький. Розкол між УНР та ЗУНР як звів нанівець Акт злуки 22 січня 1919 р., так і відкрив для галичан можливості боротьби за свій край на дипломатичному фронті. Опісля краху ідеї ЧУГА щодо спільного з більшовиками визволення від поляків Галичини у квітні 1920 р., урядовці ЗУНР зосереджують увагу виключно на дипломатії. Саме К. Левицький як керівник галицької делегації бере участь в мирних переговорах в м. Ризі восени 1920 р. Слід зазначити, що тут було одразу дві галицькі делегації – колишної ЗУНР та підконтрольної більшовикам Галицької СРР [7, с. 135].

Якщо ж національні сили під час польсько-радянських переговорів у м. Ризі виборювали право Галичини на самовизначення, то у представників ЦК КПСГ була позиція щодо відходу занятих червоними територій до УСРР. Безумовно, що К. Левицький за мандатом від Є. Петрушевича діяв лише в інтересах ЗУНР і намагався перешкодити як радянізації Галичини, так і вирішення галицького питання без участі українських сил. У пропозиціях Костя Левицького до делегацій УСРР та РСФРР, які він висував на кулуарних переговорах, були міркування щодо надання автономії українцям в Галичині. Водночас через те, що ані ЗУНР, ані прорадянська ГСРР не були ніким визнані, єдина українська делегація, яка взяла участь у переговорах в м. Ризі була лише від УСРР. Керована з Москви республіка була потрібна лише для легалізації укладення в 1921 р. мирної угоди [7, с. 135].

Незважаючи на поразку місії К. Левицького щодо легалізації їх представництва у мирному переговорному польсько-радянському треку в м. Ризі, він продовжував діяти як учасник делегації ЗУНР на конференціях у м. Женеві (1921) та м. Генуї (1922). Спільно з Є. Петрушевичем він передавав в руки представників Антанти різні документи про звірства поляків в анексованій Галичині та продовжував вести переговори з більшовиками. Зокрема, у м. Генуї відбулись зустрічі з радянськими дипломатами, які згодом

продовжились у м. Відні через українського радянського консула Юрія Коцюбинського [4, с. 251].

З огляду на те, що диктатор Є. Петрушевич та К. Левицький намагались шукати підтримки у радянської сторони, передача мандату над територією Галичини Лігою Націй Польщі 14 березня 1923 р. змінила становище у цих перемовинах з більшовиками. У травні того ж року відбувся розпуск уряду ЗУНР в екзилі. Це дозволило К. Левицькому через рік повернутися до м. Львова. Тут він зосередився виключно на адвокатській, публіцистичній та громадсько-культурній діяльності. Хоч він зазнав репресій з боку поляків, проте це не стало для нього перешкодою для набуття власної нерухомості у м. Львові [1, с. 663].

Востаннє К. Левицький мав справу з радянською стороною після анексії Галичини у вересні 1939 р. Як небажаний для нових окупантів «елемент», його було заарештовано наприкінці вересня – на початку жовтня 1939 р. У біографічних некрологах «Львівських Вістей» [6, с. 2] та «Рідної Землі» [5, с. 3] у листопаді 1941 р. повідомлялось, що К. Левицький перебував у місцях позбавлення волі у м. Львові та у м. Москві (Луб'янка) близько 20 місяців і вийшов на свободу на початку травня 1941 р.

Для того, щоб встановити якими були формальні причини для арешту, в чому обвинувачувала радянська влада К. Левицького і за яких обставин його було відпущено на волю після 20 місяців слідства, автор цього дослідження 10 жовтня 2025 р. подав відповідний запит до ГДА СБУ. 28 жовтня 2025 р. була отримана відповідь з цього відомства, де повідомлялось наступне. По-перше, в ГДА СБУ, управліннях СБУ в Івано-Франківській та Львівській областях архівно-кримінальної справи на Костя Левицького як на вказану особу у запиті М. Шкробача не виявлено. По-друге, представники архіву повідомили, що за даними з відкритих джерел, К. Левицького було арештовано органами державної безпеки СРСР та вивезено до м. Москви, де він до 1941 р. перебував в ув'язненні на Луб'янці. Архівно-криінальна справа на К. Левицького, за версією ГДА СБУ, ймовірно зберігається в архівах держави-агресорки. По-третє, в межах запиту були надані корисні посилання на електронні архіви по темі курсового дослідження та були надані контактні дані вченого, який досліджував постать К. Левицького.

Кость Левицький після двадцятимісячного перебування в радянських тюрмах отримав дуже підірване здоров'я. Невдовзі це стало причиною його смерті вже під німецькою окупацією краю. Він помер за шість днів до свого 82-го дня народження – 12 листопада 1941 р. у м. Львові та похований на Янівському цвинтарі. Сьогодні могила Костя Левицького збережена та відреставрована, на його честь є вулиці та меморіальні дошки у різних містах України. Чин Костя Левицького гідно шанований істориками, краєзнавцями, правниками та політологами [1, с. 663].

Отже, на основі проаналізованих фактів бачимо, що відносини Костя Левицького з радянською владою повноцінно дослідити не вдалося. Відсутність доступу до російських архівів і в тому числі до архівно-кримінальної справи суттєво знижує можливість всебічно окреслену нами проблему. Слід сподіватись, що в майбутньому історики зможуть отримати доступ як до АКС на його ім'я, так і віднайти раніше невідомі сторінки з біографії провідного правника, теоретика держави й права з історії Східної Галичини на зламі XIX – XX ст.

Список використаних джерел.

1. Андрусяк Т. Г. Левицький Кость Антонович. *Енциклопедія сучасної України*. Том 16. Куз – Лев. Київ, 2016. С. 663.
2. Васьків Т. Діяльність революційних комітетів при Українській Галицькій армії (грудень 1919 – березень 1920 рр.). *Культурологічний альманах*. 2025. № 3 (15). С. 51–61. URL: https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/667
3. Зайцев О. Українська Народна Трудова партія. *Ukraina Moderna*, 2002. № 7. С. 69–90.
4. Павлишин О. Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика. Львів : Манускрипт-Львів, 2013. 400 с.
5. Помер Великий Громадянин. *Рідна Земля*. 1941. 23 листопада. № 7. С. 3.
6. През. Д-р Кость Левицький. *Львівські вісті*. 1941.14 листопада. № 84. С. 1–2.
7. Стечишин А. В. Правові погляди і державотворча діяльність Костя Левицького. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила, Івано-Франківськ, 2017. 195 с.

Кирилів Д.В., Пилипів І.В.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В РОЗВИТКУ БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ В 20–30 РР. XX СТ.

Досліджується діяльність Греко-католицької церкви, яка відігравала провідну роль у формуванні та розвитку богословської освіти в Галичині в 20–30-х роках XX ст. Завдяки зусиллям єпископату та викладачів в умовах міжвоєнної Польщі було збережені існуючі духовні семінарії та відкрито перший вищий навчальний для українців Галичини – Богословську академію. У них здійснювалися модернізація навчальних програм, впроваджувалися нові методи викладання та підготовки висококваліфікованого духовенства. Відзначається, що Церква стала важливим осередком духовного, національного та культурного відродження українського суспільства.

Ключові слова *Греко-католицька церква, митрополит А. Шептицький богословська освіта, семінарії, Львівська богословська академія.*

Після Першої світової війни та розпаду Австро-Угорської імперії Західна Україна опинилася у складі Польської держави, що створювало нові виклики для Греко-католицької церкви. Необхідність збереження релігійної та національної ідентичності, а також підготовки висококваліфікованого духовенства, спонукала Церкву до модернізації системи богословської освіти. Основними центрами підготовки греко-католицького духовенства у 20–30-х роках XX ст. були Львівська, Станиславівська та Перемишльська духовні семінарії, кожна з яких мала свої особливості та специфіку навчання [1, с. 85–86].

Львівська духовна семінарія, заснована ще в кінці XVIII ст., залишалася провідним навчальним закладом для підготовки священників. У міжвоєнний період її програма значно розширилася: окрім догматики, морального богослов'я, канонічного права та літургіки, студенти вивчали філософію, латину, історію Церкви, педагогіку та літургійне мистецтво. Викладацький склад складався з досвідчених священників і науковців, які поєднували теоретичну підготовку з практичними навичками пастирської діяльності. Семінаристи брали активну участь у науковому та культурному житті м. Львова, відвідуючи лекції, публікуючи статті та беручи участь у конференціях. Так Львівська семінарія стала не лише освітнім закладом, а й осередком інтелектуального та культурного життя української громади [5, с. 27].

Значний внесок у підготовку греко-католицького духовенства зробила Станиславівська семінарія, що готувала священників для гірських та сільських парафій. Історія її виникнення сягає ще XIX ст., коли 13 березня 1893 р. декретом монарха Австро-Угорської імперії було дозволено засновувати єпархіальні духовні семінарії. Це практично реалізував тодішній ординарій Станиславівської єпархії ГКЦ єпископ Юліан Сас-Куїловський, подбавши про складення кошторису побудови духовної семінарії у м. Станиславові. У 1894 р. він затвердив план будівництва триповерхової семінарії на вул. Липовій (теперішня вул. Шевченка), який мав вмістити приблизно сімдесят семінаристів, однак через вороже ставлення поляків на побудову не було здійснено затвердження бюджету. Кардинально ситуацію змінив митрополит ГКЦ Андрей Шептицький, який у серпні 1899 р., будучи єпископом Станиславівської єпархії ГКЦ, виділив зі своїх ресурсів понад 10 000 золотих на придбання землі під будівництво семінарії. Цього разу будівництво розпочалося успішно. Тривало воно аж до 1907 р.

Митрополит ГКЦ Андрей Шептицький після завершення побудови у 1907 р. особисто попросив уряд Австро-Угорщини виділити достатню суму для повного довершення будівлі з внутрішньої частини. Уряд виділив 28 000 крон, а також щорічно надавав на проживання та навчання одного семінариста у розмірі 546 крон. Історичною датою заснування Станиславівської семінарії вважається 14 січня 1907 р., коли вперше відбулася урочиста архієрейська літургія з нагоди початку навчального року [6]. Програма навчання поєднувала богословські дисципліни з практичною підготовкою до пастирської діяльності, включаючи проповідування, організацію парафіяльного життя та роботу з молоддю. Велика увага приділялася історії та культурі Галичини, що формувало національну свідомість студентів. Викладачі активно впроваджували лекції, семінари, дискусії та практичні заняття з літургійного мистецтва, а участь студентів у культурних і благодійних заходах допомагала їм краще розуміти потреби громад [9, с. 122–124].

Єпископ Григорій Хомишин в 1923 р. призначив третім ректором семінарії о. д-ра Авксентія Бойчука. Він зумів поєднувати обов’язки ректора семінарії, а також викладав для семінаристів пасторальне богослов’я, гомілетику, педагогіку та катехизм.

о. А. Бойчук був дуже щирим до братів-семінаристів, особливо до тих, хто був із бідних родин. За його каденції до господарства в духовній семінарії, зокрема в приготуванні їжі та обслуговуванні отців ректорату й семінаристів, були залучені Сестри Служебниці Непорочної Діви Марії. Чимало викладачів семінарії, які підтримували освіту у закладі на високому рівні, за час керівництва о. д-р Авксентія Бойчука, після смерті були визнані Церквою блаженними. Серед них – о. Симеон Лукач (пізніше єпископ-помічник Станиславівської єпархії ГКЦ), який викладав моральне богослов'я та був духівником. Викладали також блаженні Миколай Чарнецький і Йосафат Коциловський. Крім того, у формаційному закладі були такі викладачі, як Василь Баран, який викладав канонічне право, Василь Бабин, який викладав догматику, а історію Старого Завіту студентів навчав о. д-р Іван Лятишевський, який пізніше став єпископом-помічником Станиславівської єпархії ГКЦ [6].

Важливу роль для українців у змішаних польсько-українських регіонах відігравала Перемишльська семінарія. 13 грудня 1921 р. в м. Перемишлі єпископ Йосафат Коциловський благословив відкриття греко-католицької духовної семінарії. До того Перемишльська семінарія готувала богословів лише з четвертого року навчання – перші три роки студії відбувалися у м. Львові.

Після закінчення Першої світової війни владика Йосафат організував у м. Перемишлі повну семінарію. Священникам-випускникам цієї семінарії доводилося докладати чималих зусиль для протидії з одного боку латинізації та ополяченню вірних єпархії, а з іншого – для поборювання впливів москвофільства. Семінарію стали будувати 1910 р. у стилі неокласицизму за ініціативи владики Костянтина Чеховича [11]. Вона підтримувала тісні зв'язки з іншими навчальними закладами та сприяла обміну педагогічним досвідом. Програма передбачала не лише богословську підготовку, а й вивчення культурної спадщини, літератури, музики та мистецтва, що формувало цілісний світогляд майбутніх священників. Завдяки цьому, випускники могли ефективно працювати у різних соціальних та культурних умовах, зберігаючи традиції Греко-католицької церкви та української культури [4, с. 25–26].

Богословські семінарії 20–30-х рр. XX ст. були не лише навчальними закладами, а й культурними центрами, які формували

духовенство високого рівня. Студенти набували академічних знань, розвивали управлінські та організаційні навички, знайомилися з сучасними методами викладання та дослідження, брали участь у суспільному житті. Таким чином, семінарії міст Львова, Станиславова та Перемишля забезпечували комплексну підготовку священників, поєднуючи богословські знання, культурну обізнаність та соціальну відповідальність, що стало основою для подальшого розвитку богословської освіти та створення Львівської богословської академії [8, с. 142–144].

У 1929 р. Греко-католицька церква започаткувала у м. Львові Богословську академію – вищий навчальний заклад, покликаний забезпечити професійну підготовку духовенства та наукових кадрів для семінарій і парафій Західної України. Створення академії було логічним продовженням діяльності семінарій, оскільки дозволяло поєднати традиційне богословське навчання з академічними стандартами вищої освіти [12, с. 82–83]. У відкритті та успішній діяльності академія завдячує наполегливій діяльності митрополита Андрея Шептицького та її першого ректора професора Йосифа Сліпого. Професорами академії були: І. Лаба, Т. Галущинський, І.Крип'якевич, Я. Пастернак та інші. Академія мала богословський і філософський факультети, при ній діяли наукові семінари, видавництво, бібліотека, музей. До Другої світової війни академія здобула міжнародне визнання, підняла престиж української богословської науки. Після встановлення радянської влади в 1939 р. академія припинила діяльність, а в 1944 р. була ліквідована [7].

Академія стала першим вищим навчальним закладом з викладанням українською мовою. Майбутні священники отримували глибокі знання з богословських, філософських та гуманітарних дисциплін. Студенти вивчали догматику, моральне богослов'я, літургіку, канонічне право, а також історію Церкви, педагогіку, філософію та мовознавство, опановували основи наукової діяльності. Викладачі та студенти брали участь у конференціях, публікували статті у богословських і педагогічних журналах, обговорювали актуальні питання релігійного життя та суспільної моралі. Це сприяло формуванню у студентів аналітичного мислення, навичок наукового дослідження та готовності до викладацької роботи [3, с. 4–5].

Вона об'єднувала знання та досвід діяльності богословських семінарій та досвіду європейських університетів. Створення академії

зміцнило авторитет Церкви як освітньої та культурної інституції, підвищило престиж професії священника та сприяло збереженню релігійної і національної ідентичності українців [10, с. 5–6]. Богословська академія у м. Львові також виконувала роль культурного центру. Студенти брали участь у літературних, музичних і мистецьких заходах, знайомилися з культурною спадщиною України, що формувало всебічно розвинену особистість. Академія стала платформою для обміну досвідом між різними регіонами, що сприяло розвитку системи богословської освіти в цілому [2, с. 4–5].

Отже 20–30-ті рр. XX ст. стали періодом значного розвитку богословської освіти у Греко-католицькій церкві. Семінарії у містах Львові, Станиславові та Перемишлі забезпечували підготовку духовенства, поєднуючи богословські знання, практичні навички та формування національної свідомості. Створення Львівської богословської академії у 1929 р. стало логічним продовженням цієї діяльності, об'єднавши семінарійні традиції та наукові стандарти, сприяючи підготовці висококваліфікованого духовенства та розвитку богословської науки. Завдяки цим заходам Греко-католицька церква змогла зберегти релігійну та культурну ідентичність українців у міжвоєнний період і заклала фундамент для подальшого розвитку духовної освіти.

Список використаних джерел.

1. Бистрицька Е. Розвиток греко-католицької богословської освіти і науки в міжвоєнний період. *Збірник праць ТО НТШ*. 2004. Т. 1. С. 85–96.
2. Глистюк Я. С. Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія / автореф. дис. канд. іст. наук. Львів, 2008. 19 с.
3. Гнип І.Я. Діяльність греко-католицької церкви на сторінках періодичної преси Східної Галичини (20–30-ті рр. XX ст.) / автореф дис. канд. іст. наук. 2012. 21 с.
4. Горан Т., Пилипів І. Участь греко-католицького духовенства в навчанні релігії шкільної молоді (1919–1939 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. Том 3. № 1. С. 24–28. URL: https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/article/view/2151
5. Грабець Ю. Культурно-освітня діяльність греко-католицького духовенства Східної Галичини в міжвоєнний період. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2024. № 1. С. 26–32. URL: https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history/article/view/1267

6. Історія та сучасність семінарії. *Івано-Франківська духовна семінарія ім. свщмч. Йосафата*. URL: https://ifds.if.ua/istoriia-ta-suchasnist-seminarii/
7. Львівська духовна семінарія Святого Духа. *Українська Греко-Католицька Церква. Львівська Архиєпархія*. URL: https://ugcc.lviv.ua/seminariya/
8. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами. Київ : Світогляд, 2004. 203 с.
9. Пилипів І. В., Делятинський Р. І. Становлення богословської освіти греко-католицької Церкви в першій половині XIX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимра Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 2. Ч. 2. С. 122–126.
10. Скочиляс І. Б. Парафіяльна сфрагістика Перемиської єпархії кінця XVIII – початку XX ст. / автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 2004. 20 с.
11. Сьогодні 100-та річниця відкриття греко-католицької духовної семінарії у Перемишлі. Синод єпископів Української Греко-Католицької Церкви. 2021. 13 грудня. URL: https://synod.ugcc.ua/data/sogodni-100-ta-richnytsya-vidkryttya-greko-katolytskoy-duhovnoy-seminariy-u-peremyshli-7561/
12. Хоркава І. Греко-католицька семінарія у Львові (1783–1929 рр.) як попередниця Греко-католицької богословської академії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство».* 2016. Вип. 1 (13). С. 81–91.

Кушнір Я.В.
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

АДМІНІСТРАТИВНА ПРАКТИКА ТА ЕВОЛЮЦІЯ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ В ЦИНУТІ СУЧАВА (1938–1939 РР.)

У тезах проаналізовано трансформацію системи місцевого управління в Буковині після адміністративної реформи 1938 р., яка ліквідувала виборні органи та запровадила цинутову модель централізації. На основі законодавчих актів та архівних матеріалів Державного архіву Чернівецької області показано функціонування вертикалі влади, що поєднувала бюрократичний контроль, ідеологічну мобілізацію та мілітаризацію громадського життя. Доведено, що місцеве самоврядування в Цинуті Сучава було повністю інтегроване в механізм королівської диктатури й втратило автономний характер.

Ключові слова: *Румунія, Буковина, Цинут Сучава, королівська диктатура, адміністративна реформа 1938 р., місцеве самоврядування, королівський резидент, префектура, жандармерія.*

В Європі 30-х рр. XX ст., не без впливу нацистського режиму у Німеччині, відбувалися поступові зміни в політичних системах. У переважній більшості вони проходили на підставі зміни законодавства, форми управління. Вивчення цих змін може

відбуватися на основі дослідження законодавства, що дає можливість встановити норми, за якими жило суспільство в умовах переходу до авторитарної моделі управління. Дослідження даної проблеми проводиться на основі аналізу положень адміністративних законів, що дає змогу продемонструвати зміни, що вели до ліквідації демократичної моделі управління. Найяскравішим прикладом у цьому є Адміністративний закон від 14 серпня 1938 р. [5]. Застосування проблемно-хронологічного методу дослідження дозволяє виділити основні завдання та способи їх реалізації в системі адміністрування та місцевого самоуправління в період становлення та розгортання існування режиму королівської диктатури в Румунії. Для аналізу застосовано історико-порівняльний, структурно-функціональний, інституційний методи.

Станом на грудень 1937 р. королівство Румунія залишалося чи не єдиною державою, де ще функціонувала багатопартійна парламентська модель державного управління в межах конституційної монархії. Однак вже у 1937 р. парламентські вибори продемонстрували проблеми її подальшого існування. Відсутність партії, що отримала 40 % голосів виборців, згідно виборчого закону 1926 р., дала підстави королю Каролю II привести до влади уряд Націонал-християнської партії і фактично створити умови для переходу до авторитарної форми правління внаслідок загострення політичної ситуації в країні.

Фактичний переворот у ніч з 10 на 11 лютого 1938 р. утвердив за королем Каролем II повноваження керувати країною одноосібно. Проте зберігалися елементи законності і в їх рамках пройшла швидка підготовка нової конституції та її затвердження. Певним ініціатором конституційної реформи виступає і міністр А. Келінеску [1, с. 792]. Прийняття наприкінці лютого 1938 р. нової Конституції створило законодавчі засади для зміни системи правління країною. Процес вироблення адміністративної реформи, очолений міністром внутрішніх справ А. Келінеску, завершився його прийняттям 14 серпня 1938 р. та змінами, що відбувалися майже одночасно з прийняттям закону. Майже одночасно з появою закону відбулося і призначення на посади королівських намісників до щойно створених областей [2, с. 103–104].

Варто зазначити, що від 1925 р. в Румунії діяв адміністративний закон, який намагалися модифікувати у різні періоди. Фактично

першою стала реформа 1929 р., коли після прийняття Закону про організацію місцевої адміністрації [3] територію країни розділили на сім міністерських директоратів. При цьому п’ять буковинських повітів включили спільно з повітами Байа та Дорогой до складу II міністерського директорату, який очолював у 1930 р. Т. Саучук-Севяну. Тоді було встановлено лінію підпорядкування: міністерство внутрішніх справ-міністерський директор-префект-претор-примар. Зміна правителя в країні і його бажання мати більше контрольних повноважень та зростання витрат на утримання апарату призвели до заміни міністерського директорату окружним адміністративним інспекторатом [2, с. 91–92].

Чергова адміністративна реформа відбулася у березні 1936 р. і мала наслідком обмеження повноважень ряду посадовців на рівні сільських громад [2, с. 102]. Їй на зміну прийшла система, для якої наявність на посадах відносно молодих людей давало сподівання на зміни у самій країні. Проте адміністративна реформа 1938 р. ліквідовувала згадки про колишні історичні області королівства. До того ж у країні вибудовувалася чітка структура підпорядкування, оскільки очільником цинуту ставав посадовець призначений королем – королівський намісник (rezident) з підпорядкованим йому апаратом, що виконував інспекційно-контрольні функції. Крім того, залежність від короля демонструвалася волею останнього до змін посадовців. Зокрема, призначений у серпні 1938 р. намісником Цинуту Сучава др. Ґ. Алексіану у лютому 1939 р. був переміщений на посаду намісника Цинуту Бучедж, а його місце зайняв Ґ. Флондор [2, с. 106].

Впродовж лютого-серпня 1938 р. було втрачено і систему виборних префектів та примарів, що мало посилити зв’язок громад і повітових центрів зі столицею у сфері адміністративної роботи. Тривалий час повіти очолювали командири військових частин, розташованих на території повітів. З впровадженням адміністративної реформи встановлювалися вимоги до посадовців рівня повіту, волості та громади. Префекти, претори та примарі мали відповідати вимогам щодо рівня освіти, професійних занять до отримання призначення на посаду. Зокрема, для примаря сільської громади найнижчим освітнім рівнем мала бути початкова школа [5, p. 3773].

Адміністративна реформа 1938 р. остаточно ліквідувала виборні форми місцевого самоврядування, запровадивши модель, у якій

королівський намісник став ключовою фігурою адміністративної вертикалі. Замість виборних органів влади функціонували «ради співпраці», які поєднували адміністративні, жандармські та прокурорські структури і слугували засобом політичного контролю [2, с. 108].

Префекти остаточно перетворилися з представників повітів на агентів центральної влади, відповідальних перед Міністерством внутрішніх справ, а не перед місцевими громадами. Відтак префекти виконували розпорядження центральної влади, міністерство внутрішніх справ, з благоустрою підконтрольної їм території. Це демонструють розпорядження з застосування громадських робіт (munca de folos obștesc), які носили примусовий характер та викликали нарікання з боку населення, що мало місце в селах повіту Хотин. Міністр внутрішніх справ А. Келінеску доволі гостро реагував на подібні ситуації, вважаючи наявним напружені стосунки префекта з населенням і застосування ним репресивної практики. Тим не менше, контроль за діяльністю посадових осіб мав місце в рамках не органів самоуправління, але центральних органів.

Доцільно звернути увагу на процес залучення до громадського управління політичних організацій, якою став Фронт Національного Відродження, створений у грудні 1938 р. Відтепер єдина офіційна політична організація діяла, за визнанням короля Кароля II, в інтересах нації [1, с. 571]. У повітових організаціях ФНВ діяли відділи сільського господарства, які також мали вирішувати ряд економічних завдань, велися певні види соціальної діяльності. Помітне місце мала займати діяльність керівників місцевих організацій – генеральних секретарів у цинутах та повітах. Зібрання та масові заходи ФНВ ставали демонстрацією державного підходу до змін країни, як це мало місце у грудні 1939 р. в м. Чернівцях. Власне тоді було затверджено секретарів для повітових організацій та міст Цинуту Сучава, а у січні 1940 р. розпочато роботу по створенню громадських рад ФНВ у селах [1, с. 574–575]. Одночасно з цим велася робота по розвитку формацій ФНВ. З 1 травня 1939 р. почали організовувати Національні гвардії ФНВ. Серед завдань НГ ФНВ була і просвітницька діяльність, що підтверджувало проведення заходів у січні 1940 р. в повіті Чернівці [1, с. 576]. У 1940 р. основними завданнями для членів НГ ФНВ стала підтримка найбідніших у селах та збирання допомоги, зокрема металобрухту, на

підтримку армії [1, с. 577]. Фактично діяльність НГ ФНВ все більше зближувалася з виконанням державних функцій. Певну роль і ФНВ, і НГ ФНВ встигли відіграти в липні-серпні 1940 р., коли брали участь у вирішенні питань розміщення евакуйованих з втрачених територій.

Адміністративна реформа 1938 р. на Буковині призвела до остаточного знищення традиційних форм місцевого самоврядування та утвердження нової моделі централізованого управління, у якій ключові функції були сконцентровані в руках королівських намісників і підпорядкованого їм адміністративного та жандармського апаратів. Архівні матеріали та нормативні акти засвідчують, що система контролю й нагляду, реалізована через діяльність рад співпраці, інспекційні структури та мережу префектур, замінила демократичні механізми підзвітності та участі громади. Соціальна політика, допомога родинам мобілізованих при частковій мобілізації, фінансування місцевих установ виконували подвійне завдання: часткової підтримки населення й водночас підтримки лояльності до режиму. Культурні та освітні субвенції виявилися не лише інструментом розвитку, а передусім засобом пропаганди, спрямованої на зміцнення монархічної ідеології та румунізації багатонаціонального регіону. У результаті місцеве управління Цинуту Сучава в 1938–1940 рр. набуло рис «адміністративного авторитарного патерналізму», моделі, у якій бюрократична вертикаль повністю підпорядкувала собі громади, ліквідувавши їхню політичну суб’єктність і звівши самоврядування до номінального інструмента виконання державної волі.

Список використаних джерел.

1. Піддубний І. А. Партії, парламент, король та уряд. Розвиток і взаємодія елементів політичної системи Румунії у 1918–1940 рр. : монографія / наук. ред. О. І. Сич. Чернівці : Друк Арт, 2019. 912 с.
2. Торончук І. Ж. Буковина у правовій системі Румунії (1918–1940 рр.): монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. 280 с.
3. Lege pentru organizaţia administrativă. *Monitorul oficial*. 1929. 3 August. Nr. 170. P. 6186–6254.
4. Legea administrativă. *Monitorul oficial*. 1936. 26 Martie. Nr. 73. P. 2612–2655.
5. Legea administrativă. *Monitorul oficial*. 1938. 14 August. Nr. 187. P. 3772–3811.

Бабчук С.В.
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ ЧЕРНІВЦІВ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД: ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ТА РОЗВИТОК ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У тезах представлено комплексний аналіз трансформації пожежної охорони м. Чернівців у 1918–1939 рр., що відбувалася в умовах переходу краю від австро-угорської системи громадської безпеки до румунської централізованої моделі. На основі архівних матеріалів висвітлено основні етапи інституційної реорганізації міської пожежної служби, технічні модернізаційні процеси, а також роль добровільних товариств, що забезпечували тяглість австрійських традицій у протипожежній справі. Показано, що поєднання австрійської професійної спадщини з румунською моделлю державного контролю формувало суперечливий, але водночас ефективний у певних аспектах тип безпеки, який став основою для подальшого розвитку пожежної охорони в краї.

Ключові слова: *Чернівці, пожежна охорона, Буковина, міжвоєнний період, воєнізація, добровільні товариства, модернізація, «Січ», «Аркашул».*

Міжвоєнний період став одним із ключових етапів у формуванні системи міської безпеки Чернівців. Зміна державної належності Буковини після Першої світової війни зумовила докорінну перебудову адміністративної системи, включно з організацією пожежної охорони. Попри важливість теми, її комплексне дослідження залишається малорозробленим: історіографія охоплює переважно діяльність громадських товариств або загальні аспекти функціонування міського самоврядування, тоді як інституційна еволюція пожежної служби міжвоєнної доби практично не висвітлена. Метою дослідження є аналіз інституційних, технічних і соціальних змін у системі пожежної охорони м. Чернівців у 1918–1939 рр. із урахуванням впливу австрійської професійної традиції, румунської державної політики та діяльності добровільних товариств.

Після завершення Першої світової війни та переходу влади на Буковині до Румунського королівства постало питання відновлення організованої протипожежної системи, яка ефективно функціонувала в часи австрійського правління. Однак відтворити її в повному обсязі вже було неможливо. Зміна політичної влади супроводжувалася зникненням добре налагодженої мережі осередків пожежно-гімнастичного товариства «Січ», що за австрійської адміністрації відігравали вагому роль у забезпеченні протипожежної безпеки, особливо в сільській місцевості та невеликих містечках.

Усвідомлюючи це, нова влада вирішила зберегти міську пожежну команду, сформовану ще в австрійський період, і розпочати поступову роботу з відновлення добровільних пожежних підрозділів.

У складі чернівецької пожежної команди залишилися працювати фахівці, які проходили службу ще за австрійського уряду. Цей факт зумовив збереження адміністративної традиції: у 1919–1923 рр. діловодство продовжувало вестися німецькою мовою, так само як і статутні документи та присяга, яку складали пожежники. Лише згодом документація була переведена на румунську мову. Попри технічну відсталість, міська влада вважала оснащення пожежної команди достатнім і впродовж 1920-х рр. не порушувала питання її переоснащення. Саме тоді, внаслідок постійного дефіциту коштів, органи влади дедалі активніше почали звертати увагу на добровільні пожежні товариства, сподіваючись компенсувати нестачу ресурсів за рахунок громадської ініціативи.

У самому місті Чернівці в районі Роша було реорганізовано старе товариство, а в 1925 р. свою діяльність розпочала добровільна пожежна команда в селі Бояни під назвою «Pompieria voluntara din Boian». Для їх функціонування залишався чинним довоєнний статут, що походив з австрійського часу. Заходи зі створення добровільних пожежних команд, що проводились румунською владою, забезпечили створення на 1936 р. 99 таких формувань в Чернівецькому повіті.

Окремо слід відзначити процес воєнізації пожежної служби, який став одним із визначальних етапів її розвитку в міжвоєнний період. Його ініціював румунський уряд у 1923 р. Відповідно до інструкції № 10900 від 16 лютого 1923 р., розробленої Військовим міністерством та Міністерством внутрішніх справ, планувалося створення мережі воєнізованих пожежних частин на території Буковини. Згідно з розрахунками, у кожному сільському населеному пункті мала діяти команда з 20 солдатів і одного офіцера, а в містах чисельність пожежних визначалася з розрахунку один працівник на тисячу мешканців. Для м. Чернівців передбачалося збільшення пожежної команди до 100 осіб. Однак через відсутність ресурсів реформа була відкладена. Лише в другій половині 1930-х рр. румунська влада повернулася до ідеї воєнізації пожежної охорони. Згідно з наказом Міністра внутрішніх справ № 18598 від 26 червня 1937 р. та розпорядженням № 10886 від 18 березня 1938 р., у Чернівцях було розпочато практичні заходи з переведення пожежної

служби на військовий лад. На той момент команда налічувала 83 особи. Внаслідок воєнізації її чисельність зросла до 108. Позитивним наслідком було підвищення дисципліни та оперативності, недоліком – втрата австрійської професійної традиції через ротацію молодих солдатів.

Порівняння із австрійським періодом показує, що румунська адміністрація зберегла частину організаційних принципів, але суттєво змінила їхній характер. Якщо за Австро-Угорщини пожежна справа базувалася на громадських ініціативах, добровільності та поєднанні пожежно-гімнастичних товариств із просвітницькою діяльністю, то в румунський період вона перетворилася на структурований, напіввійськовий інститут, підпорядкований державі. Відбулася еволюція від моделі громадянського суспільства до централізованої, контрольованої зверху системи, що відповідала новим політичним реаліям і загальнодержавній концепції безпеки.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що розвиток пожежної охорони в м. Чернівцях у період румунського правління відзначався складним поєднанням інерції австрійських традицій та впровадження нових, централізованих управлінських форм. На відміну від австро-угорської системи, де основну роль відігравали добровільні товариства, у міжвоєнний період акцент було зміщено на військову дисципліну та підпорядкування державі. Водночас матеріальні труднощі й відсутність належного фінансування сповільнювали модернізаційні процеси, що частково компенсувалося активністю громадських ініціатив. Запровадження автомобільної техніки, електричної сигналізації та поступова воєнізація стали важливими кроками у переході до сучасної моделі пожежної охорони. Разом із тим, втрати існуючих до цього професійних традицій і досвіду австрійських фахівців засвідчують суперечливість румунської модернізаційної політики. Досвід м. Чернівців у цьому контексті є показовим прикладом трансформації місцевих інституцій під впливом загальнодержавних змін у міжвоєнній Румунії.

Порівняння таблиця австрійської та румунської моделей

Ознака	**Австрійська модель**	**Румунська модель**
Основа системи	Громадські товариства	Державна централізація
Характер служби	Добровільний, цивільний	Напіввійськовий
Роль громади	Висока	Обмежена

Технічний розвиток	Відповідний своєму часу	Повільна модернізація
Кадрова політика	Стабільність персоналу	Ротація військових

Список використаних джерел.

1. Державний архів Чернівецької області (ДАЧО). Ф. 43, оп. 1, спр. 81, арк. 18.
2. ДАЧО. Ф. 43, оп. 1, спр. 1695, арк. 48.
3. ДАЧО. Ф. 15, оп. 1, спр. 2177, арк. 34.
4. ДАЧО. Ф. 15, оп. 1, спр. 4577, арк. 25.
5. ДАЧО. Ф. 43, оп. 1, спр. 346, арк. 161.
6. ДАЧО ф. 320, оп. 1, спр. 7111, арк. 14.
7. ДАЧО. Ф. 15, оп. 1, спр. 8361, арк. 62.
8. ДАЧО ф. 15, оп. 1, спр. 16146, арк. 70.
9. ДАЧО. Ф. 15, оп. 1, спр. 17355, арк. 58.
10. ДАЧО. Ф. 43, оп. 1, спр. 7623, арк. 81.
11. ДАЧО. Ф. 15, оп. 1, спр. 8355, арк. 23.
12. ДАЧО. Ф. 43, оп. 1, спр. 4723, арк. 42.
13. Гуйванюк М. Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.). Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 254 с.
14. Снігур І. Легенди Буковини. Чернівці : Час, 1998. 88 с.

Литвин Я.Р.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

УКРАЇНЦІ У ВАРШАВСЬКОМУ ПОВСТАННІ 1944 Р.: ІСТОРИЧНИЙ ТА ГУМАНІТАРНИЙ ВИМІР

У статті розглядається питання присутності українців у Варшавському повстанні 1944 р. в контексті міжнаціональних взаємин, політичної ситуації та гуманітарних обставин наприкінці Другої світової війни. На основі сучасних історичних досліджень доведено, що участь українців у подіях мала переважно цивільний і несистемний характер, а їхній досвід був частиною ширшої трагедії міського населення Варшави. Увага зосереджена на критичному переосмисленні радянських і повоєнних польських інтерпретацій, які спотворювали реальну картину подій.

Ключові слова: *українці, Варшава, Варшавське повстання 1944 р., цивільне населення, українсько-польські стосунки, історична пам'ять.*

Питання присутності українців у Варшавському повстанні 1944 р. потребує розгляду в ширшому історико-політичному контексті, що охоплює міжнаціональні взаємини, соціальну структуру міського населення та гуманітарні обставини Другої світової війни. Основна ідея полягає у відокремленні документально

підтверджених фактів від пропагандистських інтерпретацій радянського та післявоєнного польського (до початку 1990-х рр.) періодів. Дослідження покликане показати, що участь українців у повстанні була неорганізованою і переважно цивільною, а їхня доля вписується у ширший вимір трагедії населення м. Варшави.

На початок війни у м. Варшаві проживала відносно невелика українська громада, за приблизними підрахунками, до 2–2,5 тис. осіб. У роки окупації частина з них була вивезена на примусові роботи або опинилася в таборах, проте певна кількість залишалася в місті до літа 1944 р. Згідно із сучасними дослідженнями, більшість українців у м. Варшаві 1944 р. становили звичайні мешканці – робітники, медики, студенти, які прагнули вижити у важких умовах окупації [4].

Конфлікти трагічних подій на Волині 1943 р. між поляками й українцями не мали прямого продовження у м. Варшаві. Місцева українська громада була невеликою, позбавленою політичних структур і практично не брала участі в бойових діях. Незважаючи на цей факт, відношення т. зв. «варшав'яків» до українців в 1944 р. сильно формувалося під впливом новин зі східного кордону, породжуючи недовіру та підозрілість до української національної меншини. Са́ме це згодом стало ключовим елементом хибних звинувачень більшості свідків повстання: якщо ворог розмовляє однією з мов східнослов'янської групи (українською, російською чи білоруською) – це обов'язково українець.

Радянська і польська післявоєнна історіографія комуністичного спрямування довгий час розглядала тему «українського питання» у Варшавському повстанні виключно через призму участі окремих українців у складі німецьких допоміжних частин. Такий підхід сформував однобоку уяву, в якій українці постали лише як «чужі» або «вороги». Лише після 1991 р., з розпадом партійно-тоталітарної комуністичної системи, відкриттям раніше недоступних архівів і появою спільних польсько-українських досліджень, з'явилася можливість розрізнити пропагандистські кліше та реальні факти.

Питання участі українців у складі німецьких каральних формувань, які придушували Варшавське повстання, є одним із найскладніших аспектів спільної історичної пам'яті. Згідно з матеріалами збірника «Powstanie Warszawskie 1944 w dokumentach z archiwów służb specjalnych», у боях проти повстанців брали участь окремі підрозділи так званих «східних батальйонів» (*Osttruppen*),

сформовані німцями з військовополонених і мобілізованих осіб різних національностей – росіян, білорусів, казахів, грузинів та ін., у т. ч. українців [6, s. 65]. Однак у документах не йдеться про організовану участь українських національних частин чи будь-яких підрозділів, що діяли під українськими політичними гаслами. Їхній статус був швидше допоміжним, а командування – виключно німецьким.

Польські історики сьогодні також визнають: поняття «українські підрозділи» у складі допоміжних формувань Вермахту та поліційних підрозділів у контексті повстання є радше адміністративним, ніж етнічним позначенням. Згідно з дослідженнями професора Гжегожа Мотики, видатного фахівця з історії польсько-українських відносин, у день початку повстання на боці німців воювали два підрозділи, сформовані з українців. Перший підрозділ – рота поліції чисельністю 80–150 осіб, другий – рота до 150 людей, що входила до складу охорони СС та розташовувалася в будівлі колишньої Вищої школи політичних наук на вулиці Вавельській [8, s. 118].

Організації, які діяли на етнічних українських землях, зокрема Українська повстанська армія (далі – УПА) або підпільні групи ОУН, не брали жодної участі у варшавських подіях. Аналізуючи праці дослідників українського визвольного руху, можна зробити висновок, що в 1944 р. діяльність УПА та ОУН була зосереджена на боротьбі з радянською владою та захисті місцевого українського населення на Західній Україні [2, с. 180; 3, с. 440, 443, 737]. Поява окремих, нечисленних українців у складі каральних формувань аж ніяк не може трактуватися як прояв політичної позиції діячів українського національно-визвольного руху. Британський дослідник Норман Дейвіс зазначає, що твердження, поширене в повстанській пресі 1944 р., про участь бригади СС «Галичина» в пацифікації повстання є безпідставним, оскільки цей підрозділ ніколи не досяг м. Варшави. Після кривавих боїв у районі Бродів у липні 1944 р. бригада СС «Галичина» в наступні місяці відновлювалася на території полігону «Нойгаммер» (тепер – м. Свєнтошув, Польща) [7, s. 387].

Показово, що в сучасній польській історіографії тема участі українців у придушенні повстання поступово переосмислюється. Якщо в перші повоєнні десятиліття пропаганда намагалася представити українців як чи не головну силу каральних загонів (зокрема, в контексті т. зв. «бриґади РОНА» (РОНА – колаборaційне

з’єднання Російської визвольної народної армії, що воювало на боці нацистської Німеччини), яка з особливою жорстокістю обходилася з цивільним населенням, то нині більшість дослідників погоджується, що цей образ мав явно пропагандистський характер у радянському дусі [5]. У складі Російської визвольної народної армії (далі – РОНА), що була створена Броніславом Камінським (напівполяком за батьком), дійсно могли бути поодинокі особи з українських територій, але етнічний склад частини був переважно російським, сформованим на Брянщині [5]. У тогочасній періодичній повстанській пресі загони РОНА часто представлялись як українські, а історіографія пізніших років вдало підхопила цей факт, видаючи його за правду.

Ситуацію цивільного українського населення м. Варшави погіршував факт кривавої українсько-польської боротьби на Волині в 1943–1944 рр. Показовою є історія Лева Биковського – українського бібліографа, книгознавця, інженера, діяча культури. У 1944 р. Л. Биковський працював директором бібліотеки на вул. Кошиковій, за його допомогою вдалося зберегти книгозбірні, яким загрожувало бомбардування, зокрема колекції Івана Огієнка, Івана та Юрія Липів, Тимоша Олесіюка, Військового історичного товариства, військовий архів УНР та ін. За підозрами у співпраці з гітлерівцями, Л. Биковського було спіймало та побито повстанською поліцією. Однак, вирок суду визнав його невинним, Л. Биковському вдалося зберегти життя та пізніше емігрувати з родиною у США. Він видав мемуари «Польське повстання у Варшаві 1944 року: спомин очевидця» – єдине джерело про бібліотекарську справу під час німецької окупації [1].

Українська спільнота у м. Варшаві 1944 р. опинилася в дуже скрутному становищі, була безпідставно підозрювана повстанцями за колабораціонізм, т. зв. «голуб’ятництво» (польською *gołębiarstwo*). Через фальшиве свідчення без судового процесу напередодні повстання в 1944 р. був застрелений АК керманич Українського Центрального Комітету Михайло Поготовко, колишній офіцер армії УНР, а лікарю й письменнику Юрію Липі, який проживав у м. Варшаві, поставлено ультиматум – негайно покинути Польщу [5].

Окремі представники української громади долучалися до повстання в ролі медиків, санітарок, зв’язкових або добровольців на барикадах. Хоча ця участь не мала організованого характеру, вона

засвідчує, що в умовах Варшавського повстання у взаєминах між поляками й українцями виникали не лише напруження, а й приклади солідарності, співпраці та спільного подолання небезпеки. Хотілося б навести кілька прикладів. Три брати з родини Федоронько, сини головного капелана Війська Польського для православних Семена Федоронька, вбитого в Катині 1940 р., загинули воюючи піч-о-пліч з повстанцями: Орест, підхорунжий «Форт» – 1 серпня на площі Домбровського в сутичці з окупантами, В'ячеслав, підхорунжий «Славек» – боровся в угрупуванні «Радослав» і був вбитий 18 серпня 1944 р., Олександр – поручник польської бомбардувальної авіаційної дивізії 300, загинув 25 квітня 1944 р. у боротьбі неподалік району Манхайм (Німеччина). У рядах повстанського угрупування «Башта» воював Андрій Гітченко – син консула УНР у м. Варшаві, був двічі поранений, помер у далекому 2004 р., в батальйоні «Мьотла» перебувала Галина Авраменко, якій на той час було 19 років [4].

Дослідник української діаспори у Польщі Роман Шаґала зазначає, що у Варшавському повстанні загинуло близько 200 українців, хоча скласти точні списки загиблих практично неможливо, бо в той час не видавалися свідоцтва про смерть [5]. Після війни доля українців, які пережили повстання, практично не досліджувалася. Багато з них емігрували, приховуючи своє походження, або були депортовані до СРСР у межах післявоєнних обмінів населення.

Участь українців у Варшавському повстанні 1944 р. не мала організованого, політичного чи військового характеру. Переважна більшість українців у місті були цивільними мешканцями, які опинилися в умовах руху опору. Участь окремих осіб у німецьких формуваннях була зумовлена примусовими обставинами і не відображала позицій українського визвольного руху. Сучасна історіографія поступово усуває міфи та пропагандистські спотворення, повертаючи українців м. Варшави до реального історичного контексту – як частину багатонаціональної спільноти, що стала жертвою війни. Са́ме в цьому гуманітарному вимірі розкривається спільний досвід поляків, українців та інших народів, об'єднаний трагедією 1944 р.

Список використаних джерел.

1. Биковський Л. Польське повстання у Варшаві 1944 року. Лондон, 1963. 48 с.
2. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна 1942–1947 років. Київ : Києво-Моглян. акад., 2011. 287 с.

3. В’ятрович В. [відп. ред та упоряд.] Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН і УПА. Львів, 2011. 788 с.
4. Українці і Варшавське повстання 1944 року. Російські СС на боці нацистів. *Історична правда.* 2010. 22 жовтня. URL: https://www.istpravda.com.ua/digest/2010/10/22/895/
5. Шаґала Р. Українці в період Варшавського повстання. *Українське слово*. 2010. 20 серпня. URL: https://nasze-slowo.pl/ukrayintsi-v-period-varshavskogo-povst/
6. Christoforow W., Majewski P., Winogradow A. Powstanie Warszawskie 1944 w dokumentach z archiwów służb specjalnych. Warszawa–Moskwa : Instytut Pamięci Narodowej, 2007. 1377 s.
7. Davies N. Powstanie ’44. Kraków : Znak, 2004. 960 s.
8. Motyka G. Prawda i mity o udziale Ukraińców w zwalczaniu Powstania Warszawskiego. *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity.* red. K. Krajewski, T. Łabuszewski. Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2006. S. 117–125.

Палійчук І.І.
Карпатський національний
університет імені Василя Стефаника

«АМАЗОНКИ УКРАЇНСЬКОГО РЕЗИСТАНСУ»: РОЛЬ ЖІНОЦТВА В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ СЕРЕДИНИ ХХ СТ.

У статті висвітлюється роль жінок в українському національно-визвольному русі середини ХХ ст. Авторка деконструює радянські та патріархальні міфи про винятково «допоміжні» функції підпільниць (як медсестер чи куховарок), доводячи, що вони були критично важливою «кровоносною системою» ОУН та УПА. Досліджено, як жінки добровільно забезпечували логістику, розвідку, зв’язок, а нерідко брали безпосередню участь у збройному опорі та командуванні повстанськими відділами. Особливу увагу звернено на креативні методи конспірації: підпільниці свідомо використовували традиційні гендерні ролі (материнство, ведення хатнього господарства) для надійного прикриття керівництва підпілля, зокрема Головного командира УПА Р. Шухевича. Також наголошується на безпрецедентній психологічній витривалості зв’язкових під час тортур МДБ, їхній відмові від амністій та глибокій ідеологічній вірності гаслу «Нація понад усе».

Ключові слова: *український національно-визвольний рух, ОУН, УПА, жіноцтво, підпільниці, зв’язкові, гендерна історія, конспірація.*

Довгий час роль жінок у підпіллі ховалася за зручними стереотипами про «медсестер», хоча насправді са́ме вони були тією живою кровоносною системою, без якої спротив був би миттєво паралізований. Спробуємо розібратися, чому десятиліттями їхній

стратегічний внесок залишався за лаштунками, як особиста помста переплiталася з ідеологією і де саме в біографіях зв'язкових минулого ми бачимо пророчі відблиски залізної витримки сучасних українських жінок – військових та волонтерок. Метою статті є комплексний аналіз ролі та місця жіноцтва в українському національно-визвольному русі середини ХХ ст. крізь призму гендерної історії та історії повсякденності, а також деконструкція патріархальних і радянських міфів про винятково «допоміжні» функції підпільниць шляхом розкриття їхнього стратегічного внеску в розбудову та функціонування мережі Організації українських націоналістів (далі – ОУН) та Української повстанської армії (далі – УПА).

Обрана тема знайшла відображення в сучасній історичній літературі, хоч у радянські часи про це не можна було навіть згадувати. Зокрема, в незалежній Україні набули розвитку сучасні напрями історичних досліджень – «історія повсякденності» «мікроісторія» та «гендерна історія». Сучасні дослідниці Тетяна Антонова, Марта Гавришко, Оксана Кісь, Леся Онишко [1; 2; 8; 9] та інші подивилися на підпілля по-новому. Істориків почало цікавити не лише те, скільки зброї перенесли зв'язкові, якою вона була і т. п., а й те, як вони жили в нелюдських умовах криївок, як поєднували підпільну боротьбу з материнством, як витримували тортури і зберігали вірність ідеї. Сьогодні ми нарешті бачимо цих жінок не як статистику, а як живих людей – з їхньою неймовірною силою, жертовністю та особистими трагедіями.

Роль жінок-зв'язкових була критично важливою для українського визвольного руху середини ХХ ст. Без жінок націоналістичне підпілля просто б не вижило. Самі повстанці дуже влучно казали, що зв'язкові були для них як «кровоносна система» [1, с. 141]. Уявіть ситуацію: як можна обмінюватися інформацією в суворій конспірації, коли інтернету ще не було. Чоловікам зі зброєю пересуватися селами чи містами небезпечно. А жінки викликали менше підозр у радянських спецслужб чи міліції. Вони могли перевдягнутися у звичайний селянський одяг і спокійно йти виконувати завдання! Вони переносили «грипси» – це маленькі записки на тонкому папері. Їх можна було сховати де завгодно … А якщо і натрапляли на облаву і була загроза арешту – ці записки просто ковтали. Також жінки створювали ідеальне прикриття для

керівництва, зокрема Головного командира УПА Романа Шухевича, організовуючи конспіративні квартири, вдаючи звичайних переселенок. Доводилося нерідко брати із собою своїх дітей, матерів, щоб це виглядало правдоподібно – як звичайна родина, яка тільки займається побутом. Хто міг подумати, що під підлогою хати, де бавляться діти, був бункер головнокомандувача УПА?

Однак найбільше вражає те, що жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ ст. пройшли, коли потрапляли в полон до МДБ. До них застосовували просто нелюдські тортури: їх били, кололи психотропними препаратами, тижнями не давали спати на так званих «конвеєрах» допитів. Тиснули на найболючіше: наприклад, у зв'язкової Ольги Ільків забрали в дитбудинок маленьких дітей, змінивши їхні імена та прізвища, щоб матір їх ніколи не знайшла. Їм давали по 25 років суворих радянських концтаборів. Вони це все витримали і не зламалися. Щоправда, в період «хрущовської відлиги» були амністії, багатьох політичних в'язнів почали відпускати на волю, але від них вимагали лише одного – покаятися і визнати провину. І тут стався нонсенс на весь радянський союз: всього чотири жінки, усі чотири – зв'язкові Р. Шухевича: Катерина Зарицька, Ольга Ільків, Дарія Гусяк та Галина Дидик – категорично відмовилися покаятися. Цю інформацію навіть передавали по закордонному радіо [7]. Вони свідомо обрали досиджувати свої 25-літні терміни в нелюдських умовах. Як влучно сказала Ольга Ільків: «шкуродерам я не покаюсь, большевик для мене – не людина!» [11, с. 71].

Жінки-зв'язкові не були якимись там «помічницями», а тримали на собі всю логістику, розвідку і зв'язок. Без їхньої неймовірної стійкості, мужності, героїзму, витримки Рух Опору так довго б точно не протримався. Критично важливим для підпільниць було питання безпеки, тому вони шукали різні можливості для цього. Одним із засобів прикриття була жінка з дитиною або господарством, що викликало менше підозр в окупантів. Зв'язкові УПА свідомо використовували материнство та традиційний жіночий побут для конспірації. Хотілося б навести конкретний приклад: восени 1946 р. К. Зарицька звернулася до О. Ільків із пропозицією створити нову законспіровану штаб-квартиру для Р. Шухевича у с. Княгиничі на Рогатинщиині. Ці «амазонки українського резистансу» розробили геніальне прикриття: молода мама з тримісячною донечкою Дзвінкою

та своєю старшою матір'ю Розалією оселилися в будинку колишньої пошти і вдавали з себе переселенців із Польщі, причому жили просто «під носом» у влади – мали спільний вхід із головою сільради. Щоб уникнути найменших підозр, вони вигадали для всіх хатні імена. К. Зарицька стала «Манею», Ольгу називали «Марійкою», а її маму – «Цьоцею». Найцікавіше вигадали для самого командира: щоб сусіди раптом не почули чоловіче ім'я, його називали «Марійцуня» [11, с. 78].

Питання безпеки вирішувалося через продумані легенди. Так, нерідко в бункері під підлогою перебували чоловіки, тому витрачалося більше харчів та води, ніж потрібно трьом жінкам. Пояснюючи це допитливим сусідам, О. Ільків виправдовувалася, що малу дитину треба часто купати, а її старенька матір має цукровий діабет, і тому багато їсть. Материнство було ідеальним прикриттям і частиною продуманої системи. Потреба остаточно легалізувати підпільну родину в очах односельців особливо гостро постала навесні 1947 р., коли О. Ільків завагітніла вдруге. З цією метою було організовано її фіктивний шлюб із довіреним охоронцем командира Любомиром Полюгою. За фальшивими документами переселенця з Польщі він цілком легально влаштувався у селі фельдшером під іменем Богдана Томівчакова, що остаточно надало їхньому побуту вигляду звичайної сім'ї [6].

Жінок в українському національно-визвольному русі середини ХХ ст. об'єднувала одна велика ідея – «Нація понад усе». Це не була лише красива фраза, а їхній вистражданий, свідомий вибір. Найкраще це пояснила зв'язкова Ольга Ільків: «Я є націоналістка і націоналісткою помру». [12]. Вона пройшла пекло радянських тюрем, відсиділа 14 років, але не покаялася. [6]. Доля подарувала їй довге життя – 101 рік, колишня зв'язкова Р. Шухевича відійшла у вічність глибоко символічно – 6 грудня 2021 р., якраз у День Збройних Сил України, залишила свій духовний заповіт «молодим офіцерам»: «Здобудеш Українську Державу, або загинеш у боротьбі за Неї»… Хай Бог помагає вам не гинути, а здобувати. Де б я не була, чи тут, чи на тому світі, я завжди молитимусь за вас, щоб Господь вас не залишив. Бо воююча Україна – це ті, що загинули, і ті, що тримаються, і я поміж ними. Дякую Богові, що дав мені це щастя дожити до цього часу… Кожна українка дуже терпляча. Нехай знає світ, що ми не покорилися і не покоримося ніколи!» [5].

Щодо психологічного стану, то жінкам у націоналістичному підпіллі доводилося жити в умовах нелюдського стресу, бо, по суті, щодня ходили по «лезу смерті». Згадаймо хоча б Дарію Гусяк. Її шлях у підпілля багато в чому визначила родинна трагедія – страта польською владою її родичів, відомих оунівців Василя Біласа та Дмитра Данилишина. Коли Дарію страшно катували в МДБ, вона чула через стіну крики рідної матері, і від болю в неї навіть почалися галюцинації [4]. Ще один яскравий приклад: Катерина Зарицька, яка відсиділа п'ять довгих років у глухій одиночній камері. Звичайна людина від такого може збожеволіти, а вона, навпаки, – постійно займалася самоосвітою, підтримувала інших [10, с. 277]. Хотілося б згадати також про Галину Дидик, що була з Р. Шухевичем у його останньому бункері в с. Білогорщі. Як тільки почула постріли, одразу розкусила ампулу з отрутою в березні 1950 р. Але її «відкачали», після арешту жінка витримала 129 допитів, які тривали по 15–16 годин, причому із застосуванням наркотичних речовин, перші півроку щоденно били так, що на допити приносили на ношах [3]. Однак українські жінки в націоналістичному підпіллі ОУН та УПА не розкривали ворогу таємниць.

Подібних історій є досить багато. Що їх усіх об'єднує? Вони свідомо обрали свою долю, їх до того ніхто не примушував. Їхня віра була сильнішою за страх, біль і саму смерть. Ось це і є те саме «Нація понад усе» – не в словах, а у реальних вчинках. Щодо того, чому довгий час роль жінок у Другій світовій війні зводилася переважно до образу «медсестри» або «дбайливої матері», ігноруючи їхній бойовий та підпільний внесок, то треба враховувати, що історію війни завжди писали чоловіки. По-перше, спрацював глибоко вкорінений патріархальний стереотип. Наприклад, в ідеології українського націоналізму, яка була відверто чоловічою доктриною, націю часто прирівнювали до сім'ї: чоловік – воїн і творець держави, а жінка – берегиня роду. Чоловікам було психологічно важко сприймати жінку зі зброєю. Сама природа призначила жінці давати життя, а війна – це смерть [1, с. 145]. Тому в чоловічому світі було простіше залишити для історії традиційний образ милої «сестрички милосердя» або турботливої матері. Варто поглянути і на радянські реалії. У Червоній армії служило до мільйона жінок, і далеко не всі вони були санітарками чи зв'язковими, як прийнято вважати. Були тисячі

снайперок, зенітниць, бойових льотчиць та танкісток, які брали безпосередню участь у жорстоких боях [13, с. 198].

Однак після Другої світової війни системі, зокрема радянській, була потрібна жінка-мати і трудівниця, щоб народжувати нове покоління. Незалежна жінка-воїн, яка вміє стріляти і вбивати, просто не вписувалася в цю повоєнну картину. Тому бойовий досвід навмисно відсували на задній план. Але історична реальність була іншою. В екстремальних умовах і в УПА, і в регулярних арміях світу війна фактично підірвала патріархальний уклад. Жінки масово виходили за межі традиційних гендерних сценаріїв: ставали розвідницями, командирами роїв і чот, керували цілими підпільними мережами. Офіційно визнати цей колосальний бойовий внесок означало б визнати абсолютну рівність жінки з чоловіком. А тогочасне суспільство до цього ще просто не доросло. Тому сьогодні варто повернути цей своєрідний борг, дати нашим сучасникам розуміння про важливу роль жіноцтва в українському національно-визвольному русі середини ХХ ст.

На жаль, досі існує стереотип, що підпільниця – це така собі покірна «вірна подруга» свого чоловіка-повстанця, яку оберігали від боїв і яка лише сиділа в криївці, варила їсти та бинтувала рани. Це абсолютно не так! Насправді функції жінок далеко не обмежувалися «мирними» ролями, історія знає не поодинокі випадки, коли жінки командували збройними відділами – роями, чотами і навіть сотнями. Яскравий приклад – Ольга Горошко, яка після загибелі чоловіка-командира взяла на себе командування повстанським загоном і самостійно розробляла успішні бойові тактики [1, с. 145]. Коли ворог оточував криївки чи підпільні шпиталі, жінки не здавалися, під час облав чинили відчайдушний збройний опір: відстрілювалися до останнього набою, а якщо шансів не було – стрілялися самі або підривали себе гранатами, щоб не датися живими в руки карателів. Наприклад, очільниця Українського Червоного Хреста Катерина Зарицька у вересні 1947 р. в м. Ходорові зі зброєю в руках чинила опір чекістам, смертельно поранивши оперативника МДБ і прийнявши отруту, однак її вдалося врятувати [9, с. 173, 174].

Ще один міф, який хотілося б спростувати, – це твердження, ніби жінок до підпілля хтось змушував іти або вони йшли туди виключно слідом за коханими. Насправді жінки-підпільниці приєднувалися до лав ОУН та УПА добровільно і були там

рівноправними партнерами в революційній боротьбі. У декого може виникнути ілюзія, нібито жінки в підпіллі були ідеальними домогосподарками, які тільки те й робили, що майстерно куховарили в бункерах. Насправді багато провідних підпільниць були високоосвіченими містянками, студентками, які не мали жодного кулінарного хисту. Зв'язкова Ольга Ільків зі сміхом згадувала на схилі віку, як вони з Катериною Зарицькою змагалися, хто краще зварить суп для Романа Шухевича. У результаті в однієї він вийшов сирим, а в іншої – перевареним [6]. Чоловіки в ОУН та УПА цінували жінок за гострий розум, інтелект і здатність вести складні політичні дискусії. Тому образ «беззахисної помічниці» варто залишити в минулому, хоч зрозуміло, в силу зрозумілих причин (історично військова справа була переважно чоловічою сферою) не ставимо під сумнів ключову роль чоловіків у національно-визвольній боротьбі.

Отже, жінки в українському національно-визвольному русі середини XX ст. були не просто «помічницями» чи «медсестрами». Вони стали справжньою «кровоносною системою» підпілля: тримали на собі зв'язок, розвідку та логістику, а за потреби – брали до рук зброю і навіть командували загонами. Підпільниці майстерно використовували образ звичайної жінки-матері чи господині для конспірації, ховаючи під носом у ворога керівництво УПА. Їхня витривалість під час тортур МДБ та категорична відмова від покаяння в радянських таборах доводять, що гасло «Нація понад усе» було для них свідомим вибором. Відкриваючи правду про цих жінок, ми не лише руйнуємо старі міфи, а й бачимо прямий зв'язок між «амазонками» минулого та незламними українськими жінками-військовими і волонтерками сьогодення.

Список використаних джерел.

1. Антонова Т. Жінки та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2007. Зб. 9. С. 138–146.
2. Гавришко М. Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950- х роках. *Український визвольний рух* / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів, 2015. № 20. С. 200–213.
3. Галина Дидик – зв'язкова Романа Шухевича. Ірина Фаріон. UPL: https://youtu.be/Mr1pCfipbPQ?si=7bL06EEIfR1sdjBv (дата звернення: 20.03.2026).

4. Дарія Гусяк – відома зв'язкова Романа Шухевича | Ірина Фаріон. UPL: https://youtu.be/MgKfkHJQTsk?si=DbbLQoEJMfHd1rD_ (дата звернення: 20.03.2026).
5. Зв'язкова УПА Ольга Ільків процитувала офіцерам СБУ Декалог українських націоналістів. *Агенція інформації та аналітики «Гал-інфо»*. 2017. 12 жовтня. UPL: https://galinfo.com.ua/news/zvyazkova_upa_olga_ilkiv_protsytuvala_ofitseram_sbu_dekalog_ukrainskyh_natsionalistiv_271710 (дата звернення: 25.03.2026)
6. Інтерв'ю з Ольгою Ільків. *Архів ОУН*. 2021. 17 серпня. UPL: https://youtu.be/Ap7r9l_B9RA (дата звернення: 25.03.2026).
7. Інтерв'ю з сином Ольги Ільків Володимиром Ільковим Респондент Ільків Володимир Володимирович, 1947 р. н. Освіта: вища. Народився у с. Грімне, колишнього Городоцького району, тепер – Львівського району. Проживає у м. Львові. Записано Палійчук І.І. 14.06.2023.
8. Кісь О. Між особистим і політичним: Ґендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях у 1940 – 1950-х роках. *Народознавчі зошити*. Львів, 2013. № 4 (112). С. 591–599.
9. Онишко Л. «Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати …». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. Торонто: вид-во «Літопис УПА», 2007. 912 с.
10. Палійчук І. Михайло Сорока і Катерина Зарицька – легендарне подружжя українських націоналістів, в'язнів радянських концтаборів. *Володимир Грабовецький – історик України : колективна монографія* / за ред. І. Цепенди, І. Райківського, О. Єгрешія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2025. С. 273–291.
11. Палійчук І. Ольга Ільків – зв'язкова Романа Шухевича. *З історії західноукраїнських земель* / наук. ред. і упоряд. Ірина Орлевич; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 19. С. 70–88.
12. Попелюк Р. «Я є націоналістка і націоналісткою помру», – зв'язкова Романа Шухевича Ольга Ільків. *Локальна історія*. 2021. 14 грудня. UPL: https://localhistory.org.ua/texts/statti/ia-ie-natsionalistka-i-natsionalistkoiu-pomru-zviazkova-romana-shukhevicha-olga-ilkiv/ (дата звернення: 19.02.2026).
13. Федик І. Роль жінки у складі ОУН-УПА та радянської армії під час Другої світової війни: порівняльний аналіз. *Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації : матеріали VI Міжнар. наук. конф. (м. Суми, 8–9 груд. 2023 р.)*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024. Ч. 1. С. 198–201.

Силка Є.Л.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ ГУЛАГУ (НА ОСНОВІ СПОГАДІВ ДІЯЧІВ ОУН І УПА З ПРИКАРПАТТЯ)

Тези присвячено темі культурної діяльності українських ув'язнених ГУЛАГу. Охарактеризовано, які були культурні практики в таборах, яке вони

мали значення і як впливали на стан невільників. Авторкою дослідження наведено біографічні відомості про політв'язнів-прикарпатців і проаналізовано ряд їхніх спогадів задля кращого розуміння та відображення внутрішнього світу і вчинків учасників й очевидців табірних світських та релігійних практик.

Ключові слова: *ГУЛАГ, українські політв'язні, культура, спогади, ОУН, УПА, Прикарпаття, Івано-Франківська область.*

Культура ставала для політв'язнів джерелом краси й змістовності серед сірості та жорстокості ГУЛАГу, згуртовувала всередині таборів, допомагала підтримувати зв'язок із національною спільнотою, покращувала психоемоційний стан. Тими, хто плекав рідну культуру навіть у надскладних умовах були українські націоналісти ОУН і УПА. Вони з дитинства виховувалися в патріотичному дусі під впливом рідної мови, мистецтва, традицій і загартовувались у збройній боротьбі проти окупантів. Відтак ці люди і на своїй землі, і на чужині, в неволі, несли в собі цю українськість, ідейність, стійкість. Це були переважно представники західноукраїнських земель, зокрема із сучасної Івано-Франківської області. Власне, спираючись на мемуари заарештованих діячів націоналістичного підпілля з Прикарпаття, авторка реконструює вимір культури в таборах. Методологічну основу тез складають такі загальнонаукові методи як: логічний, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, а також такі спеціальні методи як історико-порівняльний, біографічний, просопографічний.

Член ОУН Петро Савчук, який народився 30 січня 1921 р. у с. Дубівці Івано-Франківської області, заарештований у 1945 р. і протягом 17 років був ув'язненим у ГУЛАГу, запам'ятав Різдво та Великдень у Воркуті як свята, що допомагали не втрачати духовний зв'язок із Батьківщиною. Він відгукувався про натхненну атмосферу в ці урочисті моменти так: «Думками линули ми в рідні сторони, до своїх сіл, рідних церков, до своїх родин, аби хоч у мріях побути з ними, разом посидіти біля дідуха, поколядувати [...]. Сидиш засмучений у бараку в Великодні свята й ніби чуєш гомін великоднього дзвону, пречудові гаївки [...]. А ти слухаєш – не наслухаєшся, то говорить з нами земля наших предків, бо завжди ми з нею єдині» [4, с. 217–218]. Чоловік повідомляв і про вплив такого принаймні мисленого повернення в рідний край: «Після таких спогадів ми ставали добрішими, морально чистішими й упевненішими в собі» [4, с. 218]. На піднесенні під час відзначення великих релігійних дат наголошував не один в'язень.

Діячка УПА Ганна Заячківська-Михальчук, яка народилася 1919 р. в с. Тишківці Івано-Франківської області, заарештована в 1946 р. і протягом 10 років була ув'язненою у ГУЛАГу, зауважувала, що Різдво й Великдень як родинні свята допомагали невільникам краще згуртуватись, згладжували біль і що в ході святкувань їхні серця линули додому [2, с. 77, 128]. Жінка описувала, що в Норильську в такі дні звучали як церковні, так і світські пісні: історичні, козацькі, стрілецькі, повстанські й «десь з глибини душі виливались пісні про наше життя на чужині» [2, с. 76]. Не тільки на свята, а й у повсякденному житті ув'язнених пісні супроводжували українців. Співали навіть під час каторжних робіт. Г. Заячківська-Михальчук вказувала, що щойно з'являлася найменша перерва між завантаженням чи розвантаженням вагонів у Норильську, ув'язнені заводили невільницькі пісні, повстанські «О мати, закута в кайдани», «Останній привіт тобі, мила», а до того ж «Повіяв вітер степовий» на слова Івана Витвицького, «Для всіх ти мертва і смішна» на слова Олександра Олеся [2, с. 103–104].

Також організовували концерти. Г.Заячківська-Михальчук згадувала один із таких українських концертів у Тайшеті в середині 1950-х рр. [2, с. 148–149]. Співали зокрема «Журавлі» Богдана Лепкого, «Заквітчали дівчатонька» Романа Купчинського. Авторка спогаду виділяла, що цей захід відволікав, втішав в'язнів, їхні душі охоплювало піднесення. Пізніше Г. Заячківську-Михальчук переправили в Потьму, де також українки влаштовували концерти на подвір'ї зони між бараками. Репертуар містив у тому числі такі пісні: невільницькі «Розкішні тополі на волі», «Серед стін німих», повстанську «Ген світ нас манить і синя даль на обрії», авторські «Повій, вітре, на Вкраїну» Степана Руданського, «Лети, моя думо» Романа Купчинського. На ці заходи збиралося чимало люду і «хто міг помагав, хто душею витав над рідними місцями, звідки їх вирвала лиха доля» [2, с. 160]. Ще однією моральною опорою були твори класиків літератури, про що збереглися свідчення іншої арештантки.

Членкиню ОУН Ганна Кислиця-Скавінська, яка народилася 3 квітня 1927 р. у с. Слобідка Івано-Франківської області заарештували 1946 р. і протягом 10 років вона була ув'язненою у ГУЛАГу. Вона зазначала, що, розбиваючи ломами й кайлами брили вічної мерзлоти в Норильську в 1940-х рр., щоб не впадати в розпач і поліпшувати настрій, українці часто зверталися до слів Івана Франка

«Лупайте цю скалу...» [1, с. 39]. До того ж у національному мистецтві політв'язні знаходили натхнення і для написання власної поезії.

Членкиня ОУН Ганна Водянко-Братківська, яка народилася 28 листопада 1925 р. у м. Городенка Івано-Франківської області, заарештована в 1946 р. і протягом 9 років була ув'язненою у ГУЛАГу, склала авторський «Вірш до мами з Норильська» [1, с. 55]. У ньому вона описала згадки про дитинство, біль розлуки й поневолення, сум за втраченою молодістю. Віршування надавало можливість проговорювати свої почування, самовиражатися, реалізовувати творчі потреби. Значно допомагало вишивання, цьому виду діяльності надавали перевагу жінки.

Медсестра УПА, членкиня ОУН Оксана Припхан-Манюх, яка народилася 20 березня 1923 р. у с. Бринь Івано-Франківської області, заарештована в 1948 р. і протягом 7 років була ув'язненою ГУЛАГу, у Тайшеті в 1950-х рр. вишила сорочку для сина, торбинки, серветки [3, с. 55, 60, 63]. Виготовляючи різні подарунки для своїх близьких, політв'язні прагнули проявити турботу про них, бути корисними і залученими в життя дорогих людей. Крім єднання невільників із ріднею, вишивка світського характеру виступала способом взаємопідтримки всередині таборів. Вагому роль мало і вишиття на сакральну тему.

Членкиня ОУН Анастасія Гуменна-Боднарчук, яка народилася 18 грудня 1927 р. у с. Солотвин Івано-Франківської області, заарештована в 1945 р. і протягом 8 років була ув'язненою у ГУЛАГу, у Братську вишила ікону Діви Марії [3, с. 101]. Культу Богородиці українки вділяли особливу увагу, її образ найчастіше вишивали. Ікони створювалися як особисті обереги, у них вкладалися надії, прохання про захист вищих сил.

Отже, національно свідомі українці, представники ОУН і УПА з Прикарпаття, масово ув'язнені після Другої світової війни, здійснювали культурну діяльність навіть у місцях, де це здавалось би неможливо. Перебуваючи в совєтських таборах і будучи відірваними від рідної землі й родин, невільники зберігали свою ідентичність та індивідуальність через відзначення християнських свят, концерти, співи, класичну літературу, авторські вірші, вишивки. За цими світськими та релігійними практиками стояла глибока потреба у відстоюванні свого національного і гуманістичного світогляду. Історії

життя і спогади українських політв'язнів ГУЛАГу засвідчують надважливе значення культури.

Список використаних джерел.

1. В намисті з колючого дроту. Спогади жінок, в'язнів ГУЛАГу, учасниць Норильського повстання 1953 року / упоряд. Кривуцький І. та ін. Львів : Манускрипт, 2009. 276 с.
2. Заячківська-Михальчук Г. Заручниця імперії (спогади політв'язня). Львів : Видавництво Тараса Сороки, 2009. 204 с.
3. Романів О. Під покровом Богородиці. Жіночі історії з таборів ГУЛАГу. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2019. 108 с.
4. Савчук П. З неволі до волі. Івано-Франківськ, 2001. 328 с.

Шепітак Н.Р.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Мамчур М.Р.
Івано-Франківська приватна гімназія «Крила»

ГРОМАДСЬКО-ЕКОЛОГІЧНА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 1980-Х РР. (РЕАКЦІЯ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКУ КАТАСТРОФУ)

У статті проаналізовано зародження активних форм громадсько-екологічної діяльності української інтелігенції у 1980-х рр. Особливу увагу приділено впливу аварії на Чорнобильській атомній електростанції, яка стала каталізатором суспільного пробудження та формування нових екологічних і національних ініціатив. Розкрито роль представників літературного та наукового середовищ, які виступили з різкою критикою замовчування наслідків Чорнобильської катастрофи.

Ключові слова: *українська інтелігенція, Чорнобильська катастрофа, період «перебудови», екологічний рух, Академії наук Української РСР, Спілка письменників України, екологічна асоціація «Зелений світ».*

Аварія на Чорнобильській атомній електростанції (АЕС) 26 квітня 1986 р. стала своєрідним випробуванням реалізації політики гласності, проголошеної М. Горбачовим. Її реалії демонструють матеріали режимно-секретних служб Головного управління по охороні державних таємниць у пресі при Раді міністрів УРСР (Головліту УРСР). Як наслідок, розуміємо, що наглядові органи діяли спільно з Комітетом державної безпеки (КДБ). В одному з таких документів історикиня О. Шановська знаходить інформацію про те, що «…зусилля всіх цензорських підрозділів, їхніх партійних і профспілкових організацій повинні зосереджувати свою роботу на охороні державних таємниць у пресі» [7, с. 127].

Без сумніву, аварію на Чорнобильській АЕС вважають точкою неповернення у тих процесах, що розпочалися у 1980-х рр. Передусім Чорнобиль – це трагедія українського народу, наслідки якої відчуваються й сьогодні. У 1986 р. Чорнобильська катастрофа стала тією першою подією, що запустила процес, який зрештою набув ознак широкого національного руху. Так, представники офіційної радянської інтелігенції, які були лауреатами державних премій, прибічниками системи, виступили проти режиму, заявивши, що після подій у Чорнобилі вони не можуть продовжувати писати так, як раніше. Спершу цей рух проявився у літературних колах, після чого охопив наукову спільноту [8].

Загалом активізація української інтелігенції у напрямку громадської діяльності в 1980-х рр. бере свій початок із публікування в пресі, а саме – у газеті «Літературна Україна», журналах «Жовтень», «Україна» статей, у яких критикувалася існуюча мовна й культурна політика, іншими словами – відверта русифікація. Автори у своїх текстах ставили вимогу для запровадження заходів з метою виправлення існуючого становища, а деякі з них вважали доцільним визнання української мови як державної в УРСР. Також здійснювалося видання публікацій на раніше заборонені історичні теми, а все це спричинило розгортання в пресі масштабних дискусій навколо історичних постатей і ключових історичних проблем. Так, в історичній науці розпочалося публікування статей на теми Голодомору 1932–1933 рр., репресій 1930-х рр., визвольних змагань 1917–1921 рр. [7, с. 127].

Початок у ліквідації так званих «білих плям» в історії поклали такі дослідники, як М. Рябчук, О. Лупій, О. Мусієнко, Ю. Щербак та ін. Посилювала процеси «відкриття» замовчуваних сторінок української історії, тодішня самвидавна література, а саме альманахи, що створювалися у 1980-х рр., із поміж них у м. Львові публікувався впродовж 1987–1989 рр. «Євшан-Зілля», у м. Дніпропетровську в 1989 р. «Пороги», у таких містах, як Одеса, Суми, Львів, Харків у 1988–1989 рр. друкувався журнал Української асоціації незалежної творчої інтелігенції «Кафедра». Підготовкою і виданням цих матеріалів займалися дисиденти М. Осадчий, С. Шабатура, подружжя Калинців та ін. [7, с. 127].

Повертаючись до подій Чорнобильської катастрофи, зупинимося на першій доповідній записці, яку було надіслано управлінням КДБ

Київської області керівництву УРСР (м. Київ) та СРСР (м. Москва). У ній зазначалося, що в ніч на 26 квітня 1986 р. внаслідок вибуху на Чорнобильській АЕС зруйновано шатро покрівлі реактора № 4 і машинного залу. У тексті було й те, що вирізняло аварію у Чорнобилі від інших, що траплялися на промислових об'єктах, йшлося про рівень радіації. Так, у перші години після вибуху подано інформацію про 20–25 мікрорентген на секунду (на території станції) та 4–14 мікрорентген на секунду (у м. Прип'яті). У наступній доповідній записці КДБ УРСР було надано радянській політичній верхівці розширений опис, у якому вказано смерть однієї людини з числа тих, які перебували в момент аварії на станції та зникнення іншої. З кожним повідомленням цифра радіоактивного випромінювання, що фіксувалася – збільшувалася, а спроба приховати масштаби катастрофи ставала нереальною [1, с. 250].

Перші об'єктивні оцінки ситуації на ЧАЕС після аварії були оприлюднені закордонними радіостанціями «Голос Америки», «Радіо Свобода», «ВВС». Саме Чорнобильська катастрофа стала очевидною ознакою відсутності так званої «гласності» та повного контролю над офіційними ЗМІ. У випусках державної преси «Правда України», «Радянська Україна», здійснювалося інформування про підготовку до святкування першого травня, про урочистості «трудящих». Так, перші повідомлення про аварію на Чорнобильській АЕС з'являються у стислому, поверхневому вигляді на сторінках газети «Правда» від 30 квітня 1986 р., де згадувалося про те, що «чорнобильська аварія, призвела до руйнування частини будівельних конструкцій будови реактора». Історикиня О. Шановська у своїх дослідженнях звертає увагу й на іронічний збіг – ідеться про VIII з'їзд Українського товариства охорони природи, проведений у м. Києві 26 квітня 1986 р. Наступного дня в повідомленні від радіотелеграфного агентства України (РАТАУ) поширено інформацію у республіканській газеті та на радіо про вирішення проблеми охорони природи, раціонального використання її ресурсів, що зазначалося у проголошеній на з'їзді статті «Природі всенародну турботу», проте про аварію на Чорнобильській АЕС не згадувалося ні слова [5, с. 79].

В одному з інформаційних повідомлень КДБ УРСР до ЦК КПУ знаходимо відомості про знаходження восьми листівок у м. Києві від 1 травня 1986 р., у яких згадувалося про наслідки аварії на Чорнобильській АЕС [4, с. 577]. Листівки були одним із найбільш

доступних засобів поширення інформації, що критикувала офіційну комуністичну ідеологію у 1960–1980-х рр., і активно використовувалися дисидентами [2, с. 25]. Розуміємо, що аварія на Чорнобильській АЕС стала основною причиною появи масового екологічного руху в УРСР. Так, з ініціативи співробітників АН УРСР у грудні 1987 р. створено екологічну асоціацію «Зелений світ» до якої входили науковці, письменники, робітники. Очолив асоціацію секретар правління Спілки письменників України Юрій Щербак, який був також головою екологічної комісії Спілки письменників України. Асоціація «Зелений світ» створювалася з метою незалежного контролю у діяльності підприємств на території УРСР та їх впливу на природу [6, с. 215].

У складі ініціативної групи зі створення Української асоціації «Зелений світ», окрім представників Спілки письменників України, а саме Ю. Щербака, М. Вінграновського, С. Плачинди, І. Драча та ін., були залучені вчені природничих наукових інститутів. Це були Д. Гродзинський (ботаніка), О. Коваленко (фізика), В. Полещук (географія), В. Степанов (економіка) і т. д. [7, с. 128–129]. Зрештою, у поетичному просторі другої половини 1980-х рр. все більше порушувалася тема Чорнобильської трагедії. На сторінках газети «Літературна Україна» з'являлися публіцистичні тексти О. Гончара, І. Драча, Б. Олійника і т. д. Видавалися поетичні твори Б. Олійника, С. Йовенко, І. Драча, Г. Чубач, Н. Білоцерківець та ін. [3, с. 301].

Отже, питання активізації української інтелігенції у 1980-х рр., зокрема її реакції на аварію на Чорнобильській АЕС, залишається недостатньо дослідженою в сучасній історіографії. Попри наявність окремих праць, серед яких важливе місце належить історикині О. Шановській, дана тема все ще перебуває поза центром наукової уваги, що видається невиправданим з огляду на масштабний вплив катастрофи на екологічні, суспільні та політичні процеси пізньорадянської доби. Показовим є те, що перші об'єктивні відомості про ситуацію на ЧАЕС з'явилися не в офіційних радянських медіа, а були поширені закордонними радіостанціями «Голос Америки», «Радіо Свобода», «ВВС», що продемонструвало фактичну відсутність «гласності» та величезний рівень інформаційного контролю. Саме інтелігенція у 1980-х рр. виступила важливим носієм і поширювачем правдивої інформації про подію, відіграючи роль «рупора» громадськості та сприяючи формуванню

екологічного руху. Її роль проявилася у поетичних і публіцистичних виступах, зокрема О. Гончара, І. Драча, Б. Олійника та ін. Важливим кроком стало створення у грудні 1987 р. екологічної асоціації «Зелений світ», організованої з ініціативи співробітників АН УРСР та Спілки українських письменників, очоленої Юрієм Щербаком. Актуальність теми посилюється й тим, що наступного року виповнюється 40 років від дня трагедії, що логічно стимулює до поглибленого переосмислення суспільних реакцій на неї.

Список використаних джерел.

1. В'ятрович В. Історія з грифом «Секретно». Таємниці українського минулого з архівів КГБ. Львів : Наш Формат, 2011. 328 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Viatrovych_Volodymyr/Istoriia_z_hryfom_Sekretno__Taiemn_ukr_mynuloho_z_arkh_KHB/ (дата звернення: 13.11.2025).
2. Мельникова О. С. Методи розповсюдження дисидентської комунікації як альтернативного джерела інформації. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації.* 2014. № 1–2. С. 24–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2014_1-2_7 (дата звернення: 12.11.2025).
3. Мельничук І. В. Дискурс Чорнобильської катастрофи у текстуальному просторі поетів-вісімдесятників. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XVI підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ* / За заг. ред. К.В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2014. С. 301–304.
4. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко. Київ : Смолоскип, 2013. 736 с. URL: http://resource.history.org.ua/item/0010158 (дата звернення: 12.11.2025).
5. Шановська О. А. Громадянська мужність провідної української інтелігенції у протистоянні офіційній політиці дезінформації, применшення наслідків Чорнобильської аварії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.* Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 2. Ч. 4. С. 78–85.
6. Шановська О. А. Роль інтелігенції у створенні громадсько-політичних організацій у добу перебудови. *Інтелігенція і влада. Серія : Історія.* 2009. Вип. 15. С. 208–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2009_15_24 (дата звернення: 12.11.2025)
7. Шановська О. А. Українська інтелігенція проти радянської системи в кінці 1980-х рр.: від інтелектуального опору до масового політичного опозиційного руху. *Історичний архів. Наукові студії : Збірник наукових праць.* Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2016. Вип. 16 (60). С. 126–131.
8. Шпорлюк Р. Імперія та нації. Перекл. з англ. Київ : Дух і Літера, 2000. 354 с. URL: http://litopys.org.ua/sporl/sh.htm (дата звернення: 12.11.2025).

Юхименко В.О., Коляда І.А.
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

«ДЕМОНТАЖ МІФУ»: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЕКСПОЗИЦІЙ ТА РОБОТИ МУЗЕЇВ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ

У тексті проаналізовано процес деколонізації в Україні, сфокусований на музейній сфері. Процес прискорився після Революції Гідності та вторгнення 2022 р., що стимулювало подолання російського імперського впливу. Ключові інструменти: реатрибуція українського мистецтва, критичне осмислення радянської спадщини та інтеграція історій спротиву й етнічних меншин у національну пам'ять.

Ключові слова: *деколонізація, музейна практика, історичний наратив, декомунізація, національна пам'ять.*

У широкому сенсі деколонізація – це процес набуття політичної незалежності країною, що раніше була колонією. В українському контексті цей термін означає, насамперед, відмежування України від російської імперської політики та панівного російсько-імперського наративу про «спільну» історію [5, с. 33]. Деколонізація – це не спроба «викреслити» певний історичний період. Це, перш за все, зняття з п'єдесталу системи знань (наративу), яку було створено колонізатором для опису та розуміння підкорених народів. Головна спільна риса полягає у зміні концепції сприйняття минулого [10]. Україна, попри багатовікову історію, мала короткі періоди вільного самовизначення. Українці зазнали подвійного зовнішнього впливу – як збагачення, так і підкорення, що стало частиною нашої культури. Сьогодні критично важливо розрізняти, де цей вплив сприяє розвитку відкритого суспільства, а де заважає формуванню нашого майбутнього [1, с. 3]. Із відновленням незалежності у 1991 р. деколонізаційні процеси відбувалися повільно, зі значною затримкою. Революція Гідності стала ключовим етапом у відновленні європейської ідентичності українців та звільненні від російського колоніального впливу. Саме тоді суспільство вперше чітко усвідомило потребу в глибокому й системному переосмисленні власної історії [16].

Процес деколонізації набув системності після ухвалення 9 квітня 2015 р. Закону України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» [9].

Владислав Верстюк, заступник голови Інституту національної пам'яті, ще в 2010 р. заявляв, що процес деколонізації, який на той

час діяв досить активно, повинен набути ще більших масштабів, аби якомога зменшити здійснений вплив на написання української історії з боку Росії та назавжди позбутись імперіалізму [15]. Багато відомих істориків стверджували ще раніше, що необхідно позбавляти історію України від «імперської спадщини», яка використовується для російського імперського впливу на Україну [6].

Новий етап у деколонізаційних процесах розпочався після повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р., яке стало поштовхом до відновлення інтересу серед українських науковців до деколонізації музеїв в Україні [7, с. 7]. Війна прискорила усвідомлення необхідності системної роботи з переосмислення культурної спадщини.

Подолання імперського та радянського минулого сьогодні в Україні відбувається у двох напрямках: перейменування вулиць і міст, демонтаж і перенесення комуністичної символіки та пам'ятників у тематичні музеї, аналіз історичного минулого і, відповідно, зміна наративів у шкільних підручниках, музеях та меморіалах [7, с. 5].

Деколонізація музейної роботи вимагає кількох взаємопов'язаних кроків. Початковий етап – критична ревізія колекцій і експонатів, необхідна для спростування імперських міфів та висвітлення активної ролі українців у протистоянні тоталітаризму. Це супроводжується відновленням національного контексту, що включає перегляд біографій придушених діячів для підкреслення їхнього справжнього вкладу в ідентичність. Для формування цілісного бачення минулого необхідно збагатити історичний наратив, додавши історії спротиву й культурної стійкості. Кінцева мета – трансформація музеїв у платформи діалогу, де обговорюється, як уроки минулого формують шлях до сучасної незалежності [1, с. 5].

Деколонізація музеїв вимагає критичної переоцінки історичного представлення. Це включає переоцінку колоніальних експонатів і переписування текстів для заміни імперської оптики на українську перспективу. Важливо розширити культурну репрезентацію, включивши забуті голоси меншин та історії опору. Процес має бути інклюзивним завдяки ролі громади та залученню сучасного мистецтва для критичної рефлексії. Необхідно забезпечити ресурси для оновлення фондів і досліджень. Слід зберігати складну історію,

додаючи нові пояснення до артефактів замість повного видалення, щоб підкреслити їхній контекст [1, с. 7–8].

Питання ідентифікації мистецтва обтяжене низкою складних важелів, проте повномасштабна війна 2022 р. спростила цей процес для деяких музеїв, тоді як для інших це досі є надважким завданням. Україна через свої інституції та громадян аргументовано заявляє про право на своїх художників і мистецтво, яке було апропрійоване Росією в різних її історичних іпостасях (Російська імперія, РРСФР, РФ) [3].

Конкретні приклади деколонізації у світі мистецтва сталися після повномасштабного вторгнення. Культурологиня Маріам Найєм домоглася зміни підписів до робіт Едгара Деґа з «Російські танцівниці» на «Українські танцівниці». Паралельно мистецтвознавиця Оксана Семенік започаткувала системну роботу з провідними світовими музеями, виявляючи, що українських митців та їхнє мистецтво було апропрійовано і підписано як російське. Яскравим результатом стало те, що Метрополітен-музей (The Met) змінив підпис до картини Архипа Куїнджі «Червоний захід», вказавши, що художник українець, і додавши інформацію про знищення його музею в м. Маріуполі російськими агресорами.

Подібний досвід був у Тетяни Філевської з Українського інституту, чиї багаторічні звернення до MoMA щодо зміни підпису художника Василя Єрмилова з «російський» на «український» були задоволені лише у 2022 р., що підкреслює гіркий присмак зависокої ціни таких перемог. Росія присвоїла низку відомих імен українського походження, таких як Казимир Малевич, Ілля Рєпін, Архип Куїнджі, Олександра Екстер та багато інших, які тепер вимагають коректної ідентифікації [3].

Твори, пов’язані з російською культурою переносяться у спеціальні фонди або подаються у новому критичному контексті. Їх експонують із поясненнями про походження, роль у колоніальній політиці та пропаганді, що дозволяє зберегти історію, але припинити її глорифікацію.

В експозиціях посилюють увагу до тем спротиву й репресій, підкреслюючи культурну стійкість і боротьбу українців проти імперських режимів. Музеї активно вводять розділи про Голодомор [11], розстріляне відродження [12], дисидентів [2], визвольний рух ХХ ст. [4] та сучасну війну [8], подаючи ці події як ключові елементи

національної пам’яті. До прикладу, Національний музей історії України у Другій світовій війні після 2022 р. запустив виставку «Україна – розп’яття»: першу в історії України постійну музейну експозицію, присвячену поточній російсько-українській війні [14].

Радянські артефакти (символіку, монументи) не вилучають, а подають у критичному контексті як прояв тоталітаризму та колоніальної політики. Замість героїзації, акцентують увагу на репресивних наслідках СРСР для української культури, супроводжуючи експонати поясненнями про їхнє ідеологічне призначення. Прикладом є ініціатива (2025 р.) зі створення музею монументальної пропаганди СРСР на базі ВДНГ. Ідея полягає у трансформації колишнього радянського «простору досягнень» на музей, що документуватиме, демонтуватиме і критично переосмислюватиме радянську ідеологічну спадщину як частину політики деколонізації [13].

Експозиції дедалі активніше включають історії етнічних меншин – кримських татар, євреїв, поляків та інших – підкреслюючи їхню невід’ємну роль в українській історії та протидіючи імперському уніфікуванню. Музеї створюють спільні проєкти з локальними спільнотами, розширюючи культурну репрезентацію та залучаючи їх до формування експозицій. Це відображає інклюзивний підхід до національної історії, що визнає внесок різних етнічних та культурних груп у формування української ідентичності.

Отже, сучасні процеси деколонізації в Україні демонструють поступовий, але цілеспрямований перехід від фрагментарних ініціатив до системного переосмислення минулого. Особливо помітною є роль музейних інституцій, які не лише критично переглядають імперську та радянську спадщину, а й повертають українське мистецтво у світовий контекст, формуючи цілісніші наративи про національний досвід.

Список використаних джерел.

1. 10 думок українських музеїв про деколонізацію та їхню майбутню роботу. *OBMIN*. URL: https://obmin.eu/download/10_Thoughts_from_Ukrainian_Museums_UKR.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
2. Боротьба за незалежність. Творці. Епізоди. *Національний музей історії України*. URL: https://nmiu.org/events/exhibitions/2 (дата звернення: 06.12.2025).
3. Буцикіна Є. Повернути собі себе | Україна. *Dwutygodnik*. URL: https://www.dwutygodnik.com/artykul/10652-povernuty-sobi-sebe.html (дата звернення: 06.12.2025).

4. Вуличний виставковий проєкт «Століття нескорених». *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. 2020. 20 лютого. URL: https://maidanmuseum.org/uk/node/1025 (дата звернення: 06.12.2025).
5. Герчанівська П. Е. Деколонізація суспільства: український поворот. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал*. 2024. № 1. С. 32–41.
6. Громенко С. Декомунізація. Дерадянізація? Деколонізація! *Локальна історія*. 2019. 11 грудня. URL: https://localhistory.org.ua/texts/statti/dekomunizatsiia-deradianizatsiia-dekolonizatsiia/ (дата звернення: 06.12.2025).
7. Конюхов С. До питання про особливості деколонізації музеїв в Україні. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 68, т. 2. С. 4–9.
8. Мирний М. Війна в культурному вимірі: у київському Музеї Ханенків відкрилася фотовиставка про знищення культурної спадщини. *ZMINA*. 2024. 8 травня. URL: https://zmina.info/articles/vijna-v-kulturnomu-vymiri-u-kyyivskomu-muzeyi-hanenkiv-vidkrylas-fotovystavka-pro-znyshhennya-kulturnoyi-spadshhyny/ (дата звернення: 06.12.2025).
9. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII : станом на 30 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text (дата звернення: 06.12.2025).
10. Прокопенко М. «Для нас деколонізація обумовлена необхідністю виживання»: розмова з Олексієм Савченком про деколонізацію, спадщину й музей. *Національний музей історії України*. 2025. 14 березня. URL: https://nmiu.org/posts/384 (дата звернення: 06.12.2025).
11. У Києві до 15 вересня триває вулична виставка про Голодомор. *Український інститут національної пам'яті – офіційний веб-сайт*. 2023. 17 серпня. URL: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/u-kyyevi-do-15-veresnya-tryvaye-vulychna-vystavka-pro-golodomor (дата звернення: 06.12.2025).
12. У Києві відкрилася виставка з портретами шістдесятників і діячів Розстріляного відродження. *Хмарочос*. URL: https://hmarochos.kiev.ua/2024/08/14/u-kyyevi-vidkrylasya-vystavka-z-portretamy-shistdesyatnykiv-i-diyachiv-rozstrilyanogo-vidrodzhennya/ (дата звернення: 06.12.2025).
13. У Києві планують створити Музей монументальної пропаганди СРСР. *Історична правда*. 2025. 11 березня. URL: https://www.istpravda.com.ua/short/2025/03/21/164834/ (дата звернення: 06.12.2025).
14. Україна – розп'яття. Виставки / діючі. *Музей війни*. 2022. 8 травня. URL: https://warmuseum.kyiv.ua/exhibitions/current/show/ukraine-crucifixion (дата звернення: 06.12.2025).

15. Штогрін І. Навіщо переписувати українські підручники з історії? *Радіо Свобода*. 2010. 30 березня. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/1997853.html (дата звернення: 06.12.2025).
16. Як триває деколонізація в Україні? *Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності*. 2023. 8 листопада. URL: https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2640 (дата звернення: 06.12.2025).

Бурак І.В., Кобута С.Й.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ІРМА ВІТОВСЬКА ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ: ВІД «ЛЕСІ» ДО АРХЕТИПУ МАТЕРІ-БЕРЕГИНІ

У статті здійснено аналіз творчого шляху та громадської діяльності Ірми Вітовської – провідної сучасної української актриси театру та кіно. Досліджено еволюцію її акторського методу від комедійного амплуа у сіткомі «Леся + Рома» до глибоких драматичних образів у фільмах «Брама» та «Мої думки тихі». Особливу увагу приділено її участі у формуванні національного культурного дискурсу, волонтерській діяльності, громадянській позиції щодо відмови від російськомовного контенту. Визначено вплив актриси на розвиток сучасного українського кінематографу та театрального мистецтва.

Ключові слова: *арт-активізм, «Брама», Ірма Вітовська, культурний фронт, «Мої думки тихі», національна ідентичність, театр, український кінематограф.*

Постать Ірми (Ірини) Григорівни Вітовської, заслуженої артистки України, дворазової лауреатки премії «Золота дзиґа», є показовим прикладом того, як індивідуальна творча стратегія може резонувати з глобальними соціокультурними трансформаціями нації у сучасному українському мистецькому дискурсі. Вона народилася 30 грудня 1974 р. в м. Івано-Франківську в родині, де переплелися різні етнічні та культурні лінії, що певною мірою сформувало її мультикультурне сприйняття світу.

Шлях до акторської роботи діячки не був лінійним. Первинні інтенції І. Вітовської стосувалися історичної науки та археології – дисциплін, що спрямовані на аналіз минулого. Цей «історичний бекграунд», попри невдалу спробу вступу на історичний факультет Прикарпатського університету ім. В. Стефаника на початку 1990-х рр., став не перешкодою, а потужним психологічним підґрунтям для майбутньої професії. Розуміння історичного контексту сьогодні дозволяє актрисі створювати об’ємні, історично достовірні образи.

Професійна освіта Ірми Вітовської пов’язана з Львівським державним музичним інститутом (нині Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка), де вона навчалася на курсі відомого українського актора та педагога, народного артиста України Богдана Козака. Закінчивши навчання у 1998 р. за спеціальністю «Актриса драматичного театру», І. Вітовська засвоїла фундаментальні принципи психологічного театру, які згодом дозволили їй вільно почуватися в будь-якому жанрі. Методологія Б. Козака, що поєднувала класичну школу з модерними пошуками, стала тим інструментарієм, який дозволив молодій актрисі одразу після випуску влитися в трупу Київського академічного Молодого театру [1].

Творчу еволюцію Ірми Вітовської можна умовно поділити на кілька етапів, кожен з яких маркує певний зсув у глядацькому сприйнятті та акторській техніці.

Початок 2000-х рр. ознаменувався для актриси шаленим успіхом у першому українському україномовному сіткомі «Леся + Рома» (2005–2008). З наукової точки зору медіазнавства, цей проєкт виконав революційну соціолінгвістичну функцію – він легітимізував живу, розмовну, міську українську мову на телебаченні, яке до того було тотально зрусифікованим або академічно-штучним. Героїня І. Вітовської, Леся, стала «своєю» для мільйонів українців. Однак, як зазначає сама актриса в численних інтерв’ю, цей успіх мав і зворотний бік. Сформувався стійкий стереотип «комедійної актриси», який загрожував професійною стагнацією. Режисери тривалий час не бачили в ній драматичного потенціалу, пропонуючи однотипні ролі. Подолання цього стереотипу вимагало від І. Вітовської неабиякої творчої мужності та радикальної зміни репертуарної політики [4].

Точкою біфуркації у кар’єрі І. Вітовської стала співпраця з режисером Володимиром Тихим та драматургом Павлом Ар’є. Спочатку у виставі «Сталкери» (спільний проєкт Молодого театру та «Золотих воріт»), а згодом у кінострічці «Брама» (2017), актриса втілила образ баби Прісі – містичної хранительки Чорнобильської зони. Ця роль стала для неї справжнім викликом: молода красива жінка грала 86-річну напівбожевільну стару жінку. Використовуючи складний пластичний грим (який займав години нанесення), І. Вітовська, однак, працювала передусім з внутрішньою психофізикою. Вона змінила ходу, тембр голосу, ритміку існування.

Критики одноголосно визнали цю роботу акторським подвигом. За цю роль у 2019 р. Ірма Вітовська отримала свою першу «Золоту дзиґу» за найкращу жіночу роль, а також премію кінокритиків «Кіноколо». Баба Пріся у її виконанні стала символом української хтонічної сили, зв'язку з землею, який не може зруйнувати навіть радіація [3; 5].

Важливим творчим етапом стала її роль Галини Ротт у стрічці Антоніо Лукіча «Мої думки тихі» (2019), яку критики оцінили як деконструкцію образу матері. У ній І. Вітовська демонструє найвищий пілотаж трагікомедійного існування. Її героїня – це збірний образ української мами: гіперопікаючої, часом токсичної, але безмежно люблячої та глибоко самотньої жінки, яка намагається знайти своє місце у світі, де діти виростають і їдуть геть [2]. Фільм отримав визнання не лише в Україні (де зібрав понад 10 млн грн у прокаті), але й за кордоном, зокрема на фестивалі у Карлових Варах. За цю роль І. Вітовська отримала другу статуетку «Золота дзиґа» (2020) та «Золотий Дюк» Одеського міжнародного кінофестивалю. Ця робота закріпила за нею статус актриси, яка здатна тонко відчувати пульс сучасності і транслювати складні соціальні проблеми через призму іронії [7].

Останні роки творчості Ірми Вітовської позначені залученням до спільних кінопроєктів із зарубіжними партнерами та зверненням в кінообразах до знакових історичних постатей.

Показовою є її участь в українсько-італійській стрічці «Коза Ностра. Мама їде» (2022, реж. Джованні Дота). У цьому фільмі актриса грає Владу Козу – жінку, яка, опинившись в Італії, бере на себе керування побутом мафіозного клану. Ця роль продовжує лінію сильних українських жінок, які здатні дати раду будь-яким обставинам, але вже в контексті інтеграції українського кіно у європейський простір [9].

Ще одним знаковим проєктом стала стрічка «Смак свободи» (2023), де І. Вітовська втілила образ Ольги Франко – дружини Петра Франка, сина Каменяра, авторки першої української кулінарної книги «Перша українська загально-практична кухня». Цей фільм має важливе культурологічне значення, адже повертає забуті імена представників української інтелігенції та реабілітує українську гастрономічну культуру як частину європейської традиції. Актриса

тут виступає не просто виконавицею, а й провідником історичної пам’яті, актуалізуючи спадщину для молодого покоління [6].

Громадянська позиція Ірми Вітовської стала невід’ємною частиною її особистості. Вона не розділяє мистецтво і громадянську відповідальність, що є важливою рисою нової української інтелектуальної еліти.

Після початку російської агресії у 2014 р. Ірма Вітовська стала однією з перших топ-зірок, хто публічно і принципово відмовився від зйомок у російських проєктах та спільних російсько-українських продуктах, які на той час домінували на ринку. Це рішення було фінансово болісним, але етично необхідним. Вона неодноразово наголошувала, що «гроші пахнуть», а співпраця з ворогом під час війни є неприпустимою. Цим вчинком вона задала моральну планку для всього акторського цеху [1; 8].

Окремої уваги заслуговує її діяльність у сфері паліативної допомоги. Ініційований нею благодійний арт-проєкт «Оскар і Рожева Пані» (за романом Е.-Е. Шмітта) став унікальним явищем. Вистава, де разом з професійними акторами грали діти, мала на меті не лише збір коштів, але й адвокацію створення системи дитячої паліативної допомоги в Україні. Ірма Вітовська використала свій медійний капітал, щоб підняти табуйовану в суспільстві тему смерті та гідного життя важкохворих дітей. Завдяки цьому проєкту вдалося зібрати значні кошти та привернути увагу урядовців до проблеми знеболення та функціонування хоспісів [10].

Можна стверджувати, що творчість Ірми Вітовської є своєрідним явищем в українській культурі. Вона має широке акторське амплуа: від розважального жанру до глибокої драматичної актриси європейського рівня. Її творчість характеризується жанровим синкретизмом – тобто здатністю органічно існувати в комедії, трагедії, гротеску; націєтворчим спрямуванням при виборі ролей, які досліджують українську ідентичність, історію та мову; соціальною відповідальністю – активною участю у реформуванні культурної політики та волонтерському русі.

Ірма Вітовська сьогодні – це рольова модель для молодих митців, приклад того, як талант, помножений на чітку громадянську позицію, стає інструментом «м’якої сили», здатної змінювати суспільство. Її внесок у розвиток українського кіно та театру полягає не лише у створенні галереї яскравих образів, а й у ствердженні

українського культурного продукту як самодостатнього, конкурентного та ціннісного.

Список використаних джерел.

1. Бабинська Г. В. Вітовська-Ванца Ірма Григорівна. *Енциклопедія Сучасної України*. Т. 7. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2025. URL: https://esu.com.ua/article-882341
2. Бокс-офіс фільму «Мої думки тихі» (2019). *Kino-teatr.ua*. URL: https://kino-teatr.ua/uk/film/mo-dumki-tih-51385
3. Золота дзиґа. Лауреати Четвертої Національної кінопремії. Офіційний сайт Української кіноакадемії. URL: https://uafilmacademy.org
4. Горішня Н. П’ять найкращих ролей Ірми Вітовської: від «Лесі+Роми» до «Мої думки тихі». *Zaxid.net*. 2020. 6 листопада. URL: https://zaxid.net/pyat_naykrashhih_roley_irmi_vitovskoyi_n1573688
5. Ірма Вітовська: біографія, фільмографія. *DzygaMDB – онлайн база даних українського кіно*. URL: https://dzygamdb.com/uk/persons/148
6. Ірма Вітовська зіграла Ольгу Франко у стрічці «Смак свободи». *Курс: ділове видання*. 2023. URL: https://kurs.if.ua
7. Оголошено лауреатів кінопремії «Золота дзиґа-2019». *Детектор медіа*. 2019. 20 квітня. URL: https://detector.media/production/article/166659/2019-04-19-ogolosheno-peremozhtsiv-kinopremii-zolota-dzyga-2019-povnyy-perelik/
8. Підгора-Гвяздовський Я. Ірма Вітовська: «Я не хочу бути “своєю” в дошку». *Українська правда. Життя*. 2018. URL: https://life.pravda.com.ua
9. Українка вирішить все: рецензія на фільм «Коза Ностра. Мама іде». *Інформатор*. 2022. URL: https://kl.informator.ua
10. У Франківську показали благодійну виставу «Оскар і Рожева Пані». *Firtka.if.ua*. 2015. URL: https://firtka.if.ua

Артимишин П.І.
Інститут українознавства
ім. І. Крип’якевича НАН України

КОНЦЕПТ «НОВОРОСІЯ» ЯК ОДНА З ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ ІДЕОЛОГЕМ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

«Новоросія» постає як сучасна псевдоісторична геополітична концепція, що спирається на імперську термінологію XVIII ст. і використовується російським керівництвом для легітимації агресії проти України через конструювання міфу про «історичну російськість» південних і східних регіонів. У різні періоди – від пізнього СРСР до подій 2004 та 2014 рр. цей концепт відроджувався у проросійських політичних і публіцистичних середовищах як інструмент сепаратистської мобілізації, однак не здобував широкої підтримки серед населення. У 2014–2025 рр. «Новоросія» трансформувалася в елемент російської пропаганди та інформаційної війни, виконуючи функцію ідеологічного обґрунтування окупаційної політики та гібридного впливу на Україну.

Ключові слова: *«Новоросія», концепт, пропаганда, російсько-українська війна*

Термін «Новоросія» від початку свого виникнення є суто російсько-імперським штучним ідеологемним продуктом. Уперше його вжили 1764 р., коли внаслідок об'єднання Нової Сербії та територій Новослобідського козацького полку, Української лінії, Слов'яносербії та Бахмутської провініції було утворено Новоросійську губернію. Упродовж 1770–1780-х рр. до губернії долучили терени ліквідованих Запорозької Січі та Кримського ханства, а також новозавойованих володінь у Північному Причорномор'ї. Так землі сучасного Півдня України, які в часи Речі Посполитої називали Диким полем, у російських урядових документах почали найменувати Новоросією. Із розпадом Російської імперії зник зі вжитку і сам термін, адже через свою очевидну штучність не прижився серед місцевого населення, яке не вважало себе «новоросами», а чітко ідентифікувало, залежно від національної групи, українцями, росіянами, німцями тощо. Не використовувала його і радянська влада, яка називала це «імперським пережитком» [2].

Лише наприкінці 1980-х рр., на тлі розпаду СРСР, поняття «Новоросія» знову почали застосовувати в риториці шовіністично налаштованих російськомовних публіцистів та частини радянсько-компартійної і господарської еліти Півдня і Сходу України. Це була своєрідна реакція на розпад СРСР, намагання пояснити пострадянське становище вищезгаданих регіонів у складі незалежної України та демонстрація подальшої відданості тамтешнього населення Росії навіть після колапсу радянської держави.

Наприклад, у серпні 1990 р. в м. Одесі з'явився Демократичний союз Новоросії і Бессарабії, який би мав об'єднати населення цих регіонів, єдність яких, за словами засновників організації, «склалася історично» і самі вони відзначалися багатонаціональністю та статусом російської мови як мови міжнаціонального спілкування. У вересні 1990 р. у газеті «Новороссийский телеграф» у статті «Держава духу» «Новоросію» було визначено «як відокремлене географічне і соціально-економічне явище». Територія нової держави визначалася від р. Дністра до Донбасу. А у жовтні 1990 р. в м. Одесі було ще й створено партію «новоросів» («югоросів»), представники якої наголошували, що в Одеській, Миколаївській та Херсонській областях проживають ні українці, ні росіяни, а окремий народ –

«новороси», які мали право на державне самовизначення та приєднання до Росії [1, с. 170–171].

Однак сепаратистські настрої так і не одержали підтримку загалу українського суспільства, і переважна більшість населення України, в тому числі на Півдні та Сході, на референдумі 1 грудня 1991 р. проголосували за незалежність України (навіть у м. Севастополь таке рішення підтримали 57,1 %) [10, с. 5].

Наступного разу ідеї сепаратизму на Півдні України активізувалися під час Помаранчевої революції в листопаді 2004 р., коли замішані у фальсифікаціях місцеві представники влади почали за мовчазної згоди центральних органів державного управління та за неформального керівництва зі сторони російських спецслужб декларувати сепаратистські гасла. Такі кроки, за задумом політтехнологів, мали зупинити «помаранчеву» опозицію на чолі з В. Ющенком.

Згадана кампанія, за словами її організаторів, виникла як протидія помаранчевому Майдану та почала виявлятись де-факто напередодні та особливо під час т. зв. «Всеукраїнського з'їзду депутатів Верховної Ради АР Крим, місцевих рад всіх рівнів» (інша назва – «Всеукраїнський з'їзд народних депутатів місцевих рад»), що відбувся 28 листопада на Луганщині, у м. Сєвєродонецьку. Учасники засідання постановили визнати офіційну постанову ЦВК про визнання президентом України В. Януковича легітимною та такою, що повністю відповідає нормам Конституції і законам України, заявили, що вважають Віктора Федоровича законно обраним президентом та висловили ультиматум, що у разі «приходу до влади нелегітимного президента (В. Ющенка) учасники з'їзду залишають за собою право на адекватні дії зі самозахисту інтересів громадян», аж до «проведення референдуму із питань можливої зміни адміністративно-територіального устрою України» – у вигляді створення Південно-східної української автономної республіки. Однак перемога В. Ющенка у президентських виборах змусила прихильників відцентрових процесів в Україні забути про «новоросійство» чи будь-які інші сепаратистські постулати, тим паче, що і на рівні українського суспільства сепаратистські тенденції не були поширеними [3, с. 190–193].

Вкотре із забуття міф про «новоросійськість» Півдня та Сходу України витягнули на противагу подіям Революції гідності 2014 р., на

тлі російської анексії Криму, окупації частини українського Донбасу та інспірації Кремлем активізації сепаратистських рухів в Україні.

Після того, як 17 квітня 2014 р., на тлі початку російського вторгнення на Схід України, В. Путін заявив, що «Новоросія – це Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса» (хоч насправді Харків в часи існування Російської імперії ніколи не входив до Новоросійської губернії чи генерал-губернаторства) і наголосив, в часи існування Російської імперії ці терени «не входили до складу України», і були передані останній лише радянською владою у 1920-х рр. при створенні СРСР, бренд «Новоросія» почав активно розкручуватись російськими піар-технологами не лише в середовищі сепаратистів з Донбасу та Криму, а й серед російської владної верхівки. Створення «Новоросії» у вигляді маріонеткової республіки було вигідне Кремлю для подання російської агресії проти України як виключно «внутрішньоукраїнського» протистояння [7].

13 травня 2014 р. самопроголошений «народний губернатор» Донецької області Павло Губарєв заявив про створення політичної партії «Новоросія» [5]. 22 травня 2014 р. повідомили про проведення у м. Донецьку установчого з'їзду «суспільно-політичного руху Новоросія», на якому проголосили «створення держави Новоросія». 24 травня 2014 р. проросійські сили в м. Донецьку під кураторством спецслужб Російської Федерації проголосили так званий «Народний фронт Новоросії» та створили так званий «Об'єднаний парламент Новоросії», спікером якого став єдиний український нардеп, що відкрито перейшов на бік сепаратистів, Олег Царьов. А 26 червня 2014 р. на території окупованих Росією районів Луганської та Донецької областей України було проголошено так званий «Союз народних республік – Новоросія», «главою» якого призначили О. Царьова [1, с. 177–178].

З осені 2014 р. російська дипломатія навіть намагалася легалізувати це штучне утворення на міжнародному рівні, закликаючи до діалогу між владою в м. Києві та «керівництвом Новоросії» в контексті виконання ними Мінських домовленостей. Однак спротив українців змусив Росію відмовитися від поширення під прикриттям «новоросійськості» подальшої окупації України. Після поразки проросійських сил в усіх областях України, крім тимчасово окупованих російськими військовиками частин Донецької та Луганської областей України, та Мінських домовленостей 2014–

2015 рр. «Новоросія» як символ перестала бути потрібною РФ. У підсумку т. зв. «міністр закордонних справ ДНР» О. Кофман ще 18 травня 2015 р. заявив, що «Новоросію» як геополітичну стратегію заморожено, а 20 травня 2015 р. керівництво «ДНР» і «ЛНР» під приводом забезпечення виконання Мінських домовленостей офіційно повідомило про зупинку проєкту «Новоросія» [8].

Напередодні та під час російського повномасштабного вторгнення до України у 2022 р. термін «Новоросія» знову з'явився в російському та проросійському інформаційному дискурсі. Про регіон «Новоросія», який існував у складі Російської імперії починаючи з другої половини XVIII ст., В. Путін згадував у своїй статті «Про історичну єдність росіян та українців» [9], що вийшла на сайті Кремлі 12 липня 2021 р., та повторив у зверненні до росіян від 21 лютого 2022 р., але здебільшого в історичному контексті [4].

Натомість впродовж 2022–2025 рр. термін «Новоросія» застосовується в російському інформаційному сегменті переважно щодо сучасних південних областей України (насамперед, тимчасово окупованих РФ частин Херсонської та Запорізької областей України), в той час як щодо східних застосовується поняття «Донбас». Наприклад, у посланні В. Путіна до Федеральних Зборів РФ 29 лютого 2024 р. російський президент заявив, що серед іншого у рамках війни проти України (так званої «спеціальної воєнної операції») Росія не лише «відстоює свій суверенітет і безпеку», а й «захищає життя співгромадян на Донбасі і в Новоросії» [6]. Тоді ж проросійський колаборант В. Сальдо висловив ідею створення у колишній будівлі посольства України у РФ в Москві так званого «центру Донбасу та Новоросії».

Про те, що словосполучення «Донбас і Новоросія» знову є маркером сучасної інформаційної операції Кремля, свідчить частота його вживання в російських медіа – понад 50 % прокремлівських видань використовують його регулярно декілька разів на тиждень або місяць. Медіа тимчасово окупованих Росією територій України впроваджують той же наратив, що й російські ЗМІ, про повернення регіонів України (Херсона, Запоріжжя, Харкова, Одеси, Дніпра, Миколаєва, Сум), «що відкололися», «додому в Росію» як відродженого «проєкту Новоросія». Тому словосполучення «Донбас і Новоросія» уживається ними як сталий вираз і знову набуває статусу російського пропагандистського концепту.

Таким чином, ідеологема «Новоросія» є сучасною псевдоісторичною геополітичною концепцією, побудованою на застарілій термінології з минулого, яку використовує російське державне керівництво на чолі із Володимиром Путіним для окреслення простору південних та східних областей теперішньої України, з пропагандистською метою наголосити на, мовляв, «історичній російськості» цих теренів, а отже – обґрунтувати збройну агресію Російської Федерації проти України та втручання у внутрішні справи України.

Список використаних джерел.

1. Адамович С. Російський слід у формуванні «Новоросійства» з метою дезінтеграції Півдня і Сходу України (1990–2016 рр.). *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.)* / Упор. П. Гай-Нижник. Київ : «МП Леся», 2016. С. 168–181.
2. Артимишин П. Москва дістає старі ідеологеми: що таке «Малоросія» та «Новоросія»? *Локальна історія*. 2022. 29 квітня. URL: https://localhistory.org.ua/rubrics/word/shcho-take-malorosiia-ta-novorosiia/
3. Артимишин П. Помаранчева революція в Україні та Росія (до питання наявності російського чинника під час українських президентських виборів 2004 року). *З історії західноукраїнських земель* / [гол. редколегії Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016–2017. Вип. 12–13. С. 179–200.
4. Выступление Путина 21.02.2022 г. о ДНР и ЛНР. 2022. 21 февраля. URL: https://www.youtube.com/watch?v=CvmXhbliQ6Y
5. Панчишин О. «Народний губернатор» ДНР Губарєв створить партію «Новороссия». *Zaxid.net*. 2014. 13 травня. URL: https://zaxid.net/narodniy_gubernator_dnr_gubaryev_stvorit_partiyu_novorossiya_n1308519
6. Послание Владимира Путина Федеральному Собранию – 29 февраля 2024. URL: https://www.youtube.com/live/DMF8QcLdyLg?si=Kb5-KnRw73jThMGj
7. Путін: Південний схід України – це Новоросія. *Еспресо*. 2014. 17 квітня. URL: https://espreso.tv/news/2014/04/17/putin_pivdennyy_skhid_ukrayiny__ce_novorosiya
8. Скоркін К. Новоросія закривається. *Тиждень.ua (Київ).* 2015. 29 травня. URL: https://tyzhden.ua/Columns/50/137250
9. Стаття Володимира Путіна «Про історичну єдність росіян та українців». 2021. 13 липня. URL: https://ufpa.org.ua/en/node/9052
10. Турченко Ф., Турченко Г. *Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. 166 с.

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА І ПОШУКОВО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Гаврилюк С.В.
Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИСВІТЛЕННЯ КОЗАЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ СЕРЕДИНИ XVII СТ. У СУЧАСНІЙ ШКІЛЬНІЙ ДИДАКТИЦІ

Стаття присвячена дискусійним питанням висвітлення Козацької революції середини XVII ст. у шкільній дидактиці. Систематизовано ключові історіографічні суперечності, що ускладнюють навчальний процес. Проаналізовано проблеми хронологічних меж (1647/1648 – 1654/1657/1676) та термінологічного вибору (Визвольна війна, Козацька революція, Українська національна революція), які мають істотне інтерпретаційне навантаження. Розглянуто складнощі пояснення соціальної бази руху та багатофакторності мотивації учасників (взаємозв'язок релігійних, соціальних та національних чинників). Окрему увагу зосереджено на дискусії про національний характер революції та методичних підходах до оцінки ролі Богдана Хмельницького (необхідність балансу між героїзацією і критикою), а також на проблемі навчання Переяславської ради 1654 р., що вимагає формування в учнів критичного аналізу різних інтерпретацій. Обґрунтовано, що ці дискусії створюють методичні виклики, пов'язані з формуванням розуміння складності історичних процесів та суб'єктивності періодизації. Підкреслено важливість використання регіонального підходу та контрфактичного аналізу для розвитку історичного мислення учнів.

Ключові слова: *Козацька революція, Військо Запорозьке, Богдан Хмельницький, Переяславсько-Московська угода, історіографічні дискусії, хронологічні межі, шкільна дидактика, критичне мислення.*

Хронологічні межі Козацької революції залишаються предметом історіографічних дискусій, які безпосередньо впливають на навчання теми в школі. Традиційно початком революції вважається 1648 р., коли з Микитинської Січі розпочалося збройне повстання під проводом Богдана Хмельницького. Завершення революційного періоду датується по-різному: 1654 р. після Переяславської ради (як в радянській історіографії), 1657 р. після смерті Богдана Хмельницького, або 1676 р. – закінченням гетьманування Петра Дорошенка і завершальним етапом Руїни. Учні повинні зрозуміти, що вибір хронологічних рамок залежить від критеріїв, які дослідники використовують для визначення революції та її завершення. Методична проблема полягає в поясненні того, що історичні процеси

не мають чітких часових меж, а їхня періодизація є інтерпретативним актом. Навчання теми має показати, що різні підходи до хронології відображають різне розуміння сутності революційних подій [10, с. 56].

Термінологія опису подій середини XVII ст. викликає дискусії серед істориків та методистів через ідеологічне навантаження різних назв. Визвольна війна, Хмельниччина, Українська національна революція. Козацька революція представляють різні інтерпретаційні підходи до одних і тих самих подій. Кожен термін акцентує різні аспекти подій: національний, соціальний, військовий, революційний характер змін. Учні мають зрозуміти, що вибір термінології не є нейтральним, а відображає певну історіографічну традицію та ідеологічні уподобання. Навчання теми потребує обговорення різних назв та їхніх смислових відтінків, демонстрації того, як назва впливає на розуміння історичних процесів. Методичне завдання полягає в формуванні критичного ставлення до термінології та розуміння її інтерпретативної природи [2, с. 89].

Соціальна база революції та її еволюція протягом подій становлять дискусійну проблему в історіографії та історичній дидактиці. Початково повстання залучило широкі верстви населення, включаючи козаків, селян, міщан, дрібну шляхту, духовенство, але згодом соціальний склад учасників змінювався. Питання про роль різних соціальних груп у революції, їхні мотиви, цілі, ступінь участі викликає суперечки серед дослідників. Учні повинні зрозуміти, що революція не була монолітним рухом, а об’єднувала різні соціальні групи з різними, часом суперечливими інтересами. Навчання теми має показати динаміку соціального складу учасників революції, конфлікти між різними групами, процес соціальної диференціації після перемоги. Методична проблема полягає в поясненні складності соціальної структури революційного руху без спрощення та схематизації [5, с. 112].

Релігійний фактор у розгортанні революції та його співвідношення з іншими мотивами викликає дискусії щодо ступеня його значущості. Захист православ’я від католицької експансії був одним із гасел повстання, але питання про те, наскільки релігійні мотиви були визначальними для різних учасників, залишається відкритим. Дослідники по-різному оцінюють співвідношення між релігійними, національними, соціальними, політичними чинниками в

мотивації повстанців. Учні мають зрозуміти, що для людей XVII ст. релігія була невіддільною від інших сфер життя, і релігійна ідентичність тісно переплiталася з етнічною та соціальною. Навчання теми потребує пояснення релігійного контексту конфлікту, ролі православної церкви, унії, католицизму в політичних процесах епохи. Методичне завдання полягає в демонстрації багатофакторності революційних процесів, де релігійний чинник був одним із багатьох [5, с. 167].

Національний характер революції та формування української етнічної, національної свідомості становлять одну з найбільш дискусійних проблем в історіографії подій середини XVII ст. Питання про те, чи можна говорити про національну революцію в ранньомодерну епоху, коли національні ідентичності ще формувалися, викликає суперечки серед дослідників. Деякі історики наполягають на національному характері повстання, інші вказують на переважання станових, релігійних, регіональних ідентичностей над національними. Учні повинні зрозуміти відмінність між ранньомодерними формами колективної ідентичності та сучасним національним свідомістю. Навчання теми має показати процес формування української ідентичності під час революційних подій, роль культурних, релігійних, політичних факторів у цьому процесі. Методична проблема полягає в поясненні складності ідентичностей без анахронізму та модернізації історичного минулого [2, с. 134].

Роль Богдана Хмельницького в революційних подіях та оцінка його політичної діяльності викликають дискусії серед істориків та в шкільній освіті. Традиційна героїзація гетьмана змінюється більш критичним підходом, який аналізує його рішення, помилки, суперечності в політиці. Питання про ступінь особистого впливу Б. Хмельницького на перебіг подій, його стратегічні розрахунки, мотиви прийняття рішень залишається предметом досліджень. Учні мають зрозуміти, що історичні особистості діють в конкретних обставинах, які обмежують їхній вибір, і що оцінка їхньої діяльності має враховувати контекст епохи. Навчання теми потребує балансу між визнанням видатної ролі гетьмана та критичним аналізом його політики, між патріотичним пієтетом та історичною об’єктивністю. Методичне завдання полягає у формуванні в учнів здатності до критичного аналізу історичних особистостей [6, с. 189].

Переяславсько-Московська угода 1654 р. та її наслідки залишаються найбільш дискусійною темою в українській історіографії та історичній освіті. Інтерпретації цієї події варіюються від так званого «возз'єднання» українського та російського народів до початку підневолення козацької України Московією. Питання про характер договору, його умови, зобов'язання сторін, юридичну природу встановлених відносин викликає суперечки серед дослідників. Учні повинні зрозуміти різні трактування події, їхні ідеологічні підстави, зв'язок між історіографією та політикою. Навчання теми має представити різні точки зору без нав'язування однієї інтерпретації, показуючи аргументи різних дослідників. Методична проблема полягає в збереженні наукового підходу при навчанні політично чутливої теми, формуванні критичного мислення учнів [7, с. 78].

Військова стратегія та тактика козацького війська, оцінка військових кампаній Б. Хмельницького становлять дискусійну проблему в історіографії революції. Перемоги під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями демонструють військову майстерність козацького командування, але поразка під Берестечком викликає питання про стратегічні прорахунки. Дослідники по-різному оцінюють військові здібності гетьмана, його тактичні рішення, використання союзників, організацію армії. Учні мають зрозуміти особливості козацької військової справи, її сильні та слабкі сторони, умови ведення воєнних дій у XVII ст. Навчання теми потребує аналізу конкретних битв, демонстрації тактичних прийомів, пояснення військового мистецтва епохи. Методичне завдання полягає у формуванні розуміння військового аспекту революції без його абсолютизації [8, с. 45].

Дипломатична діяльність Б. Хмельницького та її оцінка викликають дискусії щодо його зовнішньополітичної стратегії та вміння маневрувати між великими державами. Контакти з Молдавією, Трансільванією, Швецією, Османською імперією, Кримським ханством, Московією свідчать про активну дипломатію гетьмана. Питання про те, чи мав Б. Хмельницький послідовну зовнішньополітичну стратегію, чи діяв ситуативно, залишається предметом суперечок. Учні повинні зрозуміти складність міжнародної ситуації середини XVII ст., обмеженість можливостей козацької держави, необхідність постійного балансування між

різними силами. Навчання теми має показати дипломатичні досягнення та прорахунки гетьмана, контекст його зовнішньополітичних рішень. Методична проблема полягає у поясненні складності дипломатичних маневрів доступною для учнів мовою [3, с. 234].

Економічні наслідки революції та їхній вплив на розвиток українських земель становлять дискусійну проблему в історіографії. Війна спричинила величезні людські втрати, руйнування господарства, занепад міст, але водночас створила умови для зміни соціально-економічних відносин. Дослідники по-різному оцінюють співвідношення між руйнівними та конструктивними наслідками революції для економіки. Учні мають зрозуміти, що революційні зміни завжди супроводжуються економічними втратами, але можуть відкривати нові можливості для розвитку. Навчання теми потребує аналізу конкретних економічних процесів, демонстрації впливу війни на різні сфери господарства. Методичне завдання полягає у поясненні економічних процесів через доступні учням приклади та порівняння [4, с. 201].

Соціальні наслідки революції та трансформація суспільної структури українських земель викликають дискусії щодо глибини змін, які відбулися в середині XVII ст. Ліквідація польської шляхти на більшості українських територій, формування козацької старшини як нової еліти, зміна становища селянства створили принципово нову соціальну конфігурацію. Питання про те, наскільки ці зміни були революційними, чи відбулася справжня соціальна революція, залишається предметом історіографічних суперечок. Учні повинні зрозуміти механізми соціальних трансформацій, процес формування нової еліти, зміну становища різних верств населення протягом революційних подій. Навчання теми має показати динаміку соціальних процесів, конфлікти між різними групами, поступову стабілізацію нової соціальної ієрархії. Методична проблема полягає в демонстрації складності соціальних трансформацій без спрощення та схематизації процесів [9, с. 267].

Культурні наслідки революції та їхній вплив на розвиток української культури становлять дискусійну проблему через складність оцінки культурних процесів у період воєнних дій. Війна створила умови для зміцнення позицій православної церкви, розвитку освіти, літератури, друкарства на українських землях під владою

козацької держави. Дослідники по-різному оцінюють співвідношення між руйнівними наслідками війни для культурного життя та стимулюючим впливом національного піднесення. Учні мають зрозуміти, що революція мала не лише політичні та соціальні, але й культурні виміри, які визначили подальший розвиток української культури. Навчання теми потребує аналізу конкретних культурних явищ епохи, демонстрації зв'язку між політичними подіями та культурним життям. Методична задача полягає в показі культурного аспекту революції через літературні пам'ятки, архітектурні споруди, освітні заклади [5, с. 289].

Роль народних мас у революційних подіях та їхній вплив на прийняття політичних рішень викликають дискусії щодо характеру революції та ступеня народної участі. Традиційна історіографія наголошувала на виключно народному характері повстання, але сучасні дослідники звертають увагу на провідну роль козацької старшини в керівництві рухом. Питання про те, наскільки селяни та міщани могли впливати на політику гетьманів, залишається предметом дебатів. Учні повинні зрозуміти різницю між масовою участю в революції та політичним впливом різних соціальних груп. Навчання теми має показати роль народних мас як військової сили, але водночас обмеженість їхнього політичного впливу. Методична проблема полягає в поясненні складності взаємодії між елітами та масами в революційних процесах [10, с. 334].

Регіональні відмінності в перебігу революційних подій та їхні наслідки для окремих українських земель становлять дискусійну проблему в історіографії. Наддніпрянщина, Волинь, Галичина, Поділля, Слобожанщина по-різному переживали революційні події, що призвело до різних політичних наслідків для цих регіонів. Дослідники звертають увагу на те, що частина українських земель залишилася під польською владою, інша потрапила під контроль Москви, що визначило різні траєкторії їхнього розвитку. Учні мають зрозуміти, що революція не охопила рівномірно всі українські землі, і що її наслідки були різними для різних регіонів. Навчання теми потребує регіонального підходу, демонстрації специфіки подій у різних частинах України. Методична задача полягає в поясненні регіональної різноманітності без втрати загальної картини революційних процесів [1, с. 401].

Етнічні відносини під час революції та їхній вплив на характер конфлікту викликають дискусії щодо співвідношення між етнічними, релігійними та соціальними факторами. Конфлікт між українським населенням та польською шляхтою мав етнічний вимір, але водночас був соціальним та релігійним протистоянням. Питання про роль євреїв як посередників між шляхтою та селянами, їхнє становище під час повстання залишається складною етичною та історіографічною проблемою. Учні повинні зрозуміти складність етнічних відносин у ранньомодерному суспільстві, де етнічна приналежність часто переплiталася з релігійною та соціальною ідентичністю. Навчання теми потребує чутливого підходу до етнічних питань, уникнення спрощень та стереотипів. Методична проблема полягає в обговоренні етнічних аспектів конфлікту без їхньої абсолютизації та без створення негативних етнічних стереотипів [9, с. 178].

Альтернативні сценарії розвитку подій та їхнє обговорення в історичній освіті становлять дискусійну методичну проблему. Питання про те, чи міг Б. Хмельницький уникнути союзу з Москвою, чи були реальними альтернативні зовнішньополітичні орієнтації, викликає інтерес серед дослідників та учнів. Контрфактична історія дозволяє зрозуміти обмеження та можливості історичних акторів, випадковість та закономірність історичних процесів. Учні можуть розвивати критичне мислення через обговорення альтернативних сценаріїв, аналіз причин, чому реалізувався саме цей варіант розвитку подій. Навчання теми має балансувати між детермінізмом та волюнтаризмом в історії, показуючи роль випадковості та необхідності. Методичне завдання полягає в використанні контрфактичного аналізу як інструменту розвитку історичного мислення без відриву від реальних історичних фактів [2, с. 167].

Список використаних джерел.

1. Брехуненко В. Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII–XVIII ст. / НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ : Темпора, 2014. 504 с.
2. Гирич І. Концептуальні проблеми історії України. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 224 с.
3. Горобець В. «Волимо царя східного…». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ : Критика, 2007. 464 с.
4. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII – XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ : Основи, 1996. 222 с.
5. Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1996. 334 с.

Крип’якевич І. П. Богдан Хмельницький. / ред.: Ф. П. Шевченко, І. Л. Бутич, Я. Д. Ісаєвич; упоряд., покажч. Р. І. Крип’якевич ; вступ. ст. Я. Д. Ісаєвич. 2-е вид., виправлене і доповнене Львів : Світ,1990, 408 с. (Пам'ятки історичної думки України).
6. Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Київ : Смолоскип, 2003. XX + 890 с.
7. Пришляк В. Берестецька битва 1651 р. в історії України. *Національний пантеон «Козацькі могили»: історико-краєзнавчий нарис.* Луцьк : Медіа, 2003. С. 12–58.
8. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. 3-тє доопрац. вид. Київ : Темпора, 2009. 680 с.
9. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція (1648–1676 рр.). Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.

Поліщук Ю.О.
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

ПОГЛЯДИ ЖАН-ЖАКА РУССО НА ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРОЦЕС ТА ПОЛІТИЧНІ ІДЕАЛИ

У статті аналізуються погляди Жан-Жака Руссо на процес виховання дитини, його бачення суті політичного ідеалу, а також ставлення до проблеми соціальної нерівності.

Ключові слова: *Жан Жак Руссо, Просвітництво, виховання, освіта, філософія.*

Жан-Жак Руссо (1712–1778) – видатний філософ, письменник та мислитель франко-швейцарського походження, одна із ключових постатей доби Просвітництва. Він був автором таких визначних праць як «Еміль, або Про виховання» (1762), головний зміст якого присвячений питанням природного виховання людини; «Юлія, або Нова Елоїза» (1757–1760), праці, яка своєю чергою посприяла формуванню європейського романтизму.

Разом із тим Жан-Жак Руссо відзначився вагомим вкладом на розвиток політичної думки, зокрема, його ідеї мали значний вплив на розгортання Великої французької революції. Його погляди та ідеї знайшли своє втілення у праці «Про суспільний договір» (1762) – політичному трактаті, що був присвячений розкриттю концепції загальної волі, а також ідеї суверенітету народу.

Мета статті – розкрити погляди Жан-Жака Руссо на процес виховання дитини; виокремити суть його політичного ідеалу.

Жан-Жак Руссо народився у місті Женева 1721 р., є яскравим представником епохи Просвітництва. Займаючись активною філософською та письменницькою діяльністю, Ж.-Ж. Руссо неодноразово піддавав критиці тодішні культуру та суспільство, які визначалися класовою нерівністю із застосуванням жорстоких методів експлуатації «нижчих» прошарків суспільства. На противагу їм Ж.-Ж. Руссо виступав за поширення ідеї «природного стану», за яким усі громадяни виступали рівними та вільними.

Одночасно із цим, Жан-Жак Руссо піддавав критиці науку та культуру, оскільки вважав що саме вони сприяють падінню рівня моралі у суспільстві. Цікавою є думка філософа щодо нерівності серед громадян. Він стверджував, що соціальна нерівність є тимчасовою, а причину її виникнення він вбачав у приватній власності. Також Ж.-Ж. Руссо притримувався думки, що саме завдяки утворенню держави у суспільстві остаточно закріплюється майнова диференціація [5, с. 558]. Погляди філософа згодом були викладенні у його працях «Про суспільний договір» (1762) та «Міркування про походження і причини нерівності між людьми» (1754).

Ведучи мову про діяльність Жан-Жака Руссо в період поширення ідей Просвітництва, необхідно відзначити, що він був представником демократичного крила французького Просвітництва. Суспільні інтереси філософа були спрямовані на вирішення соціальних проблем, насамперед – на пошук методів подолання проблеми соціальної нерівності. Він був автором праці «Міркування про походження і підставах нерівності між людьми», у якій вперше сформульовав буржуазно-демократичні вимоги щодо рівності [1, с. 55].

Частиною його наукової діяльності була участь у формуванні такого духовно-інтелектуального феномену як енциклопедизм, який з’явився в європейській культурі у другій половині XVIII ст. та був тісно пов’язаний з ідеологією французького Просвітництва. Жан-Жак Руссо входив до числа тих французьких просвітників, які брали участь у написанні «Енциклопедії» (1751–1772), і за якими згодом закріпився термін енциклопедисти. Енциклопедисти у своїх публікаціях популяризували наукові знання, сприяли піднесенню рівня освіченості та утвердженню у суспільстві ідей рівності та свободи [1, с. 54].

Особливо відзначився Жан-Жак Руссо своєю діяльністю та методичними напрацюваннями у сфері виховання дитини. Головна особливість та новизна педагогічних поглядів філософа полягала в його ідеях вільного та природного виховання, які також включали принцип природовідповідності.

Перші спроби щодо осмислення проблем виховання дітей Жан-Жак Руссо виклав у трактаті «Проект виховання де Сент-Марі» (1743–1745), у якому окреслив чітку послідовність у вихованні молоді. Він дотримувався думки щодо необхідності виховання у підростаючого покоління почуття поваги до свого вчителя. Філософ вважав, що не можна всіх дітей виховувати однаково, а завдання вчителя полягає в тому аби знайти до кожного учня особистий підхід, який відповідатиме фізіологічним, віковим та психічним здібностям дитини [3, с. 24].

Незважаючи на те, що Жан-Жак Руссо був однією із найпомітніших постатей доби Просвітництва, філософ категорично не погоджувався із просвітницькою ідеєю абсолютизації культу розуму в педагогічній та освітній галузях, оскільки вважав, що викладацький процес не може керуватися виключно сухими правилами для керування розумом. Натомість, Ж.-Ж. Руссо був прихильником методу застосування різних естетичних засобів в процесі виховання учнів. Головною ж метою навчання філософ вважав необхідність виховати та виростити самостійну та доброзичливу особистість, вкорінити у мисленні учня цінність та важливість знань, що мотивуватиме його самостійно проявляти зацікавленість до навчання та розвитку. Оскільки Жан-Жак Руссо був прихильником природного виховання, то і виховання даних якостей в учнів повинно відбуватися природнім шляхом, виходити з пізнавальних потреб особи, що навчається [3, с. 25].

Будучи палким прихильником ідей свободи та соціальної рівності, Жан-Жак Руссо у своїх педагогічних напрацюваннях наголошував, що головною умовою становлення людини, як особистості виступає свобода, яка є природнім правом кожної людини, а також те, як сама людина цінує та користується наданою свободою. Своєю чергою, освіту та виховання Ж.-Ж. Руссо вважав одними із головних засобів для змін суспільного середовища, спрямованих на встановлення соціальної рівності, а також утвердження природніх прав кожного громадянина. Варто зауважити,

що у своїх педагогічних напрацюваннях Жан-Жак Руссо не відкидає, а навпаки дотримується, думки, що для успішного виховання та становлення особистості лише одного природного виховання замало. У цьому випадку для кожного учня необхідна постать наставника, яка навчатиме користуватися знаннями та на яку рівнятимуться вихованці. Також Ж.-Ж. Руссо наголошує на необхідності фізичного виховання, яке включатиме працю на землі, що у свою чергу сприятиме соціалізації особистості. Дані педагогічні погляди філософа, особливо щодо важливості застосування ручної праці задля виховання та соціалізації учнів, були новими для тогочасного суспільства, яке той час ще не було готове їх сприймати. Усі свої педагогічні ідеї Жан-Жак Руссо виклав та обгрунтував у творі «Еміль, або Про виховання» (1762) [3, с. 26–27].

Будучи представником демократичного напряму просвітницького руху Жан-Жак Руссо активно обстоював ідею людської свободи та соціальної рівності. Просвітник дотримувався думки, що втрата людиною природної свободи змушує людей до утворення своєрідного суспільного союзу, покликаного забезпечити форму асоціації, завдання якої полягатиме у захисті матеріальної власності та особистості кожного учасника асоціації. Таке бачення влаштування тодішніх республік переважало в поглядах Ж.-Ж. Руссо в питаннях державотворення. Якщо ж говорити про питання політичного ідеалу, то Ж.-Ж. Руссо однозначно притримувався принципу прямого народоправства. За таким розрахунком уряд був уповноваженим сувереном, що діє в рамках даних йому народом повноважень. «Зрозуміло, що такий устрій можливий лише в досить невеликих державах, –зазначає В. О. Корнієнко, – це визнавав і Жан-Жак Руссо. Також необхідно зауважити, що до здобутків Руссо належить розробка формулювання наративу про представницькі форми керування, саме він сформулював тезу про однопалатний парламент, завдання якого покликане виконувати волю народ» [2].

Жан-Жак Руссо також відзначився особливістю поглядів у питанні становлення ідеї свободи віросповідання. У той час, коли інші представники просвітницького руху висували аргументи, які б підтверджували доцільність існування декількох релігій в межах однієї держави, Ж.-Ж. Руссо, на противагу їм, не діяв зовсім однобоко. З одного боку, він виступав як категоричний противник релігійної нетерпимості, з іншого ж повертався до твердження, що

панівну релігію в країні встановлює правлячий режим. Не зважаючи на свої погляди щодо соціальної рівності та природної свободи, в релігійній сфері Ж.-Ж. Руссо допускав прояви примусу, а ідея світської держави не розглядалася ним як перспективна. Дуже категоричними погляди філософа були щодо атеїстів та католиків, для яких, як вважав Ж.-Ж. Руссо, не знайдеться місця у державі «суспільного договору». У результаті історичні форми релігійної нетерпимості долалися Ж.-Ж. Руссо не за допомогою затвердження свободи совісті, відділення церкви від держави, а за допомогою нової нетерпимості, що має більше цивільній, аніж релігійний характер [4, с. 342–343].

Отже, Жан-Жак Руссо є однією із ключових фігур епохи Просвітництва, чия діяльність мала вагомий вплив на поширення ідей просвітницького руху. Він був непересічною особистістю, чиї погляди та ідеї знайшли втілення у таких працях як «Еміль, або Про виховання», «Про суспільний договір» та інші. Особливо значну увагу у своїй діяльності Ж.-Ж. Руссо приділяв темі виховання дитини, був прихильником ідеї природного виховання, виходячи із особистих потреб учня, а також враховуючи вікові та фізичні можливості кожної дитини. Також філософ активно підтримував ідею виховання учнів яке б поєднувало застосування фізичної праці на землі. Ці ідеї були досить новаторськими для того часу. Відзначився Жан-Жак Руссо і своїми політичними поглядами. Головною цінністю філософ вважав особисту свободу кожної людини, яка є її природнім правом.

Список використаних джерел.

1. Бучок С. Французьке Просвітництво XVIII ст. та його вплив на західноєвропейську культуру. *Наука. Освіта. Молодь*. 2023. С. 53–55. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2023/1/16.pdf (дата звернення 08.11.2025).
2. Корнієнко В. О. Конструктивні параметри політичного ідеалу Нового часу й епохи Просвітництва. URL: https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11731 (дата звернення 08.11.2025).
3. Муранова Н. П., Волярська О. С., Літвінчук Л. Й. Ідеї філософії Просвітництва в українському освітньому контексті: монографія. Київ : ТОВ «НВФ «Славутич-Дельфін», 2020. 154 с.
4. Олійник У. М. Утвердження права на свободу думки, совісті та релігії в філософії права епохи Просвітництва. *Університетські наукові записки.*

Часопис Хмельницького університету управління та права. Хмельницький. 2017. № 63. С. 336–346.
5. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Інститут філософії імені Григорія Савича Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис. 2002. 742 с.

Довган А.І.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧОСТІ «ПОКУТСЬКОЇ ТРІЙЦІ» НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 9 І 10 КЛАСАХ ТА В ПОЗАШКІЛЬНІЙ РОБОТІ

У статті проаналізовано можливості використання творчості «Покутської трійці» (Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича) під час вивчення історії України в 9–10 класах ЗЗСО та в позашкіллі. У загальних рисах розкрито соціально-економічні, національно-культурні та політичні процеси кінця XIX – початку XX ст. крізь призму художніх текстів, що висвітлюють реальний досвід тогочасного українського селянства Галичини. Обґрунтовано доцільність інтеграції історії та літератури як ефективного засобу формування історичного мислення, емпатії та громадянської свідомості учнів.

Ключові слова: *«Покутська трійця», історія України, художня література, міжпредметна інтеграція, соціальна історія, селянство, Галичина, історична пам'ять.*

Образно кажучи, «другом історії» можна вважати художнє слово, літературу. Від найдавніших часів історичні події фіксувалися самовидцями, а в літературному ключі історичні бувальщини переосмислювалися з легкої руки митця тієї чи іншої епохи. Такі переосмислення нерідко ставали ціннішими, аніж «сухі» хроніки. Чому? Бо фіксували не сам факт, а й вимір події, її вплив на долі та свідомість народу. У контексті історії України важливо вивчати регіоналістику, історію «малої батьківщини», зокрема Покуття – землю з багатою і трагічною минувшиною, яка століттями перебувала під гнітом іноземної влади та переживала складні випробування. Покуття – історико-географічний регіон України, який, згідно з джерелами XVII – XVIII ст., називали південно-східним «кутом» Галичини між річками Дністер, Прут і Черемош та Карпатами. Ця територія включала й землі Галицької Гуцульщини. Утім, починаючи з XIX ст., географічний обсяг поняття звузився і поширювався виключно на рівнинну частину згаданого регіону. У 1772 р. після

століть польсько-шляхетського панування регіон було приєднано до складу Австрійської (з 1867 р. – дуальної Австро-Угорської) імперії.

Історію України в 9 та 10 класах для більш ефективного засвоєння учнями матеріалу і здобуття відповідних компетентностей доцільно вивчати крізь призму художньої літератури. Для історії Покуття кінця XIX – першої третини XX ст. знаковою була діяльність «Покутської трійці». Майже одночасна поява трьох майстрів слова, які походили з глухого куточка Габсбурзької монархії та були синами «хлопів», як тоді називали селян, є безпрецедентною. Їхня творчість глибоко вражаюче поєднала всебічне знання реальності з ясним усвідомленням своєї письменницької мети. Це було не просто формальне літературне угруповання з узгодженими принципами, а співіснування трьох самобутніх митців. Кожен із них, як писав сам Василь Стефаник, був «окресленим» великим талантом, який творив матеріал власним, неповторним стилем.

Іван Франко наголошував, що діячі «Покутської трійці» писали про найкраще знане ними сільське життя, причому така характеристика доречна тільки щодо частини їх творів. Сфера діяльності та інтересів Василя Стефаника, Леся Мартовича та Марка Черемшини була ширшою, ніж акцент на селі. Так, вони стояли на боці простого люду, що аж ніяк не робить їх провінційними письменниками. Їхня творчість унікальна тим, що вони вміли глянути на складні історичні обставини очима як мужика, так й інтеліґента. Са́ме цю двоїсту правду вони відображали у своїх творах.

У 9 класі, де вивчається становище українських земель у складі Австро-Угорщини, творчість «Покутської трійці» ідеально ілюструє проблеми аграрного перенаселення краю, соціальної нерівності та причин масової еміграції. Уривки з «Камінного хреста» (1899) або «Новини» (1899) Василя Стефаника дозволяють учням через емоції зрозуміти, чому тисячі покутян залишали рідну землю. Так, новела «Камінний хрест» є ключовим текстом для ілюстрації першої хвилі масової еміграції українського селянства за океан, зокрема до США, Канади, Бразилії, Аргентини та ін., на межі XIX–XX ст. Цей твір дозволяє учням 9-го класу, які вивчають повсякденне життя та культуру України в середині XIX – на початку XX ст., зрозуміти глибину соціальної проблеми масового зубожіння селян. Новела фокусується не лише на економічних причинах, а й на екзистенційній трагедії відриву від рідної землі та традиційного укладу життя. На

уроці можна поєднувати статистичні дані про еміграцію з аналізом художнього тексту, ставлячи учням запитання: *«Які реальні історичні причини стоять за рішенням Івана Дідуха покинути Батьківщину?».*

Водночас, новела «Новина» демонструє інший, ще більш трагічний аспект галицького зубожіння, що не був безпосередньо пов'язаний з еміграцією – соціальний колапс, що призводив до злочинів на ґрунті бідності. Аналіз творів В. Стефаника підтверджує, що життя бідняка було «гірше від смерті». «Новина» фіксує соціальний злочин – інфантицид (дітовбивство), вчинений батьком у стані абсолютної безвиході. Випадки, коли батьки вирішували позбавити життя власних дітей, щоб позбавити їх від голодної смерті, не можна розглядати як індивідуальну патологію. Це є доказом системного гноблення та крайнього ступеня аграрної кризи, де втрата засобів до існування через жорстку конкуренцію і несправедливіть капіталістичної системи господарювання призводила до руйнування базових моральних норм, захисту власних дітей [1, с. 12].

У свою чергу, новела Леся Мартовича «Мужицька смерть» (1898) допомагає побачити конфлікт між селянами та владою на рівні побутових ситуацій. У той час, як В. Стефаник зображає фізичний від'їзд селян, Лесь Мартович фіксує внутрішню трансформацію, що відбувається з тими, хто залишився. Аграрна криза призводила до банкрутства дрібних власників, втрати землі та, як наслідок, до морального падіння через необхідність боротися за виживання в умовах нової капіталістичної експлуатації. Це ідеальний матеріал для учнів 9-го класу при вивченні історії соціально-економічних трансформацій. Художнє зображення цвинтаря у творі «Мужицька смерть» як «символу безперспективності селянської долі» підкреслює, що для значної частини тих, хто не емігрував, майбутнє в рідному краї було таким же безнадійним, як смерть.

Новела Леся Мартовича «Іван Рило» (1895) була продиктована подіями політичного життя, коли проходили чергові вибори до австрійського парламенту. Сутність політичного явища – у прізвищі центрального образу. В узагальненому типі висміяно перевертнів, перекинчиків, підкупних «хрунів» і тих, хто їх підкупляє. Австрійська парламентська система була багата і на тих, і на інших. Термін «хрунь» став називним для несвідомих громадян, які продавали свої голоси, впродовж дії австрійсько-цісарської конституції [3, с. 13]. Письменник показав, наскільки підступний, небезпечний тип такого

хамелеона, який може перекидатись і в свиню, і в пса, і в зайця – в будь-яку іншу тварину, залежно від обставин. Де дають – там Іван Рило перший, де треба дати для загального добра, – він останній. Сенс оповідання зводився до того, щоб показати всю підступність і спокусливість тієї зрадницької нечистої сили, втіленої письменником в образі перевертня Івана Рила, щоб здемаскувати її напередодні виборів, коли народним так була потрібна одностайність і рішучість у боротьбі за свої права. З позицій захисника народних інтересів письменник осудив моральну і громадянську безпринципність тих, хто продає інтереси трудового народу.

Для учнів 10-го класу актуальною є творчість Марка Черемшини, особливо збірка його творів під назвою «Село вигибає» (1919). Основною темою стає село за Першої світової війни. Відтворюючи жахливі картини війни та засуджуючи воєнний розбій, ведучи розповідь про винищення та вимирання села, Марко Черемшина у циклі новел «Село за війни» (1914–1919) правдиво відображає всю складність життя на західноукраїнських землях. Скупе на людські радощі, сповнене горя селянське життя стало ще нестерпнішим, трагічнішим під час війни. Здавалося, що у війну село вигибає. Письменник виступив з антимілітаристськими творами, в яких засудив воєнні дії, показав їх страхітливі наслідки. В оповіданнях циклу «Село за війни» змальовано похмурі картини розправи цісарської армії над мирними жителями, яких звинувачували в зраді, шпигунстві. У циклі увага письменника була зосереджена на життєво достовірних, сюжетно значущих ситуаціях [2, с. 45].

Не менш важливою частиною інтеграції літератури та історії в 10-му класі є аналіз громадсько-політичної діяльності представників «Покутської трійці», що стосується теми «Український національний рух на зламі століть». Так, В. Стефаник не лише описував соціальну трагедію місцевого селянства, але й брав активну участь у політичному житті Галичини. Він був послом австрійського парламенту з 1908 по 1918 рр. як представник Української радикальної партії. Діяльність В. Стефаника в парламенті ілюструє, як літературна інтелігенція переходила до практичної політики. Зокрема, спільно з іншими українськими послами, він підписав звернення до цісаря Франца Йосифа, що висувало ключові вимоги українського народу того часу: національна автономія та поділ

Галичини на українську і польську частини з центрами відповідно у містах Львові та Кракові. Трагедію українського селянства, яку В. Стефаник висловлював у глибоко психологічних художніх образах, він намагався відвернути законодавчо та політично, використовуючи депутатський мандат. Це свідчить про повну інтеграцію кращих представників української інтелігенції у соціальні проблеми рідного народу.

Творчість «Покутської трійці» ідеально підходить для позашкільної роботи, оскільки поєднує історію, літературу та краєзнавство:

- *літературно-історичні квести:* потрібно організувати квест, де завдання базуються на пошуку історичних реалій у текстах (наприклад, географія дій, назви партій, побутові деталі та ін.). Якоюсь мірою це «Історія через пошук»;
- *створення «Живої газети»:* учні готують короткі виступи, представляючи себе героями новел або історичними особами, описаними в їхньому середовищі. Це розвиває публічні навички та емпатію;
- *тематичні екскурсії:* відвідування музеїв В. Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини або просто пам'ятних місць на Покутті. Як наслідок, можливий прямий контакт з матеріальною культурою, описаною в їхніх творах;
- *«політичний маніфест «Покутської трійці»»,* коли учні досліджують, для прикладу, біографічні факти участі В. Стефаника в австрійському парламенті чи ідейні засади громадської позиції Леся Мартовича і Марка Черемшини. На основі цього створюється своєрідний «Політичний маніфест», де цитати з творів («життя гірше від смерті», «символ безперспективності» та ін.) використовуються як обґрунтування для висунення політичних та аграрних вимог УРП. Метою такого «маніфесту» є демонстрацією того, як художня література стала джерелом для формування політичної програми українського національного руху.

Таким чином, творчість «Покутської трійці», за словами І. Франка, була глибоко вкорінена у сільське життя, але, по суті, була значно ширшою. Члени «Трійці» – Лесь Мартович, Василь Стефаник – не лише писали, але й активно діяли у політичній та правовій сферах, представляючи інтереси простого люду в адвокатських конторах, радикальній пресі та навіть у парламенті. Ця двоїста правда

– погляд очима як мужика, так й інтеліґента – дозволила їм створити унікальну художню хроніку соціальної катастрофи на Покутті в умовах зародження капіталістичних відносин. У їхніх творах бачимо біль і трагедію, спричинені земельним голодом і жорстокою експлуатацією, а масова еміграція набула в їхньому слові статусу національної драми.

Творчість «Покутської трійці» є оптимальним матеріалом для вивчення історії України в 9 та 10 класах ЗЗСО, оскільки поєднує документальну точність історичних процесів із глибоким емоційним осмисленням життя простого народу. Вона дозволяє учням не лише засвоїти факти про складні соціально-економічні та політичні реалії кінця XIX – початку XX ст., а й зрозуміти їхній людський вимір. Інтеграція історії та літератури формує цілісне історичне мислення, розвиває емпатію, критичне ставлення до джерел і сприяє усвідомленню зв’язку між минулим і сучасністю.

Список використаних джерел.

1. Дробот І. Новелістика Василя Стефаника: проблема модернізації наративу. *Магістеріум*. Вип. 8. Літературознавчі студії / редкол.: Моренець В. П. (голова) та ін.; Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2002. С. 10–15. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/092a00d3-6e4d-4d09-8bb9-658fa2f2b46e/content
2. Марко Черемшина. Новели. Посвята Василеві Стефаникові; Ранні твори; Переклади; Літературно-критичні виступи; Спогади; Автобіографія; Листи / Вступ, стаття, упоряд. й приміт. О. Мишанича. Київ, 1987. 448 с.
3. Хоцянівська І. Майстерність Леся Мартовича – сатирика (на матеріалі малої прози): автореферат дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 – українська література. УДПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1997. 24 с.

Савчук Б.Р.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ПІДПРИЄМЛИВІСТЬ І ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ: ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ СТЕПАНА ФЕДАКА

У статті висвітлено методичні аспекти реалізації наскрізної змістової лінії «Підприємливість і фінансова грамотність» на уроках історії України в межах концепції Нової української школи. На прикладі багатогранної діяльності С. Федака розкрито дидактичний потенціал історичної персоналістики для ілюстрації феномену соціального підприємництва. Обґрунтовано ефективність застосування діяльнісного підходу та концепції трьох рівнів навчання («про», «для», «через досвід»). Доведено, що

використання практико-орієнтованих завдань на основі історичних кейсів української кооперації та страхування кінця XIX – початку XX ст. є дієвим інструментом формування підприємницької компетентності й економічного мислення учнів.

Ключові слова: *методика викладання історії, НУШ, Степан Федак, підприємливість, фінансова грамотність, історична персоналістика, компетентнісний підхід.*

Сучасна парадигма історичної освіти, що реалізується в межах концепції Нової української школи (НУШ), передбачає формування в учнів ключових життєвих компетентностей. Серед них особливе місце посідає наскрізна змістова лінія «Підприємливість і фінансова грамотність», спрямована на виховання соціально активної особистості, здатної приймати обґрунтовані економічні рішення [6, с. 126]. Згідно із сучасними дослідженнями, формування підприємницької компетентності – це складний процес, що передбачає єдність когнітивного (знання теорії), діяльнісного (уміння планувати та приймати рішення) та мотиваційно-ціннісного (етичне ставлення до бізнесу) компонентів [5, с. 24–25]. Ефективним інструментом реалізації цього завдання є звернення до біографій видатних підприємців-меценатів минулого, які були рушійною силою історичних і соціально-економічних процесів [4]. Показовим у цьому контексті є життєвий шлях Степана Федака (1861–1937) – відомого українського галицького адвоката, фінансиста та громадського діяча, чий досвід яскраво ілюструє перехід від індивідуального професійного успіху до розбудови національної економічної самодостатності.

У діяльності С. Федака органічно поєднувалися професійна адвокатська практика й активна громадська позиція, що в сучасній науковій термінології розглядається як феномен соціального підприємництва – діяльності, яка використовує бізнес-підходи для вирішення суспільних проблем і створення соціальної цінності [8, с. 157]. Власна успішна адвокатська канцелярія, відкрита у м. Львові наприкінці XIX ст., забезпечувала діячеві фінансову автономію та високий дохід. Відповідно до сучасних методичних підходів, у формуванні підприємливості визначальною є побудова змісту не навколо ідеї «що» (фактаж подій), а навколо ідеї «як», тобто вивчення самого процесу досягнення успіху конкретною людиною [1, с. 93]. Досліджуючи те, як діяв С. Федак, учні бачать приклад поєднання економічної свободи й етичних норм. Фундаментом такого сталого

підприємництва була абсолютна прозорість, про що свідчить його багаторічна робота в наглядових радах національних кооперативних організацій та аудиторських комісіях.

Для інтеграції фінансових понять в історичний контекст доцільно використовувати конкретні практичні кейси з діяльності С. Федака. Це дає змогу сформувати в учнів усвідомлене ставлення до економічних реалій і готовність використовувати досвід історії для самопізнання й досягнення власного добробуту [1, с. 93]. Класичним прикладом побудови системи фінансової незалежності є його праця при заснуванні та в дирекції Товариства взаємного страхування «Дністер», головною метою якого було недопущення виведення національного капіталу до бюджетів неукраїнських компаній [7, с. 116]. Крім того, на прикладі ініціатив діяча учні можуть вивчати розвиток кредитної кооперації, зокрема його участь у заснуванні «Українського банку» в 1918 р., коли він викупив перші акції на суму 2 тис. крон [7, с. 24], продемонструвавши важливість особистого інвестиційного прикладу. Важливим для розуміння механізмів ринку землі є також досвід С. Федака у проведенні парцеляції – розподілу великих маєтків на користь українських селян, завдяки чому до початку Першої світової війни у власність українців перейшло 38 тис. га землі [7, с. 91].

Формування фінансової грамотності неможливе без розуміння етичних аспектів ведення бізнесу. С. Федак належав до тієї когорти діячів, які наповнювали гасло «Свій до свого по своє» реальним економічним змістом. На уроках історії важливо акцентувати, що гроші у його випадку були не самоціллю, а одним із інструментів національного будівництва. Його родина жила скромно й ощадливо, надаючи перевагу духовним потребам. Водночас отримані прибутки він спрямовував на соціальні потреби української громади: підтримував школи, гімназії, дитячі садки («захоронки»), фінансував будівництво «Академічного дому» для студентів, підтримував діяльність НТШ і товариства «Просвіта», а також ініціював передачу 100 тис. крон товариством «Дністер» до фонду допомоги українським воєнним сиротам [7, с. 136], фінансував допомогу політичним в’язням.

З методичної точки зору розвиток компетентностей має відбуватися на трьох взаємопов’язаних рівнях: засвоєння знань («навчання про»), розвиток розуміння та ціннісних ставлень

(«навчання для»), а також здобуття практичного досвіду («навчання через досвід») [2, с. 58]. Щоб уникнути сухого теоретичного проходження тем, варто активно залучати інтерактивні методи та емоційне забарвлення матеріалу, пов'язуючи його з реальним досвідом здобувачів освіти. Для цього ефективним є використання практико-орієнтованих завдань [5, с. 25], які успішно застосовуються в природничо-математичних дисциплінах і можуть бути адаптовані для уроків історії [2, с. 4]. Наприклад, розв'язання ситуативних вправ на оцінювання інвестиційних ризиків доцільно модифікувати в історичний кейс: учням пропонується уявити себе галицьким селянином початку ХХ ст., який має заощадження й обирає між сумнівними іноземними агентами та інвестиціями в українські кооперативи за прикладом С. Федака.

Іншим варіантом адаптації є задачі на вибір оптимального економічного варіанта на основі математичних розрахунків [3, с. 58]. У межах історичного контексту учням можна запропонувати розрахувати економічну вигоду від парцеляції: порівняти багаторічні витрати селянської родини на оренду землі у великого землевласника з вартістю отримання іпотечного кредиту та купівлі власної ділянки за юридичної підтримки С. Федака. Крім того, практичний досвід («навчання через досвід») учні можуть здобувати через дослідницьку роботу з реальними фінансовими документами епохи [2, с. 58]. Наприклад, аналізувати канцелярські рахунки С. Федака за надання юридичних послуг І. Франку чи М. Грушевському [7, с. 296].

Ефективними формами роботи є також проведення проєктної діяльності та рольових ігор із моделювання створення власного кооперативу за принципами товариства «Дністер» [10, с. 92], де школярі самостійно розробляють статут та визначають напрями соціальних інвестицій. Крім того, формування усвідомленого ставлення («навчання для») та етичних норм соціально відповідального бізнесу можна стимулювати через проведення дискусій щодо ролі фінансової стабільності у здобутті політичної незалежності [9], спираючись на діяльність С. Федака. На таких заняттях домінує творче розв'язання навчальної проблеми, що спонукає учнів мислити, спілкуватися та діяти.

Підсумовуючи, варто зазначити, що використання біографічного підходу та практико-орієнтованих завдань на уроках історії відкриває широкі можливості для глибокої реалізації наскрізної лінії

«Підприємливість і фінансова грамотність». Досвід С. Федака наочно демонструє учням, що справжня підприємливість полягає не лише у вмінні генерувати прибуток, а й у здатності створювати сталі фінансові інституції, брати на себе відповідальність і закладати надійний економічний фундамент для розвитку власної нації.

Список використаних джерел.

1. Баландюк Р. Методичні рекомендації щодо навчання «Підприємливості та фінансової грамотності» на уроках історії України. *Молодь і ринок*. 2018. № 9 (164). С. 91–95. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.144292
2. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5–9 клас. Посібник для вчителя / Рафальська М., Боярчук О., Герасим Н. та ін. Київ, 2017. 136 с.
3. Збірник практико-орієнторваних завдань із предметів природничоматематичного циклу: методичний посібник / за редакцією А. І. Довганя, О. В. Часнікової. Біла Церква : КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів». 2018. 64 с.
4. Митрофаненко Ю. Виховання підприємливості на уроках історії. *Уроки з підприємницьким тлом: навчальні матеріали* / за заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. Варшава : Сова. 2014. URL: http://sae-ukraine.org.ua/ua/resource/uroki_z_pidpriemnytskim_tlom/na_urokakh_istoriyi/
5. Назаренко Г.А. Формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних стандартів: [метод. посібник]. Черкаси : ЧОІПОПП, 2014. 68 с.
6. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД. 2019. 208 с.
7. Савчук Б. Р. Адвокатська, економічна і громадсько-політична діяльність Степана Федака (1861–1937). Серія «Адвокатська біографістика». Т. IV. Львів : Манускрипт-Львів, 2020. 304 с.
8. Соціальне підприємництво: посібник для викладачів курсу / за наук. редакцією к.е.н. А. О. Корнецького. Київ : Фамільна друкарня Huss, 2019. 160 с.
9. Третьякова О.В. Реалізація наскрізних змістових ліній на уроках суспільних дисциплін [Документ Microsoft Word]. Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. 2021. 14 травня. URL: https://soippo.edu.ua/images/Новини/2021/05/14/novina2/Методичні%20рекомендації.docx
10. Фінансова культура. 7 клас: навч.-метод. посібник для вчителя / авт. кол.; за заг. ред. Т. С. Смовженко. Київ : УБС НБУ. 2015. 114 с.

Дереш Я.І.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ (STORYMAPS, TIMELINES) ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ХРОНОЛОГІЧНОЇ ТА ПРОСТОРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917–1921 РР.)

У статті обгрунтовано методику використання інтерактивних інструментів візуалізації StoryMaps і Timelines для формування хронологічної та просторової компетентностей учнів старшої школи під час вивчення періоду Української революції 1917–1921 рр. Розкрито дидактичний потенціал цифрових карт і часових ліній як засобів поєднання просторового й хронологічного аналізу історичних подій та процесів.

***Ключові слова**: візуалізація, хронологічна компетентність, просторова компетентність, цифрові технології, інтерактивні карти, таймлайн, Українська революція 1917–1921 рр.*

Сучасна шкільна історична освіта, відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти, орієнтується на компетентнісний підхід, що передбачає не лише засвоєння фактологічного матеріалу, а й формування вмінь аналізувати історичні події у часовому та просторовому вимірах, критично осмислювати суспільний досвід і орієнтуватися в історичному та географічному просторі [2]. Особливого значення це набуває під час вивчення періоду Української революції 1917–1921 рр., який характеризується швидкою зміною політичних режимів, динамікою воєнних подій і постійними територіальними трансформаціями. Саме ці особливості часто ускладнюють сприйняття матеріалу учнями старшої школи.

У шкільній практиці проблема формування хронологічної та просторової компетентностей залишається актуальною, оскільки традиційні методи навчання не завжди дають змогу повною мірою відобразити складність історичних процесів. У зв’язку з цим зростає потреба в упровадженні інтерактивних інструментів навчання, зокрема засобів візуалізації, які поєднують роботу з картою, часом і мультимедійним контентом.

Просторова компетентність у навчанні історії включає комплекс умінь і знань, що сприяють усвідомленню історичного простору та його ролі в розвитку суспільства. Її формування пов’язане з опануванням уявлень про розміщення історичних об’єктів, їхні територіальні межі, а також із засвоєнням понять «історичний

простір», «географічне середовище», «історична карта», та «історична топоніміка». Вагоме значення має розуміння впливу просторових чинників на перебіг історичних подій і процесів [3, с. 84].

Оволодіння просторовою компетентністю в процесі навчання історії передбачає здатність орієнтуватися в історичному просторі, локалізувати події на карті, ідентифікувати історико-географічні об'єкти та використовувати карту як джерело інформації. Високий рівень її сформованості виявляється в умінні аналізувати й узагальнювати просторово-історичні дані, виявляти територіальні зміни, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та усвідомлювати роль географічного чинника в історичних процесах [8].

У межах історичної науки хронологія розглядається як базова методологічна категорія, що забезпечує впорядкування й осмислення історичних процесів. Її роль полягає не лише у визначенні часових меж подій, а й у встановленні причинно-наслідкових взаємозв'язків, виявленні закономірностей історичного розвитку та відтворенні цілісної картини минулого. Хронологічна послідовність як інструмент історичного пізнання дає змогу простежити динаміку суспільних змін, аналізуючи неповторні та незворотні людські дії в часовому вимірі.

У навчальному процесі хронологічна компетентність формується поетапно. На рівні розуміння вона передбачає оперування датами, хронологічними межами подій, історичними періодами та системами літочислення. Рівень застосування виявляється в умінні працювати з лінією часу, визначати століття, послідовність і тривалість подій. На аналітичному рівні компетентність проявляється у здатності порівнювати події за часом, встановлювати їх ієрархію та виокремлювати етапи історичних процесів [6].

Логічним продовженням теоретичного осмислення хронологічної та просторової складових історичної компетентності є звернення до потенціалу цифрових технологій у процесі вивчення періоду Української революції 1917–1921 рр. Їх впровадження сприяє формуванню динамічного освітнього середовища та інтеграції часових і просторових вимірів історичного пізнання. Інтерактивні карти та часові лінії дають змогу простежити послідовність подій, локалізувати їх у просторі та усвідомити взаємозв'язок між

політичними рішеннями, воєнними діями й територіальними змінами [7].

Практичним інструментом реалізації зазначених підходів під час вивчення Української революції 1917–1921 рр. є сервіс ArcGIS StoryMaps. Цей цифровий ресурс дозволяє створювати інтерактивні історичні розповіді, поєднуючи географічні карти з текстовим і мультимедійним контентом, що особливо важливо для відображення територіальних змін, переміщення політичних центрів та військових дій у зазначений період. Старшокласники можуть опанувати сервіс для представлення результатів дослідницької діяльності, а також для аналізу та узагальнення історичних процесів.

Сервіс надає різні формати подання історичної інформації, які можна адаптувати для конкретних навчальних завдань. Зокрема, широкі можливості відкриває тур картою історії, що передбачає послідовну подачу матеріалу з чіткою геолокацією кожного етапу розповіді. У межах вивчення Української революції 1917–1921 рр. учням може бути запропоноване завдання зі створення інтерактивного туру «Політичні центри Української революції». Під час його виконання школярі позначають на карті ключові міста (Київ, Харків, Кам’янець-Подільський, Вінницю тощо), встановлюють хронологічну послідовність подій у кожному з них та супроводжують зупинки текстовим описом і візуальними матеріалами. Такий підхід сприяє не лише локалізації подій у просторі, а й усвідомленню динаміки зміни політичних осередків.

Поряд із цим, для систематизації навчального матеріалу доцільно використовувати журнал історії, який поєднує текстовий виклад із мультимедійним супроводом на картах. Наприклад, учні можуть підготувати проєкт на тему «Головні події періоду Гетьманату та Директорії», де кожен розділ присвячено окремому політичному етапу. Добір історичних карт, ілюстрацій та визначення хронологічних меж сприяє розвитку навичок аналізу й структурованого подання інформації.

Більш емоційно насиченого й наочного осмислення окремих подій дозволяє досягти формат каскадної історії. Це повноекранна інтерактивна розповідь, яку доречно застосувати при вивченні теми «Бій під Крутами». Поєднання текстового опису, карти руху військових формувань та архівних зображень допомагає учням

глибше зрозуміти просторово-хронологічні характеристики події та встановити причинно-наслідкові зв’язки.

Якщо ж завдання вимагає відображення тривалих і динамічних процесів, ефективним постає формат серії карт. Розробляючи тему «Бої за контроль над містами України у 1918–1920 рр.», учні фіксують зміни влади в регіонах та зіставляють події в різних частинах країни, що формує чітке уявлення про територіальні трансформації та синхронність історичних процесів. Водночас для роботи з персоналіями варто використовувати формат списку, який дозволяє структурувати дані за певними критеріями. Створюючи перелік «Головні політичні та військові діячі Української революції», де кожне ім’я супроводжується біографічною довідкою та локалізацією місць діяльності на карті, учні вчаться співвідносити роль особистості з конкретним історичним простором.

Окрему увагу слід приділити формату порівняння, призначеному для візуалізації просторових змін у різні періоди. Створення порівняльної карти «Кордони України у 1917 та 1921 рр.» дає змогу наочно простежити наслідки революційних подій і воєнних конфліктів, стимулюючи розвиток аналітичного мислення. Зрештою, найпростішим, але методично виправданим інструментом є базова карта-історія. Робота з однією картою та системою позначок для фіксації ключових подій Української революції дозволяє ефективно узагальнити матеріал та перевірити рівень сформованості як хронологічної, так і просторової компетентностей [4].

Доповненням до використання інтерактивних карт є застосування стрічки часу (таймлайну) як засобу візуалізації історичного часу. У методичному аспекті стрічка часу вважається одним із найбільш зручних інструментів для впорядкування та осмислення історичного матеріалу [1].

У сучасній практиці історичної освіти інтерактивні онлайн-платформи для створення таймлайну виступають ефективним методичним засобом формування хронологічної компетентності учнів старшої школи. Time Graphics надає можливість структурувати історичний матеріал шляхом розміщення ключових дат і подій на часовій шкалі з додаванням пояснювальних текстів та ілюстративних матеріалів. Завдання для учнів полягає у створенні таймлайну «Етапи Української революції 1917–1921 рр.», у межах якого необхідно: визначити хронологічні межі революції; виокремити періоди

діяльності Центральної Ради, Української Держави гетьмана Павла Скоропадського та Директорії; для кожної події подати коротку характеристику її політичного значення та зазначити дати ухвалення ключових документів.

Платформа Tiki-Toki дозволяє доповнювати часові лінії мультимедійним контентом та представляти хронологію у дво- або тривимірному форматі, що сприяє глибшому осмисленню історичних процесів. Навчальне завдання може складати розроблення інтерактивної хронології «Зміна форм державної влади в Україні (1917–1921 рр.)», у якій учні мають: позначити основні політичні режими; встановити послідовність їх зміни; додати ілюстрації або фотодокументи; сформулювати висновок щодо причин нестабільності державної влади в зазначений період. Сервіс Turbo Timeline забезпечує подання хронології у вигляді динамічної тривимірної моделі, що поєднує візуалізацію часу з елементами гейміфікації. Завдання для учнів передбачає створення 3D-таймлайну «Воєнні події періоду Української революції 1918–1919 рр.», у межах якого необхідно: визначити ключові бої та військово-політичні події; розташувати їх у часовій послідовності; охарактеризувати учасників протистояння; зробити узагальнювальний висновок щодо впливу воєнних дій на перебіг революції [5, с. 40].

Отже, формування хронологічної та просторової компетентностей учнів старшої школи є важливою умовою ефективного засвоєння складних історичних процесів періоду Української революції 1917–1921 рр. застосування інтерактивних інструментів візуалізації, зокрема StoryMaps і Timelines, сприяє інтеграції часових і просторових вимірів історичного пізнання та активізації навчальної діяльності учнів. Використання цифрових технологій у навчанні історії забезпечує підвищення наочності, аналітичності й практичної спрямованості історичної освіти.

Список використаних джерел.

1. Гладун В. В. Візуалізація на уроках історії України з теми «Наш край» засобами онлайн-сервісів. *Вересень. Науково-методичний, інформаційно-освітній журнал*. 2022. № 3 (94). С. 38–52. URL: https://september.moippo.mk.ua/index.php/sept/article/view/237/245 (дата звернення: 15.11.2025).
2. Державний стандарт базової середньої освіти. *Освіта.UA*. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 15.11.2025).
3. Десятов Д. Формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного*

університету імені Володимира Винниченка. Серія : Історичні науки. 2012. Вип. 17. С. 82–89. URL: https://repository.moippo.mk.ua/upload/22-04-21_80712755.pdf (дата звернення: 23.11.2025).
4. Інтерактивні карти для створення історій Esri (сервіс ArcGIS StoryMaps). *BUKI*. URL: https://buki.com.ua/blogs/interaktyvni-karty-dlya-stvorennya-istoriy-esri-servis-arcgis-storymaps/ (дата звернення: 14.11.2025).
5. Косило М. А. Формування історичної компетентності засобами ІКТ : бакалаврська робота : спец. 014.03 «Середня освіта (Історія)» / наук. керівник Т. В. Галицька-Дідух; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2024. 95 с. URL: https://lib-repo.pnu.edu.ua/handle/123456789/21997 (дата звернення: 23.11.2025).
6. Секереш М. Формування хронологічних умінь учнів як складника історичної компетентності. *Блог вчителя історії Секереш Мар'яни Михайлівни*. URL: https://sekeresh.blogspot.com/p/blog- page_14.html (дата звернення: 15.11.2025).
7. Васьківська Т. Використання цифрових інструментів для вивчення історії: основи та принципи. *Педагогічна Житомирщина*, 2025. № 2 (38). URL: https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2025/06/6.-Васьківська.pdf (дата звернення: 24.11.2025).
8. Чубарова В. І. Формування просторової компетентності учнів під час навчання історії. URL: https://multiurok.ru/files/formuvannia-prostorovoyi-kompietientnosti-uchniv-p.html (дата звернення: 24.11.2025).

Штанько М.І.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ВИКОРИСТАННЯ ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ: ДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЛАКАТІВ 1920–1930-Х РР.

У статті обґрунтовано методику використання радянської візуальної пропаганди 1920–1930-х рр. на уроках історії як дієвого інструменту розвитку критичного мислення учнів. Запропоновано практичні підходи до аналізу візуальних джерел, що сприяють формуванню в молоді медіаграмотності та стійкого імунітету до сучасних інформаційних маніпуляцій.

Ключові слова: *візуальні джерела, радянська пропаганда, критичне мислення, медіаграмотність, методика навчання історії, НУШ, інформаційна війна.*

Дослідження механізмів радянської візуальної пропаганди є ключем до розуміння природи маніпуляцій масовою свідомістю, що набуває особливої ваги в умовах сучасної інформаційної війни рф проти України. Такий історичний аналіз слугує підґрунтям для розробки ефективних методик формування в учнів медіаграмотності та навичок протидії ворожим наративам у цифровому просторі.

Історіографія досліджуваної теми охоплює декілька ключових напрямів. Фундаментальні аспекти становлення тоталітаризму та специфіку ідеологічної обробки населення України досліджували Г. Єфименко та С. Кульчицький [3; 7], розкриваючи інструментарій влади. Механізми візуального впливу, зокрема конструювання «образу ворога» та формування «нової радянської людини» засобами кіно і плакату, проаналізовано у працях К. Галки та В. Молоткіної [2; 8]. Специфіку плакатів як історичного джерела, що компенсувало низький рівень грамотності населення та сприяло формуванню нової ідентичності, ґрунтовно висвітлено у розвідках О. Клименко і П. Скрипник [4; 11].

Джерельною базою роботи стали матеріали з фондів НБУ ім. В. І. Вернадського [5; 12], які репрезентують радянський візуальний дискурс 1920–1930-х рр. Методичний аспект інтеграції таких джерел у шкільну освіту спирається на доробок О. Коляструк, О. Пометун, Н. Гупана та Г. Фреймана [6; 9; 10]. Дослідники наголошують на необхідності переходу від ілюстративного використання наочності до її критичного аналізу як інструменту пропаганди, що відповідає вимогам НУШ. Для оцінки практичного стану проблеми залучено підручник В. Власова [1].

Аналіз практики викладання історії України ХХ ст. засвідчує, що, попри наявність візуальних джерел у підручниках, робота з ними залишається поверхневою. Завдання здебільшого мають репродуктивний характер (ілюстрування тексту, прості запитання на кшталт «що зображено?»), що імітує компетентнісний підхід, проте не сприяє розвитку критичного мислення [9, с. 243]. Це нівелює потужний інформаційний потенціал плакатів та кінохроніки, які здатні не лише ілюструвати факти, а й передавати атмосферу епохи та розкривати механізми впливу на маси.

У 1920–1930-х рр. саме візуальна пропаганда стала основним інструментом комунікації влади з переважно неписьменним селянством. Плакати та кіно, спричинивши ефект «інформаційного вибуху», слугували ідеологічними дороговказами, що мобілізували бідноту на підтримку курсу партії (зокрема, у боротьбі з «куркулями»). Радянська влада заклала через візуальні образи стійкі суспільні кліше, багато з яких трансформувалися і дійшли до нашого часу. Тому детальний аналіз цих джерел на уроках дає змогу учням зрозуміти природу маніпуляцій і деконструювати історичні міфи, а

також більш змістовно, майже без слів, пояснити окремі риси повсякденного життя тогочасного суспільства.

Для ефективної організації навчального процесу вчителю необхідно спиратися на чітку типологію візуальних джерел, що дає змогу уникнути їх поверхневого використання. Згідно з методичними підходами [9, с. 243–244], виокремлюють три основні групи таких матеріалів. До першої належать реальні (речові) джерела – безпосередні фізичні артефакти та побутові речі, які виступають матеріальними свідченнями часу. Такі джерела нерідко можуть приносити на уроки самі учні, адже в багатьох родинах збереглися старі речі бабусів і дідусів, що можуть бути використані для аналізу повсякдення минулого.

Другу групу становлять образотворчі засоби (фотографії, кінохроніка, живопис, плакати), функція яких полягає у візуальному зануренні учнів в історичний контекст і розкритті соціокультурних аспектів епохи. Третя категорія – умовно-графічні засоби (історичні карти, схеми, діаграми), що слугують інструментами для структурування інформації та розвитку просторових компетентностей.

Розуміння цих відмінностей є необхідною передумовою переходу від пасивного ілюстрування до глибокого критичного аналізу історичних джерел. Усі зазначені категорії передусім спрямовані на розмежування різних типів візуальних джерел, адже для значної частини вчителів вони часто сприймаються як однорідна група й асоціюються переважно із «зоровим сприйняттям». Такий підхід формує хибне уявлення, що джерело достатньо просто «показати». Насправді без аналізу та осмислення жодне візуальне джерело не здатне сформувати в учнів критичне мислення й сприйняття інформації.

Особливе місце серед візуальних джерел посідає фотографія, яка фіксує «зріз часу», зберігаючи автентичні деталі епохи – побут, емоції, архітектурне середовище. На відміну від тексту, вона забезпечує високий рівень достовірності матеріального світу та скорочує історичну дистанцію, емоційно наближаючи минуле до учня. Робота з фотодокументами активізує когнітивну діяльність, оскільки відсутність готових інтерпретацій змушує учнів самостійно формулювати питання й застосовувати критичне мислення для реконструкції історичної реальності.

Ефективність використання фотографії як джерела залежить від дотримання вчителем чотирьох критеріїв відбору. По-перше, це тематична відповідність та інформативність, що дають змогу чітко ілюструвати реалії життя й вплив пропаганди. По-друге, репрезентативність – баланс між унікальністю кадру та його типовістю, що дозволяє уникнути викривлення історичної дійсності через виняткові випадки. По-третє, евристичний потенціал: фотографія повинна містити достатню кількість деталей для глибокого аналізу й організації активної роботи учнів, а не пасивного споглядання. По-четверте, автентичність, що передбачає ретельну перевірку хронологічної належності матеріалу досліджуваній епосі.

Для якісного опрацювання візуальних джерел доцільно застосовувати апробовані методики, які структурують мисленнєві процеси учнів. «Таксономія Блума» дозволяє організувати роботу за принципом «від простого до складного» через послідовні етапи, своєрідні «тренажери», що охоплюють рівні від «Знання» до «Синтезу». Усього таких рівнів шість, і кожен із них передбачає поступове ускладнення діяльності – від елементарного усвідомлення («я знаю») до аналізу, застосування, оцінювання та інтеграції знань. Ця методика зручною для використання вчителем, адже не потребує складних маніпуляцій з текстом і дозволяє зосередити увагу учнів на виконанні завдань відповідного рівня.

Розширити спектр аналізу дає змогу методика «Шість капелюхів» Е. де Боно, яка активізує не лише критичне, а й творче мислення та емоційний інтелект. Аналізуючи радянський плакат через різні призми – фактів (білий капелюх), емоцій (червоний), критики (чорний), переваг (жовтий), креативності (зелений) і рефлексії (синій), – учень навчається комплексно сприймати інформацію. Кожен із цих підходів виконує окрему функцію та сприяє формуванню важливих складових особистості: уміння працювати з фактами, усвідомлювати й розпізнавати власні емоції, адекватно сприймати критику, виокремлювати позитивні аспекти, творчо переосмислювати інформацію та здійснювати самоаналіз виконаної роботи, виявляючи недоліки й коригуючи їх. Застосування зазначених інструментів трансформує сприйняття історії з переважно текстового у візуально-аналітичне, формуючи конкурентоспроможну особистість, здатну розрізняти пропагандистські наративи та усвідолювати зв’язок між минулим і сучасністю.

Аналіз радянської візуальної пропаганди 1920–1930-х рр. дозволяє стверджувати, що плакати та кінохроніка тієї доби були не просто засобами комунікації, а потужною технологією конструювання реальності. В умовах тоталітаризму візуальний образ слугував інструментом соціальної інженерії, формуючи у масовій свідомості стійкі ідеологічні кліше та «образ ворога». Сьогодні розуміння цих механізмів виходить за межі суто історичного інтересу, стаючи ключем до деконструкції сучасних інформаційних маніпуляцій, які активно застосовуються проти України.

Водночас, практика шкільного викладання історії потребує докорінної трансформації підходів до роботи з візуальними джерелами. Традиційне використання зображень як пасивної ілюстрації тексту більше не відповідає викликам часу. Натомість упровадження в навчальний процес НУШ алгоритмів критичного аналізу (таких як таксономія Блума чи методика «Шість капелюхів») дозволяє перетворити роботу з фотодокументами на тренінг з медіаграмотності. Учень має навчитися не просто споглядати минуле, а «читати» приховані сенси, відрізняючи факт від пропагандистської постановки.

У цьому контексті вивчення історії набуває стратегічного значення. Формування в учнів навичок критичної роботи з візуальною інформацією діє за принципом «інтелектуальної вакцинації»: аналізуючи пропаганду минулого, молодь здобуває імунітет до дезінформації сьогодення. Таким чином, історична освіта стає важливим елементом національної безпеки, виховуючи суспільство, здатне протистояти гібридним загрозам і свідомо захищати власний інформаційний простір.

Список використаних джерел.

1. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. 256 с.
2. Галка К. О. Роль образу ворога в радянській ідеолого-пропагандистській роботі (1933–1941 рр.). *Історичні і політологічні дослідження.* 2013. № 2. С. 177–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Iipd_2013_2_43 (дата звернення: 14.01.2026).
3. Єфименко Г. Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо радянської України (1932–1938): [монографія]. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2001. 303 с.
4. Клименко О. М. Конструювання пам’яті «нової людини» у 1920-х – 1930-х рр. (на матеріалах УСРР): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2019. 250 с.

5. Колекція українського радянського кіноплаката 1920–1930-х рр. *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. 2012. URL: http://www.nbuv.gov.ua/node/371 (дата звернення: 14.01.2026).
6. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. 2008. Вип. 14. С. 259–264.
7. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / Україна крізь віки. У 15-ти тт. / за заг. ред. В. Смолія. НАН України. Інститут історії України. Т. 11. Київ : Альтернативи, 1999. 336 с.
8. Молоткіна В. Радіо та кіно як засоби впливу влади на суспільство в Україні 1920-і рр. *Переяславський літопис*. 2014. Вип. 5. С. 55–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Perlit_2014_5_8 (дата звернення: 14.01.2026).
9. Пометун О., Нестор Г. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника.* 2020. Вип. 24. С. 241–255. DOI: https://doi.org/10.32405/2411-1309-2020-24-241-255 (дата звернення: 14.01.2026).
10. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
11. Скрипник П. Плакати як джерело дослідження соціально-політичних процесів в Україні у 20-х роках XX ст. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.* 2020. Вип. 60. С. 137–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2020_60_11 (дата звернення: 14.01.2026).
12. Український радянський плакат 1920–1930 років (з фондів Відділу образотворчих мистецтв НБУВ). *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. 2014. URL: http://www.nbuv.gov.ua/node/1903 (дата звернення: 14.01.2026).

Ганущак І.Р., Королько А.З.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ФОРМУВАННЯ ЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 10 КЛАСУ (НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ. КАРПАТСЬКА УКРАЇНА»)

У статті проаналізовано ключові особливості формування логічної компетентності. Зроблено акцент на розвитку критичного мислення. Подано коротку характеристику методичного інструментарію та приклади його застосування на уроці історії України у 10 класі під час вивчення теми: «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна».

Ключові слова: *логічна компетентність, критичне мислення, причинно-наслідкові зв'язки, метод, технологія, вправа, Карпатська Україна.*

Важливе місце серед предметних історичних компетентностей займає логічна компетентність, оскільки історія, як наука про минуле, вимагає не простого запам'ятовування, а й глибокого аналізу

історичних подій чи явищ. Дана компетентність слугує необхідним інструментом для орієнтації учнів у складному, часто суперечливому, історичному матеріалі та є ключем до глибокого розуміння історичного процесу та розвитку критичного мислення.

Логічна компетентність забезпечує здатність здобувачів освіти бачити історію як взаємопов'язану систему, дозволяючи їм виявляти причини, наслідки та взаємозв'язки між економічними, політичними та культурними процесами у межах однієї епохи, замість того, щоб сприймати факти ізольовано [2, с. 4].

В контексті історичного пізнання логічна компетентність – це здатність ефективно використовувати теоретичні поняття для аналізу, пояснення та осмислення історичних подій і явищ [4, с. 23].

У навчальній програмі зазначено, що учні мають усвідомлювати, що існують різні точки зору, різні пояснення та оцінки як минулих, так і сучасних подій, вміти зіставляти та критично оцінювати ці різні інтерпретації, розуміючи, чому вони виникли та чим відрізняються. Одним словом, це вміння бачити цілісну картину історії та критично оцінювати різні погляди на її пояснення [2, с. 4].

Логічна компетентність, на думку Олени Пометун, передбачає вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виявляти закономірності, робити обґрунтовані висновки, аналізувати інформацію, виділяти головне та структурувати знання [5, с. 26].

Методичною основою формування логічної компетентності є перехід від репродуктивного до продуктивного навчання, де учень виступає активним суб'єктом пізнавального процесу. Цього можна досягнути через постановку проблемних питань, залучення до аналізу суперечливих джерел, формування навичок порівняльного аналізу та синтезу, а також через використання схем, моделей та графіків, що візуалізують логічні зв'язки. Важливо стимулювати учнів до висунення гіпотез, їхнього доведення або спростування на основі історичних даних, що є основою логічного мислення [5, с. 100–101].

Тема «Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна», яка вивчається у 10 класі, вимагає від десятикласників глибокого логічного аналізу: чому відбувалися ті чи інші події, які були їхні передумови та наслідки, як рішення одних суб'єктів впливали на інші, де були логічні прогалини чи суперечності в діях історичних діячів чи держав.

На нашу думку, варто ставити учням такі проблемні питання, які вимагають аналізу, пошуку зв'язків і не мають однозначної відповіді [4, с. 32–33]. Наприклад, «Чи могла Карпатська Україна вистояти без зовнішньої підтримки? Обґрунтуйте свою відповідь», або «Які логічні помилки були допущені урядом Карпатської України при пошуку союзників?».

На дискусіях та дебатах старшокласники, базуючись на історичних фактах та логічних міркуваннях, вибудовують власну позицію [10, с. 209–210]. Можна запропонувати дебати на тему: «Чи був уряд Августина Волошина правий, звертаючись за протекторатом до Німеччини, враховуючи тогочасну геополітичну ситуацію?».

Написання есе дозволить учням системно вибудувати комплексний текст, об'єднавши факти, причинно-наслідкові зв'язки та власні висновки щодо значення події [8, с. 34]. Наприклад, можна запропонувати такі теми есе: «У чому тріумф та трагедія Карпатської України», «Чому Карпатська Україна не змогла відстояти свою незалежність?». Це завдання розвиває вміння узагальнювати та робити висновки.

Метод «Займи позицію» вимагає від учня зробити свідомий вибір між двома протилежними точками зору. Наприклад, «Чи було проголошення незалежності 15 березня 1939 року героїзмом чи політичною помилкою?». Учень повинен логічно обґрунтувати свою позицію фактами, зважуючи причини та наслідки [9].

Коли виникають суперечливі думки з певної проблеми і потрібно зайняти й аргументувати чітко визначену позицію щодо проблеми, яка обговорюється, пропонуємо використати метод «Прес». Прикладами дискусійних питань можуть бути: 1) Яким чином Мюнхенська угода та подальша міжнародна обстановка вплинули на долю Карпатської України: чи прискорили вони її державницькі процеси, чи, навпаки, прирекли на швидкий крах?; 2) Чи була військова агресія Угорщини проти Карпатської України в березні 1939 року неминучою, і чи міг уряд Карпатської України вжити ефективніших заходів для захисту своєї незалежності? При обговоренні учні вчаться чітко формулювати власну позицію, логічно обґрунтовувати її, наводити приклади історичних фактів і робити висновки [6, с. 51].

Метод «Мікрофон» сприяє виробленню в учнів вміння висловлювати свою думку чітко і лаконічно. Також спонукає

старшокласників до активного мислення, пошуку зв'язків, аналізу та синтезу інформації [6, с. 50].

Технологія проблемного навчання «Мозковий штурм» допоможе швидко зібрати та систематизувати усі можливі причини, наслідки, історичних діячів, пов'язаних з Карпатською Україною, формуючи первинну логічну базу для подальшого аналізу [9].

Варто зазначити, що логічна компетентність допомагає старшокласникам не просто визначити причини і наслідки подій, а й побудувати логічний ланцюжок між ними. Вправа «Складання логічного ланцюжка» безпосередньо спрямована на виявлення того, що одна подія логічно випливала з іншої [8, с. 36]. Наприклад: Остаточний розпад Чехо-Словацької республіки – Проголошення незалежності Карпатської України – Військова агресія Угорщини проти Карпатської України – Бій на Красному полі – Окупація Карпатської України Угорщиною.

Цікавим завданням для десятикласників буде створення ментальних карт (Mind Maps), на яких буде відображена візуалізація ключових понять, подій, імен та встановлено логічні зв'язки між ними [3]. Наприклад, центральним поняттям може бути «Карпатська Україна», від якої відходять гілки «Передумови», «Етапи розвитку», «Ключові постаті», «Зовнішні впливи», «Наслідки».

При вивченні теми про Карпатську Україну в учнів є можливість працювати з різними історичними джерелами. Можна запропонувати старшокласникам завдання з виправлення логічних помилок в тексті. Або ж на основі опрацьованих джерел десятикласники можуть виконати завдання «Реставратор» [7]. Суть завдання полягає у відновленні історичного тексту, у якому бракує слів і дат. Наприклад, Віденський арбітраж відбувся _____. Автономна Підкарпатська Русь утратила _____, _____та _____. Уряд Волошина переніс резиденцію з _____ до _____. _____ р. в Карпатській Україні відбулися вибори до Сойму. На початку _____ р. А. Гітлер вирішив остаточно ліквідувати Чехословаччину. _____ А. Гітлер дав згоду на окупацію Карпатської України Угорщиною. А. Волошин _____ р. офіційно заявив про те, що Карпатська Україна стає незалежною.

Для аналізу проблемної ситуації (наприклад, «Падіння Карпатської України») можна застосувати вправу «Фішбоун» (діаграма Ісікави). «Голова риби» – це проблема, а «кістки» –

категорії причин (політичні, економічні, військові, зовнішні, внутрішні) [1].

Доцільно застосовувати вправу «Дерево рішень», коли учні аналізують варіанти дій, які могли бути прийняті в певний історичний момент, та їхніх можливих наслідків. Виконуючи її старшокласники розвиватимуть вміння вибудовувати розгалужені логічні ланцюжки причинно-наслідкових зв'язків [6, с. 41].

Отож, формування логічної компетентності є одним із ключових завдань сучасної історичної освіти, оскільки дана компетентність виходить за рамки простого запам'ятовування дат і подій. Особливу увагу слід звернути на відпрацювання навичок встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що дозволить учням бачити динаміку розвитку суспільства, взаємозалежність явищ та подій. Зрештою, ці навички необхідні для глибокого розуміння історичного процесу як цілісної системи, а не як набору окремих фактів. Таким чином, уроки історії є важливою платформою для розвитку критично мислячої особистості, ключовими навичками якої є здатність логічно мислити, аналізувати факти, робити аргументовані висновки та розпізнавати маніпуляції.

Список використаних джерел.

1. Гончарова Л. Ф. Використання методу «фішбоун» на уроках історії. *На Урок. Освітній проект*. 2024. 29 січня. URL: https://surl.li/cattmq (дата звернення: 19.11.2025).
2. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 106 с. URL: https://surl.lt/iysvno (дата звернення: 20.11.2025).
3. Ладуба М. Що таке ментальна карта, і як її створювати? *MC. Money and Career*. 2022. 17 жовтня. URL: https://surl.lt/medbhj (дата звернення: 19.11.2025).
4. Пижик А. М., Черевичний Г. С. Методика викладання історії в школі: навчально-методичні рекомендації до вивчення дисципліни та проходження педагогічної практики студентами. 2-е перероблене та доповнене видання. Київ : ТОВ «Видавництво «Юстон», 2020. 125 с. URL: https://surli.cc/ltreoe (дата звернення: 19.11.2025).
5. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник. Київ : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/komp_2018.pdf (дата звернення: 20.11.2025).
6. Пометун О. І. Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. Київ : Видавництво А.С.К., 2004. 192 с. URL: https://surl.li/jtypae (дата звернення: 20.11.2025).

7. Саліванова М. В. Ігри на уроках історії та правознавства. *На Урок. Освітній проект.* 2020. 7 травня. URL: https://surl.li/nlnwan (дата звернення: 22.11.2025).
8. Стефанюк Г. В. Розвиток історичного та логічного мислення на уроках історії: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : ПНУ, 2018. 62 с. URL: https://surl.li/xabzez (дата звернення: 20.11.2025).
9. Черкашина Ю. Г. Використання інтерактивних методів навчання на уроках історії та правознавства – як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів. *Vseosvita.ua*. 2021. 13 листопада. URL: https://surl.li/gkmofs (дата звернення: 19.11.2025).
10. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків : Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0054084.pdf (дата звернення: 19.11.2025).

Градова А.В.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ДЛЯ АНАЛІЗУ ТА СПРОСТУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ФАЛЬСИФІКАЦІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН ТА УПА У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано можливості проєктної технології у формуванні навичок критичного мислення учнів під час вивчення діяльності ОУН та УПА в роки Другої світової війни. На основі конкретних прикладів показано, як проєктні форми роботи допомагають виявляти та спростовувати поширені історичні фальсифікації, а також поглиблюють розуміння складних історичних процесів. Обґрунтовано значення поєднання дослідницьких методів і роботи з джерелами для формування в учнів об'єктивної історичної свідомості.

Ключові слова: *проєктна технологія, історичні фальсифікації, ОУН, УПА, критичне мислення, джерелознавство, методика навчання історії.*

Період Другої світової війни належить до найбільш складних і дискусійних у курсі історії України для старших класів. Вагоме місце в його змісті посідає діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), інтерпретація яких тривалий час формувалася під впливом ідеологічних чинників. Використання в науковому й публічному просторі сумнівних або сфальсифікованих документів актуалізує необхідність формування в учнів умінь критичного аналізу історичних джерел. У цьому контексті застосування проєктної технології, під час вивчення діяльності ОУН та УПА, сприяє не лише поглибленню історичних

знань, а й розвитку здатності до науково обґрунтованого осмислення та спростування історичних фальсифікацій.

Проєктна технологія в сучасній українській педагогіці трактується як інноваційна особистісно орієнтована технологія навчання, що реалізується через послідовні етапи дослідницької діяльності та спрямована на досягнення значущого результату. Її сутність полягає в організації самостійної роботи учасників освітнього процесу, під час якої використовуються проблемні, пошукові та дослідницькі методи, а отримані результати обов'язково підлягають презентації та оцінюванню. Проєктна технологія забезпечує наближення навчальної діяльності до логіки наукового пізнання, формує вміння планувати дослідження, аналізувати інформацію, зіставляти факти та аргументувати власні висновки, що є принципово важливим для гуманітарних дисциплін, зокрема історії. Застосування проєктної технології у шкільному курсі історії дає змогу перейти від загального засвоєння наративів до цілеспрямованого формування в учнів умінь критичного аналізу джерел, що є особливо актуальним при вивченні діяльності ОУН та УПА в роки Другої світової війни, навколо яких сформувався значний масив історичних фальсифікацій [3, с. 306; 4].

Однією з найпоширеніших фальсифікацій є твердження про існування так званої «таємної директиви» керівництва ОУН та УПА щодо поголовного винищення польського населення на Волині у 1943 р. Аналіз обігу цього «документа» в історіографії засвідчує, що він не існує у вигляді автентичного тексту з чіткими реквізитами та архівним підтвердженням. У публікаціях, де згадуються подібні «директиви», відсутні оригінали, натомість простежуються текстові розбіжності та суперечливі формулювання мети та масштабів насильства. Архівні посилання часто або не відповідають змісту справ, або ведуть до матеріалів радянських слідчих органів, а не до внутрішньої документації підпілля. Крім того, термінологія та структура таких «документів» не відповідають системі керівних органів ОУН та УПА зразка 1943 р., що прямо вказує на їхнє пізніше компілятивне походження [5].

У межах проєктної діяльності учні можуть досліджувати таку фальсифікацію як джерелознавчий кейс. Одна група аналізує тексти публікацій, фіксуючи логічні невідповідності у формулюваннях і авторських інтерпретаціях, а інша – перевіряє походження матеріалів.

Здобувачі освіти співвідносять дату та атрибуцію «директиви» з реальною структурою ОУН та УПА, визначаючи наявність чи відсутність відповідних посад і підрозділів. Підсумком стає аналітичний висновок, що розкриває створення фальсифікату та формує розуміння критеріїв автентичності джерел.

Іншим поширеним міфом є твердження про системну та ідеологічно обумовлену співпрацю ОУН та УПА з нацистською Німеччиною. У пропагандистських інтерпретаціях український рух опору нерідко ототожнюють із нацистськими структурами, екстраполюючи окремі епізоди тактичних контактів на всю діяльність підпілля. Водночас, аналіз взаємин свідчить про глибоку прірву між ситуативними контактами на початковому етапі війни та подальшим відкритим конфліктом, що супроводжувався масовими репресіями проти членів ОУН, арештами провідників і збройним протистоянням УПА з німецькими силами безпеки у 1942–1944 рр. Узагальнення поодиноких фактів без урахування еволюції політичних умов призводить до створення спрощеної схеми «колаборації», яка суперечить комплексній історичній реальності [2].

Спростування цієї фальсифікації в межах проєкту доцільно реалізувати через контекстуально-аналітичне моделювання. Учні реконструюють умови політичного вибору українського визвольного руху в 1941–1942 рр., оцінюючи стратегії поведінки та їхню відповідність ідеологічним засадам і наслідкам для населення. Зіставлення програмних цілей ОУН із практикою нацистської окупаційної політики дозволяє школярам самостійно усвідомити несумісність цих позицій. Результатом проєкту є причинно-наслідкова схема, яка демонструє, як ігнорування контексту викривляє історичний наратив.

Ще одним об’єктом аналізу є теза про відсутність суспільної підтримки ОУН та УПА. Ця фальсифікація зазвичай ґрунтується на вибірковому використанні даних про конфлікти між підпіллям і місцевим населенням. Проте історичний аналіз тривалості існування УПА та її здатності роками відтворювати кадровий склад, свідчить про складну систему взаємодії з громадами, яку неможливо звести до бінарної логіки [4].

Для розвінчання цього міфу ефективним є формат структурованих історичних дебатів. Учні діляться на дві групи: перша формує аргументи на основі критичних тверджень про

репресивні епізоди та конфліктні ситуації; друга – оперує фактами функціонування розгалуженої мережі забезпечення та самооборони. Ключовою вимогою дебатів є розмежування понять «добровільна підтримка», «вимушене співіснування» та «страх перед репресіями». Це змушує здобувачів освіти виходити за межі спрощених емоційних оцінок. Проєкт завершується аналітичним висновком, де учні наводять аргументи на користь того, що твердження про «повну ізольованість» ОУН та УПА – це ідеологічно заангажоване узагальнення, що суперечить принципам об'єктивного історичного аналізу.

Також популярною є фальсифікація про «суто політичний» характер діяльності ОУН та УПА, що нібито ігнорувала оборонні потреби населення. Насправді ж операції підпілля планувалися з урахуванням загроз як з боку німецьких, так і радянських структур, поєднуючи визвольні цілі з завданнями захисту локальних громад [1, с. 59; 60].

Цей кейс можна опрацювати через рольову гру – «Аналітичний штаб». Учні в ролі стратегів розробляють оперативні рішення для захисту сіл від каральних акцій. У процесі обговорення вони доводять, що дії підпілля мали комплексний характер. Підсумком проєкту стає стратегічна карта або план дій, що наочно спростовує уявлення про відірваність руху від реальних потреб оборони населення.

Отже, застосування проєктної технології при вивченні діяльності ОУН та УПА забезпечує глибше розуміння дискусійних питань і формує навички критичного аналізу історичних джерел. Самостійний аналіз фальсифікацій – від «таємних директив» до міфів про колаборацію – сприяє розвитку аргументації та історичного мислення. Проєктна діяльність не лише активізує навчання, а й допомагає формувати свідому громадянську позицію, засновану на науковому підході до минулого.

Список використаної літератури.

1. Бевз Х. М. Образ УПА у друкованих ЗМІ. Квалфікаційна робота на здобуття академічного звання магістра журналістики. Київ, 2009. 137 с. URL: https://msj.ukma.edu.ua/images/uploads/textblog/bevz-diploma-2009.pdf (дата звернення: 25.11.2025).
2. Брайлян Є., Мосьондз О. Фальшива історія: радянсько-російські вигадки про Україну у Другій світовій війні. *Армія INFORM*. 2022. 8 травня. URL:

https://armyinform.com.ua/2022/05/08/falshyva-istoriya-radyansko-rosijski-vygadky-pro-ukrayinu-u-drugij-svitovij-vijni/ (дата звернення: 18.11.2025).
3. Васюк О., Голєва М. Проєктна технологія навчання: методичні аспекти. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2022. Вип. 47, т. 1. С. 304–309. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/47_2022/part_1/46.pdf (дата звернення: 16.11.2025).
4. Мирончеко В. Очищуймо українську історію від брехні і фальсифікацій. *УКРІНФОРМ*. 2016. 6 червня. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2028178-ocisujmo-ukrainsku-istoriu-vid-brehni-i-falsifikacij.html (дата звернення: 08.11.2025).
5. Рябенко С. «Друже Рубан!» Використання фальсифікатів в дискусіях про Волинь. *Історична правда.* 2016. 22 жовтня. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/10/22/149259/ (дата звернення: 03.11.2025).

Басіста Л.Ю.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ВИКОРИСТАННЯ БІОГРАФІЙ ДИСИДЕНТІВ-ЕМІГРАНТІВ У ВИВЧЕННІ ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ НА ФАКУЛЬТАТИВІ З ІСТОРІЇ (НА ПРИКЛАДІ Л. ПЛЮЩА, П. ГРИГОРЕНКА, В. МОРОЗА)

У статті розглянуто можливості використання біографій українських дисидентів-емігрантів (Леоніда Плюща, Петра Григоренка, Валентина Мороза) у процесі проблемного навчання на факультативних заняттях з історії. Показано, що життєві історії дисидентів містять суперечливі факти, моральні дилеми та драматичні події, які створюють умови для постановки відкритих запитань, розвитку критичного мислення та формування власних суджень учнів. Робота з біографічними матеріалами сприяє формуванню ключових компетентностей: історичної, громадянської, комунікативної, інформаційної, хронологічної та логічної. Зазначено, що факультативні заняття є оптимальним середовищем для реалізації проблемного навчання, адже вони мають гнучку структуру та дозволяють застосовувати інтерактивні методи: дискусії, дебати, рольові ігри, аналіз документів і мемуарів, порівняння інтерпретацій, проєктну діяльність та кейс-метод. Біографії дисидентів-емігрантів у цьому контексті виступають не лише навчальним матеріалом, а й виховним ресурсом, що формує цінності свободи, гідності та відповідальності, сприяючи становленню активної громадянської позиції учнів.

Ключові слова: *дисиденти-емігранти, біографія, проблемне навчання, факультатив, історія, компетентності, критичне мислення, громадянська освіта, інтердисциплінарність.*

Життєві історії Леоніда Плюща, Петра Григоренка та Валентина Мороза є унікальним матеріалом для створення проблемних ситуацій

на факультативних заняттях з історії. Вони містять суперечливі факти, драматичні події та моральні дилеми, що дозволяють учням ставити відкриті запитання й формувати власні судження. Наприклад, еміграція Л. Плюща після переслідувань у СРСР ставить проблему: чи може інтелектуальна діяльність бути формою боротьби проти тоталітаризму? [13, с. 102].

Робота з біографічними матеріалами сприяє розвитку ключових компетентностей:

- історичної – учні вчаться співвідносити особисті долі з глобальними процесами (наприклад, аналізуючи долі дисидентів-емігрантів, учні співвідносять особисті історії з глобальними процесами – холодною війною, правозахисним рухом, боротьбою за свободу слова; діяльність П. Григоренка показує, як індивідуальний вибір може впливати на міжнародні дискусії щодо прав людини). [14, с. 24].
- громадянської – формується усвідомлення цінності прав людини та свободи слова (наприклад, біографії дисидентів формують усвідомлення цінності прав людини та свободи слова. Учні бачать, що Л. Плющ чи В. Мороз були готові жертвувати особистим комфортом заради принципів, що виховує відповідальність і активну громадянську позицію) [14, с. 40].
- інформаційної – учні опановують роботу з різними типами джерел: мемуарами, документами, публіцистикою (біографії Л. Плюща, П. Григоренка та В. Мороза представлені у різних форматах – від особистих спогадів до публіцистичних статей, що дозволяє учням навчитися аналізувати й зіставляти інформацію з різних джерел) [14, с. 28–29].
- хронологічної – учні здійснюють аналіз біографій дисидентів-емігрантів, що допоможе учням вибудовувати послідовність подій, бачити причинно-наслідкові зв’язки між особистими рішеннями та історичними процесами (переслідування Л. Плюща у 1970-х рр. можна співвіднести з політикою радянської влади щодо інтелігенції, а виступи П. Григоренка – із загостренням національних питань у СРСР. Це формує здатність мислити історично й розуміти, як індивідуальні долі вписуються у ширший хронологічний контекст) [14, с. 25].
- логічної – робота з біографіями дисидентів-емігрантів формує здатність учнів до логічного мислення: вони навчаються

будувати аргументацію, робити висновки на основі фактів, відрізняти емоційні судження від раціональних (аналізуючи виступи П. Григоренка, учні можуть простежити логіку його переходу від військової кар'єри до правозахисної діяльності, а в біографії В. Мороза – логіку його творчого вибору як форми протесту проти радянської системи; це сприятиме розвитку критичного мислення та вмінню обґрунтовувати власну позицію) [14, с. 96].

Біографії дисидентів дозволяють ставити відкриті питання, що не мають однозначної відповіді. Наприклад:

- Чому П. Григоренко, генерал-майор радянської армії, став на шлях опору? [5].
- Які наслідки мала еміграція для В. Мороза як публіциста й громадського діяча? [12, с. 232].
- Чи можна вважати інтелектуальну діяльність Л. Плюща формою політичної боротьби? [13, с. 102–105].

Можна сказати, що такі питання створюють умови для дискусії, пошуку альтернативних відповідей та формування власних висновків.

Біографії дисидентів-емігрантів формують у школярів цінності свободи, відповідальності та гідності. Приклади особистої мужності стають моральними орієнтирами. Учні бачать, що навіть у складних умовах можна залишатися вірним своїм переконанням. Це сприяє вихованню активної громадянської позиції та готовності відстоювати права людини [1, с. 16].

Варто зазначити в першу чергу, що проблемне навчання (Problem-Based Learning) – це метод навчання, в якому реальні складні проблеми використовуються як освітній інструмент [4]. Зауважимо, що на факультативах реалізувати проблемне навчання було б доречно, адже вони мають більш гнучку структуру аніж обов'язкові уроки. Це дає можливість застосовувати методи, які потребують часу на дискусію, аналіз джерел і постановку відкритих запитань. Саме тому проблемне навчання органічно вписується у формат факультативу [11].

Для реалізації проблемного навчання доцільно використовувати дискусії та дебати: учні не лише обговорюють, чи був вибір дисидентів єдино можливим, а й моделюють альтернативні сценарії: «Що могло б статися, якби Леонід Плющ залишився в СРСР?», «Які наслідки для суспільства мало б мовчання Петра Григоренка?». Це дозволяє розвивати критичне мислення, навички аргументації та

вміння бачити багатоваріантність історичного процесу [3]. Доречними були б рольові ігри, коли учні виступають у ролі адвокатів, прокурорів, свідків чи навіть «присяжних», які оцінюють дії дисидентів. Такий формат допомагає зрозуміти моральні дилеми та контекст прийняття рішень. Можна додати елемент «апеляції» – повторний розгляд справи з урахуванням сучасних знань про права людини [7, с. 114].

Також можна було б використати аналіз документів і мемуарів. Робота з уривками текстів Л. Плюща, П. Григоренка, В. Мороза може включати порівняння офіційних радянських документів із особистими спогадами дисидентів; виділення ключових понять («свобода», «гідність», «право») та їх інтерпретацію; створення «карти аргументів» – візуалізація позицій дисидентів і влади [10].

Важливими й доцільними методами могли б бути наступні:

- Порівняння інтерпретацій. Учні зіставляють наукові та публіцистичні оцінки діяльності дисидентів, аналізують, як змінювалася їхня репутація в різні періоди (радянська доба, еміграція, сучасність). Можна запропонувати завдання: скласти «таблицю інтерпретацій», де відображаються різні точки зору – офіційна радянська, західна, сучасна українська [8, с. 75];
- Проєктна діяльність. Учні створюють міні-дослідження: наприклад, «Біографія як дзеркало епохи» або «Дисидент як громадянин світу». Це може бути презентація, постер чи навіть подкаст [6].
- Кейс-метод. Використання конкретних життєвих ситуацій дисидентів як навчальних кейсів: «арешт і психіатричне ув’язнення Л. Плюща», «вигнання П. Григоренка», «літературна діяльність В. Мороза». Учні аналізують умови, рішення та наслідки, пропонують власні варіанти дій [9].
- Інтердисциплінарні зв’язки. Біографії дисидентів можна інтегрувати з літературою (аналіз художніх творів В. Мороза), правознавством (права людини у виступах П. Григоренка), філософією (роздуми Л. Плюща про тоталітаризм). Це робить навчання комплексним і наближеним до реального життя [2, с. 89].

Отже, використання біографій дисидентів-емігрантів у проблемному навчанні на факультативі з історії доводить ефективність цього методу як інструменту формування ключових компетентностей учнів. Життєві долі Л. Плюща, П. Григоренка та

В. Мороза стають не лише історичним матеріалом, а й джерелом для постановки відкритих питань, розвитку критичного мислення та виховання громадянської свідомості. Аналіз біографічних текстів у форматі дискусій, рольових ігор, роботи з документами та порівняння інтерпретацій дозволяє учням інтегрувати знання з історії, літератури, права та філософії. Такий підхід сприяє розвитку історичної, громадянської, комунікативної, інформаційної, хронологічної та логічної компетентностей, що відповідає сучасним освітнім стандартам. Факультативні заняття створюють оптимальні умови для реалізації проблемного навчання, адже вони дають простір для глибокого осмислення складних тем, формування власних висновків і практичного застосування знань. Біографії дисидентів-емігрантів у цьому контексті виступають не лише навчальним матеріалом, а й потужним виховним ресурсом, що формує цінності свободи, гідності та відповідальності. Таким чином, проблемне навчання на основі біографій українських дисидентів-емігрантів є дієвим засобом поєднання історичної правди з формуванням компетентного, критично мислячого та активного громадянина.

Список використаних джерел.

1. Вовчак О. Я. Виховний потенціал біографій дисидентів-емігрантів. Чернівецький національний університет. С. 16. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6631

2. Грек В. Інтердисциплінарні зв'язки мистецтва балетмейстера та імпровізації у процесі підготовки майбутнього хореографа. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2024. Вип. 71, том 1. С. 87–91. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/71_2024/part_1/14.pdf

3. Дискусія як метод активізації пізнавальної діяльності студентів. URL: https://elib.lntu.edu.ua/sites/default/files/elib_upload/енп%20рудь/page16.html

4. Дьоміна І. Як і коли застосовувати проблемне навчання (Problem-Based Learning). *Нова українська школа*. 2018. 26 березня. URL: https://nus.org.ua/2018/03/26/yak-i-koly-zastosovuvaty-problemne-navchannya-problem-based-learning/

5. Зубарєв Д. І., Кузовкін Г. І. Григоренко Петро Григорович. *Дисидентський рух в Україні. Віртуальний музей Харківської правозахисної групи*. 2007. 14 липня. URL: https://museum.khpg.org/1184409443

6. Ісаєва Г. Метод проектів – ефективна технологія навчання. *Освіта.ua*. 2005. 5 жовтня. URL: https://osvita.ua/school/method/technol/1415/

7. Кравчина Т. В. Методичні аспекти використання рольових ігор на уроках іноземної мови. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2016. Вип. 2 (39). С. 114–116. URL:

https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb723fb7-c0d5-4c91-9938-c85b64673b01/content
8. Кривчик Г. Г. Порівняльний метод в історичних науках та навчанні. *Грані.* 2017. Т. 20. № 6. С. 73–80. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/988/1003
9. Метод кейсів у навчанні. *Claris Verbis*. 2024. 25 серпня. URL: https://www.clarisverbis.com.ua/blogpost/metod-kejsiv-pochatkova-shkola-i-ne-tilky/
10. Методологія наукової діяльності: методи аналізу та дослідження. Аналіз документів і мемуарів у навчанні. *Освіта.ua*. 2011. 3 жовтня. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/journalism/24685/
11. Островерхова Н. Факультативне заняття та його аналіз. *Освіта.ua*. 2008. 23 квітня. URL: https://osvita.ua/school/method/technol/726/
12. Паска Б. Валентин Мороз – прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. 366 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000014455
13. Паска Б., Басіста Л. Дисидент Леонід Плющ у боротьбі проти радянського режиму. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* 2025. Чис. 32. С. 100–106. URL: https://litopys.volyn.ua/index.php/litopys/article/view/620/539
14. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/komp_2018.pdf

Серемчук І.І.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ І ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАСОБОМ ВИВЧЕННЯ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРІАРХА ВОЛОДИМИРА (ВАСИЛЯ РОМАНЮКА)

У статті здійснено огляд методичних можливостей формування культурної і громадянської компетентностей. З'ясовано, що постать патріарха Володимира (Василя Романюка) є гарним прикладом для наслідування. Доведено, що вшанування пам'яті цього діяча в межах року патріарха Володимира Романюка та Митрополита Андрея Шептицького на Прикарпатті (2025) є важливим складником вивчення новітньої історії України та актуалізувало проблему щодо пошуку методичного інструментарію.

Ключові слова: *Патріарх Володимир, УАПЦ, дисиденти, культурна компетентність, громадянська компетентність.*

Вивчення сучасної історії не може бути цілісною без дослідження життєписів знакових історичних постатей. Власне вони формують громадянську думку, впливають на релігію, політику, науку, військові дії чи особистісні вподобання. Одним із таких діячів

в історії України та Прикарпаття був Патріарх Володимир (Василь Романюк) (1925–1995). Його релігійна та дисидентська діяльність гідно вшановані на Івано-Франківщині в межах року Андрея Шептицького та патріарха Володимира протягом всього 2025 р. З огляду як на цей ювілей, так і на низку заходів в його рамках, видається актуальним оглянути методичні можливості для роботи з цією темою у ЗЗСО.

Найбільш зручними для праці є пошук методичного інструментарію в межах громадянської і культурної компетентностей. З врахування цього фактору, слід зосередити увагу на найбільш оптимальних з точки зору методичних підходів в інтеграції вивчення цієї постаті у навчальний процес.

Формування обох компетенцій в учнів у межах вивчення життя патріарха Володимира передбачає осмислення таких ключових понять, як свобода совісті, права людини, відповідальність громадянина, спротив тоталітаризму. Життєпис Василя Романюка як в'язня радянських таборів і активного учасника українського дисидентського руху створює можливість використати цей кейс як засіб для проблемно-орієнтованого навчання. Учні можуть аналізувати причини й наслідки репресій проти духовенства УАПЦ, зіставляти позицію патріарха Володимира з офіційною політикою радянської держави, формулювати власні судження щодо морального вибору особистості в умовах несвободи.

Ефективними методами у цьому контексті є аналіз історичних джерел (спогадів, листів, судових матеріалів, публіцистичних виступів), дискусії, дебати, а також моделювання історичних ситуацій. Залучення учнів до обговорення теми переслідування Церкви та духовної опозиції радянському режиму сприяє усвідомленню цінності громадянської позиції й активної участі у суспільному житті. Для того, щоб тема була цікава та доступна для юнаків і юначок, слід провести аналіз окремих репресивних документів з його архівно-кримінальної справи. Це може бути постанова на арешт, один із протоколів допиту, частина речових доказів або ж судовий вирок.

При аналізі такого роду документів потрібно, щоб учням було проведено попередній інструктаж з вивчення такого виду матеріалів. Він полягатиме у поясненні основних термінів із тоталітарного минулого з поєднанням короткої лекції про проблему радянських

репресій в Україні. Попередній інструктаж можна провести на позакласному занятті, де можна більше зосередити уваги на роботі з архівно-кримінальними документами [1, с. 847]. Зауважимо, що патріарх Володимир Романюк був вперше засуджений радянською владою за приналежність до ОУН в 1944 р. [5]. Тому буде важливим огляд кожного із репресивних етапів і заходів окупаційної влади супроти діяча. Їх порівняння дозволить показати усі процеси боротьби патріарха Володимира із системою.

Не менш важливо, учні мають розуміти вивчення постаті не лише через мову документів чи фактів. Доволі цінними є спогади та позиції лідерів думок відносно колишнього церковного лідера. Що для цього стане в нагоді? По-перше, матеріали документальних фільмів про життєпис цієї постаті. Завдяки ним можна побачити, яким був шлях Василя Романюка до найвищих щаблів церковної влади, зробити висновки про його діяння і подвиги, а також чому його чин є суспільно-важливим сьогодні [4].

По-друге, для систематизації знань про постать та покращення туристичного потенціалу області, діти можуть сформувати у формі інфографіки карту України чи Івано-Франківської області з позначеними пам’ятними місцями зі вшанування патріарха Володимира. Це розширить їх культурній кругозір та дасть змогу запропонувати громадам або керівництву області варіанти щодо формування релігійних туристичних маршрутів. На цю карту можна нанести як музеї (Івано-Франківський краєзнавчий музей, музей-садиба на честь діяча в с. Хімчин поблизу м. Косів), так і пам’ятники та пам’ятні дошки на честь патріарха. Карту можна створити і в інтерактивному режимі, де під кожною легендою доцільно помістити коротку довідку про локацію, місце створення та маршрут до неї [3, с. 310].

Слід провадити з учнями і зустрічі зі свідками епохи. З врахування того, що в області та в м. Івано-Франківську є люди, які знали патріарха особисто, то з ними можна провести бесіди з вивчення життєвого шляху діяча. Це може бути як під час тематичних екскурсій, так і в ході позакласного заходу. Спілкування з представниками ПЦУ дасть змогу побачити, як саме церковнослужителі оцінюють вклад патріарха Володимира Романюка у формування єдиної православної церкви в нашій державі. Такий захід можна провести як в школі, так і поза її межами.

Особливо важливою для аналізу подією є так званий «Чорний вівторок» 18 липня 1995 р. – день похорону патріарха Володимира у м. Києві. Опрацьовуючи дані з відкритих джерел, матеріали друкованих ЗМІ та відеоматеріали, перед учнями постане завдання віднайти істину в подіях того дня. Працюючи як з позицією учасників похорону, так і поглядами влади на цю трагедію важливо, щоб учні використовували набуті навички критичного мислення. Сформувавши власне бачення події, вони зможуть надати власну позицію щодо цієї трагедії, надати правову оцінку діям силових структур і пояснити чому ця подія досі є резонансною в українській історії доби незалежності [2, с. 316].

Слід виокремити міжпредметний підхід, який дозволяє осягнути зв'язок між історією та християнською етикою. Тут варто долучати діаспорну публіцистику. У межах гурткового заняття можна було проаналізувати погляди патріарха шляхом поділу на кілька груп по кейсах. Перша група може працювати над проєктом з вивчення поглядів патріарха як підпільника у складі ОУН. Друга група опрацьовує його твори доби дисидентства і еміграції. Третя – бере до уваги його діяльність в розбудові УАПЦ та УПЦ КП в 1990-х рр. Окрім інфографіки, такий кейс повинен в себе включати короткий відеоролик, презентацію та текстову частину з результатами роботи [3, с. 312].

У підсумку, кожен із кейсів як в текстовій, так і у відеочастині можна об'єднати у колективну роботу. Матеріали можна надати для використання у заклади загальної середньої освіти, заклади позашкільної освіти та музеї.

Для перевірки в учнів залишкових знань з громадянської освіти та перевірити в них формування громадянської компетентності доцільно запропонувати їм написати проєкт петиції щодо присвоєння посмертно звання Героя України патріарху Володимиру. Також, це може бути петиція про найменування вулиці на його честь [5].

Чому власне потрібно поєднати саме ці дві компетенції довкола вивчення життєпису патріарха Володимира? В першу чергу, через його активну громадську діяльність, яка із протидії радянській окупації краю трансформувалась у правозахисну та національно-релігійну боротьбу за права українців. Це питання набирає ще більшої актуальності в умовах сьогоднішньої боротьби із впливом росії в тилу через релігійні структури. Зокрема, резонансним стало

розкриття журналістами на початку січня 2026 р. підпільної проросійської школи УПЦ МП в м. Києві.

Отже, що пропонована методика формування громадянської і культурної компетентності шляхом вивчення діяльності патріарха Володимира Романюка є лише навігатором серед низки інших можливостей у вивченні цієї постаті. Незважаючи на високі заслуги патріарха перед українським народом, його чин ще досі не вшановано званням Героя України (посмертно).

Список використаних джерел.

1. Івасюта Ю. Кримінальні справи митців доби Розстріляного Відродження як засіб для вивчення радянських репресій в Україні на уроках історії в школі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 11(29). С. 841–848. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/16556/16628 (дата звернення: 02.01.2026).
2. Кучеренко А. Формування інфомедійної грамотності на уроках історії в загальноосвітніх навчальних закладах. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 42(1). С. 312–317. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/42_2021/part_1/46.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
3. Минта І. Паска Б. Особливості використання інфографіки на уроках історії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 74. Т. 2. С. 308–314. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/74_2024/part_2/51.pdf (дата звернення: 04.01.2026).
4. «Патріарх». Документальний фільм до 100-річчя Володимира Романюка. *Івано-Франківське обласне телебачення «Галичина» (You-Tube канал)*. 2025. 10 грудня. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yhcLfNM1NMM (дата звернення: 07.01.2026).
5. Черкаська освітянка навчає школярів писати петиції та знімати ролики для YouTube. *Про все.ck.ua (Черкаси)*. 2018. 20 квітня. URL: https://provce.ck.ua/cherkaska-osvityanka-navchaje-shkolyariv-pysaty-petytsiji-ta-znimaty-rolyky-dlya-youtube/ (дата звернення: 02.01.2026).

Івасюта Ю.В.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ 10 І 11 КЛАСІВ ШЛЯХОМ ВИВЧЕННЯ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

У статті здійснено спробу узагальнити підходи щодо формування громадянської і соціальної компетентностей в учнів старших класів шляхом вивчення радянських репресій проти української інтелігенції. Проведено оцінку вагомості вивчення репресій радянської тоталітарної влади на фоні сучасних

російських звірств в Україні в умовах новітньої повномасштабної війни (24.02.2022 – по даний час).

Ключові слова: *тоталітаризм, репресії, історія України, громадянська компетентність, соціальна компетентність, методика.*

Проблема вивчення радянських репресій та їх оцінка громадськістю є досі однією з найбільш наболілих тем в Україні. Однією з причин того, що вона не сходить із заголовків ЗМІ є те, що ці репресії повторюються новітніми більшовиками – рашистами. Їх карально-репресивні методи роботи відносно жителів окупованих теренів і полонених із сил оборони України доводять, що ворог протягом століть не змінюється.

Тому і важливо, щоб в рамках вивчення методів радянських репресій супроти українців у старших класах ЗЗСО ми мали чітко виважений підхід до цього. Не вивчивши належним чином цю проблему, учні можуть стати жертвою пропаганди або невірно розуміти тексти із тоталітарного минулого. Саме через якісний методичний інструментарій стосовно означеної теми є можливість формувати як громадянську, так і соціальну компетентності в учнів ЗЗСО.

Можна погодитись із думкою О. Гончарової, що у процесі викладання історії формування громадянської й соціальної компетентностей учнів має переважно епізодичний характер. Набуття цілісності та системності можливе лише за умови інтеграції освітніх зусиль усіх навчальних дисциплін. Ефективна реалізація громадянознавчого складника передбачає налагоджену комунікацію між учителями-предметниками щодо змісту, форм і методів його впровадження у навчальний процес. Цілком очевидно, що така міжпредметна взаємодія не може бути результативною без ґрунтовного концептуального оновлення організації навчально-виховної діяльності загалом [2, с. 24].

Власне вивчення радянської політики щодо української інтелігенції дозволяє учням зрозуміти механізми функціонування тоталітарної держави. На основі документів ОГПУ–НКВС, постанов ЦК ВКП(б) та матеріалів слідчих справ можна показати, як влада систематично знищувала незалежне мислення: від ліквідації культурних інституцій до фабрикації «контрреволюційних організацій». Аналізуючи ці джерела, учні навчаються виявляти маніпуляції, репресивні практики й роль державного апарату в

обмеженні прав людини – це зміцнює їхню громадянську компетентність.

Робота з першоджерелами (протоколами допитів, вироками «трійок», листами арештованих митців, спогадами репресованих) дає можливість учням у старших класах відпрацьовувати критичне оцінювання історичної інформації. Вони навчаються розрізняти добровільні й вибиті під тортурами свідчення, встановлювати упередженість у діях радянських каральних органів, робити співставлення архівних даних з мемуарами або з дописами у газетній періодиці. Така діяльність формує в учнів здатність до самостійного аналізу подій минулого і критично оцінювати факти про ту епоху. Особливо це важливо зрозуміти на прикладі вітчизняної інтелігенції, яку тоталітарна радянська влада сприймала як стабільного собі конкурента. Також важливо, щоб учні через стрічку часу вміли відтворити спільне та відмінне між різними епохами вітчизняної інтелігенції [4, с. 844].

На прикладі життєписів репресованих в УРСР представників української інтелігенції на кшталт Леся Курбаса, Миколи Зерова, Михайла Бойчука, Валер'яна Підмогильного, Євгена Плужника можна усвідомлено передати старшокласникам трагедію покоління «Розстріляного Відродження». Робота з листами та щоденниками репресованих дозволяє розвивати емпатію, співпереживання, повагу до людської гідності. Тема репресій дає змогу осмислити, як порушення прав окремої особи відбивається на долі всього суспільства [1, с. 62]. В межах соціальної компетентності ми повинні порушувати цю проблему, адже вона актуальна і зараз. В умовах того, що відбувається на окупованих територіях, бачимо, що, як з 2014 р., так і після 2022 р., в Україні від катувань росіян загинула низка активістів, журналістів, вчителів та інших інтелігентів.

Вивчення репресій у контексті знищення українського культурного та наукового середовища сприяє усвідомленню важливості захисту прав людини сьогодні. Учні можуть аналізувати міжнародні правові акти (Загальна декларація прав людини, резолюції ООН стосовно України від 2014 р і по сьогодні), порівнюючи їх із практиками радянського режиму. Це розвиває здатність оцінювати сучасні події крізь призму історичного досвіду, дає можливість зробити висновки про необхідність громадянської

активності та недопущення повторення репресивних практик [4, с. 848].

Під час обговорення матеріалів про сталінські «чистки», Голодомор, діяльність «трійок», депортації та ГУЛАГ учні навчаються співпрацювати, аргументувати свою позицію та поважати думку інших. Аналізуючи різні інтерпретації істориків (праці Ю. Шаповала, С. Кульчицького, Т. Шептицької, С. Білоконя, В. Золотарьова, О. Єгрешія та ін.), учні вправляються у формуванні збалансованих суджень, що є складовою соціальної та громадянської компетентностей. Їх можна розібрати на рівні дискусії у формі дебатів, де обговорюватимуть найбільш доцільні заходи щодо меморіалізації жертв радянських репресій. Розвиток жвавої дискусії між групами дозволить знайти компромісне рішення [3, с. 48].

Крізь призму соціальної і громадянської компетентностей важливо застосовувати метод асоціацій. Саме через асоціативний кущ можна цілком ефективно відстежити перших 5–6 ключових слів або понять в учнів щодо репресивних заходів в цілому. До прикладу, один із учнів може назвати колишню школу № 5 (Ліцей № 5) Івано-Франківської міської ради із казематами НКВС, інша учениця згадає сцени із катуванням Василя Стуса із кінофільму «Незламний», хтось згадає схожі сцени із фільму «Той Хто Пройшов Крізь Вогонь», для когось виникнуть асоціації з архівними справами або зі старим радянським озброєнням і т. д. Вибудова таких асоціацій в єдине ціле дасть можливість як оформити кущ в єдину картину, так і скласти висновки про реалії тоталіатрного режиму.

Формування обох компетенцій при вивченні радянських репресій проти інтелігенції в Україні доцільно вибудовувати через осмислення соціальних ролей, морального вибору та відповідальності людини в умовах тоталітарного суспільства. Формуванню обох компетенцій посприяють і дискусії щодо морального вибору в добу репресій. Обговорення таких складних питань, як «Чи могла інтелігенція чинити інакше?», «Що означало мовчання?», «Де існує межа між виживанням і співучастю?», на наш погляд, розвине здатність в учнів аргументовано висловлювати позицію, слухати інших і поважати різні точки зору. Важливо, щоб при обговоренні не виникало конфліктів чи дискусій, які можуть вийти за межі піднятого питання. Задля недопущення такого типу ситуацій нам, як вчителям,

слід давати той чи інший коментар у підсумковому обговоренні [3, с. 61].

Завершальним етапом може стати рефлексія у формі есе, усного кола думок або міні-проєкт «Уроки репресій для сучасного суспільства». Якщо у випадку есе кожен із учнів індивідуально сформує думку щодо репресій проти інтелігенції, то усне коло думок або участь у проєктах дасть змогу розвинути в них якісну командну взаємодію. Окрім того, що вони зможуть навчитись працювати в групах або парах, це також і здружить клас у тім випадку, якщо їх взаємодія є не частою або проблемною. Також, вони посилюють свою соціалізацію перед своїм дорослим життям [5, с. 62].

Отже, пропоновані нами методи щодо формування соціальної і громадянської компетентностей крізь призму вивчення радянських репресій супроти інтелігенції є цікавими і ефективними для учнів. Це дозволить узагальнити досвід, усвідомити власну соціальну позицію та зрозуміти роль активного громадянина в демократичному суспільстві.

Список використаних джерел.

1. Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
2. Гончарова О. С. Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на уроках історії. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [упоряд. Г. Г. Яковенко]. Харків, 2019. Вип. 11. С. 21–25. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/items/3f8ac139-cb07-4d95-9682-4a8f49ff292f/full (дата звернення: 04.01.2026).
3. Діалог, переговори та дебати: посібник для вчителів. British Council. Київ : Симоненко О. І., 2021. 114 с.
4. Івасюта Ю. Кримінальні справи митців доби Розстріляного Відродження як засіб для вивчення радянських репресій в Україні на уроках історії в школі. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 11 (29). С. 841–848. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/16556/16628 (дата звернення: 04.01.2026).
5. Пилипенко Н. Написання есе як інструмент розвитку комунікативних умінь і навичок учнів на уроках української мови і літератури. *Українська мова*. 2025. № 84. С. 55–62. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukrmova_84-55-62.pdf (дата звернення: 04.01.2026).

Кирста І.С.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

КЕЙС-МЕТОД ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ 11 КЛАСУ ПРИ ВИВЧЕННІ ТЕМИ «ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ВІКТОРА ЯНУКОВИЧА»

У статті розглядається педагогічний потенціал кейс-методу у формуванні критичного мислення здобувачів освіти 11 класу під час вивчення новітньої історії України, зокрема теми «Політичний режим Віктора Януковича». Обґрунтовано доцільність застосування навчальних кейсів для поглибленого аналізу політичних процесів 2010–2014 рр., розвитку аналітичних і комунікативних компетентностей, уміння зіставляти факти, визначати причинно-наслідкові зв'язки та формулювати аргументовані судження. Описано етапи роботи з кейсом, приклади завдань та способи організації дискусії. Доведено, що використання кейс-методу сприяє об'єктивному та науково виваженому розгляду контроверсійних політичних явищ, підвищує мотивацію до навчання й забезпечує інтеграцію змісту історичної та громадянської освіти.

Ключові слова. *кейс-метод, критичне мислення, історія України, політичний режим, Віктор Янукович, компетентнісний підхід, 11 клас.*

Сучасна шкільна історична освіта має не лише забезпечувати учнів базовими знаннями, а й розвивати вміння аналізувати складні суспільно-політичні процеси, критично оцінювати інформацію та робити власні висновки. Особливої актуальності ці завдання набувають під час вивчення новітньої історії України, де наявність суперечливих оцінок подій вимагає формування в учнів здатності до об'єктивного й аргументованого судження. Одним із найбільш ефективних методів, що відповідає таким освітнім потребам, є кейс-метод [7, с. 121].

Кейс-метод (метод ситуаційного аналізу) активно використовується у світовій освітній практиці для розвитку критичного мислення, комунікації, співпраці та уміння приймати рішення в умовах невизначеності. Його суть полягає у моделюванні реальної або наближеної до реальності ситуації, що містить конфлікт інтересів, складний вибір або суперечливі інтерпретації [2, с. 82].

Критичне мислення є однією з ключових компетентностей сучасного здобувача освіти. Воно передбачає здатність аналізувати інформацію, зіставляти різні точки зору, виявляти логічні зв'язки та робити обґрунтовані висновки. Розвиток критичного мислення не обмежується лише формуванням знань, а включає когнітивні, метакогнітивні та ціннісні аспекти [1, с. 7].

Для учнів старшої школи кейс-метод має особливе значення, адже дозволяє не просто відтворити історичні факти, а зануритися в проблемний контекст і зрозуміти логіку політичних процесів [3, с. 257].

Ефективність кейс-методу пояснюється його інтеграційним характером. Він поєднує елементи проблемного, дослідницького, проєктного та дискусійного навчання. Науковці (О. Пометун [8], І. Леонтьєва [5], І. Мельничук [6], І. Ткаченко [10]) підкреслюють, що цей метод сприяє формуванню критичного мислення через створення проблемних ситуацій, стимулювання аргументованої дискусії, активне застосування історичних джерел і моделювання реальних суспільно-політичних процесів [7, с. 15].

Кейс-метод (метод аналізу конкретних ситуацій) передбачає опрацювання навчальних кейсів – описів реальних або змодельованих ситуацій, що містять суперечності, проблеми чи конфлікти, розв'язання яких потребує критичного осмислення. За визначенням І. Леонтьєвої, кейс-метод – це «педагогічна технологія, що спрямована на розвиток аналітичного й критичного мислення учнів шляхом обговорення та вирішення практично орієнтованих ситуацій» [5, с. 18].

Тема «Політичний режим Віктора Януковича» належить до тих історичних сюжетів, що потребують багатоперспективного підходу. У межах шкільного курсу важливо висвітлити її без зайвої політизації, натомість зосередившись на аналізі фактів і документів. Кейс-метод у межах цієї теми дозволяє:

- розвивати критичне мислення через аналіз рішень влади 2010–2014 рр., позицій різних політичних акторів та реакції суспільства;
- формувати медіаграмотність шляхом роботи з різноплановими джерелами – медіаматеріалами, статистикою, урядовими документами, заявами опозиції;
- стимулювати дискусію навколо питань політичної відповідальності, механізмів демократичного контролю, дотримання прав людини;
- сприяти цілісному розумінню історичних процесів, що призвели до Євромайдану та Революції Гідності.

Навчальний кейс може містити такі елементи:

1. Стислий опис політичної ситуації на початку каденції В. Януковича.

2. Добірка документів: укази, рішення Конституційного суду України 2010 р., міжнародні оцінки стану демократії, витяги зі ЗМІ.

3. Позиції різних сторін: влади, опозиції, громадських рухів, експертів.

4. Проблемні питання: Чи можна охарактеризувати політичний режим В. Януковича як авторитарний? Які рішення влади стали каталізатором суспільного протесту? Які альтернативні сценарії могли існувати?

5. Аналітичні завдання: встановлення причинно-наслідкових зв'язків, хронологічний аналіз, оцінка політичних рішень.

Етапи роботи з кейсом включають:

1. Вступне обговорення – з'ясування попередніх знань учнів.

2. Індивідуальний аналіз матеріалів – робота з документами та джерелами.

3. Групове обговорення – формування різних точок зору.

4. Презентація рішень / висновків – захист позиції групи.

5. Рефлексія – оцінювання аргументів та підведення підсумків.

Практика використання кейсів у старшій школі показує, що учні:

- глибше розуміють логіку історичного процесу;
- вміють обґрунтовувати власну позицію;
- навчаються працювати з різними джерелами інформації;
- розвивають навички командної роботи;
- демонструють зростання аналітичних здібностей і рівня критичного мислення [10, с. 108].

Застосування кейсу «Політичний режим Віктора Януковича» передбачає роботу з різними типами джерел – урядовими документами, виступами президента, матеріалами ЗМІ, рішеннями судів, статистикою виборів, аналітичними оглядами експертів. Така міждисциплінарність дозволяє здобувачам освіти побачити складність політичних процесів, зрозуміти взаємозв'язок між владними рішеннями та реакціями соціуму.

У процесі аналізу кейсу учні мають змогу самостійно визначати критерії оцінки політичного режиму, застосовуючи понятійний апарат політології (демократія, авторитаризм, гібридний режим,

персоналістське правління, тощо). Це формує навички критичного осмислення інформації, сприяє розвитку рефлексії та політичної компетентності [4, с. 115].

Практичні результати впровадження кейс-методу на прикладі зазначеного кейсу свідчать, що учні починають не лише глибше розуміти історичний контекст періоду правління Віктора Януковича, а й демонструють здатність до самостійного судження, аргументації позиції на основі фактів, а не емоцій. Крім того, обговорення суперечливих питань (зокрема, меж між демократичними реформами та проявами авторитаризму) стимулює розвиток толерантності до альтернативних точок зору та підвищує рівень громадянської зрілості [6, с. 95].

З огляду на складність теми, підхід, що ґрунтується на дискусії, аналізі та порівнянні, сприяє формуванню в учнів збалансованого й науково обґрунтованого бачення подій, які стали визначальними для розвитку сучасної Української держави [9, с. 197].

Отже, кейс-метод виступає інтеграційною технологією, що поєднує навчальний, виховний і розвивальний аспекти сучасної історичної освіти. Він є одним із найефективніших інструментів розвитку критичного мислення, оскільки формує вміння аналізувати факти, виявляти суперечності та робити аргументовані висновки. Це, своєю чергою, сприяє вихованню свідомого громадянина, здатного критично оцінювати події минулого й сучасності.

Кейс-метод є дієвим засобом розвитку критичного мислення та формування громадянських компетентностей старшокласників. У контексті теми «Політичний режим Віктора Януковича» він дозволяє поєднати теоретичні знання з навичками аналізу, сприяє розумінню механізмів влади та допомагає учням усвідомити роль громадянського суспільства й демократичних інститутів. Такий підхід повністю відповідає сучасним вимогам компетентнісної освіти та є важливим інструментом підготовки відповідальних громадян.

Список використаних джерел.

1. Богданова О. Використання методик розвитку критичного мислення на уроках історії. *Історія України*. 2006. № 9 (457). С. 6–12.
2. Гуцало Л. Розвиток критичного мислення здобувачів вищої освіти під час вивчення історичних дисциплін. *Proceedings of the scientific and pedagogical internship*. March 4 April 14, 2024. С. 80–84.

3. Гуцало Л. Формування критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів історії. *Zeszyty Naukowe MANS w Łomży*. 2023. № 90. С. 249–260.
4. Квасевич О. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії в умовах війни. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти : збірник наукових праць*. Одеса : Університет Ушинського, 2023. С. 110–117.
5. Леонтьєва І. В. Кейс-метод як технологія формування критичного мислення учнів у процесі навчання історії. *Історія та правознавство*. 2021. № 5. С. 15–20.
6. Мельничук І. Кейс-метод у системі компетентнісного навчання історії. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* Тернопіль, 2020. С. 92–96.
7. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії: метод. посіб. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 250 с.
8. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 3. С. 89–98.
9. Терно С. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. 275 с.
10. Ткаченко І. Використання кейс-методу у формуванні громадянської компетентності старшокласників. *Педагогічний процес: теорія і практика.* 2022. № 2. С. 102–110.

Сенчук О.В.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ІСТОРІЯ КОЛОМИЙСЬКОГО ДЕКАНАТУ УГКЦ ЯК РЕСУРС ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З УЧНЯМИ

У статті проаналізовано історію Коломийського деканату Української Греко-Католицької Церкви як ресурс для організації позакласної роботи з учнями закладів загальної середньої освіти. На основі архівних, наукових і усних джерел висвітлено роль парафій та духовенства деканату в суспільному й культурно-освітньому житті Коломийщини XIX – першої половини XX ст. Окреслено практичні напрями використання матеріалів з історії деканату у краєзнавчих гуртках, учнівських проєктах, екскурсійній та виховній діяльності.

***Ключові слова**: позакласна робота, історія, УГКЦ, Коломийський деканат, навчальний процес.*

Коломийський деканат – один із найстаріших і найвпливовіших церковних осередків регіону, що впродовж XIX – першої половини XX ст. відігравав значну роль у суспільному, культурному та духовному житті Прикарпаття. Його священнослужителі та парафіяльні громади були активними учасниками національного

відродження, творення освітніх ініціатив, розвитку благодійництва і громадянської самоорганізації. Саме тому історія деканату становить цінне джерело для осмислення локальної історії та може служити ефективним матеріалом для різноманітних форм позакласної роботи – від учнівських досліджень та творчих проєктів до тематичних екскурсій чи краєзнавчих гуртків.

Попри високу потенційну педагогічну значущість, історія Коломийського деканату Української Греко-Католицької Церкви досі недостатньо інтегрована у шкільну гуманітарну освіту. Більшість матеріалів представлена у наукових працях, архівних фондах та церковних виданнях, які залишаються важкодоступними для вчителя і учнів. Тому актуальним є завдання систематизувати доступні джерела, визначити їх освітній потенціал, а також запропонувати конкретні напрями використання цих матеріалів у позакласній діяльності [3, с. 133].

Дослідження історії Коломийського деканату УГКЦ як ресурсу для позакласної роботи з учнями ґрунтується на комплексному опрацюванні різноманітних джерел та застосуванні поєднання історичних і педагогічних методів. До матеріалів, що склали основу роботи, належать архівні документи, наукові праці про історію Галичини та УГКЦ, парафіяльні хроніки, статистичні звіти, мемуарні тексти священнослужителів, а також усні свідчення сучасних представників церковних громад. У сукупності ці джерела дозволяють реконструювати ключові етапи розвитку деканату й одночасно визначити його потенційну значущість для освітнього процесу [4, с. 7].

Архівні матеріали охоплюють фонди Державного архіву Івано-Франківської області, в яких зберігаються документи парафіяльного управління XIX – початку XX ст., містяться статистичні дані про духовенство, відомості про церковні братства та освітні ініціативи. Важливими для аналізу є парафіяльні метричні книги, протоколи візитацій та церковні оголошення, що відображають повсякденне життя громад. Окрему групу становлять друковані матеріали – часописи УГКЦ, історико-краєзнавчі видання, монографії та дослідження про діяльність духовенства Коломийщини [5, с. 85].

Парафії, що входили до складу Коломийського деканату, виконували роль осередків релігійної культури, але водночас стали майданчиками для громадської активності, розвитку шкільництва,

організації читалень, кооперативних і благодійних ініціатив. У цьому середовищі формувалася значна частина локальної інтелігенції, а духовенство нерідко поєднувало пастирське служіння з культурно-просвітницькою та національною діяльністю [5, с. 85].

Особливе значення для педагогічного використання мають біографії священнослужителів, які вирізнялися високим рівнем суспільної активності й стали помітними постатями у громадському житті Коломийщини. Серед них – душпастирі, що засновували парафіяльні школи, організовували товариства «Просвіта», брали участь у формуванні українського кооперативного руху, підтримували молодіжні та культурні організації. Їхні діяльність і особистісні приклади стають змістовою основою для створення біографічних досліджень, шкільних проєктів, уроків морального спрямування та тематичних виховних заходів. Постаті духовенства дозволяють висвітлити такі теми, як лідерство в громаді, служіння ближньому, національне самоствердження, освітній патріотизм [3, с. 134].

Окремий пласт матеріалу охоплює події, пов’язані з історичними трансформаціями регіону – змінами державної влади, Першою світовою війною, міжвоєнним періодом, суспільними рухами 1930-х рр. Документи й спогади дають можливість показати, яку роль відігравали парафіяльні громади у часи випробувань: допомога переселенцям, організація доброчинності, підтримка вдів і сиріт, взаємодія з місцевими освітніми інституціями. Для позакласної роботи ці матеріали є цінними тим, що демонструють учням конкретні приклади солідарності, самоорганізації та громадянської зрілості і взаємодопомоги [4, с. 8].

Історія Коломийського деканату УГКЦ є цінним джерелом для організації різноманітних видів позакласної роботи в закладах загальної середньої освіти. Вона дозволяє педагогам урізноманітнити виховний та пізнавальний процес, залучити учнів до практичної дослідницької діяльності, сприяти розвитку громадянської свідомості та формуванню ціннісних орієнтирів. Матеріали про діяльність парафій, постаті священнослужителів, соціальні та освітні ініціативи деканату можуть стати основою для проведення як класних, так і шкільних заходів, спрямованих на глибше ознайомлення учнів із локальною історією та культурною спадщиною [1, с. 122].

Історія деканату активно використовується під час організації тематичних заходів та зустрічей. Це можуть бути вечори історичної пам’яті, години спілкування, круглі столи з участю місцевих краєзнавців та духовенства, учнівські конференції, на яких презентуються власні дослідження. Такі заходи допомагають школярам навчитися виступати перед аудиторією, аргументувати свої думки та презентувати результати роботи, формуючи комунікативні та дослідницькі навички [2, с. 53].

Вивченню історії Коломийського деканату УГКЦ сприятимуть організація для учнів локальних історичних екскурсій та походів. Педагоги можуть планувати прогулянкові екскурсії до храмів міста Коломиї, таких як церква Благовіщення XVI ст., храм св. Йосафата, парафіяльні будинки та інші сакральні пам’ятки, а також маршрути селами колишнього деканату з акцентом на дерев’яну та муровану церковну архітектуру. Під час таких екскурсій учні можуть готувати власні повідомлення, сформувати фото- та відеоматеріали, складати міні-путівники або інтерактивні карти [2, с. 54].

Позакласна діяльність також може включати конкурси, проєкти та виставки. Наприклад, учні можуть готувати стенди і стінгазети, відеопроєкти, презентації для участі у шкільних та районних конкурсах краєзнавчих робіт, підготовку матеріалів для шкільного музею або тематичних експозицій. Старші учні можуть створювати інтерактивні мапи парафій, QR-коди для вивчення історичних об’єктів та короткі анотовані путівники, що демонструють практичне застосування історичних знань [1, с. 122].

Крім того, історія деканату активно використовується у виховній роботі. На її основі можна організовувати тематичні тижні, зустрічі учнів із місцевими парафіянами, здійснювати волонтерські акції зі збереження храмів або цвинтарів, а також обговорення морально-етичних питань, пов’язаних із діяльністю Церкви та громадської активності парафіян. Це сприяє формуванню соціальної активності учнів, відповідального ставлення до спільноти, вихованню поваги до культурної та духовної спадщини рідного краю [1, с. 105].

Матеріали про Коломийський деканат УГКЦ можуть бути інтегровані у роботу шкільного музею або краєзнавчого куточка. Тут можна створювати окремі експозиції, присвячені парафіяльному життю, видатним священнослужителям та історичним храмам, що дозволяє школярам ознайомитися з матеріалами в інтерактивному

форматі та використовувати їх під час тематичних уроків і позакласних занять [2, с. 58].

Отже, використання дослідження історії Коломийського деканату УГКЦ у позакласній роботі дозволяє педагогічним працівникам закладів загальної середньої освіти створювати різноманітні навчальні сценарії, спрямовані на розвиток дослідницьких, аналітичних та творчих навичок, а також компетентностей учнів, роблячи освітній процес більш змістовним, інтерактивним і практично спрямованим.

Список використаних джерел.

1. Єгорова О. І., Биковська О. В. Позашкільна освіта : міжнародний досвід і кращі практики громадянського виховання дітей і молоді. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. 148 с.
2. Клімчук В. Концепція соціального виховання дітей у позашкільній сфері: історико-педагогічний аспект. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2017. № 2 (частина 2). С. 51–59. URL: http://znp.udpu.edu.ua/issue/view/8365
3. Лагодич М. Місце та роль релігійної освіти у громадянському суспільстві. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць*. Чернівці : Золоті литаври, 2004. Вип. 203–204. Філософія. С. 131–135.
4. Шевченко Г. П. Духовність і цінності життя. *Вісник Міжнародної академії наук вищої школи : [збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції]*. Київ, 2007. С. 5–11.
5. Шематизм всего клира греко-католицкої Епархії Станиславівскої на рік Божий 1938. Річник XXXIX. Станиславів: Накладом Клира Епархіяльного, Друкарня Льва Данкевича, 1938. 216 с.

Романишин Б.В.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ БІОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 11 КЛАСУ

У статті проаналізовано педагогічний потенціал біографічного методу як ефективного інструменту формування історичної компетентності учнів 11 класу. Розкрито можливості застосування цього методу на уроках історії України крізь призму діяльності ключових постатей другої половини XX – початку XXI ст. Обґрунтовано доцільність використання різноманітних методичних прийомів і форм роботи, що сприяють розвитку критичного мислення, історичної емпатії та ціннісних орієнтацій старшокласників.

***Ключові слова**: біографічний метод, історична компетентність, методика навчання історії, історична особистість, історична постать.*

Сучасна історична освіта в Україні ґрунтується на компетентнісному підході, який передбачає формування в учнів не лише системи знань з історії, а й умінь аналізувати історичні події, оцінювати їх з різних позицій та усвідомлювати роль особистості в історичному процесі. У цьому контексті особливого значення набуває біографічний метод, що дає змогу розглядати суспільні явища крізь призму життєвого шляху конкретних історичних постатей. У курсі історії України для 11 класу, який охоплює події другої половини XX – початку XXI ст., більшість ключових історичних процесів безпосередньо пов'язані з діяльністю політичних, громадських, культурних і державних діячів.

Метою статті є аналіз педагогічного потенціалу біографічного методу та обґрунтування практичних аспектів його застосування на уроках історії України в 11 класі як засобу формування історичної компетентності здобувачів освіти.

Матеріалами дослідження слугували наукові та науково-методичні праці з проблеми використання біографічного методу в педагогіці, зокрема дослідження О. Ільченко [1] та А. Павленка [7], а також чинна навчальна програма з історії для 6–11 класів (МОН України, 2022) [2]. Важливе значення мали методичні розробки Т. Тронька [6], В. Молоткіної [4], Н. Шарошкіної [8], навчально-методичний посібник Г. Яковенко [9] та матеріали електронного ресурсу «Методика вивчення історичних постатей на уроках історії України» [3].

У дослідженні застосовано аналіз та узагальнення науково-методичної літератури, порівняльний і системно-структурний методи, а також педагогічне спостереження та систематизацію практичного досвіду для оцінювання ефективності біографічного методу на уроках історії України в 11 класі.

У науковій літературі біографічний метод трактується як спосіб пізнання, що ґрунтується на аналізі життєвих подій, світогляду та діяльності особи в певних соціокультурних умовах. О. Ільченко розглядає його як міждисциплінарний інструмент, що поєднує опис, інтерпретацію та оцінку життєдіяльності особи, підкреслюючи взаємозв'язок між індивідом та епохою [1, с. 63]. А. Павленко зазначає, що цей метод забезпечує поєднання мікро- та макроісторичного підходів, і сприяючи глибшому осмисленню

закономірностей суспільного розвитку через особистісний чинник [7, с. 33].

У межах шкільної історичної освіти біографічний метод набуває особливої ваги. На думку дослідників, саме через біографію учні краще усвідомлюють складність і суперечливість історичних процесів. Висвітлюючи життя постаті, вчитель має демонструвати її на тлі тогочасної епохи, підводячи одинадцятикласників до розуміння того, що кожна людина є представником свого часу та невід'ємною частиною суспільства [3].

Зміст курсу історії України в 11 класі охоплює період від 1945 р. до сьогодення, що характеризується процесами радянізації, десталінізації, системної кризи СРСР, відновлення незалежності та розбудови державності [2]. У цьому контексті центральне місце посідає вивчення діяльності:

- керівників радянської епохи (М. Хрушов, Л. Брежнєв, П. Шелест, В. Щербицький);
- представників шістдесятництва (М. Вінграновський, В. Симоненко, Л. Костенко, Л. Танюк, С. Параджанов, І. Драч, А. Горська);
- учасників дисидентського руху (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, О. Кандиба, М. Руденко, І. Дзюба, П. Григоренко);
- інтелектуальної та культурної еліти (В. Івасюк, М. Приймаченко, Джамала, О. Усик);
- політичних лідерів незалежної України (Л. Кравчук, Л. Кучма, В. Ющенко, В. Янукович, П. Порошенко, В. Зеленський).

Як зазначає Н. Шарошкіна: «… ключові події в історії країни втілюються в життя конкретних людей у вигляді подібного життєвого досвіду, що дозволяє об'єднувати людей із різними долями, характерами, життєвими поглядами в одне покоління» [8, с. 116]. Дослідниця підкреслює, що масштабні процеси стають зрозумілими через вчинки, рішення та досягнення окремих осіб.

Застосування біографічного методу передбачає використання різноманітних прийомів. Найбільш ефективними для 11 класу є «історичний портрет», рольові ігри («Хто я?», «Суд історії», «Впізнай особу», «Інтерв'ю»), робота з мемуарами, творчі завдання (есе, листи діячам) та групові проєкти.

Сучасна методика викладання історії пропонує різні підходи до вивчення постаті: алгоритмічний, біографічно-оцінний,

порівняльний, дослідницький, ігровий та інші [4, с. 57]. Водночас не варто ігнорувати традиційні методи: розповідь учителя про видатну особу, розв'язання проблемних завдань, складання узагальнювальних характеристик) [3].

На основі цих принципів нами розроблено навчальні завдання, що реалізують біографічний підхід. Наприклад, при вивченні теми «Національно-визвольний рух у післявоєнний період» учням пропонується за допомогою QR-коду ознайомитися з цитатами Романа Шухевича [5]. Завдання полягає в аналізі того, як ці вислови розкривають характер командира УПА та тогочасний історичний контекст.

Г. Яковенко наголошує на важливості рольових ігор, оскільки історія – це предмет про героїзм, боротьбу та вибір [9, с. 235]. На занятті «Феномен українського шістдесятництва» доцільно провести рольову гру «Хто я?». Учні в парах або групах мають відгадати постать (Л. Костенко, О. Заливахи, С. Параджанова, В. Чорновола та ін.), зображену на слайді, ставлячи запитання, на які можна відповісти лише «так» або «ні». Підсумком стає коротка презентація про значення обраного діяча для української культури та національного руху.

Поширеним прийомом залишається створення історичного портрета, що включає оцінні судження про масштаби діяльності лідера [6, с. 202–203]. Цей метод ефективний при вивченні теми «Опозиційний рух у період системної кризи» [2] для аналізу постаті лідера кримськотатарського національного руху Мустафи Джемілєва за спеціальною інструкцією [3].

Під час вивчення теми «Відновлення незалежності України» доцільно застосувати інсценування «Інтерв'ю з героєм» [9, с. 236]. Такий формат може реалізовуватися в парній роботі або у формі пресконференції за участі всього класу. Обравши одного з діячів, які відіграли ключову роль у проголошенні незалежності України (В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, Л. Кравчук, Д. Павличко, І. Заєць та ін.), учні («журналісти» та «історичний діяч») відтворюють позиції та мотиви учасників подій серпня 1991 р.

Урок «Розвиток культури незалежної України» дозволяє реалізувати проєкт «Галерея особистостей» [2]. Поділившись на групи, учні досліджують різні сфери (література, музика, кіно, театр,

образотворче мистецтво) та аналізують діяльність 3–5 представників, презентуючи результати у вигляді мультимедійних матеріалів.

Для ефективного впровадження біографічного методу вчителю рекомендовано:

- ретельно добирати постаті відповідно до теми;
- використовувати різнопланові джерела (спогади, офіційні документи, архівні та аудіовізуальні матеріали);
- комбінувавати індивідуальні та командні форми роботи;
- інтегрувати цифрові ресурси (інтерактивні хронології, онлайн-архіви);
- пропонувати рефлексивні завдання (есе, історичні портфоліо, обговорення морально-етичних дилем).

Отже, біографічний метод є важливим засобом осмислення історії через людський вимір. Його застосування в 11 класі демонструє, що за масштабними подіями стоять особистості з їхнім вибором і відповідальністю. Це дозволяє здобувачам освіти глибше осягнути тенденції епохи, формує їхню історичну компетентність та ціннісні орієнтири.

Список використаних джерел.

1. Ільченко О. Біографічний метод в історико-педагогічному дослідженні: сутність, принципи і специфіка. *Педагогічні науки*. 2021. № 77. С. 61–66.
2. Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи : навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України. Київ, 2022. 106 с.
3. Методика вивчення історичних постатей на уроках історії України. *Освіта та самоосвіта*. URL: https://referatss.com.ua/work/metodika-vivchennja-istorichnih-postatej-na-urokah-istorii-ukraini/ (дата звернення: 15.12.2025).
4. Молоткіна В. Вивчення історичних постатей на уроках історії України як засіб формування креативності мислення учнів. *Український літопис*. Зб. наук. праць. Переяслав (Київська обл.), 2023. Вип. 2 С. 53–63. URL : https://ukrlitopus.com.ua/index.php/ukrlitopus/article/view/390 (дата звернення: 15.12.2025).
5. Топ-5 цитат Романа Шухевича: «Краще вмерти стоячи, ніж жити на колінах». *Новини / Інформаційне агентство Вголос (редакція)*. 2018. 5 березня. URL: https://vgolos.ua/news/top-5-tsytat-romana-shuhevycha-krashhe-vmerty-stoyachy-nizh-zhyty-na-kolinah_305934.html (дата звернення: 15.12.2025).
6. Тронько Т. В. Вивчення життя і діяльності історичної особи: огляд методичної літератури. *Актуальні питання всесвітньої історії та методики їх викладання. Збірник наукових праць за матеріалами доповідей і повідомлень Дев'ятого Всеукраїнського науково-практичного семінару (26–27 березня 2015 року).* Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. С. 196–205.

7. Павленко А. І. Роль і місце біографічного методу у методології педагогіки. *Науковий журнал Хортицької національної академії. Серія : Педагогіка, Соціальна робота*. 2022. Вип. 1(2). С. 30–39.
8. Шарошкіна Н. Біографічний метод в освітній роботі як аналіз життєвого шляху людини. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 4. С. 114–122.
9. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії : навчально-методичний посібник. Харків : Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

Матковська О.П.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОБОТИ З УЧНЯМИ З РДУГ У СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ ТА STEM-ОСВІТІ

У статті запропоновано механізми психолого-педагогічного підходу до роботи з учнями розладом дефіциту уваги та гіперактивності у середній школі та STEM-освіті для подолання труднощів з концентрацією уваги, підвищення мотивації та покращення академічних показників. Наголошується, що важливо створювати таку структуру навчання, яка б підтримувала мотивацію цих учнів через інтерактивні та практичні методи роботи.

Ключові слова: *учні з розладом дефіциту уваги та гіперактивності, STEM-освіта, емпатія, експеримент, проєкт, інтерактивні методи навчання.*

Психолого-педагогічний підхід до роботи з учнями з розладом дефіциту уваги та гіперактивності (РДУГ) у середній школі та STEM-освіті є багатовимірним і потребує врахування індивідуальних особливостей кожної дитини. Для таких учнів характерна складність з концентрацією уваги, імпульсивність і надмірна активність, що може створювати виклики як для вчителів, так і для самих учнів у традиційному навчальному середовищі. Актуальність дослідження психолого-педагогічного підходу до роботи з учнями з РДУГ у середній школі в контексті STEM-освіти зумовлена зростанням кількості дітей з таким діагнозом та необхідністю розробки ефективних стратегій їх навчання.

Метою дослідження є вивчення ефективності психолого-педагогічних підходів до роботи з учнями з розладом дефіциту уваги та гіперактивності в контексті STEM-освіти для подолання труднощів з концентрацією уваги, підвищення мотивації та покращення академічних показників.

Робота з учнями з розладом дефіциту уваги та гіперактивності в контексті STEM-освіти потребує спеціального підходу, оскільки ці

учні часто мають труднощі з концентрацією уваги та організацією навчального процесу. У STEM-середовищі важливо створювати навчальні ситуації, які залучають учнів до практичної діяльності через інтерактивні методи, що допомагають утримувати увагу та підтримувати мотивацію. Педагоги та психологи повинні розробляти індивідуальні програми, орієнтуючись на сильні сторони учнів і забезпечуючи підтримку в адаптації до вимог STEM-дисциплін [1, с. 40].

Важливим аспектом є надання учням з РДУГ чітких інструкцій та створення структурованого навчального середовища, що сприяє ефективному виконанню завдань і кращому засвоєнню матеріалу. Психологічна підтримка відіграє ключову роль у навчальному процесі, оскільки учні з РДУГ потребують емпатії, розуміння та терпіння з боку педагогічного колективу. Спільна робота педагогів і психологів дозволяє розробити індивідуалізовані стратегії, що сприяють формуванню атмосфери прийняття та поваги в учнівському колективі. Окрім того, тісна співпраця з батьками є необхідною для забезпечення єдності підходів до підтримки учня як вдома, так і в навчальному закладі.

Однією з ключових задач педагогів є створення комфортного і структурованого навчального середовища, яке б стимулювало інтерес до навчання. Наприклад, заняття з використанням робототехніки, лабораторних експериментів або інтерактивних симуляцій можуть залучити таких учнів завдяки їхній природній цікавості до рухливих, динамічних і технологічно насичених занять. Діти з РДУГ зазвичай проявляють більший інтерес до тих завдань, які мають чітко визначену мету та можливість швидко побачити результати своїх зусиль [2].

STEAM-освіта є важливим інструментом для учнів середньої школи з РДУГ, оскільки її практичний характер і залучення до творчих процесів сприяють зосередженню уваги на динамічних завданнях. Участь у групових проєктах розвиває навички командної роботи та соціальної взаємодії, що є важливими для таких учнів. Експериментальна діяльність надає можливість навчатися через досвід, що є більш ефективним для дітей з РДУГ, ніж традиційні методи. Інтеграція STEAM-освіти також сприяє розвитку інженерного мислення, самопрезентації, управління часом і

підвищенню впевненості в собі, що забезпечує соціальну адаптацію і професійне зростання учнів у майбутньому [1, с. 44].

Отже, робота з учнями з розладом дефіциту уваги та гіперактивності в контексті STEM-освіти потребує індивідуального підходу, оскільки ці учні часто стикаються з труднощами в концентрації уваги та організації навчального процесу. Важливо створювати структуру навчання, яка підтримує їхню мотивацію через інтерактивні та практичні методи.

Список використаних джерел.

1. Майстренко А. Впровадження технології STEM-освіти у процес навчання. *Модернізація освітнього процесу в сучасних закладах освіти: збірник матеріалів І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 26–27 лютого 2024 року)*. Одеса : Університет Ушинського, 2024. С. 39–47. URL: http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/19024/1/A.A.%20Майстренко.pdf (дата звернення: 17.11.2024).

2. Скрипник Т. Розлад дефіциту уваги та гіперактивності: що потрібно знати батькам і вчителям. *Нова українська школа. Веб-ресурс НУШ.* 2019. 9 жовтня. URL: https://nus.org.ua/2019/10/09/rozlad-defitsytu-uvagy-ta-giperaktyvnosti-shho-potribno-znaty-batkam-i-vchytelyam/ (дата звернення: 17.11.2024).

Мельник Х.Р.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ З ООП

У статті висвітлено специфіку історико-краєзнавчої діяльності дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП) в умовах сучасної української школи. Показано значення краєзнавства для формування історичних знань, патріотичної свідомості, соціальних і моральних якостей, розвитку самостійності та пізнавального інтересу. Розглянуто застосування адаптованих методів, модифікованих програм, ресурсів музеїв і позашкільних гуртків для забезпечення доступності змісту та стимулювання дослідницької активності, а також для інтеграції учнів з ООП у шкільне середовище. Акцентовано увагу на необхідності безбар'єрного освітнього простору й індивідуалізації навчання як передумов ефективного опанування краєзнавчого матеріалу.

Ключові слова: *інклюзивна освіта, краєзнавча діяльність, діти, особливі освітні потреби, історичне краєзнавство.*

На сучасному етапі розвитку освіти України актуальною є проблема формування історичних знань, патріотичних почуттів та

любові до рідного краю в дітей з особливими освітніми потребами. Загалом в Законі України «Про освіту» 2017 р. зазначено, що «освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [2]. У межах реформи «Нова українська школа» оновлення системи освіти України включає розроблення навчальних програм, що враховують аспекти інклюзивної освіти. Зазначені документи формують основу розвитку інклюзивної освіти в Україні та визначають норми і стандарти, обов'язкові для всіх закладів загальної середньої освіти [5]. Отже, інклюзивна освіта – це підхід до навчання, який гарантує рівні можливості для всіх дітей у шкільному середовищі незалежно від їхніх фізичних обмежень, особливих потреб, інвалідності, здібностей, соціального чи етнічного походження тощо.

Освітній процес повинен орієнтуватися не лише на традиційне засвоєння певного обсягу інформації, а на розвиток мислення, емоцій, поведінки кожного учня, навколо яких знання, уміння та навички формують унікальну індивідуальність і стають основними, постійними елементами діяльності. Основою духовного розвитку підростаючого покоління має бути вивчення минулого українського народу, його культури, традицій і звичаїв, що слугує підґрунтям для духовного розвитку особистості, формування шанобливого ставлення до пам'яток історії та культури. Однак у сучасній школі навчається дедалі більша кількість дітей, які потребують додаткової уваги та підтримки, що спонукає необхідність індивідуального підходу до навчання. Діти з ООП можуть відчувати соціальну ізоляцію та відчуження через нерозуміння з боку однолітків, що створює для вчителів певні складнощі в їх адаптації до освітнього процесу.

Особливу увагу в цьому контексті слід приділити краєзнавчій діяльності, яка враховує індивідуальні можливості та потреби таких дітей, забезпечує доступність навчального матеріалу, використання спеціальних методик та адаптованих форм роботи. Це дозволяє створювати умови для всебічного розвитку, стимулювати пізнавальний інтерес, формувати соціальні та моральні цінності, а також сприяти інтеграції дітей з ООП у шкільне та місцеве співтовариство через активну участь у дослідницькій та взагалі культурно-просвітницькій діяльності.

У наш час краєзнавство виступає важливою частиною національного змісту освіти, забезпечуючи учнів знаннями про особливості історичного розвитку, природи та культурного середовища свого регіону, що впливає на формування світогляду, патріотичних та моральних якостей, а також сприяє процесу соціалізації. На основі цього в дітей з ООП часто виникають складнощі в безпосередньому оволодінні навколишнім світом та його різноманітними проявами, у т. ч. культурними об'єктами, а духовно-моральна сфера формується недостатньо. Водночас культурне середовище відкриває додаткові можливості для їхньої соціальної адаптації. Воно не лише розширює знання учнів про навколишній світ і світову культуру, а й сприяє розвитку емоційної сфери та особистості.

Для успішної інтеграції молоді в сучасне суспільство недостатньо лише знань про соціальні процеси та існуючі відносини. Ключове значення мають особистісні якості, такі як громадянська відповідальність, здатність приймати важливі життєві рішення та морально-психологічна стійкість. Формуванню цих якостей сприяє залучення учнів з ООП до різноманітних соціокультурних активностей, де вони можуть відчути свою причетність до життя школи, міста, країни, навчитися поважати думки інших, проявляти терпимість і прагнення до співпраці. Завдяки участі в дослідницьких проєктах, тематичних екскурсіях і практичних завданнях вони розвивають соціальні компетентності, почуття громадянської відповідальності та здатність приймати рішення [4].

Ефективність краєзнавчої діяльності для дітей з ООП значною мірою залежить від створення безбар'єрного освітнього простору, в якому передбачено фізичну доступність приміщень, адаптовані маршрути під час екскурсій, використання технічних засобів навчання, альтернативних форматів подачі інформації та підтримку асистента вчителя. Урахування сенсорних, когнітивних та емоційних особливостей дітей забезпечує можливість їх повноцінної участі у всіх видах краєзнавчої роботи.

Цьому сприятиме, зокрема, модифікована навчальна програма В. Коваленко «Історичне краєзнавство», спрямована на поглиблення знань дітей про історико-культурну спадщину та природу рідного краю, формування національно-культурної ідентичності та розвиток краєзнавчих, туристсько-спортивних знань, умінь і навичок у гуртках

позашкільної освіти. Вона призначена для дітей середнього та старшого шкільного віку та розрахована на шість років навчання. Метою її є формування у школярів з інтелектуальними порушеннями компетентностей у галузях історії, природознавства, повсякденного життя, здоров'я та соціальної взаємодії через заняття історичним краєзнавством [3].

Заняття, призначені для дітей з ООП, мають бути спрямовані на поглиблення знань про життя, традиції та природу рідного краю, формування національної свідомості та поваги до культури, розвиток самостійності, фізичних якостей, туристсько-спортивних умінь, навичок самостійного життя, безпечної поведінки та надання першої допомоги. Краєзнавчі заходи також повинні бути спрямовані на розвиток практичних умінь і навичок безпечної поведінки, самостійного орієнтування в місцевості, володіння основами надання першої допомоги та екологічної культури. Це формує в дітей відповідальне ставлення до природи та суспільства, розвиває самодисципліну та життєві компетентності, необхідні для повноцінного функціонування в соціумі.

Краєзнавчий матеріал є ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності учнів з порушеннями інтелекту. Історико-краєзнавча діяльність допомагає конкретизувати загальноісторичні події через приклади місцевої історії. Значну роль відіграє співпраця з місцевими установами культури: музеями, бібліотеками, архівами, громадськими організаціями. Спільні заходи розширюють освітній простір, забезпечують доступ до автентичних джерел і створюють умови для набуття реального життєвого досвіду. Такі форми роботи сприяють розвитку відповідальності, самостійності, уміння виконувати соціально значущі дії.

Діти з ООП в історико-краєзнавчій діяльності можуть:

– вивчати історію школи та рідного населеного пункту через збір інформації, фото, малюнки, замальовки, альбоми та стенди тощо;

– проводити екскурсії до шкільного або місцевого краєзнавчого музею, зустрічі з ветеранами та місцевими майстрами. Музей як освітньо-культурний простір створює умови для активного включення дітей у процес пізнання культури та історії рідного краю. Дослідницька та пошуково-експериментальна діяльність учнів у музеї включає розробку тематичних екскурсій, усних журналів, лекторіїв, що сприяє формуванню дослідницьких умінь і практичних навичок;

– занурюватися в топоніміку, нумізматику, археологію, біографії видатних земляків;

– створювати родове дерево, досліджувати історію власного родоводу, опитувати старших членів сім'ї, збирати легенди й перекази;

– брати участь у тематичних гуртках, іграх, конкурсах, вікторинах і ярмарках народних ремесел;

– оформляти матеріали досліджень у колекції, макети, схеми, картографічні матеріали, постійно експонувати їх у шкільному краєзнавчому куточку [1].

Отже, краєзнавча діяльність дітей з особливими освітніми потребами є ефективним інструментом формування історичних знань, патріотичних почуттів, соціальних і моральних компетентностей, розвитку самостійності та пізнавального інтересу. Адаптовані методики, модифіковані навчальні програми, робота в музеях та позашкільних гуртках забезпечують доступність матеріалу, активізують дослідницьку діяльність і сприяють інтеграції учнів у шкільне та місцеве середовище. Створення безбар'єрного освітнього простору та індивідуальний підхід до навчання виступають ключовими умовами ефективного засвоєння краєзнавчого змісту, розвитку практичних навичок і соціальної компетентності дітей з ООП, забезпечуючи їх повноцінну участь у культурному та освітньому житті громади.

Список використаних джерел.

1. Гапонова О. О. Використання краєзнавчого матеріалу у роботі з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців.* Суми, 2018. Вип. 6. С. 103–110.

2. Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст. 380). Чинна редакція від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text (дата звернення: 25.11.2025).

3. Коваленко В.Є. Модифікація програми «Історичне краєзнавство» як засіб задоволення освітніх потреб школярів з інтелектуальними порушеннями в гурткової роботі. *Сучасні теоретичні й прикладні контексти спеціальної та інклюзивної освіти : зб. тез доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф.* Луцьк, 2023. С. 109–114. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1a72547-d4f4-46ac-8bf0-5fcbb7067d86/content (дата звернення: 25.11.2025).

4. Ніконова І., Фатальчук С. Краєзнавство як основа для соціалізації особистості учня. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Харків, 2025. № 1(107). С. 144–153. URL: https://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/327069 (дата звернення: 25.11.2025).

5. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/posibniki/inklyuziyavnz.pdf (дата звернення: 25.11.2025).

Яворська Р.-В.П.
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ПРАКТИКИ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО НАУКОВОГО ФІЗИКО-ТЕХНІЧНОГО ЛІЦЕЮ ЯК ПРИКЛАД ПОШУКОВО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

У статті проаналізовано використання пошуково-краєзнавчої діяльності в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти на прикладі Івано-Франківського наукового фізико-технічного ліцею Івано-Франківської обласної ради. Акцентовано увагу на історико-краєзнавчих практиках ліцеїстів першого та другого курсів, присвячених дослідженню пам'яток Болехівщини як частини Бойківщини та Гуцульщини.

Ключові слова: *пошуково-краєзнавча діяльність, Фізико-технічний ліцей, історико-краєзнавча практика, Болехівщина, Гуцульщина, Бистриця, Козаківка.*

Важливою складовою сучасної освітньої системи України є увага формуванню національно свідомої особистості та розвиток громадянської компетентності школярів. Цього досягають різноманітними засобами, зокрема інтеграцією в освітній процес елементів пошуково-краєзнавчої роботи. Саме через безпосередній контакт здобувачів освіти з місцевими пам'ятками історії та природи найкраще відчувається усвідомлення ними зв'язку з рідним краєм, поваги до його історії та культури тощо.

Під пошуково-краєзнавчою діяльністю розуміємо педагогічну технологію, спрямовану на вивчення історії, природи, культури й традицій рідного краю через активну пошукову і дослідницьку діяльність учнів. Вона може проводитись з використанням різних форм позакласної роботи: краєзнавчих гуртків та шкільних музеїв, екскурсій і туристичних походів, експедицій та польових досліджень тощо [3].

Унікальним прикладом є Івано-Франківський науковий фізико-технічний ліцей Івано-Франківської обласної ради (далі – ФТЛ). Тут як інструмент пошуково-краєзнавчої діяльності школярів використовують щорічні історико-краєзнавчі практики. Вони є обов'язковим елементом освітнього процесу і спрямовані на

ознайомлення ліцеїстів з історико-етнографічними та природними пам'ятками Прикарпаття. За зразок засновник та багаторічний директор ліцею Мирослав Янишівський взяв традиції елітних навчальних закладів Галичини. Зокрема наприкінці 1890-х – на початку 1900-х рр. мандрівки гімназійної молоді були невід'ємною та звичною практикою шкільного життя [5, s. 242]. Наприклад учні та вчителі Рогатинської гімназії лише в одному 1910/1911 навчальному році здійснили 22 різнотематичні мандрівки (так звані «прогульки») [6].

Історико-краєзнавчі практики ФТЛ проводять у кінці навчального року для ліцеїстів першого (9 клас) та другого (10 клас) курсів і тривають в середньому 6 днів. Керівництво ними здійснює адміністрація ліцею (перший курс – заступник директора з навчально-методичної роботи, другий курс – директор). Завданням історико-краєзнавчих практик є ознайомлення учнів з історико-етнографічними регіонами Прикарпаття – Бойківщиною та Гуцульщиною. У своєму змісті вони включають елементи пошукової діяльності: дослідження історико-культурних пам'яток, походи в гори, відвідування музеїв тощо. Зокрема історичні довідки про відвідувані місця готують самі ліцеїсти. Девізом усіх історико-краєзнавчих мандрівок у ФТЛ є фраза: «По карті не пізнати Україну!».

Першокурсники від започаткування історико-краєзнавчої практики у 1998 р. своє знайомство з Бойківщиною проводять з сіл поблизу м. Болехова: Буковець (1998−2003 рр.), Козаківка (2004−2023 рр.), Поляниця (з 2024 р.). Другокурсники, маючи на мету дослідження Гуцульщини, спершу проживали у с. Бистриця Надвірнянського району (1999−2021 рр.), а згодом – у селищі Верховина (2022−2023 рр.) та с. Криворівня Верховинського району (з 2024 р.). За своїм змістовним наповненням пошуково-краєзнавча діяльність ліцеїстів поєднує культурно-історичну та природно-рекреаційну складові.

Історико-краєзнавча практика першокурсників включає радіальний піший похід на г. Ключ (Сколівський район Львівської обл.) до військового захоронення Українських січових стрільців, які загинули тут під час переможного бою 28 жовтня 1914 р. До 2020 р. ліцеїсти здійснювали також піший радіальний похід в урочище «Табори» до руїн старшинської школи УПА «Олені» та могили

повстанців [4]. Відвідини цих місць пам’яті, поряд з дослідженням їх історії, передбачають покладання вінка, спільні молитву та виконання пісні «Спіть хлопці, спіть…». Саме ж проходження маршруту дозволяє зрозуміти важке життя тих, хто обрав шлях боротьби за незалежність України.

Історико-культурна складова практики першого курсу не обмежується згаданими радіальними походами. Один із днів присвячено автобусній поїздці до м. Болехова. Тут ліцеїсти відвідують місцеві музеї (Музей історії міста Болехова ім. Романа Скворія, Кімната-музей Наталії Кобринської) та могилу відомого дисидента о. Ярослава Лесіва. Також першокурсники здійснюють паломництво до Гошівського монастиря та урочища Бучники поблизу м. Болехова, де куштують воду із джерела, яке, за переказами, з’явилося у 1856 р. на місці зустрічі місцевих дітей з Матір’ю Божою [9]. Урочище відоме також місцем поховання учасника десанту УПА 31 травня 1950 р. сотника Михайла Дуди-«Громенка», який переховувався тут після невдалого десантування поблизу Тиняви в районі м. Болехова [7].

Щодо природно-рекреаційної складової, то у програмі практики один день передбачено на радіальний похід до комплексу «Скелі Довбуша» поблизу с. Бубнище. Він розташований на висоті 668 м над рівнем моря і складає скелясті виступи пісковиків висотою до 80 м [10]. Водночас вони тісно пов’язані і з історією, оскільки у минулому тут діяло Бубнищанське святилище – сакральна пам‘ятка епохи неоліту-енеоліту. До середини І тисячоліття до н. е. на зазначеній локації виникло скельне оборонне городище-святилище, а в XII–XVI ст. Бубнищанська пам‘ятка являла собою міцну скельну фортецю [8, с. 142–143].

Другокурсники упродовж 1999−2022 рр. досліджували Гуцульщину здійснюючи радіальні мандрівки з с. Бистриця Надвірнянського району. При цьому сама історико-краєзнавча практика була поділена на дві частини: проживання на базі в селі та у наметовому таборі в урочищі «Озірний». По дорозі до бази практики вони відвідували з екскурсією Пнівський замок поблизу м. Надвірна та могилу хорунжої Українських січових стрільців Софії Галечко у с. Пасічна. Обов’язковим елементом програми практики був похід на г. Березовачка до пам’ятки історії часів визвольних змагань «Бункер Грома». При цьому у 2000 р. учні ФТЛ долучилися до спорудження

пам’ятного знаку на місці загибелі полковника УПА Миколи Твердохліба – «Грома» та його дружини на цій горі [12]. Якщо дозволяла погода, один з днів присвячували походу на Великий Карпатський вододільний хребет, де учасники мандрівки відвідували пам’ятку історії часів Першої світової війни на «Перевалі Легіонів».

Поряд з історичними місцями ліцеїсти здійснювали походи і до пам’яток природно-рекреаційного характеру. Зокрема з урочища «Озірний» підіймалися на г. Довбушанка в масиві Ґорґани та мали екскурсію у дендрарій «Високогірний» на г. Явірчик (хребет Тавпиширка). Однак внаслідок місцезнаходження у заповіднику й обмеження на екскурсійні маршрути, сходження на г. Довбушанка згодом відмінили.

У 2022 р. внаслідок відсутності можливості подальшого проживання в с. Бистриця базу практики перемістили спершу до селища Ворохти, а згодом – у с. Криворівня Верховинської селищної громади. Як наслідок, змінилося й змістовне наповнення історико-краєзнавчої практики. Зокрема ліцеїсти відвідують шість музеїв: «Галєрію» та «У Трембітаря» у селищі Верховина; музей імені Івана Франка, музей-садибу імені Михайла Грушевського, «Хату-гражду» та музей Параски Плитки-Горицвіт у с. Криворівні. Як результат, старшокласники досліджують історію та етнографію регіону, глибше занурюються в життя історичних діячів, яких вивчають на уроках історії. При цьому в музеї «Галєрія» Павли Рашковської вони не лише знайомляться з традиціями і звичаями гуцулів, але й беруть участь в інтерактивах: грають на дримбі та водяному свистку, вчаться пов’язувати перемітки тощо [2]. На зворотньому шляху до м. Івано-Франківська маршрут проходить через повстанське с. Космач на Косівщині, де учні зупиняються біля Монументу Повстанської Слави на місці бою бійців УПА під керівництвом Мирослава Симчича-«Кривоноса» з радянськими каральними органами.

Для знайомства з Карпатськими горами учасники історико-краєзнавчої практики другого курсу здійснюють радіальні походи у «Довбушеві комори» та до «Писаного каменя». Остання локація тісно переплетена з історією, оскільки згідно з твердженнями дослідників в минулому була язичницьким святилищем. Зокрема, Карпатська археологічна експедиція Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника упродовж 2005–2011 рр. виявила петрогліфічні комплекси, образи, знаки і символи, що

дозволяють віднести пам’ятку до епохи бронзи [11, с. 107–108]. Також «Писаний камінь» відвідували такі класики української літератури, як Іван Франко, Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Осип Маковей, Михайло Коцюбинський та ін. [1].

Невід’ємним атрибутом практики є виконання українських історичних та сучасних пісень, для чого щороку друкують відповідні «Співаники». Кожен робочий день розпочинають з винесення національного прапора, виконання Державного Гімну України та молитви, а завершують виконання духовного гімну «Боже великий, єдиний…». Також традиційним елементом є відвідини храмів, у яких ліцеїсти спілкуються з місцевими парохами. Особливо цінною у цьому контексті виступає церква Різдва Пресвятої Богородиці у с. Криворівні, де служить відомий на всю Україну священик, філософ і релігійний блогер Іван Рибарук. Також маршрут другокурсників проходить через церкву Святих Апостолів Петра і Павла у с. Космачі, де до свого арешту в 1972 р. правив о. Володимир Романюк, відомий дисидент та патріарх Київський і всієї Руси-України УПЦ Київського Патріархату (1993−1995).

Історико-краєзнавчі практики ФТЛ не лише збагачують знання ліцеїстів про рідний край, а й формують всебічно розвинену особистість. Значна частина випускників сьогодні збройно захищають територіальну цілісність та суверенітет України в російсько-українській війні. Багато з них пішли добровольцями, у т. ч. студентами, а 13 випускників ліцею загинули у протистоянні з ворогом.

Отже, Івано-Франківський науковий фізико-технічний ліцей є яскравим прикладом інтеграції пошуково-краєзнавчої роботи в освітній процес, інструментом для чого слугують історико-краєзнавчі практики. Вони не лише знайомлять старшокласників з історичним і культурним спадком Прикарпаття, а й сприяють розвитку навичок самостійного дослідження, командної роботи та фізичної витривалості.

Список використаних джерел.

1. Автографи і петрогліфи: чим знаменитий Писаний Камінь. *Путівник Прикарпаттям*. 2020. 24 вересня. URL: https://travel.kurs.if.ua/avtografy-i-petroglify-chym-znamenytyj-pysanyj-kamin/

2. Баран В., Девда Д., Кулик Д. Краєзнавча практика 2025. *Івано-Франківський науковий фізико-технічний ліцей Івано-Франківської обласної*

ражи [офіційний сайт]. URL: https://ftl.if.ua/index.php/khronika-litseinoho-zhyttia/167-2025-rik/2477-kraieznavcha-praktyka-2025?template=ftl
3. Войтова Л. Шкільне краєзнавство – провідний напрям краєзнавчої роботи. *Бібліотека Уманського дежавного педагогічного університету імені Павла Тичини*. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/16/visnuk_13.pdf
4. Козаківка-2015. *Івано-Франківський науковий фізико-технічний ліцей Івано-Франківської облансої ражи [офіційний сайт]*. 2015. 28 серпня. URL: https://ftl.if.ua/index.php/vykhovna-robota/32-podorozhi/682-kozakivka-2015?template=ftl
5. Мисак Н. Мандрівки галицької молоді наприкінці XIX – початку XX ст.: організація, характер, маршрути, вплив на формування особистості гімназистів і студентів. *Galicja*. Studiaimateriały (Rzeszów). 2020. Nr 6. S. 238–273.
6. Михальський Ю. В., Прокіп А. В. Екскурсійно-туристична робота у навчально-виховному процесі Рогатинської гімназії (1909−1914 рр.) *Підприємництво і торгівля*. 2018. Вип. 22. С. 157−161. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/myhalskyj.htm
7. Огей А. Історія УПА: як повстанська десантура підкорювала небо. *Україна Молода*. 2024. 4 вересня. Вип. 36. URL: https://umoloda.kyiv.ua/number/3923/196/185332/
8. Паньків М. Топоніми про Олексу Довбуша на Прикарпатті. *Карпати: людина, етнос, цивілізація.* Івано-Франківськ, 2016. Вип. 6. С. 136–151.
9. Півень О. Святиня Болехівщини. *Музеї історії м. Болехова ім. Романа Скворія*. 2023. 8 червня. URL: https://museum.bolekhiv-rada.gov.ua/publication/240-svjatinja-bolehivschini.html
10. Скелі Довбуша. *В похід Карпатами*. URL: https://vpohid.com.ua/map/v/item/1606/
11. Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат : кат. пам'яток історії та культури : у 2-х т. Івано-Франківськ : Манускрипт-Львів, 2011. Т. 1 : Кугутяк М. Сакральна спадщина Гуцульщини. 447 с.
12. Фізико-технічний ліцей. *Івано-Франківський науковий фізико-технічний ліцей Івано-Франківської облансої ражи [офіційний сайт]*. URL: https://www.ftl.if.ua/index.php/ component/content/category/26-osnovna?template=ftl

Іваничук В.Й.
Коршівський ліцей Коршівської сільської ради
Коломийського району

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПОШУКОВО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ В ЛІЦЕЇ

Пошуково-краєзнавча робота в ліцеї дає змогу якісно організувати роботу учнів із всебічного вивчення історії рідного краю, різних аспектів діяльності місцевих жителів, їхніх традицій, звичаїв, побуту, ремесла тощо. Ця діяльність якнайкраще формує національну свідомість та громадянську позицію молоді.

Ключові слова: *краєзнавство, ліцей, пошуково-краєзнавча робота, історія рідного краю, використання набутих знань у освітній роботі ліцею.*

Основою краєзнавчої роботи в ліцеї є пошукова робота, яка базується на прищепленні дітям знань і навичок про краєзнавство та їхнє дослідження, можливість ознайомити дітей із науковими методами вивчення краєзнавства місцевого регіону. Пошуково-краєзнавча робота в навчальному закладі – це важлива складова сучасного освітнього процесу, яка допомагає учням глибше пізнати свій рідний край, його історію, культуру, природу та сучасний стан свого регіону. Вона сприяє формуванню національної свідомості, виховує любов до Батьківщини, розвиває дослідницькі здібності й уміння працювати з різними джерелами інформації.

Шкільне краєзнавство дає змогу ознайомити вихованців із природніми особливостями і культурним розвитком рідного краю, дозволяє учням відчути себе частиною своєї громади, краще зрозуміти її цінності й традиції, а також долучитися до збереження культурної та природної спадщини.

Предметом пошуково-краєзнавчої роботи виступає вивчення історичних особливостей регіону проживання та процесів, які впливають на розвиток краю та його жителів.

Мета – визначення методичних основ краєзнавчої роботи в ліцеї, їхнє значення для учнів та використання набутих краєзнавчих матеріалів.

Основні напрями пошуково-краєзнавчої роботи в ліцеї.

Професор Володимир Грабовецький вважав, що історію рідного краю потрібно вивчати перш за все через архівні матеріали, метричні книги, судові й адміністративні акти, приватні документи (листи, фотографії, спогади). У роботі з дітьми він пропонував вчити їх працювати з копіями першоджерел, а не лише зі вторинною літературою.

Важливим є історико-краєзнавчий напрям роботи, який спрямований на вивчення минулого рідного краю й становлення локальної історичної пам'яті. Учні досліджують історію рідного села, його першу письмову згадку, економічний і культурний розвиток, вплив іноземного панування, розвиток громади, становлення освіти, культури, релігії, події, що мали місцеве або регіональне значення, видатні постаті. Для цього вчитель разом з учнями складає план роботи, до якого входить пошук архівних документів, фотографій, журналів, газет, друкованих видань, листівок, грошей, карт тощо. Діти залучаються до збирання та паперового або диктофонного запису усних свідчень, спогадів, опитування місцевих старожилів. Важливо систематизувати, опрацювати та зберегти такі матеріали. Для цього слід провести з школярами навчання з означеної ділянки роботи.

Природньо, що головним дослідженням для ліцеїстів має стати вивчення історії ліцею, його діяльності від заснування до сьогодення, досягнення, вчителі та випускники. Підсумком такої роботи є підготовка рефератів, відеопроєктів, презентацій. Такі дослідження формують у здобувачів освіти навички критичного мислення, уміння працювати з різними джерелами, а також виховують повагу до історичної спадщини.

Цікавим і захоплюючим для школярів є етнографічний напрям роботи. Етнографічні дослідження дають їм можливість глибше пізнати духовну культуру свого народу та зберегти унікальні традиції. Це те, з чим вони зустрічаються в сім'ї, ліцеї, навколишньому середовищі, те, що формує в них смаки, уподобання, бажання наслідувати дорослих. До цього напряму належить збір народних легенд, переказів, приказок, пісень, коломийок, байок, скоромовок, тобто глибина таких досліджень – безмежна. Цікавим з точки зору здобувачів освіти є дослідження традиційних свят, обрядів, народних ремесел – весіль, релігійних свят та обрядів, дослідження одягу, взуття, побутових речей, правил ворожіння та магії. Важливими є зустрічі з майстрами декоративно-ужиткового мистецтва краю, вивчення і опис їхніх методів роботи, запис кулінарних рецептів місцевої кухні тощо. Робота в цьому напрямі сприятиме відродженню та популяризації культурних надбань громади.

Географічно-краєзнавчий напрям надає змогу досліджувати природні особливості населеного пункту. Учні вивчають рельєф, наявність доріг та залізничних колій, водних артерій, а також ліси, клімат, ґрунти, рослинний і тваринний світ, природні ресурси та їхнє використання. У процесі роботи школярі укладають схеми, тематичні карти, створюють муляжі, проводять польові географічні дослідження на місцевості. Цей напрям розвиватиме практичні навички, вчить орієнтуватися на місцевості та екологічну свідомість.

Екологічний напрям має на меті формування відповідального ставлення до природи. Він передбачає такі види діяльності як: вивчення стану водойм, ґрунтів, зелених зон, спонукає брати активну участь у природоохоронних акціях «Посади дерево», «Чисте довкілля» тощо. Це надає змогу дітям ознайомитись із місцевими водоймами, вивчити притік і витік води, добову потребу і розхід, з'ясувати наявність підземних джерел та їх облагородження, записати перелік лісових насаджень, здійснити, по можливості, впорядкування екологічних стежок. Цікавим може бути також створення інформаційних куточків у ліцеї. Учні тим самим вчаться діяти в інтересах довкілля та громади.

Соціально-економічний напрям поєднує вивчення сучасного розвитку території, специфіки господарювання та соціального життя. Учні можуть досліджувати структуру економіки регіону, основні підприємства, сучасні професії та перспективи працевлаштування, демографічні тенденції, розвиток інфраструктури; участь місцевої громади в проєктах та ініціативах. Такі дослідження сприяють формуванню економічної грамотності та розумінню потреб громади.

Культурно-мистецький напрям охоплює вивчення культурних надбань краю та творчості відомих земляків. Робота включає дослідження архітектурних та культурних пам'яток, які є в селі, підготовку зустрічей з місцевими літераторами, узагальнення та вивчення їхньої творчості, оформлення анотацій, творчих проєктів про митців тощо. Суттєвим елементом роботи повинні бути краєзнавчі експедиції, під час яких учні проводять опитування старожилів, фото- й відеофіксацію пам'яток, збір фольклору та етнографічних матеріалів, опис будівель, сакральних споруд, давніх місць поселення. Професор В. Грабовецький наголошував, що «історія – це не лише в текстах, а й у просторі, в речах і людських

спогадах». Це допомагатиме учням краще зрозуміти культурну спадщину та надихає на власну творчість.

Цікавою для здобувачів освіти є також музейна та архівна робота. У багатьох ліцеях успішно працюють музеї або музейні куточки. У межах цього напряму учні поповнюють фонди музею експонатами, зібраними під час експедицій, проводять екскурсії для учнів, батьків, гостей, беруть участь у створенні виставок, буклетів, каталогів, вивчають і систематизують архівні матеріали. Музейна робота виховує повагу до матеріальної та духовної спадщини.

Важливим та частково екстремальним є туристично-екскурсійний напрям, який поєднує пізнання рідного краю з активним відпочинком. Традиційними стали туристичні злети, змагання, організація походів, вело- і піших мандрівок, участь у патріотичних експедиціях; підготовка відео-екскурсій та мініфільмів. Такий досвід сприяє фізичному розвитку, згуртованості та навичкам орієнтації.

Пошуково-краєзнавча діяльність у ліцеї є важливою складовою виховного та освітнього процесу, оскільки поєднує навчання, дослідництво та практичну роботу учнів. Її ефективна організація забезпечує комплексний розвиток школярів, формує в них громадянську позицію, повагу до історії своєї малої Батьківщини та навички роботи з різними джерелами інформації.

Правильно організована краєзнавча робота сприяє збору та збереженню цінних історичних матеріалів про ліцей, місцевість та її жителів. Учні оволодівають методами пошуку, аналізу й узагальнення інформації, навчаються працювати в архівах, проводити інтерв’ю, оформлювати дослідницькі матеріали. Важливою складовою є співпраця з місцевими установами – музеями, бібліотеками, громадськими організаціями, що значно розширює можливості дослідження. Результатом роботи є створення інформаційних продуктів: літопису ліцею, тематичних експозицій, проєктів, презентацій, електронних архівів, туристичних маршрутів. Це не лише збагачує навчально-виховний процес, але й сприяє формуванню позитивного іміджу закладу та збереженню його історичної пам’яті.

Таким чином, пошуково-краєзнавча робота в ліцеї є дієвим засобом розвитку творчих, дослідницьких і комунікативних умінь учнів, а також важливим напрямом патріотичного та громадянського

виховання. Її систематичне впровадження забезпечує спадкоємність шкільних традицій, підсилює зв'язок поколінь та формує цілісне уявлення про історичний шлях навчального закладу.

Список використаних джерел

1. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Том ІІІ. Івано Франківськ : Нова зоря, 2004. 464 с.
2. Демідієнко О. Я., Іонова О. М., Кузнецова В. І. Основи краєзнавства. Київ, 2001. 321 с.
3. Матеріали та статті про краєзнавство і музейну справу (теми в збірниках і конференційних матеріалах: «Краєзнавство і музейна справа в Україні: історія і сучасний стан»).
4. Прокопчук В. С. Шкільне краєзнавство. Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2011. 338 с.
5. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в школі. *Історія в школах України*. 2002. № 1. С. 33–37.

Богушев І.П., Коляда І.А.
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ПОЗАНАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВЧИТЕЛЯ ІСТОРІЇ У КОНТЕКСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ: СУЧАСНІ ВИМОГИ, ВИКЛИКИ, МОЖЛИВОСТІ

У статті розглянуто історико-краєзнавчу позанавчальну діяльність учителя історії як важливий компонент реалізації компетентнісного підходу в умовах Нової української школи. Підкреслено її значення для формування критичного мислення, громадянської активності та історичної свідомості здобувачів освіти через дослідження локальної спадщини. Проаналізовано сучасні вимоги, виклики цифровізації та роботи з чутливими темами, а також окреслено можливості, що відкриваються завдяки проєктній діяльності, партнерству з громадою й використанню інноваційних освітніх інструментів.

Ключові слова: *історико-краєзнавча діяльність, позанавчальна діяльність, Нова українська школа, екскурсії, компетентності.*

Історико-краєзнавча позанавчальна діяльність учителя історії в контексті Нової української школи постає важливим інструментом формування компетентного, відповідального і свідомого громадянина, здатного критично осмислювати минуле та співвідносити його з сучасними суспільними процесами [2, с. 82].

Сучасні вимоги до краєзнавчої діяльності передбачають системність, науковість, міждисциплінарність, практичну спрямованість. Учитель має організовувати дослідження локальної історії так, щоб здобувачі освіти не тільки накопичували знання, а й

набували навичок пошуку, аналізу джерел, роботи з архівами, картами, усною історією, цифровими інструментами. Важливим є використання методів проєктного навчання, коли здобувачі освіти досліджують реальні об'єкти й події свого краю – історичні локації, пам'ятки, меморіальні місця, історії родин та громад – і презентують результати у вигляді проєктів, цифрових виставок, інтерактивних мап або екскурсій [3, с. 174].

Метою вивчення історії України в умовах повномасштабної російської агресії проти нашої Батьківщини є формування в здобувачів освіти цілісного уявлення про рідний край, його розвиток, населення та культурно-історичні особливості. Важливу роль у цьому відіграють факультативи з історичного краєзнавства, ефективність яких залежить від підготовленості вчителя історії, зацікавленості здобувачів освіти і наявної навчально-матеріальної бази. Такі заняття поєднують урочні й позаурочні форми роботи: практикуми в архівах, музеях, бібліотеках, екскурсії, експедиції, зустрічі, конференції. На сучасному етапі важливими є зустрічі та інтерв'ювання з безпосередніми учасниками бойових дій – бійцями ЗСУ, які взяли участь у боротьбі з російською агресією проти України. Обов'язковим елементом є дослідницька діяльність, яка формує в здобувачів освіти уміння самостійно здобувати знання. Диференційований підхід, урахування інтересів та можливостей кожного здобувача освіти забезпечують розвиток стійкої навчальної мотивації та розширення знань з історії України й рідного краю [4].

Музейна діяльність є ключовою складовою цієї роботи. Основні завдання шкільного музею – поглиблення освіти здобувачів засобами позакласної діяльності, розвиток їхніх творчих та пошукових інтересів, формування розуміння зв'язку минулого, сучасного й майбутнього, а також вивчення й популяризація пам'яток історії, культури та природи [2, с. 83].

Водночас учитель має відповідати новим викликам, що виникли у зв'язку з трансформацією українського суспільства, цифровізацією та повномасштабною російською агресією. З одного боку, краєзнавча діяльність повинна враховувати етичний вимір роботи з травматичним історичним досвідом, проблемами. З іншого – освітні установи отримали можливість працювати з великою кількістю нових цифрових матеріалів: електронними картами боїв, відкритими архівами, платформами усної історії, інтерактивними музейними

фондами. Викликом є також необхідність формувати у школярів медіа-грамотність під час роботи з локальною історією, адже саме на рівні «малих» історій часто розкривають міфи, фейки, маніпуляції та ностальгійні наративи, які потребують критичного осмислення. Сучасний учитель історії мусить уміти поєднати роботу з локальними спільнотами, громадськими ініціативами, краєзнавчими музеями, сучасними цифровими ресурсами, щоб навчити здобувачів освіти розрізняти достовірні свідчення від інтерпретацій та формувати повагу до історичної правди [1].

Разом із тим історико-краєзнавча позанавчальна діяльність в умовах реалізації концепції НУШ відкриває широкі можливості для розвитку активного громадянства. Через участь у польових дослідженнях, упорядкуванні пам'яток, створенні шкільних музеїв, підготовці екскурсій історичними маршрутами чи проєктів із відновлення локальної культурної спадщини, створення мобільних кабінетів пам'яті загиблих захисників конкретної громади, випускників освітнього закладу у здобувачів виховується почуття відповідальності за власний колектив, власну громаду. Важливо, що такий досвід сприяє розвитку емоційного інтелекту, умінь працювати в команді, комунікувати, презентувати результати своєї діяльності, а також формує патріотизм, заснований на знанні та повазі до історії рідного краю, а не на формальних гаслах. Учитель, використовуючи інноваційні підходи – квести, майстерні дослідника, «живі» уроки в музеях, інтерактивні завдання з історичними джерелами, реконструкції, роботу з картами, портретами видатних діячів громади – може створити освітній простір, де історія постає не як набір дат і фактів, а як живий досвід, який можна досліджувати, осмислювати та переосмислювати [2, с. 83–84].

Отже, у контексті реалізації концепції НУШ історико-краєзнавча позанавчальна діяльність учителя історії України перетворюється на багатовимірний освітній простір, що поєднує традиції та інновації, дослідницькі підходи й громадянську участь, локальний досвід і загальнонаціональні процеси. Сучасні вимоги стимулюють учителя історії України бути модератором, наставником та організатором, виклики формують потребу в нових компетентностях та чутливості до історичного контексту, а можливості відкривають шлях до формування покоління, здатного дорожити своєю спадщиною, критично мислити та усвідомлювати

роль пересічної особистості у творенні історії своєї громади і України.

Список використаних джерел.

1. Жилін С. Позакласна робота по вивченню рідного краю в початковій школі. *На Урок. Освітній проект*. 2021. 4 березня. URL: https://naurok.com.ua/pozaklasna-robota-po-vivchennyu-ridnogo-krayu-v-pochatkoviy-shkoli-226933.html (дата звернення: 22.11.2025).
2. Камбалова Я., Загребельна Н., Грузін Н. Музейні історико-краєзнавчі екскурсії для здобувачів освіти: проблеми та перспективи в реаліях нової української школи. *Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи. Збірник тез доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р.* / за наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королька. Івано-Франківськ : Симфонія Форте, 2022. С. 82–86.
3. Коляда І. Я., Камбалова Я. М. Історичне краєзнавство як дослідницька галузь, науковий та громадський рух: сучасний стан вивчення проблеми. С. 170–175.
4. Форми позакласної краєзнавчої роботи в загальноосвітніх школах з історії України. *StudFiles*. URL: https://studfile.net/preview/9285656/page:4/ (дата зверення: 22.11.2025).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арендач Василь Володимирович – *студент другого курсу ОП «Богослов'я» ОР «Магістр» Івано-Франківської академії Івана Золотоустого (м. Івано-Франківськ)*

Артимишин Павло Іванович – *старший науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, кандидат історичних наук (м. Львів)*

Бабчук Сергій Васильович – *аспірант спеціальності Історія та археологія Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці)*

Басіста Лілія Юріївна – *студентка другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Бєляков Денис Олександрович – *студент третього курсу спеціальності Історія та археологія ОР «Бакалавр» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків)*

Богушев Іван Павлович – *студент третього курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр» Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (м. Київ)*

Боданський Святослав Миколайович – *аспірант першого курсу спеціальності Історія та археологія Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Бойда Андрій Васильович – *аспірант третього курсу спеціальності Історія та археологія Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Бурак Ірина Володимирівна – *студентка третього курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Водославський Тарас Сергійович – *доктор філософії, викладач Івано-Франківського фахового коледжу Львівського національного університету природокористування (м. Івано-Франківськ)*

Гаврилюк Сергій Володимирович – *студент другого року предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

Ганущак Іванна Романівна – *студентка другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Гелей Юрій Юрійович – *студент другого курсу ОП «Богослов'я» ОР «Магістр» Івано-Франківської академії Івана Золотоустого (м. Івано-Франківськ)*

Градова Анастасія Василівна – *студентка четвертого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр»*

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Гресько Андрій Михайлович – *аспірант четвертого курсу спеціальності Історія та археологія Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Гуцуляк Володимир Іванович – *студент четвертого курсу ОП* «Богослов'я» *ОР «Бакалавр» Івано-Франківської академії Івана Золотоустого (м. Івано-Франківськ)*

Делятинський Руслан Іванович – *кандидат історичних наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету богословських і гуманітарних наук Івано-Франківської академії Івана Золотоустого (м. Івано-Франківськ)*

Дереш Яна Іванівна – *студентка четвертого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Довган Анастасія Ігорівна – *студентка першого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Дідик Юрій Богданович – *студент третього курсу спеціальності Історія та археологія Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Дрогомирецька Людмила Романівна – *кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Дяк Назар Віталійович – *студент першого року предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

Дячук Богдан Михайлович – *студент першого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Єгрешій Олег Ігорович – *кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Іваничук Василь Йосафатович – *вчитель історії Коршівського ліцею Коршівської сільської ради (с. Коршів Коломийського району Івано-Франківської обл.)*

Івасюта Юлія Василівна – *студентка першого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Калинчук Яна Богданівна – *студентка першого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр»*

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Кирилів Дмитро Васильович – *студент четвертого курсу спеціальності Історія та археологія ОР «Бакалавр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Кирста Ірина Сергіївна – *студентка другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Кобута Степан Йосифович – *кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Коляда Ігор Анатолійович – *доктор історичних наук, професор кафедри методики та методології суспільних дисциплін Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (м. Київ)*

Королько Андрій Зіновійович – *кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Костюк Станіслав Андрійович – *студент четвертого курсу спеціальності «Історія та археологія» ОР «Бакалавр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Котик Тарас Ігорович – *студент другого курсу ОП «Етнологія» спеціальності «Історія та археологія» ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Кушнір Ярослав Вікторович – *аспірант третього курсу спеціальності Історія та археологія Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці)*

Литвин Ярослава Романівна – *студентка другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Мамон В'ячеслав Євгенович – *аспірант другого року навчання Харківської державної академії культури (м. Харків)*

Мамчур Мирослава Романівна – *учениця 10-го класу Івано-Франківської приватної гімназії «Крила» (м. Івано-Франківськ)*

Маслій Ольга Данківна (с. Андрея) – *доцентка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету богословських і гуманітарних наук Івано-Франківської академії Івана Золотоустого (м. Івано-Франківськ)*

Матковська Ольга Петрівна – *студентка третього курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Мельник Христина Романівна – *студентка третього курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр»*

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Найдюк Ростислав Борисович – *аспірант третього курсу спеціальності Історія та археологія Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Павлюк Назар Романович – *студент другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Палійчук Іванна Іванівна – *старша лаборантка, асистентка кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Паска Богдан Валерійович – *кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, докторант Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Паска Ганна Михайлівна – *докторка філософії, наукова співробітниця Івано-Франківського краєзнавчого музею (м. Івано-Франківськ)*

Пилипів Ігор Васильович – *доктор історичних наук, професор кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Підгородецький Олег Андрійович – *студент четвертого курсу ОП «Богослов'я» ОР «Бакалавр» Івано-Франківської академії Івана Золотоустого (м. Івано-Франківськ)*

Поліщук Юлія Олегівна – *студентка четвертого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр» Житомирського державного університету імені Івана Франка (м. Житомир)*

Понедельник Ольга Миколаївна – *студентка другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Бакалавр» Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

Приймак Володимир Леонідович – *студент першого року предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

Райківський Ігор Ярославович – *доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Рожанська Соломія Ярославівна – *студентка першого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Романишин Богдана Василівна – *студентка четвертого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр»*

Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Савчук Богдан Романович – *кандидат історичних наук, асистент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Сенчук Олексій Васильович – *студент першого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ) (м. Івано-Франківськ)*

Серемчук Іванна Іванівна – *студентка першого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Сех Анастасія Володимирівна – *студентка другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Бакалавр» Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

Силка Єлизавета Леонідівна – *студентка першого курсу ОП «Етнологія» спеціальності «Історія та археологія» ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Тріщ Олександр Іванович – *студент третього курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Фабриційй Валерія Дмитрівна – *студентка другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Харитенко Тетяна Владиславівна – *студентка першого курсу спеціальності «Історія та археологія» ОР «Магістр» Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Харченко Ольга Олегівна – *студентка четвертого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Хлабатий Артем Тарасович – *студент другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Ципуга Андрій Володимирович – *аспірант четвертого курсу спеціальності Історія та археологія Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Чудійович Маркіян Богданович – *студент третього курсу історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)*

Шепітак Наталія Романівна – *студентка першого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Шкробач Михайло Миколайович – *студент другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Бакалавр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Штанько Микола Ігорович – *студент другого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта) ОР «Магістр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Юхименко Вікторія Олександрівна – *здобувач вищої освіти І курсу ОР «Магістр» історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (м. Київ)*

Яворська Роксолана-Валентина Петрівна – *студентка четвертого курсу предметної спеціальності Середня освіта (Історія) ОР «Бакалавр» Карпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених «П’яті Грабовецькі історичні читання»

Наукове видання

Комп’ютерна верстка: Олег Єгрешій, Юрій Срайчук

Видавець – «Симфонія форте»
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Глібова, 11
тел. (0342) 77-98-92

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до державного реєстру видавців та виготівників видавничої продукції:
серія ДК № 3312 від 12.11.2008 р.

Виготівник – ФОП Семко Я.Ю.
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Глібова, 11
тел. +38-067-342-56-46